

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

VI

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

JAHRBUCH
DES JÓSA ANDRÁS MUSEUMS
VON NYÍREGYHÁZA

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

VI–VII

1963–1964

MÚZEUMI ISMERETTERJESZTŐ KÖZPONT
BUDAPEST 1965

Szerkesztő
CSALLÁNY DE ZSÓ
megyei múzeumi igazgató

© A nyíregyházi Jósa András Múzeum igazgatója

A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. támogatásával
kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum

Címlapon: Tiszadada-kálvinházi neolithikus női agyagszobor
Titelblatt: Weibliche Tonfigur des Neolithikum aus Tiszadada-Kálvinháza

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Banner János</i> :	Jósa András és Herman Ottó levelezéséből (Születésének — 1834. november 30. — 130. évfordulójára)	7
	Aus dem Briefwechsel von András Jósa mit Ottó Herman	17
<i>Jósa András</i> :	Bronzkori halmazleletek (<i>Kemenczei Tibor</i> értékelésével)	19
	Depotfunde aus der Bronzezeit (Mit Bewertung von <i>T. Kemenczei</i>)	45
<i>Baranyai Béláné</i> :	A nyírbátori egykori ferenceskonvent középkori textíliái	47
	Die mittelalterlichen Textilien des einstigen Franziskanerkonventes in Nyírbátor	54
<i>Bene Zsuzsanna</i> —		
<i>Katona Imre</i> :	A nyíregyházi Jósa András Múzeum késő-habán fajanszai	57
	Die späten Habaner Fayencen des Jósa András Museums in Nyíregyháza	68
<i>Koroknay Gyula</i> :	Francisco Wrabetz képsorozata Nyíregyházán	69
	Die Bilderserie von Francisco Wrabetz in Nyíregyháza	73
<i>Gombás András</i> :	Szentmihályi ólaskertek	75
	Stallgärten in Szentmihály	102
<i>Csallány Géza</i> :	Egy szatmári sváb népmonda	105
	Eine schwäbische Volkssage	112
<i>Erdész Sándor</i> :	A „sárga kígyó” ballada Nyírbátorból	113
	Die Ballade von der „Gelben Schlange” von Nyírbátor	121
<i>Sterbetz István</i> :	Hazai vizsgálatok a madarak burgonyabogár (<i>Leptinotarsa decemlineata</i> Say) pusztításáról	123
	Die Rolle der Vögel in der Nichtung des Kartoffelkäfers in Ungarn	127

JÓSA ANDRÁS ÉS HERMAN OTTÓ LEVELEZÉSÉBŐL

Születésének — 1834. november 30. —
130. évfordulójára.

Nagy szolgálatot tett Csallány Dezső a magyar régészeti kutatás történetének, amikor minden érdeklődő részére hozzáférhetővé tette Jósa András cikkeinek első kötetét.¹

Az ebben a kötetben közölt cikkek 1889—1900 között jelentek meg és rendkívül érdekes módon világitanak bele annak az embernek életébe, természetes észjárásába, gondolataiba, elmondott saját véleményeibe, amire — mint itt közlendő utolsó levelében írja — senkitől engedelmet nem kért. A Nyírség területén elsőként figyelt fel a múlt föld alól előkerülő emlékeire, sőt összegyűjtve azokat Nagykállóban, 1868-ban, megalapította a Szabolcsmegyei Régészeti Társulatot,² s ezzel a ma róla nevezett nyíregyházi múzeum alapjait rakta le.

Csallány Dezső utóbb említett könyvében felsorol minden olyan kéziratot vagy nyomtatásban megjelent cikket, amely Jósa András tollából származik, lett légyen az feljegyzés, levél, jelentés, orvosi vagy más egészségügyi írás — vagy hozzá intézett levél — az 1868—1918 közti időből.

Ez a kilencedfélszáz szellemi termék szerencsésen egészül ki azokkal az írásokkal, amelyek 1918-tól 1956-ig Jósa egykori múzeumának munkájával, az ő munkássága méltatásával foglalkoznak. Ezek száma is meghaladja a fél-százat.

Érdemes ezek közt szétneézni s azokat a leveleket kiemelni, amelyek a magyar és külföldi régészet kiválóságaihoz, vagy éppen a magyar vidékeken dolgozó úttörőkhöz szólnak vagy tőlük származnak.³

Ilyenek: Rómer Flórishoz (3), G. Kossinához (264, 782), Miske Kálmánhoz (520), Szendrey Jánoshoz (572, 587), Hampel Józsefhez (647—649) szólók, vagy éppen Török Aurél (692), Vécsey József (709), Wosinszky Mór (712), Lehóczky András (713), Mogyoróssy János (720), Szalay Imre (734), Tariczky Endre (744), Téglás Gábor (761), Reizner János (766), Darnay Kálmán (767), Nagy Géza (780, 820), Gohl Ödön (800), Pósta Béla (802), Mihalik József (806), M. Hoernes (807), Desseffy Miklós (809), Varju Elemér (811), Ferenczy Sándor (840), Dongó Gy. Géza (854), Takács Zoltán (855), Zoltay Lajos (856), Bella Lajos (847), Kiss Lajos (858) írtak Jósa Andráshoz.

Ez az egyszerű felsorolás is mutatja, hogy alig volt a magyar régészeti életnek olyan számottevő egyénisége, akivel — a bizonyára nagyon hézagosan ránkmaradt, Nyíregyházán őrzött levelek tanúsága szerint — kapcsolatot ne tartott volna.

¹ Jósa András régészeti múzeumi vonatkozású cikkei. Budapest, 1958. Továbbiakban: Jósa, Cikkei.

² Csallány Dezső, Jósa András irodalmi munkássága. Budapest, 1958. 15.

³ A zárjelben Csallány utóbb hivatkozott munkájában levő jegyzék számát adjuk.

Ezt a névsort — sajnos nem lehet bővíteni sem a Széchényi Könyvtár, sem az Akadémia kéziratárából. Az előbbiből néhány Hampelhez, Mihalikhhoz, Nagy Gézához intézett levél van csupán. Az Akadémián azonban olyan levelek kerültek elő, amelyeket Jósa András Herman Ottóhoz írt. Ilyen levél egy sincs a nyíregyházi múzeum gyűjteményében, de van egy (745) olyan, amelyet Herman Ottó válaszként írt. Több levelet az ő tollából — már ebben a vonatkozásban — nem ismerünk. De ismerünk egy olyan tanulmányt, melyben Jósa egy lelettel kapcsolatos elgondolását kommentálja. Erről a továbbiakban még lesz szó.

Hogy nem az említett levél volt Herman Ottó Jósához intézett első levele, az kitűnik Jósa egyik leveléből.

A levelezést Herman Ottó kezdte, akkor, amikor a magyar pásztorélet tanulmányozásához hozzákezdett. Bizonyára adatokat vagy tájékoztatást kért a nyírségi pásztorok életéről, és annak tanulmányozási lehetőségéről. A levél is mutatja, hogy milyen hosszú ideig tartó, széleskörű előkészítéssel dolgozott a nagy polyhistor.

Íme, az első levél:

„Nyíregyháza, 1895. Szept. 13-án.

Mélyen tisztelt Uram!

Engedje meg, hogy a nagyságolásra ilyen democraticus megszólítással illetem. Jobban esett volna, ha polgártársnak szólít. Ezen rövid bevezetéssel azt akartam jelezni, hogy Szabolcsban is vannak olyanok, kiknek nem császár talpnyalás a vágyaiknak netovábbja.

Megtisztelő levele f. hó 9-én kelt; én azt azonban csak tegnap olvastam, mert kórházak tanulmányozása végett 10 napig Sarajevóban, Budapesten és Nyitrán lődörögtem.

Őszintén megvallom, hogy én a pásztoréletre vonatkozólag semmi tájékozottsággal nem bírok. De aki az utálatosnak tartott pókot, és a néma halat, melyet a gourmand világ csak gyomrával élvezett, a művelt világnak érzelméhez tudott közel hozni, biztosan képes arra is, hogy a botjára támaszkodó pásztorban és annak életkörülményeiben is talál olyan mozzanatokot, melyek a köz érdeklődését felkölteni képesek

Én a pásztorban csak a lomha naplopót látom, pedig most már, elmélkedve érdeklődéseim, egyebet is látok benne. Olyan egyént, kinek bizonyos tekintetben több képessége van, mint bármely tudósnak. — Elöttem minden birka egyforma. A juhász pedig, bármilyen tudatlan legyen is különben, minden gondjára bízott állatot képes a többiektől megkülönböztetni.

A mi hullámos homok területünkön, nagyobb síkságok hiánya miatt, a sűrűn álló községek határain állatok, nagy csoportokban, csak elvétve vannak (!).

Tudtommal — ami azonban nem mérvadó — tavasztól őszig kint levő gulya csak Nyíregyháza határain található.

Naponként hazatérített ménés, gulya, nyáj vagy konda, Gróf Degenfeld Gusztáv úrnak szegegyházi, — Gróf Desewffy testvérnek királytelki és leginkább Gróf Forgách László uraknak mándoki uradalmaikban található.

Nem tudom, de úgy vélem, hogy ezen nagy uradalmak cselédei örökkelssel jutottak állásaikba, és csakis ezeknél lehet pásztor életre vonatkozó hagyományokra és eredetiségekre akadni.

Szíves örömmel állok rendelkezésére, hogy nemes céljában előkullogója-
legyek. Csupán azon kéréssel vagyok, hogy lehetőleg Szerdán és Szombaton
ittthon lehessenek, mert ezek rendelés napjaim, melyek után élek.

Igen kérem azonban jövetelének idejét pár nappal előbb tudatni, hogy
útiterveink összeütközésbe ne jöjjenek.

Előre kijelentem, hogy vendégfogadó Nyíregyházán nincs. Egyedüli
menedékhelye csak az én igen szerény házam lehet, hova igen szívesen várja
mély tisztelő elvtársa
Jósa András⁴

Ez a levél teremtette meg a kapcsolatot a két férfiú közt s hogy Herman
Ottó járt is Nyíregyházán, azt egy itt nem idézett — de az Akadémia kézirat-
tárában megtalált — gyermek-levél is igazolja, amelyet Jósa Jolán írt „Ottó
bácsi”-nak.

Jósa András, aki már az 1876. évi budapesti ősrégészeti és embertani
kongresszuson végighallgathatta Badányi Mátyásnak a haligóci barlangból
bemutatott, de a két külföldi tudós által el nem ismert — ma már elfogadott
— palaeolith leleteit,⁴ erről a kérdéstről is a saját elgondolása szerint alkotott
véleményt.

Még nem volt Herman Ottó kezében a hosszú és elkeseredett irodalmi
vitákra alkalmat adó miskolci, Bársonyházi lelet,⁵ mikor 1892. november
6-án, Nagykállóban, a ref. egyház hangversenyén Jósa András előadást tar-
tott — talán az egyetlen ilyen tárgyú előadást, amelyet gyorsírói feljegyzések
alapján közöltek —, amelyen egyebek közt a következőket mondotta:

„Wosinszky Mór tudós prépost terjedelmes munkát írt, melyben bebizo-
nyította, hogy Kr. e. 17 századdal, de bizonyára sokkal előbb is, már voltak
emberek Magyarországon, de különösen Szabolcs megyében”.⁶ Hogy miért
éppen Szabolcs megyében — amiről természetesen Wosinszky nem is szól —
egy másik cikkében találunk feleletet.⁷

„A kinevetés félelme nélkül, írja — ugyan ki merészkednék évszámok-
ban megállapítani azt, hogy mikor települtek vidékünkön először emberek.
Azt hiszem . . . biztosan lehet állítani, hogy a magyar síkságból legmagasab-
ban kiemelkedő, az ősemberek igényeit leginkább kielégítő Nyír, előbb vált
lakhatóvá a Magyar síkságban, mint a többi részek.”

Ha a két idézett — de sok téves állítását figyelmen kívül hagyva — rész
írása között öt év telt is el s ezalatt „. . . Magyarországról Herman Ottó bizo-
nyította be azt, hogy a diluvium korszakában már emberek éltek, de állítása
általánosan elfogadva még nincs, miután véleményének nyilvánítására a
geológusok engedélyét ki nem kérte.”

⁴ Comptes Rendus de la huitième session, Budapest, 1876. Budapest, 1877. 32—33. I.
— M. Badányi, Sur une trouvaille paléolithique faite dans la caverne de Haligócz. L.
uo. M. Evans és M. Wurmbrand hozzászólását. — L. még: *Vértés L.*, A Kárpátok vidékének
első palaeolith eszközei. *Anthropozoikum* 4 (1957) 7—12.

⁵ 1892. december 26-án kapta Bársony Jánostól. *Arch. Ért.* XIII (1893) 1; *MAG*
XXIII. (XIII) 1893. 77.

⁶ *Jósa*, Cikkei 24. Megjelent: Nyíregyházi Hírlap, I (1892) 33. sz.

⁷ Uo. 75. Megjelent: Nyírvidék, XVIII (1897) 36, 41. sz.

„Scepticusok mindig voltak és vannak ma is, de Herman Ottó leletével szemben már fuldokolnak.“⁸

Már előző cikkében is állítja — ha a hivatkozás nem is mindenben helytálló —, hogy „... őszállatokkal, mammothokkal egy időben már emberek is éltek.“⁹

Bizonyítja mindez azt, hogy Jósa András ama kevesek közé tartozott, akik mint pl. Ortvay Tivadar — Ipolyi Arnold, Hampel József és Nyáry Jenő véleményéhez csatlakozva —, ha feltételesen is, de le merete írni, hogy „hazánk ... már a régibb quaternär embert látta mindinkább szikkadó térségein.“¹⁰

Hogy ebben a kérdésben váltott-e levelet Herman Ottóval, a hiányosan megmaradt levelezésből nem tudjuk megállapítani, ámbár nagyon is valószínűnek látszik. Olyan adatunk, amely bizonyítaná, hogy a nagy vitában részt vett volna — egy késői felszólalásán kívül¹¹ — nincs. A nagy port felvert vita hazánkon kívül, Ausztriában, Német- és Franciaországban eléggé szenvedélyesen folyt s bizonyára részletei, a mindenre felfigyelő Jósa András-hoz is eljutottak, ha máskor nem, egy-egy külföldi utazása alkalmával, amire sohasem ment leletek nélkül.

Tudni, bizonyára tudott róla, de ismerve önmagáról alkotott véleményét — „a féle dilettans, mint én“¹² — a távolmaradást természetesnek is gondoljuk. De hogy Herman Ottó eredményeit örömmel tette magáévá, az az elsőként említett cikk után még akkor sem volna kétséges, ha levelei nem bizonyítanák.

1897. augusztus 17-én a következő levelet írja Herman Ottónak Nyíregyházáról:

„Mélyen tisztelt Uram!

Az igazság, még kézzel fogható bizonyítékokkal is nehezen tud rést törni a petrificált nézetekkel bevont agykérgen.

Emlékezem, hogy milyen kételyekbe ütközött azon színgaz állítása, hogy a palaeolith korszakban hazánkat már emberek lakták.

Láttam élő szemémmel ennek bizonyítékát Széll Farkas barátomnál, melyet szíves volt neki ajándékozni.¹³

Most én már aduttal fogok szolgálni becses véleményének támogatására, mert kezemben volt egy őslénycsontból készült műeszköz, — minden valószínűség szerint szövéshez használt vetéllő, mely két végén kovakéssel¹⁴ hegyesre volt faragva; a hegyekhez közel lyukakkal átfúrva és hosszában rováttal ellátva — mely a Tisza feneke alatt 28 méter mélységből, őselefánt, rhinoceros tichorcinus, és más őszállat csontjaival kétségbevonhatatlan hitelességű tanúk állítása szerint, került napfényre.¹⁵

⁸ Uo. 74.

⁹ Uo. 25.

¹⁰ ÉTK

¹¹ l. 26. j.

¹² *Jósa*, Cikkei 142. Megjelent: Nyírvidék, XX (1899) 51. sz.

¹³ Arch. Ért. (1893) 1.

¹⁴ Itt is — és a cikkben is — kovakésről és nem silexbaltáról beszél, mint Herman állítja. L. 21 j.

¹⁵ Erre már első cikkében is hivatkozik. *Jósa*, Cikkei 25.

Bővebb értesítéssel akkor fogok szolgálni, mikor szíves lesz engemet értesíteni a felől, hogy van-e tudomása hasonló leletről hazánk területéről, mert a külföldiekről tudomásom van.

Kiváló tisztelettel
Jósa András“

Herman Ottó válaszát nem ismerjük, de hogy válaszolt, az kitűnik Jósa július 24-én kelt terjedelmes leveléből.

A lelet rendeltetéséről nem volt azonos véleményük. Ez azonban nem befolyásolta Herman Ottót abban, hogy csontkoresolyákra vonatkozó kérdéssel forduljon Jósához.

Jósa válaszát ismerjük:

„Nyíregyháza, 1897 július 24-én.

Igen tisztelt Uram!

Szíves válaszát tegnap vettem és ha tudtam volna, hogy a t. füredi őslénycsontból készült műszközt már látta, nem terheltem volna azon kéréssel, hogy tárgytalanná vált levelemre válaszoljon.

Szerény nézetem szerint közömbös dolog az, hogy a műszköz vetéllő vagy hálósúly-e? A fődolog az, hogy ezen eszköz őslénynek csontjából készült-e vagy sem? és azokkal együtt találtatott-e? Mert, ha az igaz — ami pedig előttem kétségen felül áll — akkor igaz az is, hogy azon időben ember is lakta vidékünket, és a kulturának meglehetősen magas fokán állottak. Ha azon eszköz nem vetéllő, hanem hálósúly volt, ezen körülményből azt kell következtetni, hogy a hálókötés a szövésnél sokkal nehezebb ténykedés lévén, még előbb is éltek emberek, mint azok, kik a kérdéses műszközt készítették.

Kértem Tariczky Endre úrtól az őslény csontból készült műtárgyat leírás és lemintázás végett, de ezen kérést igen helyes indokolással tagadta meg, amennyiben ez már nem tőle, hanem Tisza-Füred képviselő testületétől függ. Hanem e helyett megküldte a műszköznek rajzát, leírását és lelet-körülményeit. — Miután a nyakamba sózták a vármegye monográphiájának megírásában a geológiai részt és minden vonatkozásomnak daczára a megbízás elől ki nem térhettem, nolens volens beugrottam, annál is inkább, mert az én pátriámban kőzetet csak az országúton találnak. De azért még is eléggé érdekes elméletek kerültek a „Nyír“ keletkezéséről felszínre. De mielőtt szerény nézeteimet világgá bocsátanám, nem fogom elmulasztani, a fogalmazványnak egy példányát azon kéréssel megküldeni, hogy esetleges téves nézeteimből engemet heyses útra téríteni szíveskedjék.¹⁶

Tariczky Endre urnak levelét a leírt és lerajzolt tárgynak feltüntetésével azon kéréssel mellékelem, hogy azokat áttekintés után nekem, mielőbb visszaküldeni szíveskedjék.

A múltkori levelemben írt 28 méter mélységről beszéltem, amit nem én költöttem, hanem a 79 éves öreg barátom Tariczky elbeszélése után közöltem

¹⁶ Uo. 75. Ez a cikk egyébként azt a benyomást kelti, hogy a Herman Ottónak írt levelével egy időben készült.

tevesen. Azt hiszem, ez nem fontos a műtárgy viszonylagos korának meghatározására.

Hogy ezen műszköz őslény csontból készült, súlya, színe is bizonyítja, még akkor is, ha egyéb őslény csontokkal együtt nem találtatott volna.

Becsés válaszában nélkülözöm a reflexiót azon kérdésem, illetőleg, kérésemre, hogy vajon tudomása szerint hazánkban akadtak-e eddig őslény-csontból készült műszközökre, azon palaeolith korszakból származó eszközökre, melyeket Miskolczon felfedezett.

Széli Farkas barátomnál látott tárgy szemlélésénél, nem az ajándékozó ügyvédnek, hanem a leletet tudományos szempontból méltányoló Herman Ottónak neve maradt emlékemben.

Kérem ezt mentségül elfogadni, ha azt írtam, hogy ő azt Herman Ottótól kapta.

A csontkoresolyákra vonatkozólag két ilyen eszközről tesztek jelentést, melynek egyike a szabolcsmegyei, másik a kassai múzeumban van.

A szabolcsi, mely keresztben ketté van törve, de alsó lapja olyan fényes, mint ha ma polirozták volna, az ajaki (Kisvárdá mellett) laposról került, ahol mb. Rómer Flórisval egy őstemetőben, mintegy 8 sírt bontottam fel és amely ásatásnak eredményéről Rómer Flóris az Arch. Értesítőnek¹⁷ I. v. II. évfolyamában számolt be, és mely sírokban a csontvázak bal oldalukon, bal kezüket fejük alá hajtva összekuporodott helyzetben feküdtek — mint a Wosinszky Mór által feltárt lengyeli őstemetőben. Minden csontváznak szája előtt öt-hat apró cserép edény volt elhelyezve, melyek között korongon készültek is akadtak — ez nyilvánvaló tévedés —, de olyan rosszul voltak égetve, hogy zsebkéssel a legnagyobb gondal faragva, csak kettőt voltam képes Rómer Flóris jelenlétében kiemelni, amelyeket ő magával vitt.

Meg kell jegyezni, hogy a csontkoresolya nem a sírok egyikéből került, hanem a síroknak közvetlen szomszédságából, és ezen rétegnek megfelelő mélységből. Ugyaninnen kerültek Rómer állítása szerint a nemzeti múzeumba az első authenticus magyarországi kova kések, és a mi szerény muzeumunkba az első kőbalták.

A temető, melyben még több csontvázra lehetne találni — ha az erre kívánatos összeget a Manlicher puska el nem nyelné — egy nagy terjedelmű, most már lecsapolt rét mellett fekszik, és ezen körülménynek — a dús humusz tartalomnak — tulajdonítom, hogy a csontok úgy színre, valamint súlyra is az őselefántsontozhoz hasonlítanak, míg a homokos területen a honfoglalás-kori csontok is csaknem teljesen el vannak porladva.

A másik (kassai múzeumban őrzött) csontkoresolyát, mely az ajakihoz teljesen hasonló, de ketté törve nincs, mintegy 20 év előtt Gibárt alatt, egy km távolságban a Hernádnak terra mare-szerű part omlásában találtam, és Óváry Lipót barátomnak adtam át a kassai múzeum számára.

Szíves válaszát kérve maradok
igaz tisztelő barátja
Jósa András

¹⁷ Rómer F., Két Szabolcsmegyei őstemető és egyéb régészeti leletek. Arch. Ért. Rf. III. 175—180. 217—226.

Meg sem várva a választ július 28-án újabb, kiegészítő levelet írt:

„Mélyen tisztelt Uram!

Egy kis hiba van a kréta körül, mert én nem azt akartam mondani, hogy a t. füredi, határozottan őslénycsontból készült műszköznek párját bírom, hanem, hogy az állítólag Ferenczy Elek főszolgabírónál lévő meg-szerzem. Ferenczy állítja, hogy a kérdéses tárgyat magával akarta ugyan vinni Füredről, de aztán mégis csak az ottani múzeumnak hagyta azt.

Azon csontműszköz nincs csiszolva, hanem kapucinus vagy halvány csokoládé színű, fényes, de nem csiszolt, mint az őslény csontok többnyire lenni szoktak.

Hampel azt írja nekem Lovránából, hogy a miskolci szakóczáknak palaeolith korát azért vonták kétségbe, mert akkor lettek közölve, mielőtt még szakgeológok nyilatkoztak volna a réteg koráról.¹⁸

Becses soraiból azt veszem ki, hogy a Tariczky-féle eszközről tudomással tetszett birni, de saját szemével talán nem látta; legalább Tariczky úr nekem erről nem beszélt, pedig Herman Ottót nem könnyen lehet elfelejteni.

Érdemes volna egy geológus társaságában Füredre lerándulni. Lógó-komának én is elmennék, ha a kirándulás rendes Szerda vagy Szombati rendelő napommal nem kollidálna.

Tisztelettel kérem elhatározásáról engemet egy levelezőlapon alkalmilag értesíteni.

Családomnak szíves üdvözetét küldve maradok

igaz tisztelő híve
Jósa András“

A két levélre Herman Ottó 1897. július 31-én válaszolt:¹⁹

„Igen tisztelt Doktorom!

Első levelét a rajzzal együtt Bogláron kaptam meg, ahova „üdülés“ végett vonultam vissza, a minék az a jelentése, hogy naponként 10 oldal jelentést kellett írnom. Ezért nem feleltem eddig. Ma feljöttem 48 órára, hogy a jelentést Matlekovicsnak átadjam és egyet-mást igazítsak s minthogy pár percem van, ezt ime rövid válaszádsra fordítom.

Én a tiszafüredi csontot láttam, de nem vizsgáltam; mert ilyen tárgyat, csontot összehasonlítás nélkül helyesen megítélni nem is lehet.

Reám is, színe szerint, ősi eredetinek a benyomását tette, nincsen „csiszolva“, a mi alatt artefactumot szokás érteni, hanem fényes — simára van körül-körül koptatva, mint a kecze csontok az iszaptól.

Hogy borda volna, nem gondolom; hogy mi? azt csak igen gondos osteológiai összehasonlítás útján lehetne és kellene is eldönteni, mert hiszen fontos kérdésről: a palaeolith kor jelenlétéről van szó.

¹⁸ I. Jósa, Cikkei 74.

¹⁹ A levél (745) másolatának közlésre átengedéséért Csallány Dezsőnek tartozom köszönettel.

Tessék Tariczky ft. rávenni, hogy eszközölje ki a csontnak kiadatását Doktor úr kezeihez s ekkor az egyetem és geológiai intézet gazdag összehasonlító anyagával csak eldöntjük majd így vagy úgy.

Ami a birtokában levő csontokat illeti, felhívám figyelmét arra, hogy a sima-lapra csiszolt csontok nem mindég korcsolyák, mert szántalpaknak is használtattak. Az ismertető jelek, mostani ismeretek szerint a következők:

1. A korcsolyán vagy semmi féle, vagy a két végén keresztbejáró (a lecsiszolt laphoz képest értve) fúrást viselnek; ezzel eredetileg is korcsolyák voltak.

Ha a fúrás a két végén a tengelybe esik akkor e csontok kececsonatok voltak s csak későbbben alkalmaztattak korcsolyául.

2. Ha a fúrás a durva lap felől a lecsiszolt lap felé tart, a lyuk nagy és nem megyen a csonton keresztül, akkor a csont szántalp volt.

Nálam ezek együtt vannak.

Ami azt illeti, hogy előbb volt e szövés és csak azután hálókötés, én ezt az utóbbit teszem első helyre, mert az öltözet ősi „szövedé” mindenestre az állatok bőre volt, a halászoké is.

A hálóra már a — pók tanította az embert, hogy már vicceset is mondjak.

Elő avval a tiszafüredi csonttal: ez a fő!²⁰

Utazgatni most nem lehet!

Szíves üdvözlettel tisztelő
híve
Herman Ottó s. k.“

Hogy a jegyzetben idézett, Herman Ottótól megszokott hangú közleményt Jósa is olvasta, azt csak öt évvel később keltezett leveléből tudjuk. Bizonyosan nem volt megsértve, mert a magaadta „dilettáns“ jelző helyett szebbet kapott, „amateur“ lett s ebben a minőségben továbbra is hasznos

²⁰ A tiszafüredi lelet — nem tudható milyen úton — valóban Herman Ottóhoz jutott és azt „Knochenschlittschuhen, Knochenkufe, Knochenkeitel” c. értekezésében fel is használta.

Talán nem lesz felesleges idézni tanulmányának egy részét. Az osteológiai vizsgálatot Váncsics János végezte a budapesti egyetem állattani intézetében. A vizsgálat szerint vagy szarvasmarha vagy valami szarvasféleség csontjából készült. A képen (Abb. 150. 2) is bemutatott kececsontról Herman Ottó a következőket állapította meg:

„Mit letzterem Knochen (nb. a Kunszentmártoni leletről van szó —) hat die grösste Ähnlichkeit der Knochen von Tiszafüred — im dortigen Museum — welches an beiden Enden gebohrt und zugerichtet ist; die Hiebfläche ist hier muschelartig, was, — wie wir wissen — von der Textur des Knochens kommt. Dieser wunderschön braune, interessante Knochen kam, gelegentlich der Fundamentierung des Brückenpfeilers der Theissbrücke von Tiszafüred mit Mammuthknochen zum Vorschein, und Amateure bestimmen sie als „Weberschiefchen (— Itt kétségtelenül meg is nevezi Jósa Andrászt —) und zwar mit einem paläolithischen Feuersteinbeil (— nb. Jósa ezt sem leveleiben, sem cikkeiben sehol sem írta —) zugerichtet, wonach also hier eine Analogie der bekannte französische Funde vermuthet wurde, welche der Homo Sapiens mit dem Mammuth zum Zeitgenossen machten. Gegen diese Annahme sprach der Umstand, dass in dem Grade wie die Mammuthknochen echt fossil waren, das sogenannte „Weberschiefchen“ recent war. MAG XXXII (II) 1902 235—237. Minden kétséget kizár, hogy mire gondol az a körülmény, hogy a jegyzetben ez áll: „Dr. Andreas v. Jósa in einer kleinen Schrift”. Ezt a Nyírvidék XVIII. évfolyamából kny.-ban is megjelent közleményt, Jósa bizonyára megküldte Herman Ottónak.

szolgálatot tett, elsősorban a Nyírség őstörténete megismertetése terén. Levélváltásról ettől kezdve — legalábbis egyelőre — nem tudunk.

A magyar palaeolith kutatás terén azonban időközben nagy eredmények születtek.

1907-ben megjelent — csaknem az első szeletai ásatások eredményeinek közlésével egy időben — Papp Károly, Miskolcz környékének geológiai viszonyai c. nagy tanulmánya a Földtani Intézet Évkönyvében.²¹

A különnyomatot Hermann Ottó Jósza Andrásnak is megküldötte. Hogy csak dedikálás volt-e a füzetben — mint a Pósta Bélának szánt, kezeim közt lévő példányon — vagy levél is volt hozzá mellékelve, nem tudjuk. Az bizonyos, hogy egyelőre sehol sincs. De megmaradt a Jósza András köszönő levele, amelyik minden elismerés mellett, vitába száll a fentebb említett tanulmány reá vonatkozó részével, de egészen tárgyilagos hangon:

„Nyíregyháza, 1907 november 29-én.

Igen tisztelt Öcsém Uram!

Ne vegye zokon, hogy, mint a 73 évet meghaladott ifjú ilyen bizalmas hangon merem megszólítani, a mi sem a tiszteletbe, sem a szeretetbe nem ütközik.

Igen köszönöm a Miskolcz geológiai viszonyait tárgyaló, tegnap érkezett művet, amelyet nagy élvezettel fogok olvasni.

A czéhbeli vaskalapos tudósok némelyikei, akik közé Halaváts is tartozik reáfordulnak azon vakmerőre, aki paraszt, de józan ésszel tett megfigyeléseiből következtetéseket merészen kockáztatni.

Az idei pozsonyi vándorgyűlésen²² egy imponáló, temérdek műszóval spékelt, goromba szóáradattal támadt meg azon tanárt²³, aki a „Zichy-barlang“-ban²⁴ talált medvék mellett emberek létezését tanúsító tárgyakat is mutatott be és ebből azt következtette, hogy a diluvium idejében nálunk is éltek emberek. Nem oktatólag, de rendreutasítólag állította, hogy hozzánk sokkal közelebb időből származhatnak.

Erre én bennem is felfortyant a virtus és elmondottam a saját véleményemet, a mire senkitől engedelmet nem kérek.²⁵

Egyebek közt felhoztam a tiszafüredi valamely állat metacarpusából készült halászeszközt, amelyet a Tisza alatt 11 méter mélységben őslénycsontokkal együtt találtak.

A tudományos vizsgálat szerint pedig az nem őslény csontból készült eszköz, mert fizikai sajátosságai az őslény csontokéval nem egyezik (!), és hogy ez kívülről kerülhetett a caissonba, daczára Tariczky Endre és Ferenczy Elek főszolgabíró tanúskodásának, akiknek igazmondását kétségbe vonni nem helyes dolog. Valamely lyukon az nem kerülhetett a caissonba, mert ott a víz is behatolt volna s kiöntötte volna a munkásokat, mint az ürgét.

²¹ Földt. Évk. XVI. (1907) 91—134.

²² Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése.

²³ Szilády Zoltán, nagyenyedi tanár.

²⁴ Tévedés: a topánfalvi Lucia-barlangról volt szó az előadásban.

²⁵ Félreérthetetlen célzás a tiszafüredi „műeszközről” írt kritikára. L. 20. j.

Saitafernes koronát készítő majszter sem igen akadhatott a munkások közt.

Annak az oka, hogy az őslényekkel egy iszaprétegben csonteszköznek színe, súlya, állománya nem azonos az ottani talált őslénycsontokkal, az lehet, hogy azon eszköz már évekig lehetett már (!) használatban, mikor az említett rétegbe került.

Ezen állítást nem lehet vakmerőnek mondani, mert birtokomban van egy rhinoceros tichorchinus fog, amely a tokaji vasúti hídnak alapozása alkalmával a Tisza feneké alatt 28 méter mélységből került a caissonból számos őslénycsontokkal együtt napfényre. Csaknem közvetlen a Tiszapartján, Tokajnál kiemelkedő trachyt hegyen 60 méternyi magasságban a Tisza felett megtaláljuk ezen agyag réteget, amelyből vagy 8 rhinoceros fog került múzeumunkba.

Ezek fehérek, könnyűek, kevésbé súlyosak nyilván azért, mert huzamos ideig voltak a levegő hatásának kitéve.

Ha hozzánk közel, Horvátországban, Morvaországban őslénycsontokkal együtt embernek biztos nyomait találták, tehát abban az időben embereknek is meg volt adva a létfeltétel, valamint Miskolc körül is. Döntőbb okokkal kell ezen feltevés ellen harcolni, mint azt Halavátsék teszik.

Igaz tisztelettel maradok

öreg barátja
Jósa András“

Több levelet nem ismerünk, de ezzel be is fejeződött Jósa Andrásnak a magyarországi palaeolithikummal való — igazában csak az ő elgondolásában élő — kapcsolata.

Álljon itt végszóként az a jegyzőkönyv, amely e téren utolsó szereplését — ha csak nevének említésével is — megörökíti.

„Jegyzőkönyv a természettudományi szakosztály 1907. augusztus 28-án délelőtt tartott üléséről.

Szilády Zoltán dr. »A barlangi medve koponyája« című előadása kapcsán bemutatja a topánfalvi barlang őskori leleteinek egy részét.

Hozzászóltak:

Halaváts Gyula, a ki kétségbe vonja, hogy a lelettel egyidejű létre az ősembernek lehetne következtetni. Jósa András felszólalásában ezt igen is megengedhetőnek tartja.²⁶

A levelek tartalma mutatja, hogy a kallódó írások közt még igen sok olyan lehet, amelyek egy-egy kisebb közlemény értékével felérnek és nagyban hozzájárulnának Jósa András eredeti egyéniségének megismeréséhez.

Levéltárainkat a kutatástörténet még nem eléggé aknázza ki.

Banner János

²⁶ MOT munkálatai. Budapest, 1907. 67. l. Szilády előadásának kivonatát — amelyben Herman és Kadić Miskolc környéki leleteire is hivatkozik l. uo. 260. l. L. még *Roska*. Repertorium. 282. l. 59.

AUS DEM BRIEFWECHSEL VON ANDRÁS JÓSA MIT OTTÓ HERMAN

Die Nyíreggend muss immer dankbar an András Jósa — der vor 130 Jahren am 30. November 1834 geboren wurde — zurückdenken. Nicht nur weil er das Sanitätswesen des Komitats Szabolcs auf das Niveau seiner Zeit hob, und ein aufopferungsvoller Arzt der Armen war, sondern auch, weil er auf diesem Territorium als Erster dem aus der Erde ans Tageslicht gelangenden Nachlass der Vergangenheit seine Aufmerksamkeit schenkte, ja, sogar das, was er retten konnte, sammelte. 1868 gründete er in Nagykálló die Archäologische Gesellschaft und legte damit den Grundstein für das heute nach ihm benannte Museum von Nyíregyháza.

Dezső Csallány konnte an die 850 seiner Geistesprodukte sicherstellen. Hier finden wir Berichte, Briefe, grösstenteils solche, die von hervorragenden ungarischen und ausländischen Altertumsforschern, oder aber von in der Provinz arbeitenden Bahnbrechern der Sache des ungarischen Museums an ihr gerichtet worden waren.

Die bedeutende Sammlung des Museums enthält indessen lediglich einen Antwortbrief, den der vor 50 Jahren verstorbene grosse ungarische Polyhistor Ottó Herman an András Jósa schrieb.

Dies war nicht der einzige Brief, wie aus einem Schreiben Jósas hervorgeht (13. Sept. 1895), der Antwort auf einen Brief Hermans, in welchem letzterer über das Hirtenleben der Nyíreggend sowie über Möglichkeiten des Studiums Auskunft erbittet.

Der erste Absatz von Jósas Schreiben ist überaus charakteristisch für seine Persönlichkeit:

„Gestatten Sie, dass ich auf Ihr „Euer Gnaden“ mit einer so demokratischen Anrede wie Sehr geehrter Herr! antworte. Es hätte mir besser behagt, wenn Sie mich Mitbürger genannt hätten. Mit dieser kurzen Einleitung wollte ich nur andeuten, dass es in Szabolcs noch solche Leute gibt, denen das Speichelucken beim Kaiser nicht das Endziel aller Wünsche bedeutet.“ Auch der abschliessende Teil ist bezeichnend: „... recht herzlich erwartet Sie Ihr hochachtender Gesinnungsgenosse András Jósa.“

Er schätzte Ottó Herman sehr. In einem seiner Artikel (Nyírvidek XVIII. 1897/74) schreibt er: „... was Ungarn anbelangt, hat Ottó Herman bewiesen, dass in der Diluvialzeit andere Menschen lebten, doch ist seine Behauptung noch nicht allgemein angenommen worden, nachdem er zu seiner Meinungsäusserung die Zustimmung der Geologen nicht eingeholt hatte.“

In einem seiner Briefe (17. 7. 1897) kommt er wieder auf diese Frage zu sprechen: „Die Wahrheit kann auch mit handgreiflichen Beweisen in eine mit petrifizierten Ansichten überzogenen Gehirnrinde nur schwer eine Bresche schlagen.“

Und hier bezieht er sich auf ein aus Urtierknochen hergestelltes Werkzeug, welches auch er — wenngleich irrtümlich — für urzeitlich gehalten hatte.

Ottó Hermans Antwort ist uns unbekannt, doch dass er antwortete, geht aus einem ausführlichen Brief Jósas (24. Juli 1897) hervor.

Natürlich verharrte er auf seinem Standpunkt. Interessant aber ist ein Satz seines Schreibens“:

„Nachdem man mir beim Schreiben der Monografie des Komitats den geologischen Teil angehängt hat und ich trotz allen Sträubens dem Auftrag nicht ausweichen konnte, bin ich nolens volens darauf eingegangen, umso mehr, als man in meiner Heimat Gestein nur auf der Landstrasse findet. Es sind aber trotzdem genug interessante Theorien über die Entstehung des „Nyír“ zustande gekommen.“

Die Theorie wurde von den Ergebnissen der wissenschaftlichen Forschung widerlegt, doch bleibt sie allzeit Beweis für Jósas originelle Denkweise.

In diesem Schreiben spricht er auch über die mit Flóris Romer gemeinsam durchgeführte Freilegung der ersten 8 Gräber des aus der mittleren Kupferzeit stammenden Gräberfeldes von Ajak.

Auch dieser Bericht ist keineswegs frei von Irrtümern, doch sind folgende Zeilen überaus bezeichnend:

„Das Gräberfeld, in dem man noch viel Knochen finden könnte, wenn die zu dem Zweck erwünschte Geldsumme nicht von Manlichergewehr verschlungen würde...“

Ohne auf Antwort zu warten, schreibt er neuerdings in der Angelegenheit des Nyirer Paläolithikums (28. Juli 1897).

Die ausführliche Antwort Hermans auf diese zwei Briefe (31. Juli 1897) wird im Museum von Nyíregyháza bewahrt.

Das Schreiben verleiht Jósa anstatt der selbsterteilten Bezeichnung „Dilettant“ einen schöneren Titel, er wurde „Amateur“, und in dieser Eigenschaft diente er der Sache der Urgeschichte des „Nyír“ bis an sein Lebensende.

Am 21. November 1907 setzt sich der 73 jährige erneut zum Schreiben hin, um sich für Hermans Geschenk „Die geologischen Verhältnisse der Umgebung von Miskolc“ betitelte, umfangreiche Studie von Károly Pap zu bedanken.

Auch in diesem Brief verleugnet er sich nicht: „Manche der schulfuchsigem zünftigen Wissenschaftler, zu denen auch Halaváts gehört, fahren jenen Fachmann an, der es wagt auf Grund seiner mit nüchternem, bäurischem Verstand gemachten Beobachtungen auf Folgerungen einzugehen.“

In diesem Schreiben beruft er sich auch auf seine, in der Pressburger Versammlung der ungarischen Ärzte und Naturforscher (28. August 1907) noch immer in Angelegenheiten des Paläolithikums der Nyirgegend gehaltene Rede.

Weitere Briefe sind uns — wenigstens vorläufig — nicht bekannt, doch mit diesem findet auch András Jósas Nexus mit dem ungarischen Paläolithikum seinen Abschluss der in Wahrheit lediglich in seiner Vorstellung existierte.

J. Banner

BRONZKORI HALMAZLELETEK *

Ezen közlemény a „Szabolcsvármegyei múzeum“ és részben a környék bronzkorszaki tárgyainak ösmertetésén kívül bizonyítja, hogy a mi magas fokon álló bronzkori kultúránknak a tőlünk nyugotra eső kultúrával közvetlen összefüggése nem volt;

hogy ezen kultúra már magas fejlődéssel érkezett hozzánk és itt önállóan még magasabb fokra emelkedett.

Főcélja azonban kutatni azon ős forrás utait, melyeken ezen kultúra hozzánk hatolt.

Ezen céloknek elérésére szükségesnek tartjuk nem csak egyes, hanem összes bronzkorszaki tárgyainknak ösmertetését, hogy azoknak alapján esetleg téves állításaink megczáfolhatók vagy helyesbíthetők lehessenek.

A tárgyak legtöbbször bármily tüzetes, tehát hosszadalmas leírása nemcsak fárasztó és unalmas, hanem nincs olyan ügyes rajzoló, aki annak alapján a tárgyakat híven, kifogástalanul tudná előttünk feltüntetni; már pedig csekélynek látszó eltérések is szakemberek előtt fontosak lehetnek.

A vaskos kötetre terjedhető céltalan leírás helyett Kiss Lajos múzeumi örök jegyzetekkel kísért pontos rajzait bocsájtjuk bírálat alá. A mellékelt táblákra vonatkozó, szükségesnek mutatkozott jegyzetek az egyes leletekre kellő tájékoztatást nyújtanak.

Végül, mivel a „Nyírség“ bronzkultúrájának beható útja és annak más vidékekkel való összefüggése csupán analógiák alapján deríthető ki, amelynek szakirodalma szerény könyvtárunkban fogyatékos, igen kérem azokat, akik ezen szerény sorokat figyelmükre érdemesnek tartják, legyenek szívesek törekvésünket közléseikkel és bírálatukkal támogatni, mert hiszen csak véleményeket, nem pedig dogmákat állítottunk fel.

Nyíregyháza, 1917. Január 1.

Dr. Jósa András
a „Szabolcsvármegyei múzeum“
igazgatója

SZÖVEG A TÁBLÁKHOZ

Apagy (I—III. t.). A vasútépítés alkalmával, az állomásépülettől száz lépésnyire az anyagárokából előkerült, a találók által szétvert agyagedényben tárolt halmazlelet. 12 bronzrögöt nem rajzoltak le. A bronzrögök igazolják, hogy a tárgyak itt készültek. Összesen 71 tárgy. A lelet bizonyítéka annak is, hogy a három különböző típusú sarló u. m. a horgos, sarkos, és csecsnyúlványos sarlók ugyanegy időben voltak használatban, valamint a köpüs balták (54—56. sz.) és a szárnyas balták is. Az utóbbinak felső vége van a táblán feltüntetve (58. sz.).

Balsa (IV.—IX. t.). Halmazlelet. Agyagedényben találták, melyet a találók szétörtek. Az egész lelet 148 darabból áll, Dr. Saáry Sándor városi orvos tulajdona. 24 bronzrögöt nem rajzoltak le. A sok sarló szorgalmas földművelő lakosságra vall. A bronzrögök azt bizonyítják, hogy a lelet egy bronzöntő mester elrejtett kincse volt.

Berkesz, Csonkásdülő (X—XV. t.). Az „Agár“ csárda mögött, 1860 körül, egy rakáson találták. Gróf Vay Gáborné sz. gróf Zichy Mártha ajándéka. Összesen 110 darab. A sok fűrész azt bizonyítja, hogy bronzkorszaki népünk finomabb famunkák készítésével is foglalkozott. 39 darab bronzrögöt és 1 darab, két méter hosszú 1 cm széles papírvékonyágú összegyűrött bronzszalagot nem rajzoltak le.

Bezdéd (XVI. t.). Halmazlelet. A nyíregyháza—ungvári vasút építése alkalmával, a bezdédi határban találták és a budapesti Nemzeti Múzeum tulajdona.

Bodrogzsadány (XVII—XIX. t.). Egy nagyobb halmazlelet részlete. Találták Bodrogközön Bodrog-Zsadányban erdőirtás alkalmával, egy rakáson, igen sok egyéb bronz tárggyal együtt. Virányi János kenézlii körjegyzőnek csupán ezt a 27 darabot sikerült megmenteni, melyeknek némely része a falusi kovács kohójából került elő. A 81. számú madár alak valószínűleg tengelyvégszeg felső vége, amilyeneket már másutt is találtak. Bizonyítéka e tárgy annak, hogy az ilyen madáralak nemcsak Hallstatt vagy La Tène kultúrának terméke, hanem a bronzkultúrával keletről hatolt be hozzánk.

Bököny (XX. t.). Geszterédi munkások Bökönyben, szőlőtalaj mélyítés alkalmával, nagyobb halmazleletre akadtak. Bálint János geszterédi ref. lelkésznek csupán ezt az 5 lándzsát sikerült megszerezni, melyek közül a 3. számú mind nagysága, mind díszítése miatt párját ritkítja.

Buj (XXI. t.). A 2 kést, 8 kopott élű fűrész és 3 tűt, a 10. sz. lapos-, a 9. és 11. sz. csészés fejecsel, a Nyírvizek gyűjtő csatornájának készítése alkalmával, a munkások által megsemmisített agyagedényben, egy rakáson találták. Schreiber József mérnöktől. 13 darab.

Demecser (XXII—XXIII. t.). Demecser községtől délkeletre, mintegy három kilométernyire fekvő *Badarász-sziget* nevű dűlőben találták. A lelet nagy része elkallódhatott. Elek László földbirtokostól 18 darab.

Gemzse (XXIII. t.). Egy nagyobb halmazleletből csak 6 tárgyat sikerült egy kisvárdai üzérkedőtől megszerezni. Leletkörülmények ismeretlenek.

Gégény (XXIV. t.). Öble körül sűrűn bordázott, de a találók által megrongált cserépedényben (11. sz.) elrejtett, nagyobb leletnek 10 darabból álló csekély részlete.

Gyulaháza (XXV. t.). Óshalom. Gyulaházától délre egy kilométernyire, Liptay Béla birtokán, egymástól mintegy 200 lépésnyi távolságban egy nagyobb és egy kisebb óshalom van. A nagyobbik már az őskorban kifosztott, 7 méter mélységben, sok jellegzetes bronzkorszaki díszítésű, több edénynek töredékét találtuk, melyeket a halom középmagasságának délkeleti szélének közepében, egy rakásra helyeztük és amelyek valószínűleg még ma is ott vannak. A halom felületétől 30 cm mélységben szépen egymás mellé helyezett kilenc embernek csontmaradványait találtuk, de csak két ép csontváznak volt meg a koponyája. A csontokkal együtt kis ezüst érmet is találtunk, melynek tanúsága szerint, az 1240. évi tatárjárás elől menekülők visszatérésük után takaríthatták el kegyelettel a még megmaradt hullarészeket. Ez is bizonyítja, hogy a halmot a tatárdúlás előtt fosztották ki és dúlták fel. A sírfenéken, miután a föld bolygatatlannak látszott, az ásatást tovább nem folytattuk, bár ottan mintegy 10—15 cm átmérőjű kerek lyuk függőlegesen hatolt lefelé, mely földdel vagy fahordalékkal eltömülve nem volt és melynek fenekét ásó nyelével el nem érhattük. Hogy e lyuk vajon nem egy mélyebben fekvő sírhoz vezetett-e, vagy milyen egyéb célra szolgált, nem tudjuk. A kisebb 4½ méter magas, bolygatatlan halomra vonatkozólag csak annyi megjegyezni való van még, hogy temetés alkalmával két kis krétabetétes edényt dobtak a sírba, azon célzattal, hogy éppúgy, mint a többi tárgyak, a sírba ép állapotba ne kerüljenek. Mivel a mintegy 50 cm átmérőjű égetett csonthalmazon edénytöredékek nem találtattak és csupán annak közvetlen kerületén, arra lehet következtetni, hogy a csonthalmaz megóvása céljából a csontok felé helyezett pajzsra vagy más szilárd tárgyra lettek dobva nagy erővel, amelyen nem maradhattak, hanem a csonthalmaz kerületére hullottak le. Azon kemény tárgyakkal, melyekre az edényeket dobták, nyomai nem találtattak. A 11 g. sz. tárgy a nagyhalomból került, melyen kívül semmi lerajzolva nincs. Tudtommal mostanáig hazánkban ilyen bronzkorszaki nagysírhalomról közlemény nem jelent meg. Megjegyzendő még, hogy a cserépedény töredékeken kívül csupán krétabetétes edények vidékünkön a berkeszi és egyeki urnatemetőkből kerültek.

Kántorjános (XXVI. t.) Ibrányi János belterületen levő udvarán, mintegy két méter mélységben, veremásás alkalmával egy kétgúzsú, a kiemelés alkalmával fenekén megrongált bográcsban igen sok bronztárgyat talált. Nagy utánjárással, csak a lerajzolt 22 bronztárgyat és 2 le nem rajzolt bronzrögöt sikerült Ibrányi János szívességéből megmenteni. Kiválóan érdekes a 11. szám alatt feltüntetett kis kard töredéke, amennyiben a markolat a pengével egy darabban volt öntve és a markolat végének sem korongja, sem csészeje nem volt, hanem csak egy kis göb fejezte be.

Ezen rendkívül fontos lelet, egyik dönthetetlen cáfolata azon nézetnek, hogy ezen cysták, valamint a Hallstattban is talált nagyszámú situlák, az első vaskorszaknak, az ún. hallstatti kultúrának különlegességei lennének.

Böszörményben, közel a Nyírség periferiájához, a múlt századnak közepe táján különböző alakú bronzedények társaságában, bronzsisakot és 20—30 bronzkardot találtak vasnak nyoma nélkül. (Lásd Hampel, *Bronzkorszak emlékei Magyarhonban*. Bp. 1886., XX. t. 2, 9, XIII. t. 1, 4, 5, XXIV. t. 3, 5, XXXIII. t. 2, LXV. t. 1, 3, 4. sz.)

Rohodon (Lásd az LIV. táblát), szintén bográcsban találtak a hallstatti bronztárgyaktól eltérő bronzokat, vas nyoma nélkül.

Nyírlugoson, a debreceni városi múzeumban őrzött bronz fazékban találtatott szintén, mely úgy alakra, valamint nagyságra és díszítésre azonos a nálunk Sényőn, melléklet nélküli, a LXIV. táblán feltüntetett bronz fazékhoz, és a *Hajduböszörményihez* (Lásd Hampel).

A Nyírséghez tartozó *Sámsonból* 3 db bronz-szilke, egyik öblén trébelt díszítésű és 2 db kétgúzsú díszített bronz bogrács került Debrecen város múzeumába, amilyeneket eddig hallstattiaknak tartottak. Erdélyből, Cs.-ből, mely Nyíregyházától keletre mintegy 450 km-re fekszik, van egy példány, mely bizonyítéka annak, hogy nem Hallstattból származhatott oda, hanem keletről. Ezek csaknem azonossága egykorúságra vall, amelyet csupán gypvas rozsdának lehet tekinteni, ami nálunk mocsaras helyeken mindenütt képződik. Más bronz tárgyaikon vasnak nyomát sehol nem találták. Nem valószínű, hogy igen értékes vastárgyakat pedig eldobtak volna, mert hiszen valahol mégis csak kellett volna legalább egy leletben vasnak nyomára akadnunk.

Kemecse (XXVII—XXX. t.). A községtől nyugatra mintegy öt kilométer távolságban, közvetlen a vasút északi szélén, Vitéz Lajos tanyáján, egy rakáson találtatott összesen 175 darab.

Kemecse (XXXI. t.). A községtől nyugatra mintegy két kilométer távolságban, az ún. *Orvosdomb* dűlőben, egy nagyobb halmazletnek néhány el nem kallódott, 8 tárgyból álló csekély részlete.

Kemecse (XXXII. t.). Fráter-féle birtokról 32 darab, Kállay András főispántól. A 20. sz. csótárhoz teljesen hasonló, a budapesti Nemzeti Múzeum tulajdona. Magyarországból, de meg nem nevezett helyről került. (Lásd Hampel, Bronzkorszak emlékei Magyarhonban. Budapest 1886, LIV. t. 3. sz., LXII. t. 1. sz. Összesen 30 darab.)

Nagybáka (XXXIII. t.). Angyalossy Pál főszolgabírótól. Halmazlet. 35 darab.

Nagyfalu, Kistelek (XXXIV. t.). Bronzhalmazlet őstelep közeléből. 18 darab. A 2. számú két példányban levő karika, csakis pénzül használt értékjelző lehetett, mivel éles volta miatt karperecül nem szolgálhatott.

Nagyhalász, Pálhalom (XXXV—XXXVII. t.). Kállay András főispántól, akinek nagyhalászi birtokán, Pálhalom-dűlőben, díszítés nélküli cserépedényben találtak szántás alkalmával, de amelyet a munkások összetörtek. A 23. számú, igen vékony drótból készült, plajbász vastagságú spirális töredéket, amilyenek több halmazletben is előfordulnak, csakis gyöngyök gyanánt, nyakékül használhatták. A 26. számú tűfejecs kiválóan szép ékítése miatt, méltó megemlítésre. A 35. sz. nem sikerült durva öntés, csakis harci csákányt utánzó gyermekcsákány lehetett.

Nagykálló (XXXVIII. t.). Appel Sándor-féle birtokról, a várostól délre mintegy három kilométer távolságból. Ferenczy Manótól, Görömbey Péter ref. főesperestől és Horkovics Sándor szolgabírótól. A 12. sz. sarló tölcser alakra van görbítve. Összesen 14 darab.

Napkor (XXXIX. t.). Ludastó-dűlőben, díszítés nélküli cserépedényben találtak, de amelyet a találó elpusztított. Érdemes megjegyezni, hogy 5, fülecskével ellátott köpüsbaltának díszítése egymáshoz igen hasonló, de nem azonos (27—31. sz.). Ebből azt lehet következtetni, hogy a tárgyak nem kőmintába lettek öntve, hanem a sima modell homokba lett benyomkodva, és a gyakorlott késő bronzművész a tárgyakon kiemelkedő azonos ornamentikát a homokba bekarcolta. Itt megemlítendő az öntéstechnikájára vonatkozólag az is, hogy vidékünkön szilárd anyagból készült öntőminta eddig múzeu-

munkba nem került, pedig a majdnem minden halmazleteinkben előforduló bronzrögök azt bizonyítják, hogy bronztárgyaink nem importáltak, hanem helyben készültek még, kisebb műhelyekben. Érdekes megemlíteni még azt is, hogy az 1, 2, 3, 3a sz. tárgyak vegytiszta ónból készültek, összehajlítva találtak, tehát csak próbaöntésnek tekinthetők, mert az ón sarlók nem használhatók puhaságuk miatt. A 21. sz. homorú véső annyiban érdemel megemlést, mert leleteinkben egyedülinek mondható.

Nyírbogdány (XL—XLI. t.). A községtől nyugatra, Bégányi Ferenc árvaszéki úlnök birtokán találtatott, díszítés nélküli csuportban. Az 51. számú, összehajlítva talált, de kiegyenesített, szép díszítésű bronzlemez övtörödék lehetett. Az igen apróra tört, igen finom bronztárgyak között 45 db bronzrög volt. Az 52. sz. összehajlított vékony bronzlemez kerületének külső görbületéből azt lehet gyanítani, hogy az egy nagyobb átmérőjű korong szegélyének (talán pajzsnak) töredéke gyanánt tekinthető.

Nyíregyháza (XLII. t.). Újfehértó felé vonuló vasút első őrházának közeléből. 10 darab. Egy nagyobb lelet részlete. A balták díszítése különböző.

Nyíregyháza, Bujtos-dűlő (XLIII. t.). Dr. Saáry Sándor városi orvos gyűjteményében. Ezen nagyterjedelmű bronzkorszakbeli telepről Dr. Saárynak nagy gyűjteménye van cserépedényekből és néhány öntőmintából. Összesen 17 darab. Ezen, állítólag Nyíregyházán talált tárgyaknak leletkörülményei ismeretlenek, amennyiben a tárgyak napvilágra kerülése alkalmával Saáry nem volt jelen.

Nyíregyháza, Bujtos, II. lelet (XLIV. t.). Összesen 24 darab. A leletet a 24. számú edény tartalmazta. Megjegyzendő, hogy amennyire kipuhatható volt, a nyírségi bronzleleteket tartalmazó, de a munkások által szétvert cserépedények díszítve nem voltak. Találáskor e leletben mindegyik gyűrű egy-egy karperecre volt felfűzve. A 13. sz. gyűrű gyűjteményünkben nem fordult elő.

Nyírlugos (XLV. t.). A halmazlelet a 25. sz., a debreceni városi múzeumban őrzött bronz fazékban találtatott, mely úgy alakra, valamint nagyságra és díszítésre azonos a Sényőn talált, melléklet nélküli bronzfazékhoz (LXIV. t.).

Papp (XLVI. t.). Bárány Horváth Ferenc birtokáról. Angyalossy Pál főszolgabírótól. Összesen 9 darab. Azon durva edénynek töredékei, mely a leletet tartalmazta, lerajzolva nincs. Egyéb körülmények ismeretlenek.

Pátroha (XLVII. t.). A községtől északra, a Mikó Albert-féle szőlő rigolirozása alkalmával, egy rakáson találtatott, agyagedényben. Kiss Lajos körjegyző ajándéka. E leletből egy lándzsa, egy köpüs balta és 3 db karperec Kis Pál kisvárdai takarékpénztári hivatalnokhoz került. A 21. sz. gyöngyök (28 db) bronzlemezről vannak összehajlítva. A 7—8. sz. lemezek rendeltetése ismeretlen, valószínűleg ruházat díszül szolgáltak. A 11. sz. karperechez hasonló tárgy gyűjteményünkben egyedüli.

Piricse (XLVIII. t.). A község határában délnyugatra, öt pernyi távolságra, Katz Mihály birtokán, szántás alkalmával cserépedényben találtatott, melyet az eke darabokra tört. A tulajdonos ajándéka. A 26. sz., a 25. sz. tokos baltához hasonló, de nagyobb eszköznek töredéke. Alsó része, élvége le van törve. Füle nincs, nem is volt. Valószínű, hogy nem könyökre hajtott, hanem egyenes nyél járt beléjük, melyekhez úgy lehetett erősítve, mint a dárdák; ugyanis a köpünyílás alatt 5 cm-re két átellenes lyuk van rajta. A sarló markolatok különböző cífrázatúak. A leletből kitűnik, hogy a szárnyas és köpüs balták

egy időben voltak használatban. A kard futókutya meander díszítése azonos a besztereci kard markolatához.

Pusztá-Dobos (XLIX. t.). Jármey Elektől. A 13. sz. kúpos tekercshez hasonló, gyűjteményünkben a XLVI. táblán a pappi bronzhalmazlelet 8. sz. alatt van (azonkívül lásd *Hampel*, XXXV. tábla puczói lelet (Árva) 2., 3. sz.).

Rohod (L. t.). A 11. sz. füles köpüs balta hegyével lefelé fordított, háromszögű díszítése erdélyi típus, tőlünk nyugatra alig található. (Lásd balsai VIII. t. 88. sz., gyulaházi XXV. t. 3., 2. sz., orosi LXXI. t. 47. sz., *Hampelnél*).

Rohod (LI—LIII. t.). Az 59 darabból álló halmazlelet találási körülményei ismeretlenek, az ajándékozó, Somogyi Rezső kisvárdai gyógyszerész mondása szerint cserépfazékban találták és kisvárdai rézöntőtől vásárolta. A 4. és 8. sz. sarlók széles pengéje feltűnő. Az 5. sz. öntőcsapja meglátszik. 13. sz. füles köpüs balta kiszélesedő élvége ritkább példányok közé tartozik (Lásd LXII. t. 3. sz., Ecsedi lág; és LXI. t. 4. sz., Tura). A 10. sz. köpüs véső is ritkaságok közé tartozik, leleteink közül csak a taktakenézi LVII. t., 13. sz.; Máriapócs LXX. t. 33. sz. Érdemes megemlíteni, hogy e tábla tanúsága szerint a köpüs vésők, a szárnyas, köpüs és harci csákányokkal egykorúak. Az LIII. t. 32. sz. sodrott torquesek megcáfolják a németek által felállított azon nézetet, hogy jellegzetes szláv típusnak tekintendők lennének.

Rohod (LIV—LVI. t.). Báró Podmaniczky Géza és neje, gróf Degenfeld Berta ajándéka. Közvetlen a község mellett délkeletre, akácfatuskó ásása alkalmával találtatott. A Rohodon talált bronz bográcsban is, mint a kántorjánosai és nyírlugosi fazékban, csupán bronz tárgyak találtattak, melyeknek társait a hallstatti leletekben nélkülözzük. A mieinkhez hasonló bronzedények közül csupán a tőlünk nyugatra pár száz kilométer távolságra eső Somlyó-hegyen leltek egy bronzbográcsot, melyet Sümegen a Darnay múzeuma őriz. A sümeghi edény nem tőlünk, hanem Hallstattból származhatott oda, mert tőlünk odáig terjedő vonalon hasonló edényeket eddig még nem találtak, míg keletre és északkeletre számos példányt ismerünk, melyek a nyíriekkel egy kultúrára vallanak (Erd. Bardócz a bécsi múzeumban Ünici Bukovini, Csík-szent.).

A hallstattitól különálló, a hallstatti edényeknek és talán még egy-két tárgynak azonossága vagy hasonlósága csupán azt bizonyítja, hogy e tárgyak egy ősforrásból származnak és már északra és északnyugatra való felhatolásukkor használatban voltak, de Hallstattban már a vasnak is ismeretéhez jutottak. Míg nálunk a tiszta bronzkultúra tovább fejlődött, mert különben az edényekkel a vasnak mint szűrő-vágó eszközökre alkalmas fémnek ismerete, hozzánk is eljutott volna. A két végpont tehát egymást kölcsönösen nem befolyásolhatta.

Ezen ismertetésnek fő célja kinyomozni azt az utat, mely ezen közös ősforráshoz vezet.

Számos, eddig 34, bronzleleteink egyes tárgyainak különbözősége, valamint az egyes halmazleletek hasonlósága, azoknak ugyanegy időben való használatára vallanak, tehát a mi bronzkorszakunkat periódusokra osztani nem lehet, mint az Közép-Európában indokoltnak látszik.

Azon esetleges ellenvetés sem állhat meg, hogy az edényekben régebben használt tárgyakat vegyítették volna az elrejtéskor használt bronztárgyak közé. Ez csak abban az esetben volna jogosult, ha csupán egy-két halmaz-

leletben akadnánk olyan tárgyakra, melyek nyugaton egymástól messze eső korban voltak használatban.

Taktakenéz (LVII. t.). A Tisza jobbpartján, az ún. Taktaközben, Szabolcs megye kötelékéhez tartozó Taktakenéz határában, 1889. évben bronzleletre akadtak. Mi mindent hordtak szét a leletből, nem tudni. A leletből 22 darabot gróf Andrassy Géza, 2 db tokos baltát és egy kettétört lándzsát Szeloczky Géza rakamazi gyógyszerész ajándékozott múzeumunknak. A 27. sz. bogrács-gúzs azt bizonyítja, hogy a lelet elrejtésekor kétgúzsú bográcsot is használtak. A 4. számú pettyes díszítésű tokosbalta halmazleleteinkben nem fordul elő, magányos leleteink közt is csak egy példány van a szomszédos tiszaezlári Sinkahegyről. Ezenkívül Hampel XIII. t. 3. Erdélyből ismertet. A balták díszítése és nagysága nem egyforma.

Tiszaezlár (LVIII. t.). Sinkahegy tájéka. Szeloczky Géza rakamazi gyógyszerész ajándéka. A 22 darabból álló lelet hogyan került napfényre, nem tudni. A széles pengéjű sarlótöredékek markolatai lyukkal vannak ellátva, díszítésük sem egyező.

Tiszaezlár (LIX. t.). Benedek Pál tiszaszabályozási főmérnöktől. A községtől keletre, a temető és falu között vonuló tiszai védgát készítése alkalmával, 1 méter mélységben találták egy szájával lefelé fordított durva (mintegy 40 cm magas) cserépedény alatt, melyet a munkások széttörtek. A leletből ismeretlen mennyiség széthordatott. Itt is a köpüsbalták és szárnyas balták, jellegzetes magyarországi típusú kard együtt találtak.

Tiszaszentmárton (LX. t.). Gróf Forgách László ajándéka. A 8 cm, kerek, homorú, lyukkal ellátott bronzlemez (3. sz.), gyűjteményünkben egyedüli nagyságát tekintve, valamely öltönydarabra lehetett felvarrva.

Tura (LXI. t.). Találtatott a Ludas és Remete tó között, cserépedényben, melynek töredékét a 18. sz. rajz mutatja. Propper Soma ajándéka. A 4. sz. köpüs balta kiszélesedő élvégű. Nyolc magyarországi és négy európai típusú köpüs balta együtt találtatott. A 2650 g súlyú bronzrög tanúsága szerint itt öntöttek.

*

Tulajdonképpen nagyobb halmazleletek múzeumunkba került darabjai. Bizonyosságai a Nyírségben előforduló nagy számú halmazleleteknek. Hogy külön soroljuk fel a teljes, érintetlen halmazleletektől, nagy hiányosságukban lelik magyarázatukat. Ide kellene még sorolnunk szórványos leleteink legnagyobb részét is, mert azok is leginkább nagy halmazleletek elkallódott darabjai, de külön vettük, mivel a lelőhelyen kívül semmi más adat, lelet-körülmény nem ismeretes.

Berencs (LXII. t.). Czóbel Imrétől 6 harci csákány. Leletkörülmények ismeretlenek.

Ecsedi láp (LXII. t.). A Nyír szélén, az ecsedi láp lecsapolása és a Kraszna folyó szabályozása alkalmával nagyobb bronzleletre akadtak, mely elkallódott. Kossuth János nyírbátori tisztartó kapott 4 darabot egy szabályozó mérnöktől. Két füles köpüs baltát és egy sarlót adott Lövey Elek főszolgabírónak, egy baltát Vay Bélának, kik a tárgyakat a múzeumnak ajándékozták. A 3. sz. kiszélesedő élvégű említésre méltó.

Viss (LXII. t.). A község határában, az ún. Keresztöltés építése alkalmával 60 cm mélyen, dombos, homokos helyen cserépedényben találták, melyet a munkások széttörtek, koponyák és csontok közelében, melyek előkeríthetők nem voltak. Riszdorfer József mérnök ajándéka. A nagy leletből csak öt darab jutott múzeumunkba. A 2. sz. tölcsealakú csüngődísz, a 3. sz. fésűs végű tárgy (a kemesei csótár 5. sz. csüngős végtagjához), az 5. sz. balta analógiáit megtaláljuk.

Rohod (LXIII. t.). A zsidótemető körülárkolása alkalmával, egy, a munkások által szétvert cserépedényben, állítólag 80 db teljesen egyforma, a rajzon feltüntetett karperecet találtak. Egyebet semmit. Sok utánjárással innen-onnan 14 darabot sikerült összeszedni, kettőt pedig Kálnay Zoltán főmérnök ajándékozott múzeumunknak. A múlt század nyolcvanas éveiben, Rohodtól pár kilométer távolságra eső *Jákó* község határában, ezekhez teljesen hasonló, de valamivel köpcösebb, színarany karperecet talált, mely a Nemzeti Múzeumhoz került.

Tiszaladány (LXIII. t.). Néhány év előtt talált bronz halmazleletből, Márky József községi jegyzőnek csupán e 4 darabot sikerült megmenteni az elkallódástól.

Sényő (LXIV. t.). Dajkahegy közelében, szőlőtalaj mélyítéskor Molnár János földjén került felszínre. Úgy nagyságra, alakra, díszítésre, teljesen azonos a pesti, böszörményi, és a debreceni múzeumban őrzött Lugosi fazékkal, feltehető, hogy ugyanegy mesternek a munkája. Sem benne, sem közelében bronz tárgy nem találtatott.

Máriapócs (LXIV. t.). A két bogrács egymás mellett találtatott Gergelyffy Dezső birtokán. Egyéb leletkörülmények ismeretlenek.

Beszterecz (LXV. t.). A földvártól délre 2 kilométer távolságra, a kéki határban, Dr. Horváth Józseftől. Leletkörülmények ismeretlenek. A kard tömör markolata futó kutya díszítésű és nem patinával hanem sötét, fűzőld, fényes, tökéletesen átlátszó zománcal van borítva. Hasonló díszítést látunk a piricsei, az eszlári és Hampel-féle kard markolatán, melyek markolatát egyszerű patina borítja.

Döge (LXV. t.). A község közelében, de a veresmarti határban Wahrmann Renée birtokán, egy tömör és egy borított markolatú kard egymás

mellett találtatott, tehát a két típus egykorúnak tekintendő. Nordrovczky Kázmér ajándéka.

Vaja (LXVI. t.). A 4., 5. és 6. sz. kard, az 1850-es években gróf Vay Ádám birtokán, a szeszgyár közelében, állítólag 20 db tömör és borított markolatú bronzkardot találtak, melyeket széthurcoltak. A 4. és 5. számút idősebb Szikszay Pál főszolgabíró, a 6. számút Dr. Saáry Sándor nyíregyházi városi orvos ajándékozta.

Pazony (LXVII. t.). A 7. sz. kard Haas Emil ügyvéd szőlőjének rigolírozása alkalmával találtatott. Lámfalusy gör. kat. plébános ajándéka. A 8. sz. kard szőlőtalaj rigolírozásakor egy fenőkövel találtatott, 60 cm mélységben. Közvetlen a kard mellett egy 4 kilogram súlyú, 21 cm átmérőjű, bronz pogácsa volt. Dönthetetlen bizonyítéka, hogy a kard itt öntetett.

Karád (LXVII. t.). A 9. sz. kard Karádon, a Bodrogeközben találtatott. A nyírihez hasonló homoktalajon, mely a Tisza szabályozása előtt minden tavasszal vízjárta terület volt, szőlőtalaj rigolírozása alkalmával találtatott. Gróf Majláth József „Csermek” uradalmában, az ún. „Fränkel ligeti” táblán. Deák Gejza sárospataki főgimnáziumi rajztanártól.

Tuzsér (LXVIII. t.). Salamon Tivadarné, gróf Forgách Margit ajándéka. A kastélytól délre pár száz lépésnyire, szántás alkalmával, 3 db egy csészés, és két korongos fejjű bronz kard együtt találtatott.

SZÓRVÁNYOS LELETEK

LXIX. tábla. 9. sz. csüngődísz habkőből való. Lelőhely a *szabolcsi* földvár belseje. (Bronzból készült hasonló tárgyakat lásd Gégény leltre vonatkozó jegyzetben.)

Hugyaj, Fövenyes tanya közelében levő csatorna hídtól 500 lépésnyire északra talált bronztőr (LXIX. t. 10.). Kálnay Zoltán mérnöktől. (Lásd Balsai leltre vonatkozó jegyzetet.)

LXIX. t. 17. sz. tárgyból 4 db találtatott együtt *Kenézlőn*, valószínűleg lándzsa végére voltak szegezve, hogy könnyebben a földbe szúrhatók legyenek. Papírvékonyaságú, trébelt pontokkal díszített bronzlemezből valók, fegyverül tehát használhatók nem voltak. Virányi János körjegyző ajándéka. (*Hampel*, LIV. 10. á.).

LXX. t. 27—28. sz. csücskös sarlók *Székely* község határában, Makkos dülőben találtattak azon hely közelében, honnan nyírbogdányi bronzhalmaz-leletünk való. Székely Benedek ajándéka.

LXX. t. 29. sz. bronzbuzogány, Récler György *nagybákai* szőlőjében találtatott. A rajta észlelhető bevágások még az ősidőben történtek, mert ezeknek nyomai nemes rozsdával vannak bevonva. Angyalossy Pál ajándéka, 359 g súlyú.

A LXX. t. 30. sz. Urai Miklós beltelkén találtatott, *Kércs* községben. Jármay Gyula ajándéka. Sötét szennyeszöld sima patinával. 350 gramm.

A LXX. t. 31. sz. *Csékén* (Zemplén megye) Lukács János gör. kat. lelkész kertjében talált buzogány; nem tömör, hanem mindenütt vékony falazatú. Cséke a Bodrogeközön fekszik, mely vidéken sok, nagy területű homoksziget lévén, régészeti szempontból a Nyírral egy kalap alá vonandó. 160 gramm.

A LXX. t. 32. sz. szennyes sötétzöld, érdes patinával borított buzogány, *Kótaj* községben Lámfalusy gör. kat. lelkész szőlőjéből a parókiának beltel-

kéről került. 430 g. Két csücsök lapján öntött bélyegjegy látható, melyet a 32. b. rajz tüntet fel.

A LXX. t. 33. sz. *Máriapócs*. Tokosbalta. Élvége kiszélesedik. (Lásd Nyírben, *Hampel*).

A LXX. t. 35. sz. köpüs balta szokatlan idom. Lelhelye *Anarcs*, Szmrecsányi István birtoka. Dr. Zsiday Dániel ajándéka.

A LXX. t. 38. sz. *Kemecse, Ludas tó*. Nyíri Ferenc mérnök ajándéka.

LXXI. tábla. A 42. számú. ritka szép patinás balta, *Kótaj* községtől keletre, mintegy 2 kilométer távolságra, Csuha Malvin földjén 1 méter mélységben találtatott, egyéb tárgy nem volt közelében. Matolesay Pál ajándéka.

A LXXI. t. 43. számú, a tiszai védgát építésekor 2 m. mélységben, agyagos homokban, nem kultúrált rétegben, hanem a Tisza iszapjában. Magános lelet. Szeloczy Géza ajándéka.

A LXXI. t. 44. sz. balta lelőhelye *Nagyhalász, Telektanya*. Kállay András ajándéka.

A LXXI. t. 47. sz. füles köpüs balta. Az *Oros* — nagykállói út déli szélén, a Foglár dűlőben az eke vetette ki. Díszítése emlékeztet a gyulaházi kisebb őshalomban találtakhoz. (Lásd XXV. t. 2., 3. sz. Erdélyi Farkas főjegyző ajándéka.)

A LXXI. t. 48., 49. és 50. sz. balták együtt találtattak a *nyíregyházi Sóstó* mellett, a Pazonyi új szőlőben. Teleky László ajándéka.

A LXXI. t. 57. sz. balta lelőhelye *Tura*, a Várhegy környéke. Szokolay Miklós ref. tanító ajándéka.

A LXXI. t. 54. sz. lelőhelye *Szabolcs megye*, község ismeretlen. Rézkorszaki típus.

LXXII. tábla. 62. számot, egy öregasszony elbeszélése szerint, 1871-ben sok bronz csákánnyal találta Fekete Gábor csász *Hajdúhadházon*. Ezen csákányok legnagyobb részben a Nemzeti Múzeumba kerültek, egy jó része elkallódott. Valószínűleg ezen leletből való a 62. szám. Degenfeld Gusztávtól.

A LXXII. t. 75. sz. *Kiskállóból*, özv. Kállay Ottóné kertjéből való, igen szép fényes, sötét fűzöld patinájú karperec. Ehhez hasonló, van, de színáranyból a Nyíraczádon talált kincsben, mely a Magyar Nemzeti Múzeumban van. (Lásd *Hampel*, i. m. XLVII. t. 2 á.)

A LXXII. t. 77. számú szárnyas balta, *Debrecen* határában a Látóképcsárdá közelében találtatott. Ehrenreich Miklós ajándéka.

A LXXII. t. 78. számú harcicsákány, *Nyírlugos* kötelékéhez tartozó Szennyes pusztáról Patay birtokon találták. Tatos Lajos körjegyző ajándéka.

LXXIII. tábla. *Nagyhalász, Tétkedombon* idős. Kállay András birtokán találtatott. Csak hat darabot sikerült megmenteni. Az 1. sz. kidolgozatlan, igen vastag nyitott bronzkarika, közepén egy öntőcsappal. A 2. sz. hasonló nyitott bronzkarika. A 3. és 4. sz. erősen rongált kardpenge töredékei. Az 5—6. sz. nyitott, végei felé elkeskenyedő bronzkarika, rovátkos díszítéssel.

A LXXIII. t. 1. számú szórvány, *Kisvárdá* vidékéről került napfényre. Grafit vagy kevés agyaggal vegyített olvasztó tégely, igen töredezett állapotban. Vastag falazatú, igen durva munka. Külső felületén itt-ott odatapadt bronznak nyomaival. Súlya 530 gramm. Werner Gyula polg. isk. igazgató ajándéka.

A LXXIII. t. 4. sz. szórvány, *Lórántházáról* került. Csákánynak hengerded ága, rajta egy kacsához hasonló madáralak.

A LXXIII. t. 5. sz. szórvány, *Nagyhalász, Telektanya, Tétkedomb*ról való bronzkés. Markolatának vége letörve. Kállay András főispán ajándéka.

II.

A nyíregyházi múzeum egykori kitűnő igazgatója, *Jósa András* által kiadásra előkészített bronzleletek, amelyek 1917-ig kerültek be a nyíregyházi múzeumba, korban felölelik a késő bronzkor vége és a korai vaskor elejének időszakát (Reinecke BD — HB), s szinte teljes képet adnak e korszak fejlett Felső-Tisza-vidéki bronzművességéről. Ezért, tiszteletben tartván *Jósa András* munkájának egységét, egészét, a bronzleletek rövid értékelésében nem vonjuk bele az azóta Északkelet-Magyarországon előkerült újabb raktárleleteket.

Apagy (Szabolcs-Szatmár m., baktalórántházi j.).

A leletben legnagyobb számmal előforduló gombos végű és markolat nyújtványos sarlóknak nincs pontosabb kronológiai értéke, a késő bronzkorban és a korai vaskor első felében általánosan használatban voltak a Közép-Duna-medencében.¹ Nagyobb jelentőséget a *II. t. 39.* sz. sarlónak tulajdoníthatunk, amelynek markolatán egymást keresztező bordák vannak. Müller-Karpe megállapítása szerint az ilyen sarlók a kelet-alpi területeken a fiatalabb típusokhoz tartoznak.²

Szintén a fiatalabb kelet-alpi depot-horizont egyik jellemző tárgya az ívelt oldalú, háromszögbe összefutó bordákkal díszített tokosbalta (*III. t. 54.*)³

A lelet fiatalabb tárgyai közé tartozik még a horgas markolatú sarló (*III. t. 47.*). Ez a sarlóforma a Tiszától keletre a Reinecke BD korszaktól egészen a HB periódusig ismert volt.⁴ Általános elterjedése azonban a HA korszakra esik.

Az *ópályi* depot-horizonttal elterjedt tárgyak alkotják a lelet legidősebb elemeit: csúcsos bronzlemezkorong⁵ (*I. t. 3.*), B₄ típusú korongos csákány⁶ (*III. t. 52.*), ívelt oldalú markolatnyújtványos tőr⁷ (*III. t. 57.*), félholdas kávájú tokosbalták⁸ (*III. t. 55—57.*). Az ívelt oldalú, nyugati eredetű lándzsa is az *ópályi* depot-horizont korában terjedt el Északkelet-Magyarországon a Kárpát-medence más területeihez hasonlóan, azonban a HA folyamán is gyakori (*III. t. 50.*)⁹ volt.

Az *apagyi* lelet végeredményben a HA periódus első felére helyezhető. Számos idősebb jellegű tárgytypus mellett előfordulnak benne, de még nem jelentős számban, a HA korú urnamezős depot-horizonttal párhuzamosítható tárgyak is.

¹ *Foltiny, S.*, Zur Chronologie der Bronzezeit in Karpatbeckens. (Bonn 1955) 94.

² *Müller-Karpe, H.*, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. (Berlin 1959) 109., CXXXI. t. 19.

³ *Müller-Karpe, H.*, Beiträge... 109., CXXXIX. t. 3—4.

⁴ *Bernjakovič, K.*: SA 8 (1960) 330.

⁵ *Mozsolics A.*: Acta Arch. Hung. 15 (1963) IV. t. 1—2.

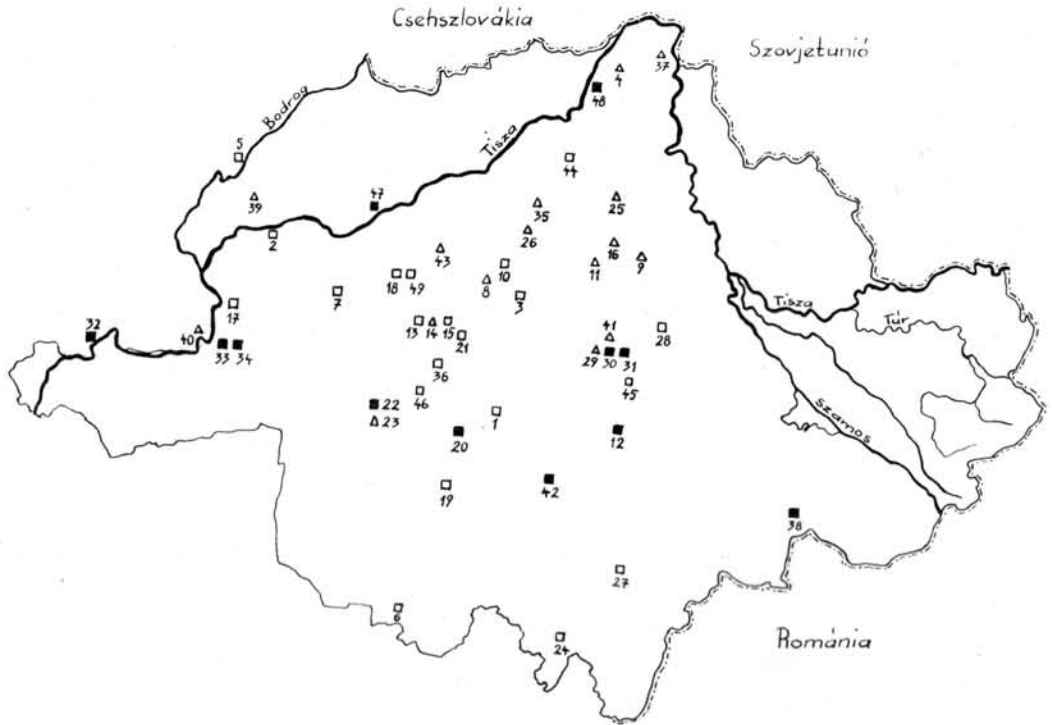
⁶ Uo. 77.

⁷ *Mozsolics A.*: Acta Arch. Hung. 12 (1960) 120.

⁸ *Nestor, I.*: BRGK 22 (1932) 138.; *Foltiny, S.*, Zur Chronologie... 91.; *Bernjakovič, K.*: SA 8 (1960) 332.

⁹ *Holste, F.*: Germania 25 (1941) 162.

Lelőhely - térkép Jóna András munkájához.

Bronz raktárleletek a Reinecke BD Δ , HA \square és HB \square periodusokból.

1. kép. (A számok a lelőhelyjegyzékek számaival azonosak.)

1. Apagy.	16. Szabolcsbáka.	33. Tiszaeszlár-Sinkahegy.
2. Balsa.	17. Tiszanagyfalu.	34. Tiszaeszlár.
3. Berkesz-Csonkásdűlő.	18. Nagyhalász.	35. Tiszaszentmárton.
4. Tiszabездéd.	19. Nagykáló.	36. Nyirtura.
5. Sárazsadány.	20. Napkor.	37. Rétközberencs.
6. Bőkőny.	21. Nyírbogdány.	38. Ecsedi láp.
7. Buj.	22. Nyíregyháza.	39. Viss.
8. Demecser-Badarászsziget.	23. Nyíregyháza-Bujtos.	40. Tiszaladány.
9. Gemze.	24. Nyírlugos-Szennyespusztá.	41. Rohod.
10. Gégény.	25. Pap.	42. Máriapócs.
11. Gyulaháza.	26. Pátroha.	43. Beszterec.
12. Kántorjánosi.	27. Piricse.	44. Döge.
13. Kemece,	28. Pustadobos.	45. Vaja.
Vitéz Lajos birtoka	29. Rohod.	46. Nyírpazony.
14. Kemece-Orvosdűlő.	30. Rohod II.	47. Tiszakarád.
15. Kemece	31. Rohod III.	48. Tuzsér.
Fráter Miklós birtoka	32. Taktakenéz.	49. Nagyhalász.

Balsa (Szabolcs-Szatmár m., nyíregyházi j.).

A lelet legtöbb tárgya, a későbronzkorban és a korai vaskor első felében általánosan elterjedt a Kárpát-medencében. A későbronzkor elején (Reinecke BB2) már megjelentek a gombos végű sarlók (*IV. t. 8—13, V. t.*)¹⁰ a Reinecke BD korszaktól terjedtek el a markolatnyújtványos sarlók (*IV. t. 1—7, VI. t., VII. t. 61—66*), ívelt oldalú lándzsahegyek (*VIII. t. 80—84*), félholdas kávájú tokosbalták (*VIII. t. 86, 91—93, 96—97*), peschiera típusú török (*VII. t. 74—76*), Sprockhoff II/a típusú kard (*VII. t. 72*), Riegsee karperec (*IX. t. 110*), terra mare típusú szárnyas balta (*VIII. t. 95*). Alkalmatlan a pontosabb kormeghatározásra a vízszintesen bordázott karperec (*IX. t. 112*) és a bordázott fejű tű is (*IX. t. 124*). Az előbbi a középső bronzkortól egészen a korai vaskorig használt közép-európai típus,¹¹ míg az utóbbi a fiatalabb halomsíros kultúra és a korai urnamezős kultúra lelettárgya volt.¹²

Észak- és Északkelet-Magyarországon jelent meg a későbronzkorban a kerek átmetszetű, vonalakkal díszített karperec-típus, lehetséges, hogy a halomsíros kultúra hasonló karperecformájának hatására. Használata tart a HA periódus folyamán is (*IX. t. 106*).¹³

Az erdélyi típusú tokosbalta (*VIII. t. 88*) az *ópályi* depot-horizonttal terjedt el Északkelet-Magyarországon, de, különösen Erdélyben, még a HB periódusban is előfordul.¹⁴

A *balsai* lelet korát, ha tekintetbe vesszük a lelet összetételét, számos idősebb jellegű tárgyat is, a fiatalabb, tokosbalták határozzák meg a HA periódus első felére (*VIII. t. 85, 90, 98*). Ebben a korszakban váltak általánossá a Kárpát-medence keleti felében a romboid keresztmetszetű, díszítetlen karperecek (*VIII. t. 99—102, IX. t. 103—104*) és tokos vésők is (*VII. t. 78—79*).¹⁵

Berkesz-Csonkásdűlő (Szabolcs-Szatmár m., kemencei j.)

A későbronzkor végén és a korai vaskor elején általánosan elterjedt tárgyakat (gombos végű és markolatnyújtványos sarlók: *XI. t. 21—31*, félholdas kávájú tokos balták: *XII. t. 35—41*, lándzsák: *XIII. t. 46—47*, nyelnyújtványos kardok: *XIV. t. 62, 67—68*, középső szárnyállású balták: *XII. t. 43—45*, kerek átmetszetű karperecek: *XIII. t. 50—51, 56—59*) tartalmazó lelet korát a HA periódustól elterjedt fűrészlemezek¹⁶ (*X. t. 1—13, XI. t. 14—20*) és díszítetlen romboid keresztmetszetű karperecek (*XIII. t. 52—53, 55*) adják meg számunkra. Ez, tekintetbevéve a lelet nagyszámú régebbi jellegű formáját, a HA periódus eleje lehet.

A *Berkesz-csonkásdűlői* lelet legjellegzetesebb Felső-Tisza-vidéki eredetű tárgyai a B₃ típusú nyakkorongos csákány (*XII. t. 42*), a korongos csákány tokját záró gomb (*XIII. t. 48*), és a kerek átmetszetű huzalból készült, közepén ívelt gombbal záródó kézvédő spirális (*XIV. t. 63, XV. t. 69*). Ezek végső

¹⁰ Bóna I.: Acta Arch. Hung. 9 (1958) 238.

¹¹ Foltiny, S.: Zur Chronologie... 30.; Řihovský, J.: Sbornik Archeologické 3 (1963) 98., 3. kép A. 23.

¹² Torbrügge, W.: BRGK 40 (1959) 45.; Řihovský, J.: Sbornik Archeologické 3 (1963) 110., 15. kép CH 2.

¹³ Kemenczei T.: HOMÉ 4 (1962—63) 38.

¹⁴ Mozsolics A.: Acta Arch. Hung. 13 (1960) 121.

¹⁵ Foltiny, S.: Zur Chronologie... 103.

¹⁶ Bernjakovič, K.: SA 8 (1960) 333.

eredete a középső bronzkorra vezethető vissza,¹⁷ bizonyítva a Felső-Tisza-vidéki bronzművesség töretlen fejlődését a középső bronzkortól egészen a korai vaskorig.

A négyszögletes huzalból készült, közepén tutulussal ellátott, ún. salgótarjáni típusú kézvédő spirálisok az észak-magyarországi pilinyi kultúra fémművességének termékei, s importárgyaknak tekinthetők Északkelet-Magyarország területén (XIV. t. 64, XV. t. 70). Igen jellemző formai jegyük az összefutó vonalakkal álló háromszögminta.

Bezéd (*Tiszabezéd, Szabolcs-Szatmár m., kisvárdai j.*)¹⁸

Az *ópályi* depot-horizont egyik jellemző lelete. A bütykös nyakú tű (XVI. t. 6) alapján pontosan lehet párhuzamosítani az *ópályi*¹⁹ és Gyulaháza-nyirkarászi (XXV. t. 7)²⁰ raktárleletekkel. Korát azonban a Riegsee típusú karperec (XVI. t. 8) is kétségtelenül meghatározza.

Bodrogsadány (*Sáradsadány, Borsod-Abaúj-Zemplén m., Sátoraljaújhegyi j.*)

A nyugati típusú tokosbalták (XVII. t. 8, 10), XVIII. t. 11), romboid átmetszetű karperecek (XVIII. t. 25—26), a rossz kivitelű nyakkorongos csákány (XVIII. t. 16) általában a HA periódusba tartoznak. A korai vaskor jellemzője az öntött madárfigura is,²¹ bár az *ópályi* leletben már a Reinecke BD korszakból is előjött.²² A lelet, a számos, még a Reinecke BD korszakban feltűnt tárgya miatt (nyélnyújtványos sarlók: XVII. t. 2—7, középső szárnyállású balták: XVIII. t. 12, 14—15, kerek átmetszetű karperecek: XVIII. t. 22—24), a HA periódus első felére keltezhető.

Megfelel ennek a keltezésnek a gazdagon díszített, üreges karperec is (XIX. t.). Párhuzamait a Felvidékről a Reinecke BD elején földbekerült dreveniki²³ és a HA periódus első felére helyezhető almágyi, kisgyőri, és tibolddaróci raktárleletekből²⁴ ismerjük.

Bököny (*Szabolcs-Szatmár m., nagykállói j.*)

A lelet a későbronzkor végén, korai vaskor elején általánosan elterjedt lándzsatípusokból áll. A díszített tokú lándzsa (XX. t. 3) viszont a HA periódusra keltezhető.²⁵

Buj (*Szabolcs-Szatmár m., nyíregyházi j.*)

A lelet nagyrésze nyugati urnamezős típusú bronztárgyakból áll. A nyélnyújtványos kések a Reinecke BD—HA korszakra keltezhetőek.²⁶ A díszített, ívelthátú kések az utóbbi periódusba tartoznak.²⁷ Ugyanoda sorolhatók a korong fejű, duzzadt nyakú tűk is (XXI. t. 9—11).²⁸ A fűrészlemezek kora is megfelel ennek a keltezésnek (XXI. t. 1—7).

¹⁷ Bóna I.: Acta Arch. Hung. 9 (1958) 238.

¹⁸ Arch. Ért. 11 (1891) 83.; Hampel J., A bronzkor Magyarhonban. (Budapest 1892) CLVI. t.

¹⁹ Mozsolics A.: Acta Arch. Hung. 15 (1963) V. t. 5—6.

²⁰ Mozsolics A.: Acta Arch. Hung. 13 (1960) 121.

²¹ Foltiny, S., Zur Chronologie ... 110.

²² Mozsolics A.: Acta Arch. Hung. 15 (1963) II. t. 4.

²³ Neustupný, J.: SNMP 1 (1938—39) XIII. t. 19—23.

²⁴ Arch. Ért. 16 (1896) 180.; Mechtildes, N.: Arch. Ért. 46 (1932—33) 164—174.; Hampel J., A bronzkor ... CXIV. t. 22.; Miskolci Múzeumban.

²⁵ Hampel J., A bronzkor ... CII. t. 6—7.

²⁶ Kószegi F.: Acta Arch. Hung. 12 (1960) 165.

²⁷ Müller-Karpe, H., Grünwalder Gräber: PZ 1949—50. 318.

²⁸ Řihovský, J.: Sbornik Archeologické 3 (1963) 98., 3. kép B 8., 4. kép B 1—2.

*Demecser-Badarászsziget (Szabolcs-Szatmár m., kemecsei j.)*²⁹

Pontos kormeghatározó darabja nincs a leletnek, hiszen a félholdas kávájú tokos balták (XXII. t. 1—3), gombos végű sarlók (XXII. t. 4—8), lándzsák (XXII. t. 10—12), vonalkázással díszített karperecek (XXIII. t. 13), mind a késő bronzkor végi, mind a kora vaskor eleji raktárleletekből ismeretesek a Közép-Duna-medencében. Ha azonban a leletegyüttes egészét nézzük, az kétségtelenül a Reinecke BD korszakra jellemző. A HA elején Kelet-Magyarországon és Erdélyben elterjedt nyugati bronz típusok még teljesen hiányoznak a leletből.

Gemzse (Szabolcs-Szatmár m., vásárosnaményi j.).

Az előbbi lelethez hasonlóan, ugyanazon megfontolások alapján, szintén a Reinecke BD periódusra keltezzük.

Gégény (Szabolcs-Szatmár m., kemecsei j.).

A lelet darabjai egy, a Gáva-kultúrába tartozó árkolt díszű edényben (XXIV. t. 11) kerültek elő. Összetételét tekintve lehetségesnek tartjuk, hogy hamvasztásos sír lehetett. Legjelentősebb darabja egy bordázott szárú, áttört csüngő (XXIV. t. 4). Ez a csüngőtípus a Gáva-kultúrában alakulhatott ki. Bizonyítja ezt, hogy lelőhelyeinek zöme a Tiszától keletre fekszik (Pécska, Oradea-Mare, Igrita, Árpád, Curtici, Martinesti, Vad;³⁰ Uioara de Sus,³¹ Gr. Hammersdorf,³² Déva,³³ Nyírbogdány: (XLI. t. 23). Eljutott azonban a Dunántúlra (Keszthely-Apátdomb),³⁴ Ausztria területére (Stillfried),³⁵ Morvaországba (Draslavice, Blučina)³⁶ és Sziléziába.³⁷

Gyulaháza (Szabolcs-Szatmár m., kisvárdai j.).

Mozsolics Amália a felsőszőcsi kultúrához sorolta ezt a leletet, s a bronzkor IV. periódus második felébe (Reinecke BD) keltezte.³⁸ Keltezése kétségtelenül helyes, kulturális meghatározása azonban vitathatónak látszik. A bronzlelet (XXV. t. 1—10) és a díszített felsőszőcsi típusú cserepek (XXV. t. 11) összetartozása, Kalicz Nándor megállapítása szerint, nem valószínű.³⁹ Ezt a véleményt megerősíti az, hogy a Reinecke BD periódusnak megfelelő korszakban, ahová a lelet keltezhető, Északkelet-Magyarországon, az ún. Berkesz—Demecser csoport jelenlétét állapíthatjuk meg.⁴⁰ A gyulaházi kincslelet ennek hagyatéka lehet.

*Kántorjánosi (Szabolcs-Szatmár m., mátészalkai j.)*⁴¹

A lelet két kormeghatározó tárgya a bronzüst és a kard. Merhardt az

²⁹ Holste, F.: Hortfunde Südosteuropas. (Marburg—Lahn 1953) XLI. t. 6—13.

³⁰ Nestor, I.: BRGK 22 (1932) 126.

³¹ Holste, F., Hortfunde ... XLIV. t. 41.; Holste, F., Zur Chronologie der südosteuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit. (Marburg—Lahn 1962) IX. t.

³² Holste, F., Zur Chronologie ... VIII. t.

³³ Holste, F., Zur Chronologie ... VII. t. 1.

³⁴ Arch. Ért. 29 (1909) 350., 7. kép 3.

³⁵ Urgeschichte Niederösterreich. IX. t. 3—11.

³⁶ Holste, F., Zur Chronologie ... V. t.; Říhovsky, J.: AR1 (1949) 37., 29. kép.; AR 14 (1962) 17., 3. kép.

³⁷ Altschlesien 1931., 163., 3. kép 6, 8, 4. kép.

³⁸ Mozsolics A.: Acta Arch. Hung. 12 (1960) 113—123.

³⁹ Kalicz N.: Arch. Ért. 87 (1960) 10.

⁴⁰ Kemenczei T.: Arch. Ért. 90 (1963) 183.

⁴¹ Jósa A., A kántorjánosi bronzletről: Arch. Ért. 14 (1894) 249—250.; *Ua.*, A kántorjánosi bronzlelet második része: Arch. Ért. 14 (1894) 355.; *Ua.*, Hallstatti vagy nyíri kultúra: MKÉ 4 (1910) 115., V. t.; *Hampel J.*, A bronzkor ... CCLIV. t. 2.

üstöt a B₁ csoportba sorolta, s a HB₁ periódusra keltezte.⁴² A kardot Müller-Karpe határozta meg. A Königsdorf típusba osztotta be, azaz a HB₁ korszakban állapította meg korát.⁴³

Kemecse, Vitéz Lajos birtoka (Szabolcs-Szatmár m., kemecsei j.).⁴⁴

A nyugati típusú tokos balták (XXIX. t. 63—67) kelteznek a leletet. Mellettük a Reinecke BD periódusban feltűnt tárgytipusok vannak túlsúlyban (nyélnyújtványos és gombos végű sarlók, ívelt oldalú lándzsahegyek, félholdas kávájú tokos balták, erdélyi típusú tokosbalták). Ennek alapján a nyugati típusú tokosbalták kelet-magyarországi feltűnésének idejére a HA korszak első felére keltezhetjük a leletet.

Kemecse, Orvosdűlő.

Ebben a leletben a nyélnyújtványos sarló (XXXI. t. 2) az ópályi depot-horizont jellemző karpereceivel van együtt (XXXI. t. 4—8). Így a leletet a Reinecke BD korszaknak megfelelő időre keltezhetjük.

Kemecse, Fráter Miklós birtoka.⁴⁵

A lelet keltezésére legfontosabb tárgyak a díszített öv (XXXII. t. 26) és a több tagú, nagy csüngő (XXXII. t. 20). Az előbbinek párhuzamait a Kárpát-medence keleti feléből, a pécskai és az Uioara de Sus-i raktárleletekből ismerjük.⁴⁶ Mindkettő a HA első felébe tartozik. Az öv díszítés nélküli változata a nagybákai leletben fordul elő (XXXIII. t. 81).

Az övek megjelenése a Kárpát-medence keleti felében a halomsíros kultúra előrenyomulásával függhet össze. Ausztriából már a Reinecke BB periódusból ismerünk halomsíros öveket.⁴⁷ A Dunántúlon, Bóna István megállapítása szerint, a csabrendeki halomsíros öv tartozik ebbe a korszakba.⁴⁸ A Dunától keletre a tápéi temetőből került elő a halomsíros kultúrához köthető, Reinecke BC korú öv.⁴⁹ Ezt a halomsíros övtípust vehette át a Felső-Tisza-vidéki—erdélyi fémművességi kör. A nagybákai díszítetlen példány (XXXIII. t. 8), majd a kemecsei darab jelenti az átmenetet a HA korú övekhez.

A kemecsei lelet többszörös nagy csüngőjének pontos párhuzamait az erdélyi micskepusztai⁵⁰ és Guruslau-i leletben találjuk meg.⁵¹ Mindkettő az ópályi depot-horizonttal párhuzamosítható. Az ópályi típusú leleteknek felelnek meg a kemecsei depot lemezkorongja (XXXII. t. 23) és karperecei (XXXII. t. 1—5) is. A gombos végű és markolatnyújtványos sarlók nagyobb száma, valamint a romboid átmetszetű karperec (XXXII. t. 6) valamivel fiatalabb korra mutat. Így a kemecsei depot az ópályi és felsőújvári leletek földbekerülése közti időre keltezhető, azaz a Reinecke BD—HA periódusok átmeneti korára.

⁴² Merhardt, G.: Festschrift RGMZ II (1952) 12.

⁴³ Müller-Karpe, H.: Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern. (München 1961) 110., XL. t. B.

⁴⁴ Jóna A., A kemecsei bronzleletről: Arch. Ért. 16 (1896) 146—148.; Hampel J., A bronzkor ... CCXXII, CCXXIX—CCXXXIV. t.

⁴⁵ Jóna A., Szabolcsvármegyei bronzleletekről: Arch. Ért. 13 (1893) 166—167.; Hampel J., A bronzkor ... CV, CVI. t.

⁴⁶ Holste, F., Hortfunde ... XLIV. t. 1—6.

⁴⁷ Willvonseder, K., Die mittlere Bronzezeit in Österreich. (Wien 1937) 136—138.

⁴⁸ Bóna I.: Arch. Ért. 86 (1959) 56.; Darnay K.: Arch. Közl. 22 (1899) X. t.

⁴⁹ Trógmayer O.: Acta Arch. Hung. 15 (1963) 102.

⁵⁰ Roska M., Erdély Régészeti Repertoriuma (Kolozsvár 1942) 181., 219. kép.

⁵¹ Moga, M.: Dacia 11/12 (1945—47) 261., 3. kép.

Nagybáka (= *Szabolcsbáka, Szabolcs-Szatmár m., kisvárdai j.*).

A kemecsei díszített öv tárgyalásánál már említettük, hogy az ebben a leletben levő öv (XXXIII. t. 8) valamivel idősebbnek tekinthető. Ezt a leletnek az ópályi depot-horizonthoz kapcsolódó karperecei támasztják alá (XXXIII. t. 1—7).

Nagyfalu (= *Tiszanagyfalu, Szabolcs-Szatmár m., nyíregyházi j.*).

A lelet korára az egyes, hosszú, élettartamú bronztárgyak formái változása alapján lehet következtetni. Így a félholdas kávájú tokos balta felmagasodó kávája (XXXIV. t. 3), a kevésbé görbült hátú sarlók, valamint a romboid átmetszetű karperec (XXXIV. t. 2) arra utal, hogy a lelet a HA periódus első felében kerülhetett a földre.

Nagyhalász (*Szabolcs-Szatmár m., kemecsei j.*).

A Reinecke BD periódusban feltűnt és a HA-ra jellemző tárgyakat egyaránt találunk a leletben. Az előbbieik sorába a kerek átmetszetű karperecek (XXXVI. t. 5., 9—13), duzzadt nyakú kúpfejű tű (XXXVI. t. 26), nyél-nyújtványos kard (XXXVII. t. 31), kés (XXXVII. t. 28—29), lándzsahegyek (XXXVII. t. 36—37), tokosbalták (XXXVIII. t. 39—45) tartoznak. A lelet korát a HA első felére a romboid átmetszetű karperecek (XXXVI. t. 6—7), fűrészlemezek (XXXVI. t. 17—18), nyugati típusú tokosbalta (XXXVII. t. 38) határozzák meg.

A spirális kartekecskek (XXXV. t. 1—2) a későbronzkor második felétől, s a korai vaskorban leggyakrabban a Felvidéken fordulnak elő, a pilinyi, majd az azt követő Kyjatices kultúra fémművességében.⁵² Valószínűleg a nagyhalászi kartekecskek is onnan származhatnak. A tölcsérsüngő is a pilinyi fémművesség egyik leggyakoribb készítménye (XXXVII. t. 34).⁵³ Északkelet-Magyarországon nyilván pilinyi importtárgy lehet.

Nagykálló (*Szabolcs-Szatmár m., nagykállói j.*).

Mozsolics Amália ezt a leletet a nyugati típusú tokosbalták és a széles pengéjű sarlók alapján a HB₁ periódusba helyezte.⁵⁴

Napkor (*Szabolcs-Szatmár m., nyíregyházi j.*).

Müller-Karpe a napkori lelet nyugati típusú tokosbaltáival (XXXIX. t. 27—31) párhuzamosítható kleendorfi tokosbaltát a középduna-medencei HB₁ leletekhez kapcsolódónak tartja.⁵⁵ A számos idősebb tárgy (sarlók: XXXIX. t. 1—2., 4—7); tölcsérsüngő része: XXXIX. t. 3; karperecek: XXXIX. t. 15—19; markolatnyújtványos kard: XXXIX. t. 23; bordázott karperec: XXXIX. t. 11) a napkori leletben azonban valószínűvé teszi azt, hogy az a HA—HB fordulója körül kerülhetett a földre.

Nyírbogdány (*Szabolcs-Szatmár m., kemecsei j.*).

A csaknem kizárólag tört tárgyakból álló, nyilván beolvasztásra szánt leletet az áttört csüngő (XLI. t. 23) kétségtelenül a HA periódusra keltezi. Ezt megerősíti a nagy számú fűrészlemeztöredék (XLI. t. 46), s a poncolással díszített bronzlemeztöredék (XLI. t. 51).

Nyíregyháza (*Szabolcs-Szatmár m.*).

⁵² Kemenczei T.: HOMÉ 4 (1962—63) 38.

⁵³ Uo. 39.

⁵⁴ Mozsolics A.: Arch. Ért. 90 (1963) 253., 1. kép.

⁵⁵ Müller-Karpe, H., Beiträge ... 127—128., CLX. t. 5.; Holste, F., Hortfunde ... L. t. 30.

A nagyrészt nyugati típusú tokosbaltákból álló lelet a HA—HB fordulójára keltezhető.

Nyíregyháza, Bujtos-dűlő.

Jósa András megjegyzése szerint a lelet összetartozása bizonytalan. Ezt megerősíteni látszik a lelet összetétele is. A nyitott, pecsétlős végű karperecek a halomsíros kultúra körébe sorolhatók, s aligha keltezhetőek, díszítetlen voltak is tekintetbe véve, a Reinecke BC periódusnál fiatalabb korszakra (XLIII. t. 8, 11). A két spirálkorongban végződő karperec is tartozhat e korszakba.⁵⁶ A négy spirálkorongban végződő karperec (XLIII. t. 3—5) viszont már koravaskori formát mutatnak.⁵⁷

A Nyíregyháza-bujtosi lelet spirálkorongjai (XLIII. t. 1—2) a kézvédő spirálisokkal állnak formai rokonságban, azok mintájára készülhettek. Erről tanúsodik a közéjükön elhelyezett gomb is.

A B_{3a} típusú nyakkorongos csákány (XLIII. t. 7) az ópályi depot-horizont egyik tipikus lelettárgya. Hasonló korra helyezhető a vonalcsoportokkal díszített karperec is (XLIII. t. 12).

A Nyíregyháza-bujtosi lelet tehát igen különböző korú tárgyakkal áll, s nem tartható leletegyüttesnek.

Nyíregyháza, Bujtos II.

Az edény, amelyben a leletet találták (XLIV. t. 24) a Berkesz—Demecser csoporthoz tartozik.⁵⁸ A lelet ennek megfelelően az ópályi depot-horizont jól ismert típusait tartalmazza. Mindössze a tokosbalta tér el az általános formától (XLIV. t. 25), amit azonban nyilván különleges rendeltetési célja magyarázhat meg. Hasonló előfordul az egyidős domahidai leletben is.⁵⁹

Nyírlugos-Szennyospusztá (Szabolcs-Szatmár m., nyírbátori j.).

Jól ismert, s több helyen publikált darabja a leletnek a díszített vödör (XLV. t. 26).⁶⁰ Pontos párhuzamait Hajdúböszörményről⁶¹ és Sényőről (LXIV. t. 1)⁶² ismerjük. A kelet-magyarországi HB periódus egyik vezérlelete.

A nyírlugosi lelet egyéb tárgyai nem korhatározóak. Talán a patkóalakú csüngőket (XLV. t. 8—12) emelhetjük ki, amelyek még a Kárpát-medencében a koszideri fémművészeti kör, illetve a halomsíros kultúra közvetítésével elterjedt patkó alakú csüngőtípusra vezethetők vissza.⁶³ Ezt a nyírlugosi lelet erősen átalakult patkó alakú csüngőivel korban a Reinecke BD periódusra keltezhető Malý Horeš-i,⁶⁴ ördögösfüzesi,⁶⁵ és a HA első felébe tartozó pácini lelet⁶⁶ köti össze. Augusdorfból HA₂ leletből ismeretes patkó alakú csüngő.⁶⁷

Pap (Szabolcs-Szatmár m., kisvárdai j.).⁶⁸

⁵⁶ Bóna I.: Acta Arch. Hung. 9 (1958) 238.

⁵⁷ Mozsolics A., Der Goldfund von Velemzentvid. (Basel 1950). 38.

⁵⁸ Berkesz — Nyíregyházi Múzeumban.; Muhi-Csüllődomb—Miskolci Múzeumban.

⁵⁹ Hampel, J., A bronzkor ... CXXIII. t. 7.

⁶⁰ Childe, G., The Danube in Prehistory (Oxford 1929) 212. kép.; PZ 26 (1935) 54.; Man 1926., 84.

⁶¹ Hampel J., A bronzkor ... LXV. t. 3.

⁶² Arch. Ért. 22 (1902) 277.; Childe, G., The Danube ... 375. PZ 26 (1935) 54.

⁶³ Kemenczei T.: HOMÉ 5 (1964—65) — sajtó alatt.

⁶⁴ Pastor, J.: AR 3 (1951) 117. kép.

⁶⁵ Hampel, J., A bronzkor ... LIV. t. 13.; Roska M., Erdély Régészeti Repertoriuma. 262. kép 5—8.

⁶⁶ Lásd 63. j.

⁶⁷ Müller-Karpe, H., Beiträge ... CXXIX. t. 13.

⁶⁸ Arch. Ért. 17 (1897) 355.

Az ópályi lelet-horizont jellemző tárgyait tartalmazza: B₄ típusú nyakkorongos fejszéket (XLVI. t. 182), kerek átmetszetű karpereceket (XLVI. t. 3—4), lándzsahegyet (XLVI. t. 5), duzzadt nyakú füles tűt (XLVI. t. 6),⁶⁹ nagy lemezkorongot (XLVI. t. 7), kerek átmetszetű huzalból készült kézvédő spirális (XLVI. t. 8), valamint egy meghatározhatatlan típusú fejszét (XLVI. t. 9).

Pátroha (Szabolcs-Szatmár m., kisvárdai j.).

A lelet legérdekesebb darabjai a két, középen átfúrt, két szélén befelé kunkorodó lemezsüngő (XLVII. t. 7—8). Legősibb formáját a füzesabonyi kultúrában találjuk meg,⁷⁰ majd a Kárpát-medence keleti felében előkerült koszideri típusú raktárleletekben fordul elő (Podgorjány, Tőkés-Kolodnoje).⁷¹ Gyártását itt ezután egészen a HA elejéig nyomom követhetjük (Vel. Lučki, Uioara de Sus, Seleška).⁷² A pátrohai példányok, a lelet egyéb darabjai alapján, a Reinecke BD korszakra helyezhetők.

Piricse (Szabolcs-Szatmár m., nyírbátori j.).⁷³

A leletben levő Reinecke BD típusú Riegsee típusú karddal ellentétben, Reinecke⁷⁴ és Holste⁷⁵ a HA elejére keltezte a leletegyüttest. Ennek helyességét kétségtelenül bizonyítják a nyugati típusú tokosbalták (XLVIII. t. 25—26).

Pusztadobos (Szabolcs-Szatmár m., baktalórántházi j.).⁷⁶

A keresztbefutó bordákkal díszített sarló (XLIX. t. 8) a fiatalabb formák közé tartozik. Ez alapján lehet a leletet a HA elejére keltezni. A kettős spirálisból álló bronztárgy (XLIX. t. 13) talán a kézvédő spirálisokról vette mintáját.

Rohod (Szabolcs-Szatmár m., baktalórántházi j.).⁷⁷

A lelet mindegyik tárgya ismeretes a jellegzetes ópályi típusú raktárleletekből: kerek átmetszetű karperecek (L. t. 1—10), erdélyi típusú tokosbalta (L. t. 11), félholdas kávájú tokosbalták (L. t. 12—13), gombos végű sarlók (L. t. 15—16). Noha ezek a tárgyak fiatalabb leletegyüttesekben is előfordulnak, a tipikus HA formák hiánya miatt a rohodi lelet a Reinecke BD korszakra tartozhat.

Rohod II.⁷⁸

Igen különböző korú tárgyakat tartalmaz a lelet. Legidősebbek a B₄ típusú nyakkorongos csákányok (LII. t. 19—20), amelyek az ópályi depot-

⁶⁹ Párhuzamai: Gemzse—Holste, F., Hortfunde ... XXXVIII. t. 20.; Bükkaranyos — Hampel J., A bronzkor ... CCXVI. t. 10.; Gyulaháza: Mozsolics A.: Acta Arch. Hung. 12 (1960) LXIX. t. 7.; Micskepuszta — Roska M., Erdély ... 181., 219. kép 13.; Liptó megye — Hampel J., A bronzkor ... LIII. t. 1.; Vel. Began — Bernjakovic, K.: SA 8 (1960) 390., XIV. t. 1.

⁷⁰ Kalicz Nándor ásatása. A csüngő egy esontvázas sírból került ki. A hivatkozás szíves engedélyezéséért köszönettel tartozom.

⁷¹ Hampel J., A bronzkor ... CXCIX. t. 3.; Bernjakovic, K., 391., XV. t. 2, 4, 10.

⁷² Bernjakovic, K.: SA 8 (1960) 391., XV. t. 9.; Holste, F., Hortfunde ... XLIV. t. 36, 37.; Novotna, M.: Musaica 3 (1963) 55.

⁷³ Jósa A., A piricsei bronzleletről: Arch. Ért. 12 (1892) 353.; Hampel, J., A bronzkor ... CXCII. t.

⁷⁴ Reinecke, P.: Germania 15 (1931) 198.; Götze Festschrift, 132.

⁷⁵ Holste, F., Die bronzezeitlichen Vollgriffschwerter Bayers. (München 1953)

29.

⁷⁶ Holste, F., Hortfunde ... XXXVII. t. 20—26.

⁷⁷ Holste, F., Hortfunde ... XXVII. t. 1—8.

⁷⁸ Holste, F., Hortfunde ... XLI. t. 15—26.

-horizontnak, azaz a Reinecke BD periódusnak felelnek meg korban. A széles pengéjű markolatnyújtványos sarlók⁷⁹ (*LI. t. 4, 8*) és a kiszélesedő végű díszített karperec (*LIII. t. 29*) viszont a HB periódusnál korábban nem fordulnak elő.

A díszített, félkör átmetszetű, kiszélesedő végű karperec típus elterjedését W. Kimmig állította össze. Eszerint Dél-Németországra, Morvaországra, Dunántúltra és Kelet-Magyarországra esik lelőhelyeinek zöme. Korát a HB periódusba állapította meg.⁸⁰ Ugyancsak erre a keletkezésre jutott Müller-Karpe is. A rohodi példánnyal megegyező díszítésű karpereceket a HB₁ korszakra helyezte.⁸¹

A rohodi lelet szárnyasbaltái a HA (*LII. t. 11*), illetve a HB₁ periódusba tartoznak (*LII. t. 12*). A HB periódus első felére keletkeznek a leletet a széles pengéjű sarlók (*LI. t. 4, 8*) és fiatalabb típusú tokosbalták (*LII. t. 13—14, 17—18*) is.

A nyakkorongos csákányok tehát a HB₁ periódusba tartozó rohodi leletben, egy rég elmúlt korszak visszamaradt tárgyainak tekinthetők.

*Rohod III.*⁸²

Azt az üstöt, amely a leleteket tartalmazta (*LIV. t. 1*), Merhardt a B₁ csoportba osztotta be, azaz a HB periódusra keletkezte.⁸³ A lelet többi tárgya azt látszik bizonyítani, hogy a HB periódus első felében kerülhettek a földre.

*Taktakenéz (Borsod-Abaúj-Zemplén m., szerencsi j.).*⁸⁴

A Tiszától nyugatra került elő ez a lelet, azonban a tokosbalták nagy része (*LVII. t. 1—7*), a lándzsák (*LVII. t. 17—19*) kétségtelenül a Felső-Tisza-vidéki fémművességi körhöz kapcsolják. A középen bordával díszített bronzszalagból készített kartekercs (*LVII. t. 14*), már inkább az észak-magyarországi hasonló kartekercsekkel mutat összefüggést. A Miskolc melletti Bükkszentlászló-Nagysáncról származó bronzleletben hárfafibulával fordulnak elő, tehát a HB periódusba tartoznak.⁸⁵ A HB korszakra keletkeznek a taktakenézi leletet a félkör átmetszetű díszített karperecek is (*LVII. t. 21—24*). Müller-Karpe megállapítása szerint, az ilyen díszű karperecek már a HB₂ fokozatra jellemzőek.⁸⁶

Tiszaeszlár-Sinkahegy tájéka (Szabolcs-Szatmár m., tiszalöki j.).

A kiszélesedő végű díszített karperec (*LVIII. t. 1*) és a széles pengéjű markolatnyújtványos sarlók (*LVIII. t. 15—22*) a HB periódusban határozó-zák meg a lelet korát.

*Tiszaeszlár.*⁸⁷

Müller-Karpe a leletben levő kardot, az Illertissen típusba osztotta be. E kardtípus koráról azt állapította meg, hogy gyártása a HA₁ periódus máso-

⁷⁹ Holste, F.: Bayr. Vorgesch. Bl. 13 (1936) 10—11.; Sprockhoff, E.: PZ 1945—50.
81.

⁸⁰ Kimmig, W.: Fundberichte aus Schwaben 14 (1957) 66.

⁸¹ Müller-Karpe, H., Beiträge ... 167.

⁸² Josa A., Hallstatti vagy nyíri kultúra: MKÉ 4 (1910) 110—113., I—III. t.

⁸³ Merhardt, G.: Festschrift RGZM 2 (1952) 4.

⁸⁴ Josa A., Hallstatti vagy nyíri kultúra: MKÉ 4 (1910) 113., IV. t.; Ua.: Arch. Ért. 22 (1902) 275—276. Holste, F., Zur Chronologie ... XXII. t.

⁸⁵ Miskolci Múzeumban. Lelt. sz.: 53.705.1—12.

⁸⁶ Müller-Karpe, H., Beiträge ... 128., CXLI. t. A. 7—10.

⁸⁷ Holste, F., Hortfunde ... XXXIX. t. 14—25.

dik felében kezdődött el, de idősebb a HA₂ korú kardoknál. Elterjedésének központja Dél-Bajorország volt.⁸⁸

A tiszaszlári lelet kormeghatározására nem az Illertissen típusú kard (LIX. t. 7), hanem a HB₁ periódusra jellemző karperec (LVIII. t. 3) és tokosbalta (LIX. t. 15) a mérvadó.

*Tiszaszentmárton (Szabolcs-Szatmár m., kispárdai j.).*⁸⁹

A lelet a Kárpát-medence keleti felében, a Reinecke BD korszaktól eltérő, de a HA periódusban is előforduló tárgyakat tartalmaz. A fiatalabb típusok hiánya miatt a Reinecke BD periódussal párhuzamosítható korra keltezhető.

Tura (= Nyírtura, Szabolcs-Szatmár m., kemecsei j.).

A fiatalabb típusú tokosbalták (LXI. t. 4—6) alapján, s annak figyelembe vételével, hogy a HB formák hiányoznak, a lelet a HA periódus második felére helyezhető.

Berencs (= Rétközberencs, Szabolcs-Szatmár m., kispárdai j.).

A B₁ típusú nyakkorongos csákányokból álló lelet (LXII. t. 1—6) kétségtelenül az ópályi depot-horizonthoz sorolható, azaz időben a Reinecke BD periódusnak felel meg.

Ecsedi láp (Szabolcs-Szatmár m.).

A Nyír szélén, az ecsedi láp lecsapolásakor került elő a lelet. A széles pengéjű, pecek nélküli sarló (LXII. t. 4) a HB periódusba tartozik. A tokosbalták is megfelelnek ennek a kornak.

Viss (Borsod-Abaúj-Zemplén m., sátoraljaiújhelyi j.).

A lelőhely a Tiszától nyugatra, az Észak-Magyarországon a későbronzkorban elterjedt pilinyi kultúra területére esik. Pilinyi típusnak azonban csak a tölcsércsüngő nevezhető (LXIII. t. 2). A többi tárgy egyaránt előfordul a pilinyi kultúra és a Felső-Tisza-vidék területén, bár kétségtelenül a Felső-Tisza-vidéki—erdélyi fémművesség alakította ki azokat.

A pilinyi kultúra raktárleleteinek zöme a HA első felében került a föld alá. A vissi lelet típusait tekintve, a Reinecke BD korszakra helyezhető, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy ezek előfordulnak a pilinyi kultúra raktárleleteiben fiatalabb tárgyak társaságában is.

Tiszaladány (Borsod-Abaúj-Zemplén m., szerencsi j.).

Az egyes bronztárgyak gyakori elemei az ópályi depot-horizont körébe sorolható raktárleleteknek, így hovatarozásuk aligha kétséges.

Rohod.

A karperecekből álló lelet az ópályi depot-horizont körébe tartozhat (LXIII. t.).

Máriapócs (Szabolcs-Szatmár m., nyíregyházi j.).

Két, Merhardt által B₁ típusnak meghatározott üstből álló lelet. Kor: HB periódus (LXIV. t.).⁹⁰

*Beszterec (Szabolcs-Szatmár m., kemecsei j.).*⁹¹

Riegsee típusú kard. A nyugati urnamezős körben a Reinecke BD kor-

⁸⁸ Müller-Karpe, H., Vollgriffschwerter ... 102., XXI. t. 3.

⁸⁹ Jóna A., A tiszaszentmártoni bronzleletről: Arch. Ért. 13 (1893) 259.; Holste, F., Hortfunde ... XXXVII. t. 12—19.

⁹⁰ Jóna A., A taktakenézi bronzleletről: Arch. Ért. 22 (1902) 279.; Merhardt, G., Festschrift RGKM 2 (1952) I. t. 1—2.

⁹¹ Jóna A., A szabolcsvármegyei bronzkardokról: Arch. Ért. 26 (1906) 281., 6. kép.

szakba tartozik. Kelet-Magyarországon azonban csak HA₁ korú leletegyüttesekből ismerjük (Aranyos, Piricse, Uioara de Sus).

Döge (Szabolcs-Szatmár m., kisvárdai j.).

Egy nyélnyújtványos és egy tömör markolatú kard került együtt elő (LXV. t. 2—3). Müller-Karpe, a tömör markolatú kardot a lipitói típus II. variánsába osztotta be, azaz a HA₂ korszakba keltezte.⁹²

Vaja (Szabolcs-Szatmár m., baktalórántházi j.).

A lelet tömör markolatú kardját (LXVI. t. 6), Müller-Karpe a lipitói típus első variánsához sorolta. Kora ennek megfelelően HA₁. A lelet nyélnyújtványos kardjai megfelelnek ennek a keltezésnek.⁹³

Pazonny (= Nyírpazonny, Szabolcs-Szatmár m., nyíregyházi j.).

Lipitói típusú kardok a HA periódusból (LXVII. t. 7—8).⁹⁴

Tiszakarád (Borsod-Abaúj-Zemplén m., sátoraljaiújhegyi j.).

Csészés markolatú kard (LXVIII. t. 9), a HB periódusba sorolható. Tiszakarádról még egy lelet ismeretes, csészés markolatú karddal.⁹⁵ Ez azonban nem azonos a most közölttel.

Tuzsér (Szabolcs-Szatmár m., kisvárdai j.).

Két lipitói és egy csészés markolatú kard került itt együtt elő (LXVIII. t.). A lelet kora ennek megfelelően HB periódus eleje.⁹⁶

Nagyhalász (Szabolcs-Szatmár m., kemecsei j.).

A rombold átmetszetű, vastag karperecek alapján (LXXIII. t. 1—2) a lelet a HA periódus elejére helyezhető.

Szörványtelek. (LXIX. t. — LXXIII. t.).

A szörványtelek közt szereplő tárgyak általában egyeznek a leletegyüttesekben előforduló, már tárgyalt későbronzkori—koravaskori formákkal. Ezért külön nem foglalkozunk velük. Néhány, a megismert típusoktól eltérő tárgyat azonban meg kell külön is említenünk. Így a huyajai tőr (LXIX. t. 10) és egy Szabolcs megyei fejsze (LXXI. t. 54) a korai bronzkorba tartozik. Nem őskori viszont a LXIX. t. 19. sz. alatt feltüntetett kapa. Valószínűleg szintén nem az őskorból származnak a buzogányok (LXX. t. 24—32), noha a badalói leletből ismerünk egy bronz buzogányfejet.⁹⁷ Ez azonban a fentiek-től eltérő alakú. Meg kell említenünk, hogy Bernjakovic is inkább középkorinak gondolja az Ungvár és Munkács környékéről származó számos szörványos példányt.⁹⁸

⁹² Müller-Karpe, H., Vollgriffschwerter ... 22., XX. t. 4.

⁹³ Jóna A., Szabolcsmegyei bronzleletekről: Arch. Ért. 13 (1893) 168., 4. ábra.; Arch. Ért. 26 (1906) 281., 4. kép.; Hampel J., A bronzkor ... CXCVII. t. 4.; Müller-Karpe, H., Vollgriffschwerter ... 22., XVIII. t. 5.

⁹⁴ Jóna A.: Arch. Ért. 26 (1906) 281., 11. kép.; Müller-Karpe, H., Vollgriffschwerter ... XXIV. t. 9.

⁹⁵ Holste, F., Hortfunde ... XXIII. t. 9—11.; Müller-Karpe H., Vollgriffschwerter ... 37., CLXI. t. C.

⁹⁶ Jóna A.: Arch. Ért. 13 (1893) 168., 1—3. kép.; Arch. Ért. 26 (1906) 280., 1—3. kép.; Hampel, J., A bronzkor ... CXCVII. t. 1—3.; Müller-Karpe, H., Vollgriffschwerter ... XIX. t. 8., XXXIV. t. 3., XXXVIII. t. 6.

⁹⁷ Hampel J., A bronzkor ... CLXXXVIII. t. 5.; Bernjaković, K.: SA 8 (1960) VIII. t. 8.

⁹⁸ Bernjaković, K.: SA 8 (1960) 339.

III.

A Jósa András által összegyűjtött északkelet-magyarországi raktárleletek közül a legidősebbek a Reinecke BD korszakkal párhuzamosítható korszakra keltezhetők. Ezek a következők: Bezdéd (XVI. t.), Demecser-Badarászsziget (XXII. t. — XXIII. t. 13—18), Gemzse (XXIII. t. 1—6), Gyulaháza (XXV. t.), Nagybáka (XXXIII. t.), Nyíregyháza-Bujtos II. (XLIV. t.), Pap (XLVI. t.), Pátroha (XLVII. t.), Rohod (L. t.), Tizsaszentmárton (LX. t.), Berencs (LXII. t.), Rohod (LXIII. t.), Tizsaladány (LXIII. t. 1—4) Kemece, Orvosdomb dülő (XXXI. t.).

Az északkelet-magyarországi Reinecke BD periódusnak megfelelő korú kincsek két csoportra oszthatók. Az elsőnek jellemző tárgyai a következők: B₃—B₄ típusú nyakkorongos fejszék (pl.: XXV. t. 1); meghosszabított nyéltetős fejszék (Domahida); erdélyi típusú (pl.: XXV. t. 2—3) és félholdas kávájú tokosbalták (pl.: XXII. t. 1—3); kerek átmetszetű vonalmintával díszített karperecek (pl.: XXIII. t. 13—14); kerek húzalból készült kézvédő spirálisok (pl.: XLVI. t. 8); füles tűk (XLVI. t. 5); bütykösnyakú tűk (pl.: XVI. t. 4); nagy lemezkorongok (XLVI. t. 7); babérlevél alakú lándzsahegyek (XLVI. t. 5); bordázott tokú lándzsahegyek (pl.: XXII. t. 10—11); nyélnyújtványos török (pl.: XXV. t. 4). Mindezek a tárgyak a helyi fémművesség termékeinek tekinthetők, többségük eredete még a középső bronzkori magas színvonalú erdélyi—Felső-Tisza-vidéki bronziparra nyúlik vissza. Így a nyakkorongos és nyéltetős fejszék, kézvédő spirálisok, bordázott tokú lándzsahegyek, középső bronzkori előzményeit jól ismerjük.⁹⁹

A középső bronzkori Apa-Gaura és a későbronzkori ópályi kincslelethorizont közti időt a koszideri típusú kincsleletek korszaka töltötte ki. A Felső-Tisza-vidéki koszideri típusú kincsekben (Zajta, Podgorjany, Kolodnoje — Tókés)¹⁰⁰ megtaláljuk nagyrészt azokat a típusokat, amelyek az ópályi lelethorizontban középső bronzkori eredetűek.

Az ópályi típusú raktárleletek első csoportjába a következőket oszthatjuk be: Bezdéd, Gemzse, Nagybáka, Nyíregyháza-Bujtos II, Pap, Rohod (L. t., LXIII. t.), Tizsaszentmárton, Berencs, Tizsaladány, Ópályi, Nyírbélték,¹⁰¹ Gyulaháza—Nyírkárász,¹⁰² Domahida,¹⁰³ Gemzse¹⁰⁴ Jéke,¹⁰⁵ Trebisov,¹⁰⁶

⁹⁹ Nyakkorongos fejszékre és kézvédő spirálisokra: Bóna, I.: Acta Arch. Hung. 9 (1958) 238.; Nyéltetős baltákra: Childe, G., The Danube ... 172.; Willwonseder, K., Die mittlere Bronzezeit in Österreich. (Wien 1937) 76.; Nestor, I.: BRGK 22 (1932) 130.; Popescu, D., Die Frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgens. (Bucuresti 1942) 121.; Bordázott tokú lándzsára: Horedt, K.: Dacia 4 (1960) 129.

¹⁰⁰ Zajta: Tompa, F.: BRGK 24/25 (1934—35) XXXV. t. 1, 2, 4—8.; Bóna I.: Ann. Un. Scien. Bp. de R. Eötvös Nom. 2 (1960) 269., 48. j.; Podgorjany: Bernjakovič, K.: SA 8 (1960) 350., XV. t. 1, 2, 4, 6, 10, XIII. t. 8, XIV. t. 18.; Tókés: Bernjakovič, K.: SA 8 (1960) 349—350., IX. t. 2, XIII. t. 9—13, XIV. t. 7, 14, 16.; Lehoczky T.: Arch. Ért. 13 (1893) 260—262.; Hampel, J., A bronzkor ... CXCI. t. 1—12.

¹⁰¹ Mozsolics A.: Acta Arch. Hung. 13 (1963) I—VI. t.

¹⁰² Mozsolics A.: Acta Arch. Hung. 12 (1960) 113—123.

¹⁰³ Hampel J., A bronzkor ... CXXII—CXXIV. t.

¹⁰⁴ Holste, F., Hortfunde ... XXXVIII. t. 17—29.

¹⁰⁵ Kisvárdai múzeumban. A lelet kerek átmetszetű húzalból készült kézvédő spirálisokból áll.

¹⁰⁶ Budínský-Krička, V.: AR 13 (1961) 48., 63—64. kép.

Volavec,¹⁰⁷ Slavkovce,¹⁰⁸ stb,¹⁰⁹ A második csoportba sorolhatjuk a felsőboldádi,¹¹⁰ Demecser-Badarász-szigeti, Kemece, Orvosdomb-dülői, és a pátrohai leletet. Erre a csoportra az jellemző, hogy már nyugati típusú bronztárgyak is előfordulnak benne, így főleg a markolatnyújtványos sarlók, ívelt oldalú lándzsahegyek. A helyi eredetű bronztárgyak közül szinte teljesen hiányoznak a nyakkorongos csákányok, nyéltetős fejszék, kézvédő spirálisok, lemezkorongok, viszont a karperecek és a félholdas kávájú tokosbalták gyakoriak.

Az ópályi típusú raktárleletek közt tipológiai alapon szétválasztott két csoport között időrendi különbséget nem lehet megállapítani, hiszen számos közös típus köti őket össze. A két csoport összetétele közti különbség azonban jól tükrözi azt a fokozatos változást, amelyet a nyugati típusú bronztárgyak megjelenése, majd egyre nagyobb mértékben való elterjedése nyomán következett be a Felső-Tisza-vidéki fémművességben. Ebben az értelemben lehet az ópályi depot-horizonton belüli időbeli különbségről beszélni, mert míg az első csoport csupán a helyi fémművesség termékeit tartalmazza, addig a második már a nyugati hatás kezdetét jelzi.

Mozsolics Amália az ópályi típusú raktárleleteket a felsőszőcsi csoport hagyatékának tartotta. A Reinecke BD periódusnak megfelelő korszakban azonban Észak-Magyarországon, egy kétségtelenül felsőszőcsi összetevőt is tartalmazó, azonban lényegében már más jellegű Berkesz—Demecser csoport foglal helyet. Ennek kialakulása a Közép-Tisza menti kultúra népének északkelet felé hatolása révén következett be.¹¹¹ Ehhez a Berkesz—Demecser csoporthoz köthetők az ópályi típusú raktárleletek. A fémművesség töretlen fejlődését, amit a kerámia és fémleletek egyértelműleg igazolnak, a felsőszőcsi csoport népességének jelentős továbbélése tette lehetővé.

Az ópályi típusú kincsleletek földbekerülésének oka minden valószínűség szerint az Északkelet-Magyarország területét is birtokába kerítő Gáva kultúra népének előrenyomulása volt. Azt, hogy ez egy vagy több hullámban történt, s az ópályi típusú raktárleletek közt megmutatkozó tipológiai különbség mennyiben vezethető erre vissza, a mai leletek alapján, hiteles temetőanyag nélkül, eldönteni aligha lehet.

Az Északkelet-Magyarországon előkerült bronz raktárleletek következő időrendi csoportját a jelentős számú nyugati típusú tárgyat, főleg tokosbaltákat és sarlókat tartalmazó leletek alkotják. Új formák jelentek meg: nyugati típusú tokosbalták (pl.: *III. t. 54*), tokos vésők (*VII. t. 78—79*), fűrészlemezek (pl.: *X. t. 1—13*), romboid átmetszetű díszítetlen karperecek (*VIII. t. 101—102*), szárnyasbalták (pl.: *XII. t. 43—45*), díszített öv (*XXXII. t. 20*), gávai típusú csüngő (*XXIV. t. 4*), lipói típusú kardok. Ekkor válik csak ismertté Erdélyben már a Reinecke BD korszakban előfordult (Drajna-de-Jos) horgas markolatú sarló (*III. t. 47*). Az előbbi korszak jellegzetes helyi eredetű tárgyaiból, eltekintve a HA korszakban is gyakori erdélyi típusú és félholdas kávájú tokosbaltáktól, s karperecektől, csak egy-egy található meg ezekben

¹⁰⁷ Jankovich, M., Podkarpatska Rus Prehistori (Munkács 1931) 29., V. t. 7, VII. t. 20—23; Bernjakovič, K.: SA 8 (1960) 353.

¹⁰⁸ Vízfal, J.: AR 14 (1962) 793—800., 257—258. kép.

¹⁰⁹ Az erdélyi leletekre vonatkozólag lásd: Rusu, M.: Dacia 7 (1963) 180.

¹¹⁰ Holste, F., Hortfunde ... XXXIII. t. 27—30.

¹¹¹ Kemenczei T.: Arch. Ért. 90 (1963) 183.

a leletekben. Igen gyakoriak viszont, a még a Reinecke BD korszakban Északkelet-Magyarországon feltűnt nyugati típusú fémek. Hosszú ideig való használatukra legjellemzőbb példa a piricsei Riegsee típusú kard (*XLVIII. t. 23*), amely HA₁ korú tokosbalták társaságában került elő.

A HA korszak első felébe a következő raktárleleteket sorolhatjuk: Apagy (*I—III. t.*), Balsa (*IV—IX. t.*), Berkesz, Csonkás dűlő (*X—XV. t.*), Bodrogzsadány (*XVII—XIX. t.*), Gégény (*XXIV. t.*), Kemece, Vitéz Lajos birtoka (*XXVII—XXX. t.*), Kemece, Fráter Miklós birtoka (*XXXII. t.*), Nagyfalu, Kistelek dűlő (*XXXIV. t.*), Nagyhalász, Pálhalom (*XXXV—XXXVII. t.*), Nyírbogdány (*XL—XLI. t.*), Piricse (*XLVIII. t.*), Pusztadobos (*XLIX. t.*), Nagyhalász, Tétke domb (*LXXIII. t.*).

A HA periódus első felére keltezhető leletek Északkelet-Magyarországon már a Gáva kultúrával kapcsolhatók össze. Valószínű, hogy a nagyszámú, nem helyi eredetű bronztárgy fellépése is a Gáva-kultúra mozgásával hozható kapcsolatba. A leletek elrejtésének oka jelenleg még ismeretlen. Nagy számuk, egy időpontra való keltezhetőségük azonban aligha belső ellenségeskedésekre vezethető vissza. Itt inkább ismét utalhatunk a Gáva-kultúra esetleges több hullámban való előrenyomulására.

Különösen akkor tűnik fel a HA periódus első fele bronzleleteinek nagyobb mennyisége, ha a korszak második feléből származó bronzleletek számával hasonlítjuk össze. Anyagunkból mindössze hármat tudunk megemlíteni: Bököny (*XX. t.*), Buj (*XXI. t.*), Tura (*LXI. t.*). Ezek közül azonban nem választja el éles különbség a bökönyi és buji leletet a HA periódus első felére, míg a turai leletet a HB₁-re keltezhető raktárleletektől.

A HA₂ korszakból származó leletek csekélyebb száma nem jelenti azt, hogy a bronzművesség visszaesett volna a Felső-Tisza-vidéken, sőt inkább a zavartalan belső fejlődésről tanúskodik. Ezt a következő periódusból származó leletek is meggyőzően bizonyítják.

A HB periódust a következő leletek képviselik: Nagykálló (*XXXVIII. t.*), Kántorjánosi (*XXVI. t.*), Napkor, Ludastó dűlő (*XXXIX. t.*), Nyiregyháza (*XLII. t.*), Nyírlugos-Szenyvespuszta (*XLV. t.*), Rohod (*LI—LIII. t.*), Rohod (*LIV—LVI. t.*), Taktakenéz (*LVII. t.*), Tiszaeszlár-Sinkahegy (*LVIII. t.*), Tiszaeszlár (*LIX. t.*), Máriapócs (*LXIV. t.*). Tárgyaikat két nagy csoportra oszthatjuk: a helyi fémművesség által kialakított típusokra és az idegen, nyugati eredetű formákra.

A HB kori fémművesség helyi előzményeit a HA perióduson át egészen az ópályi depot-horizontig lehet követni. Félholdas kávájú tokosbalták, karperecek, sarlók, csüngők, bizonyítják ezt. Az új formákat mindenekelőtt a bronzedények, üstök, hajdúböszörményi típusú vödörök képviselik. Ezek mellett nagy számban készítette a helyi fémművesség az új, fiatalabb nyugati típusú bronztárgyakat: tokosbaltákat (pl.: *XXXVIII. t. 3—11*), széles pengéjű markolatnyújtványos sarlókat (pl.: *XXXVIII. t. 12—13*), karpereceket (pl.: *LIII. t. 29*). Erre a korszakra jellemzőek a felsőszárnyállású balták (*LII. t. 12*) és csészés markolatú kardok is (pl.: *LXVII. t. 9*). A HB korszak jelentette a Felső-Tisza-vidéken a bronzművesség utolsó nagy fellendülését.

A fentebb tárgyalt időrendi kérdéseken túl, még számos probléma vetődik fel a Felső-Tisza-vidéki bronzművesség vizsgálatakor, így a más területekkel való kapcsolatok, a kulturális háttér, gazdasági-társadalmi vonatkozások, stb. Ezek érintése azonban már kívül esik, a Jósa András sokáig kiadatlan

tanulmányában összegyűjtött leletanyag időrendi meghatározását célul kitűző cikkünk keretein. Megoldásuk csak egy, a teljes Felső-Tisza-vidéki bronz leletanyagot értékelő munka feladata lehet.

Kemenczei Tibor

*Engedve a szakemberek kívánságának, *Jósa András*: „Bronzkori halmazleletek” című posztumusz munkáját, melynek kézírata még 1917-ben fejeződött be, évkönyvünkben közreadom. Együttal folytatni kívánom azt a programot, amely *Jósa* gazdag régészeti munkásságának ismertetését és gyűjteményes kiadását tűzte ki célul.

Eddig megjelent:

Csallány Dezső, *Jósa András* (1834—1918) irodalmi munkássága: *Jósa András Múzeum Kiadványai*, 1 (1958) 116 pp.

Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású hírlapi cikkei (1889—1900): *Jósa András Múzeum Kiadványai*, 2 (1958) 184 pp. (Összeállította *Csallány D.*).

Jósa András régészeti dolgozatai, amelyek országos kiadványokban vagy folyóiratokban jelentek meg (32 munka): *Jósa András Múzeum Kiadványai*, 2 (1958) 1—4. l. (Bevezetés, *Csallány D.*)

Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású hírlapi cikkei (1901—1907): *Jósa András Múzeum Kiadványai*, 4 (1965) (Összeállította *Csallány D.*) (rota-kiadás alatt).

De más gyűjteményes cikkeit is előkészítettem kiadásra.

Jósa jelen munkája, csaknem 50 év után lát napvilágot, így szükséges volt, hogy a jelenlegi kutatásnak megfelelően mutassuk be az 1917-ig összegyűjtött depot-leleteket. Ezt a kronológiai értékelést, kérésre, *Kemenczei Tibor* muzeológus (Miskolc, Herman Ottó Múzeum) végezte el, akinek nemcsak én mondok köszönetet fáradságos és értékes munkájáért, de hálás lesz érte az egész régészeti szakirodalom is, hogy *Jósa András* gazdag munkásságát, mely ezen posztumusz munkájában csúcsosodik ki, megismertethettük a világ előtt.

SZERKESZTŐ

DEPOTFUNDE AUS DER BRONZEZEIT

Diese Mitteilung ist berufen, die Bronzefunde des „Museums des Komitats Szabolcs“, sowie teilweise diejenigen der Umgebung zu publizieren und außerdem zu beweisen, daß zwischen unserer bronzzeitlichen Kultur von hoher Entwicklungsstufe und der uns westlich benachbarten Kultur kein unmittelbarer Zusammenhang bestand;

daß diese Kultur bereits hochentwickelt zu uns kam und hier selbständig eine noch höhere Stufe erreichte.

Ihr hauptsächliches Ziel jedoch ist, die Wege dieser Urquelle zu erforschen, über die diese Kultur zu uns gelangte.

Um dieses Ziel zu erreichen, halten wir es für notwendig, nicht nur einige, sondern sämtliche unserer Gegenstände aus der Bronzezeit zu publizieren, damit unsere eventuell irrigen Behauptungen durch sie widerlegt oder berichtigt werden können.

Die noch so eingehende, also langwierige Beschreibung der meisten Gegenstände ist nicht nur ermüdend und langweilig, sondern es gibt auch keinen, noch so geschickten Zeichner, welcher auf Grund einer Beschreibung die Gegenstände getreu und untadelhaft darstellen könnte; auch geringfügig scheinende Abweichungen können für den Fachmann von Wichtigkeit sein.

An Stelle der einen gewichtigen Band ergebenden, zwecklosen Beschreibung stellen wir die mit Anmerkungen versehenen, genauen Zeichnungen von Kustos Ludwig Kiss zur Diskussion. Die auf die beiliegenden Tafeln bezugnehmenden, für nötig befundenen Anmerkungen bieten entsprechende Orientierungsmöglichkeit.

Schließlich, nachdem der Weg des Eindringens der Nyír-Bronzekultur und ihr Zusammenhang mit anderen Gegenden lediglich auf Grund von Analogien aufgeklärt werden kann und unsere bescheidene Bibliothek mit Fachliteratur nur mangelhaft versehen ist, ersuche ich diejenigen, die diesen bescheidenen Zeilen ihre Aufmerksamkeit schenken, so freundlich zu sein, unser Bemühen mit ihren Mitteilungen und Kritiken zu unterstützen, denn wir haben ja nur Meinungen geäußert nicht aber Dogmen aufgestellt.

Nyíregyháza, am 1. Januar 1917.

A. Jósa
Direktor des Museums
des Komitats Szabolcs

A NYÍRBÁTORI EGYKORI FERENCESKONVENT KÖZÉPKORI TEXTILIÁI

Éppen száz éve annak, hogy Knauz Nándor két lajstromot közölt, amelyet 1617-ben Kassán hivatalosan írtak össze.¹ Tartalmuk az ecsedi várból Kassára került erdélyi és magyarországi ferences obsorvans konventekből származó nagyértékű egyházi textiliák. Ezeket két külön listában vették fel; az egyik 96 olyan tárgy szerepel, amelynek származási helyét akkor már nem lehetett megállapítani; a másik lista arról a 76 darabról készült, amely a hozzávarrott cédulán helyjelölést mutatott. Ez utóbbi listában különösen erdélyi és kelet-magyarországi helyekről származó tárgyak szerepelnek (Várad, Szalárd, Csanád, Báthor, Szeged, Gyula, Kusaly, Bánya, Czeke, Tövis), de néhány pesti, esztergomi, visegrádi és tatai darab is hozzákerült.

Az itt felsorolt textiliák között legnagyobb számban (össz. 28 darab) a nyírbátori ruhák szerepelnek, amelyek, a leírás alapján, minőségileg és érdekes ikonográfiájuk miatt is első helyen állnak.

A hivatalos conscriptor — akár világi, akár egyházi személy volt, — teljesen kiismerte magát nemcsak a régebbi textiliák anyagai között, hanem a középkori ábrázolások ikonográfiájában is. Pontos és részletes leírásának köszönhető, hogy most, majdnem ötszáz évvel később, e középkori ékes öltözeteket szinte szemünk előtt látjuk. Ez annál fontosabb, mert nagy részük sajnós az összeírás után hamarosan elpusztult.

Mielőtt a bátori tárgyak ismertetésére térünk, nézzük meg, hogy kerülhetett ez a tömérdek anyag az ecsedi várba s onnan Kassára. Itt is, ott is feljegyzett adatokból támpontokat nyervén, egyes tárgyak sorsát lépésről lépésre követhetjük. Az ecsedi vár Mohács után az egyházi kincsek egyik fő gyűjtőhelye lett; az ország legkülönbözőbb részeiről menekítették ide a tárgyakat. A XVI. század ötvenes és hatvanas mozgalmas évei ilyen egyházi felszerelési vándorlását, sok esetben pusztulását is, magukkal hozták. Így pl. 1551-ben a csanádi és szegedi konvent értékeit a gyulai ferencesekhez vitték, ahonnan az ottaniakkal együtt Ecsedre, majd Kassára kerültek. Ugyanakkor a vajdahunyadi és a különösen értékes kolozsvári anyag elpusztult.² 1552-ben, az egri ostrom és Martinuzzi halála évében, a bányai ferencesruhákat,

¹ Knauz Nándor: Régi egyházi ékszerek. Magyar Sion II 1864, pp. 216. etc. Knauz közzétette a lajstromokat egy a primási uradalmi lt.-ban (Capsa X) talált levélből, amelyet Németh Jakab SJ. 1617. III. 7-én Nagyszombatból az akkor Prágában tartózkodó Pázmányhoz írt. Németh ezt megelőzőleg Kassán megtekintette a tárgyakat és másolatot készített a hivatalos összeírásról. Ez utóbbit nemrég Jankovich Miklós az Orsz. Lt.-ban megtalálta és rendelkezésemre bocsátotta, amiért neki itt is hálás köszönetet mondok. Az eredeti példány jelzése: OL.: Muz. Törzsanyag 1617. Pallium 90.

² Közölte: *Eszterházy János*, A Kolozsvári Ferenciek egyházának története. Magyar Sion IV. 1866.

ugyanakkor a bátoriakat is, Ecsedre vitték; négy évvel később a váradi kolostor nemesfém tárgyai az erdélyi kormány kezébe jutnak, Ecsedre csak néhány textília kerül. Ugyanabban az évben több tisztántúli konvent felszerelését az aranyosmegyesi kolostorba viszik, ahonnan az ottanival együtt 1565-ben Ecsedre mentették. Nagyon lehetséges, hogy a helyjelölés nélküli kassai listánk anyaga ez utóbbi textíliákat is magában foglalja.

Ecseden III. Báthori András országbíró, majd annak halála után (1566), öccse, II. Miklós, 1585-ig védi az idementett nagy anyagot; ezt még V. István, az utolsó ecsedi Báthori, sem bántatta; csak 1603. február 28-án kelt végrendeletében rendelkezik a középkori egyházi textíliákról³. Ezek azonban mégis érintetlenül maradtak Ecseden 1613-ig, Báthori Gábor fejedelem haláláig.

Rudolf császár már 1605-ben az ecsedi várat kincstári vagyonnak tekintette⁴, mégis 1614-ig ez a politikai események miatt csak elmélet maradt. 1614-ben II. Mátyás utasítja a kamarát, hogy az ecsedi várban őrzött egyházi kincseket és ruhákat, amelyeket, ahogy ő tudja, részben Báthory István erdélyi vajda és ősei készítették, vegyék át s mielőbb szállíttassák fel Bécsbe.⁵ 1615. február elsején Ecseden globálisan összeírták magyar nyelven az öt ládában tárolt textíliát⁶, és Kassára továbbították. Így került oda ferences anyagunk is, amelyet Kassa város kapitánya, Forgács Zsigmond, a primás testvére, az ország számára menteni akart.⁷ Mivel közben az akkor Jákon levő egri káptalan, a füleki és a szécényi ferencesek saját felszerelésük elvesztése miatt textíliákat kértek tőle, ezeknek és néhány felvidéki plébániának adott ebből az anyagból. 1619-ben a kiosztott anyag majdnem mind elpusztult; ugyanabban az évben a Kassán maradt textíliák a királyi házban és annak kápolnájában semmisültek meg.

Hogy a nyírbátori konventből a legtöbb és a legértékesebb textíliák kerültek Ecsedre, annak egyik oka az, hogy a két hely közel fekszik egymáshoz, másik az, hogy mindkét hely ugyanannak a hatalmas családnak birtokához tartozott.

Nyírbátor a Báthori család ősi fészke; már IV. László alatt az övék, míg Ecsedet és Somlyót csak az Anjouk alatt nyerik el. A család kiemelkedő nagy alakja a XV. században Báthory István erdélyi vajda, a kenyérmezei csata egyik győztese. Ő alapítja 1480 után a bátori ferences konventet, templomot és kolostort emel nekik; néhány évvel később a családi vártemplomot kezdi

³1. Takáts Sándor: Az utolsó Báthory.

⁴Bécs, Hofkammerarchiv, fasc. 14 428: 1605. VIII. 31.: Báthory István defectum seminis a fiscusra szállt vagyona, de a ribillio miatt nem lehet elfoglalni. Bp. Kegyesr. Közp. lt. : Takáts S. hagyatéka.

⁵Bécs, 1614. XII. 31. Benigna Resolutio. (Kapossy).

⁶A Forgách es. lt.-ből közölte: *Majláth Béla* Az ecsedi vár egyházi szerelvényei 1615-ben. Egyházművészeti lapok II. 1881. Címe: „Regestum Vestium Sacerdotalium et infularum... quae in arce Echied haetenus exstiterunt, iam praesentibus Gen, sis et Egr. ys D.nis nimirum Gabriele Pernieszi de Ostophan Sacr. Caes. Regiaeque M.tatis Arcis et Praesidy Echjed Capitaneo supremo, et Joanne Besseney delegato Commissario etc etc et descriptorum et obsignatarum ordo et numerus sic sequitur. Anno Domini 1615. Prima die Mensis February.”

⁷Németh Jakab fent említett leveléből: „Ill. D. Generalis semper timuit et adhuc timet, ne a sua Majestate demandetur, ut Paramenta praefata extra Vngariam in Germaniam vehantur...”

felépíteni. A ferences rend akkor legújabb ágát hívta ide, az ún. observansokat.⁸

Báthori István halála után testvérének fiai István, György és András szintén gondolják a bátori templomokat. Ők a híres stallumok mecénásai. Akár a családi, akár a ferences templom számára rendelték ezt a nagyértékű olasz reneszánsz bútorművet, mindenesetre a bátori nagy konvent számára készült, amelynek még 1535-ben húsz tagja volt. 1559-ben a házfőnök egyidejűleg ige-hirdető a bátori várban II. Miklósnál, aki, mikor 1566-ban Ecsedre költözik, a ferenceseket magával viszi.

Mindebből kitűnik, hogy a bátori textiliák, amelyekben a leírás alapján késő gótikus és reneszánsz darabokat ismerünk fel, az alapító és a következő nemzedék — a három Báthori testvér — ajándékai lehetnek. Úgy gondolom, hogy az olasz ikonográfiát és formát mutató kazulák ez utóbbiaktól, vagyis a stallumépítőktől származhatnak.

A felírtos kazulát és antipendiumot nyilván a donátor kívánságára látták el a Szentírásból vett idézettel. (Ilyen feliratok egyáltalában nem szokásosak középkori kazuláknál!) Szerintem ez az ajándékozó István vajda. A két darabot és az utolsó kék (XV. századi) kazulát a Báthori család címere ékesíti — ez nyilván az alapítóra mutat.

Ezenkívül István vajdától származtathatjuk azokat a nagyon érdekes tárgyakat, amelyeket mint „Graeco opere” jelölnek (két vörös és egy fekete kazula). A leírt ábrázolásokból is világosan kitűnik, hogy eredetileg az ortodox egyház számára készült ruhákról van szó, mivel ezeket kizárólag görögkeleti egyházatyák és szentek ábrázolásai díszítik.

Hogy kerülhettek ezek a görögkeleti ruhák Bátorba? Ahogy István vajdát ismerjük, nem is gondolhatunk arra, hogy görögkeleti templomokat rabolt volna ki. Nagyon valószínű, hogy a kenyérmezei csata alkalmával nyert hadizsákmányban — amelyből felépíttette a két bátori templomot — sok egyéb között ilyen értékes ortodox egyházi ruhák voltak, amelyeket a török moldvai görög templomokból rabolt el. István vajda győzelme után hálából ezeket új családi templomának adományozta s azzal eredeti rendeltetésüknek adta vissza.

A latinnyelvű kassai lajstromban egymás mellett oltáröltözetek és szertartási ruhák szerepelnek; ez előbbiekhöz tartozik az „antipendium”, amely az oltár elülső alsó falát takarta. Korábban domborműves, esetleg zománcos nemesfém vagy festett fatábla, a késő középkortól inkább szövött vagy hímzett textília.

Ezek a hosszú négyszögű darabok — akár a festett oltártáblák — különböző mezőkre tagoltak, melyek rendszerint gazdagon hímzett figurális ábrázolásokat mutatnak.

⁸ Az assisi Szent Ferentől a teljes szegénység fogadalmával alapított koldulórend a XV. században a birtokkérdés körül felmerülő szigorú vagy enyhébb felfogása miatt két részre osztozott: az enyhített regula alatt maradt conventuálisokra és a szigorított observansokra. Ez utóbbiak nagy előharcosa szienai Szent Bernardin és tanítványa Kapisztrán Szent János volt, akik a koldulórend teljes szegénysége mellett foglaltak állást. Kapisztrán Szent Jánosnak köszönhető az obszervansok gyors elterjedése Magyarországon; kolostoraik az ún. szalvatoriánusok tartományát képezték (Provinciae SS. Salvatoris). Ehhez tartozott a középkori nyírbátori konvent.

Összeírásunk kiemelkedő tétele a *kazulá*-k vagy miseruhák serege. Ezt csak a felszentelt pap, és ő is kizárólag a mise bemutatásakor mint liturgikus felsőruhát viselheti. Formája 1000 körül még harangalakú; zárt köpenyből rövidített scapular-szerű ruhává alakult. Anyaga könnyű keleti selyem, vászon, majd nehéz nyugati damaszt, bársony és brokát.

A késő középkortól már nem, mint korábban, az oltár mögött, a hívekkel szemben, hanem nekik háttal fordulva mondták a misét. Ezzel összefügg a kazula díszítése; a XIV. századtól a XVI. századig a kazula hátát rendszerint alakos jelenetekkel gazdagon hímzett kereszt ékesíti, mint a szárnyasoltárok képei egy biblia pauperum: a hívek számára.

A harmadik fajta ruhadarab a bátori anyagban a *pluviale* vagy vecsernyei palást. Ezt a félkör alakú köpenyt hordja a pap körmenetek, halotti szertartások és egyéb liturgikus eseményeknél. Formája az utolsó kilenc évszázad alatt alig változott, de — akár a kazula — mindig nehezebb és nehezebb anyagokból készült. A késő középkorban a palást két elülső szélét és a hátán levő csuklyaszerű pajzsát gyakran gazdag hímzéssel ékesítették.

Liturgikus színek. Meg kell említenünk, hogy a késő középkorban kialakult az ún. liturgikus színek fogalma, amelyeknek szimbolikus jelentőisége is van (fehér: Krisztus és Mária, vörös: a vértanúk ünnepeire; lilaszín: az adventi és bőjti időre, zöld: pünkösdötől adventig, fekete: a halotti szertartásoknál, a lilaszín helyett eleinte még gyakran a kék színt használták).

A Bátorról mentett kazulák között 6 vörös, 2 lila, 3 kék, 3 zöld és 2 fekete darabot találunk. Feltűnik, hogy a fehér szín ezek közül teljesen hiányzik; csak az antependiumoknál dominál (4 darab). Általában középkori textilösszeírásoknál gyakori a vörösszínű miseruhák nagy száma — ez talán azzal függ össze, hogy akkor mindenhol sokkal nagyobb számban tartották meg a helyi vértanúk ünnepeit, mint a tridenti zsinat után.

A textíliák anyagai között szerepel a selyematlasz, az egy- vagy többszínű, esetleg virágmintás (florigero) tiszta selyem (ex holoserico), a damaszt, ez helyenként fémfonallal kevert. Feltűnő, hogy e kor divatos anyaga, a bársony nem szerepel. A textíliák bélése (subductura, suffultura) sok esetben már rossz állapotban van. Egyes díszes darabok gyöngyökkel vannak díszítve.

A technikát is jellemzi az összeírás: „scutatim textum” pajzsalakú mezőkben szövött anyagot jelenti. *A hímzésnél* megkülönböztetik: „acupictum”-tűfestés, „opere elevato” — domborműves hímzés, „presso opere” — lapos öltésben hímzett.⁹

Végül néhány szó az ábrázolt jelenetek ikonográfiájához :

Kazula no. 1.: ábrázolása: a spesalatio — a téma inkább az olasz művészetben fordul elő. *Görögkeleti ikonográfiát mutat :* a 2. számú antependium: a levétel a keresztfáról ott gyakori téma, a kazulák között: No. 3, 11 és 16 görög szenteket ábrázol. A legtöbb darab inkább az északi (német, francia) ikonográfiát mutatja; ilyen pl. a Jesse fája (Kazula no. 2), a jó halál patronusai: Szt. Kristóf, Borbála és Mihály (Kazula no. 4), az ún. „Gnadenstuhl”

⁹ A textíliák anyagain, a hímzés különböző technikáját leíró szövegrésznél Dr. Csernyánszky Mária, e területek kiváló specialistája, tanácsával látott el, amiért neki itt is őszinte köszönetet mondok.

ábrázolása (Kazula no. 8). Kimondott magyar ikonográfiát csak a 12. számú kazula a két szent király képével mutat. Feltűnő, hogy a ferencesrend saját ikonográfiájával egyáltalában nem találkozunk; lehetséges, hogy ez inkább hétköznapi, egyszerű — és ezért nem menekített — ruhákon szerepelt. Ecsedre, illetve Kassára csak a nagyértékű, díszes ünnepnap i öltözetek kerültek.

Amennyiben feltűnő az a tény, hogy éppen a ferencesrend szigorított tartománya rendelkezhetett olyan nagyértékű egyházi felszereléssel, meg kell állapítani, hogy ezek a szép öltözetek kizárólag az Istentisztelet ünnepélyességének hangsúlyozását szolgálták; régi, kora középkori felfogás az, melynek hatása alól még a koldulórendek sem tudták kivonni magukat. Erre vonatkozólag érdekes II. Gyula pápának éppen a magyar szigorított ferencesek számára kiadott rendelete, amelynek keltezése (1507) az itt tárgyalt korba esik.¹⁰

Baranyai Béláné

I R O D A L O M

Karácsonyi János, Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I/II. Bp. 1923/24.
B. Gyürky Margit, A Báthoryak nyírbátori templomai. Bp. 1943.

¹⁰ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta hist. Hung. Sacr. illustrantia. II Romae 1860.* p. 575.: II. Gyula pápa II. Ulászlóhoz: „Carissime etc... Exponi nobis fecit nuper Maiestas tua, quod commissarius quidam a generali Vicario ordinis s. ti. Francisci de observantia reformandi ordinis ipsius gratia ad ista regna missus, cum et ornamenta et pretiosas vestes divino cultui asserens id constitutionibus prefati ordinis prohiberi etc etc ... attentis Maiestatis tue supplicationibus... monasteriis omnibus prescripti ordinis fratribusque de observantia per tua regna existentibus eiusmodi rebus pretiosis ad laudem et honorem omnipotentis dei, et sancte religionis augmentum in peragendis divinis officiis libere utendi facultatem damus...”

BATHORIENSIA

1. *Antependium caeruleum* ex serico Atlasz, cum subductura caerulea. In medio est crux radys ornata cum haec inscriptione: „O quam misericors est Deus, et justus et patiens” Infra Crucem est insigne *Bathoreorum*. (In Szecheny claustro.)
2. *Antependium album* ex holoserico, cui intexta sunt pro totum aurata fila. In una quadrarum dependentium est Sepultura Christi *cum Walachicis literis*; in altera est Crucifixio Christi. Subductura alba. (Domi in cista.)
3. *Antependium album* ex Damascena. Subductura alba. (Domi in cista.)
4. *Antependium album* ex Damascena, breve, tabulatim variatum. Singulaeque tabulae sunt rudi auro, serico rubro, viridi et caeruleo acupictae. Albae tabulae habent et rosolas ex rudi aurato filo. Subductura alba. (In Wilyke pago Domini Generalis.)
5. *Antependium rubrum* ex holoserico oblongum, cum stamine ex densis auratis filis pro totum scutatim textum. Subductura caerulea. (Domi in cista.)
6. *Antependium album* ex damascena, auratis filis scutatim intertextum, Subductura subrufa. (In Szecheny claustro.)

* * *

1. *Casula rubra* ex damasceno, subductura caerulea. Crux est elevato specie facta. Superius in Cruce est Copulatio Josephi et B. Virginis, et assistentia duorum Angelorum. Inferius sunt binae et binae Virgines. (Domi in Cista.)
2. *Casula violacea* ex holoserico, cum stamine violaceo florifero. Crux habet Crucifixum opere presso. Supra Crucifixum est DEUS Pater, Infra id b. Virgo, Joachim et Anna, Inferno loco est Jesse; alba subductura. (Domi in Cista.)
3. *Casula rubra* ex serico Atlasz. Subductura caerulea. Crux est ex holoserico Caeruleo. Supra quam sunt *acupicti opere Graeco presso quinque Sancti Graeci*. Supremus est S. Nicolaus. (Domi in Cista.)
4. *Casula viridis* ex holoserico. Crux habet S. Christophorum cum aly duobus Sanctis. Item S. Barbaram, et Michaellem Archangelum. Subductura subrufa. (Domi in Cista.)
5. *Casula viridis* ex holoserico. Crux habet Visitationem B. Virginis. Item Annunciationem, Nativitatem Christi, fugam in Aegyptum, Circumcisionem, Purificationem B. Virginis. Est subductura subrufa. (Domi in Cista.)
6. *Casula nigra*, ex holoserico, cum stamine rubro florifero, attrita. Crux habet Christum elicientem sanguinem ex latere, cum duobus angelis lateralibus. Postea SS. Petrum et Paulum. Subductura subrufa. (Domi in Cista.)
7. *Casulo violacea* ex serico Atlasz. Crux habet Sanctum quendam, postea B. Virginem, cum collateralibus duabus Virginibus acupictam. Infra sunt alia 4 Virgines opere presso. Subductura subrufa. (Domi in Cista.)
8. *Casula rubra* ex serico, cui intextum est scutatim sericum album et viride cum auratis filis. Crux habet S. Trinitatem cum mysteris passionis Christi usque ad basin. Subductura caerulea. (Domi in Cista.)

9. *Casula caerulea* ex holoserico, cujus stamen est ex auratis filis. Crux habet S. Trinitatem, cum lateralibus Angelis duobus, et item ad pedes Crucifixi: Postea est S. Maria Magdalena et Andreas Apostolus. Subductura subrufa. (Domi in Cista.)

10. *Casula viridis* ex holoserico cumrufa subductura. Crux habet Crucifixum, circa quem St. quatuor Evangelistae Presso opere facti, Ad basin Crucis est B. Virgo cum S. Joanne Evangelista. (Domi in Cista.)

11. *Casula rubra* ex serico crasso et simplici, scutatim texta ex ejusdem generis serico albo, flavo et viridi. Crux a tergo ex aureis filis *Graeco opere facta*. In qua sunt S. Gabriel, Chrysostomus, Nasiansenus, Cyrillus et Demetrius. Subductura caerulea. (In Regio Sacello Cassoviensis.)

12. *Casula rubra* ex Damascena, texta cum argenteis filis scutulatim. Crux habet S. Stephanum cum duobus Sanctis lateralibus, Item S. Ladislaum, S. Joannem Evangelistam, cum Pauculis margaritis. Caerulea subductura. (Domi in Cista.)

13. *Casula caerulea* ex holoserico, cum subrufa subductura. Crux habet B. Virginem simplici opere, una cum Virginibus, in Crucis angulis. (Domi in cista.)

14. *Casula rubra* ex holoserico florifero, cum subductura subrufa. Crux habet B. Virginem cum radys oblongis. Infra eam est Crucula 1a radiata cum hac inscriptione: „O quam misericors est Deus, justus et patiens.“ Postea in secunda Crucula radiata est eadem inscriptio: In Basi Crucis est insigne Bathoreorum. (Domi in cista.)

15. *Casula caerulea* ex serico, cum scutis ex argentatis filis. Crux est rubra, plena auratis radys circumquaque. In medio ejus est Crucifixus opere elevatis cum Pauculis margeritis. Supra Crucifixum est Pelicanus. In basi Crucis *Insignia Bathoreorum*. Subductura caerulea.

(In Széchény claustrum Franciscanorum.)

DIE MITTELALTERLICHEN TEXTILIEN DES EINSTIGEN FRANZISKANERKONVENTES IN NYÍRBÁTOR

Die wertvollen liturgischen Gewandstücke der Franziskaner-Observanten von Nyírbátor wurden 1552 in die Burg Ecsed (jetzt: Nagyecsed), von dort 1613 nach Kassa (Košice, Kaschau) gebracht, wo 1617 ihre Konskription erfolgte.

Von 1325 bis 1613 gehörte Burg Ecsed dem mächtigen Geschlechte der Báthory. Hierher wurden im Verlaufe der unruhigen und gefährvollen Zeiten des 16. Jahrhunderts bedeutende mittelalterliche Kirchenschätze gerettet und aufbewahrt. Unter diesen erscheinen die Ausstattungen siebenbürgischer und ostungarischer Franziskanerkonvente, deren Mitglieder infolge der Kriegsunruhen, bzw. der Reformation ihre Wohnsitze verlassen mussten. In Kassa wurden 1617 die dort eingetroffenen Textilien z. T. an bedürftige Franziskanerkonvente, bzw. Dorfkirchen verteilt, z. T. im dortigen königlichen Hause und seiner Kapelle aufbewahrt. Leider fielen — hier wie dort — fast alle Stücke den Kriegsereignissen des Jahres 1619 zum Opfer.

Aus der sorgfältigen, detaillierten Zusammenschreibung geht hervor, dass die Textilien aus Nyírbátor an Menge (28 Stück) wie an Qualität den ersten Platz einnahmen.

Nyírbátor liegt nicht weit von Ecsed; beide Orte waren im Besitz der Familie Báthory, ja Nyírbátor war von Altersher ihr Stammsitz. Hier errichtete István Báthory, als er die Türken in der Schlacht von Kenyérmező besiegte, um 1480 aus Dankbarkeit zwei herrliche gotische Kirchen: Die Grableikirche seines Geschlechts (die jetzige reformierte Kirche) im Burgbezirk und am Rande des Marktfleckens die Klosterkirche für die von ihm herberufenen Franziskaner (die jetzige katholische Kirche). Die grosse Vermehrung der Observantenklöster in Ungarn im 15. Jahrhundert ist dem Einfluss des hl. Johannes von Capistrano zuzuschreiben.

Die nachfolgende Generation der Báthory sorgte weiterhin für die Ausstattung der Kirchen: so liessen sie von einem Florentiner Meister in Jahre 1511 das kostbare Chorgestühl fertigen, das jetzt teils im Nationalmuseum in Budapest, teils im Déri-Museum in Debrecen aufgestellt ist. Dieselben Báthory trugen auch für eine Vermehrung der Kirchengeschmück Sorge.

Unter den zusammengeschriebenen Textilien befinden sich 6 Antependien, 16 Kaseln und 6 Vespermäntel. Das Material besteht aus Seidenatlas, reiner Seide und Damast. Auffallend ist das völlige Fehlen von Samt. Die Stickereien betreffend wird unterschieden zwischen: „acupictum“ — Nadelmalerei, „opere elevatum“ — Reliefstickerei und „presso opere“ — Flachstickerei. Die Stickereien schmückten die Gewänder mit figuralen Darstellungen, so besonders am Kaselkreuz. Ihre Ikonographie zeigt für die damalige Zeit nichts Besonderes; eine Ausnahme bilden jedoch diejenigen Textilien, auf denen sich Heilige der orthodoxen Kirche und kirchenslavische Inschriften befinden. Diese Stücke hat István Báthory vermutlich als türkische Beutestücke erworben, die die Türken zuvor aus orthodoxen Kirchen der Moldau geraubt hatten; nun gab sie Báthory wieder ihrer ursprünglichen Bestimmung zurück. Ungewöhnlich erscheint ferner das Auftreten einer

Inschrift („O quam misericors est Deus . . .“) auf einer Kasel und einem Antependium. Dies dürfte auf besonderen Wunsch des Gründers geschehen sein.

Wenn es seltsam erscheint, dass gerade ein Kloster der strengen Observanz eine so kostbare Ausstattung besass, so verweisen wir dazu auf das Schreiben Julius II. vom Jahre 1507, in dem er auf Bitten des Königs Wladislaw II. den ungarischen Observanten die Genehmigung zum Gebrauch derartiger liturgischer Stücke erteilt (s. Anm. 10).

B. Baranyai

A NYÍREGYHÁZI JÓSA ANDRÁS MÚZEUM KÉSŐ-HABÁN FAJANSZAI

A nyíregyházi Jósa András Múzeum néprajzi gyűjteménye több habán, illetőleg késő-habán kerámiát őriz. Ezek módszeres feldolgozása, szakszerű leírása mindeddig nem történt meg, pedig ugyancsak fontos, hogy a hazánk területén, múzeumokban és magángyűjteményekben gyakran és szép számmal előforduló késő-habán fajansz-anyag szakszerű bemutatását elvégezzük, hogy az anyagot a monografikus feldolgozáshoz előkészítsük.

Elsősorban a tárgyak leírását tartottuk szükségesnek, de egyben igyekeztünk a lehetőségekhez és a terjedelemhez mérten azokat a körülményeket is bemutatni — akárcsak vázlatosan is —, amelyek a tárgyak létrejöttét, előállításuk körülményeit magyarázzák és fényt vetnek a tárgyak egykori alkotóra.

A tárgyak, egyetlen kivételtől eltekintve, a XVIII. század közepe és a XIX. század 30—40-es éve között készültek. De még ez a kivételt képező, viszonylag korábbi tányér is ugyanúgy a késő-habán stíluskorszak emléke, mint a múzeum többi, katalógusunkban részletesen ismertetett edénye.

A habán kerámiaművesség e késői emlékeivel aránytalanul kevesebbet foglalkozott a szakirodalom, mint a XVII. század elejének és második felének reneszánsz jellegű, vagy a delfti fajanszokkal rokon edényeivel. Ez teszi szükségessé, hogy katalógusunk bevezetőjében részletesen foglalkozzunk azzal a folyamattal, mely a késő-habán stíluskorszak kialakulását eredményezte az ország különböző területein, Nyugat-Magyarországon, Erdélyben és a Felvidék különböző részein.

Első pillanatra feltűnik, hogy tárgyaink felvidéki, illetőleg erdélyi provenienciájúak. Tudvalevő, hogy a Felvidékhez hasonlóan Erdély is rendkívül gazdag olyan ércekben, melyeknek oxidja a habán kerámiaművesség fontos nyersanyaga volt évszázadokon át. Ezért a tárgyak színezésére jellemző festékek közül azok használata terjedt el elsősorban, melyekhez az edénykészítők könnyűszerrel hozzájuthattak. A készítmények színezésében, díszítésében és formáiban bekövetkezett átalakulás azonban lassú folyamat volt s bonyolult társadalmi, gazdasági és kulturális változások előzték meg, illetve követték. A folyamat megértéséhez tisztán kell látnunk a habán kerámia alakulását és fejlődését befolyásoló tényezőket is, a gazdaságiakat ugyanúgy, mint a társadalmi és kulturális jellegűeket.

Összefoglalásunk e fejlődés legfontosabb állomásait, kiemelkedő csomópontjait igyekszik a rendelkezésre álló irodalmi és levéltári adatok alapján érzékeltetni.

*

A habán, vagy újkeresztény fajanszművesség Csehországban már a XVI. század végén, hazánkban pedig a XVII. század elején ver gyökeret. E művesség az itáliai Faenza gazdag hagyományait használja fel, különösen a kezdeti időkben, de Közép-Európában a török művészet formaelemeivel is gazdagodva, attól eltérő, ahhoz inkább csak formailag kapcsolódó kerámiaművészetet eredményez.¹ Változatos edényformáik kapcsolatban vannak a német területek kerámiaművességével is. A XVIII. századi habán, vagy újkeresztény fajanszokon különösen a Rajna-vidéki kőedények formai reminiscenciáit láthatjuk viszont.² Ennek okai az újkeresztény, vagy anabaptista mozgalom európai történetével, az anabaptista népcsoportok sajátos migrációjával függnek össze.

Ismeretes az eddigi irodalomból is, hogy az anabaptizmus, mint sajátos társadalmi és vallási irányzat, a német reformációs mozgalmak terméke és eredménye. A német parasztháborúk bukása következtében azonban az anabaptizmus ellen is szervezett támadást indít az egyház és a vele szövethető feudális reakció. Ezért és a világ végét hirdető tanításaik hatására, a mozgalom egykori központjaiból, a mai Svájc és Belgium területeiről Európa különböző országaiba vándorolnak.³ Kezdetben vándorlásuk főiránya Itália volt, azonban az 1550-es velencei anabaptista zsinatot követő inkvizíció elől Közép-Európa országaiba menekülnek.⁴ Mint az antwerpeni múzeum egyik, a szász választófejedelmek címereit ábrázoló patikaedénye is tanúsítja,⁵ az anabaptisták egyes csoportjai a XVI. század végén, a XVII. század elején közvetlenül nyugatról jöttek Csehországba, és Ausztrián, illetőleg Morvaországon át Magyarországra. Hazánkban már 1527-ben is megfordulhattak, mert Mária királynő rendeletei tiltják letelepedésüket. A XVI. századi magyar törvényekben gyakoriak az anabaptisták kiűzetésére vonatkozó parancsok, rendeletek. Ennek ellenére az 1550-es, 1560-as években már Nyugat-Magyarországon, a Nádasdyak Sopron, Vas és Zala megyei birtokain is található anabaptista kézművesek: ácsok, ónosok, bádogosok, vincellérek stb.⁶ Úgy látszik azonban, hogy Nádasdy Tamás halála után Nyugat-Magyarországról is távoznok kellett, mert 1562 után már egyetlen anabaptista sincs Nyugat-

¹ A habán kerámia gazdag hazai irodalmából csak néhányat emelünk ki az alábbiakban: *Dr. Karl Layer*, Oberungarische Habaner Keramik, 1927. Berlin—Leipzig—Wien — *Spitzer Mór*, Néhány adat Felsőmagyarország agyagiparának történetéhez. Bp. 1889. — *Mykovszky Viktor*, A művészi ipar a Felvidéken. Bp. 1885. — *Pap János*, A magyar fazekasipar. Bp. 1888. — *Szendrei János*, A habánok története Magyarországon és a Habán Majolika. Bp. 1889. — *Szendrei János*, Anabaptista eredetű régi alakos himzések. Bp. 1890. — *Jedlicska Pál*, Kiskárpáti emlékek. Vágújhely. 1891. — *Radisics Jenő*, Képes Kalauz az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeumban. Bp. 1885. — *Petrik Lajos*, Erdélyi kék sgraffitos edények. Bp. 1889. — *Tóth Mike*, Az anabaptisták Erdélyben: Kath. Szemle, 1893. 764—797. l. — *Áldásy Antal*, Anabaptisták Magyarországon a XVI—XVII. században: Kath. Szemle, 1893. 805—838. l. — *Szendrei János*, A habánok története Magyarországon és a habán majolika: Művészi Ipar, 1889. 161—176. l.

² *Gy. Krisztinkovich Mária*, Az újkeresztény kerámika kezdetei és európai párhuzam: Művészettörténeti Tanulmányok. Bp. 1960. 63. l.

³ *Katona Imre*, A habán kerámia. Művészet, 1962. 7. sz. 26. l.

⁴ *Katona Imre*, A habán kerámia néhány kérdése: Iparművészeti Múzeum Évkönyvei.

⁵ A patikaedényt Krisztinkovich publikálta a 2. sz. jegyzetben megadott tanulmánykötetben.

⁶ *Katona Imre*, Sárvár és a Nádasdyak a XVI. században és a XVII. század elején: Klny. a Savaria (a Vas megyei Múzeumok Értesítője) I. 1963. kötetéből, Bp. 1963. 244. l.

Magyarországon. Csak a század utolsó éveiben tűnnek fel ismét újkeresztények a Zrínyiek, illetőleg a Batthyányiak birtokain.⁷ Ezek, mint a forrásokból kiderül, Észak-Ausztriából és Morvaországból költöztek a XVII. század első évtizedeiben Nyugat-Magyarországra.⁸ A legnagyobb csoportokat 1622-ben és 1623-ban Batthyány II. Ferenc és felesége hozatta Nyugat-Magyarországra a morvaországi Maskowitzről, Alexowitzről és Jamnitzről. Az 1622-ben⁹ Putz Lőrinc vezetésével Nyugat-Magyarországra érkező csoport másik részét Bethlen Gábor fogadta védelmébe. A nyugat-magyarországi anabaptisták ugyanúgy „Haushaben”-ekben laktak, mint a morvaországiak és a felvidékiek. A csoport kézművesei a Batthyányiak németújvári, szalonoki uradalmainak szolgálatában álltak, pénz- és természetbeni fizetésüket is úgy kapták, mint az uradalom más kézművesei.¹⁰ A Rákócziak által 1645-ben Sárospatakon letelepített anabaptistáktól eltérően, a nyugat-magyarországiak kivétel nélkül földesúri alkalmazásban álltak. Például a sárospataki anabaptisták közül az egyik gerencsér, a kőfallal körülkerített hejcei Haushabenen kívül, a falu egyik zsellérházában lakik; tehát nem a földesúr alkalmazza, hanem termékeinek szabad értékesítéséből tartja fenn magát és családját.¹¹

A XVII—XVIII. század a habán, vagy az újkeresztény kerámia virágkora. Néhány kiragadott példa ellenére az anabaptisták ekkor még túlnyomórészt földesúri szolgálatban állnak, termelvényeik igénybevételére szinte kizárólagosan a földesúr jogosult.

Mint minden művészetnek, művességnek, úgy a kerámiának is van egy felfelé ívelő, és egy hanyatló, dekadens korszaka, amikor a művészet vagy művesség már túlélte önmagát és fejlődésében a megtorpanás, a fokozatos hanyatlás jelei mutatkoznak. Layer szerint a habán kerámia fejlődésében a XVIII. század közepe táján következik be ez a fordulat, amikor — főleg a jezsuiták részéről megindul a habánok, vagy anabaptisták erőszakos katolizálása. Közösségeik, kollektívái a folytonos üldözés következtében szétbomlanak, a mestereik az ekkortájt alakuló holicsi, stomfai manufaktúrák szolgálatába szegődnek, vagy mint helyben maradó paraszt-fazekasok tevékenykednek tovább.

Kétségtelen, hogy a XVIII. század második felében készült habán edények már a hanyatlást, az elnépiesedést tükrözik. Nemcsak a motívumok mások, mint a korai edényeiken, hanem az edények színezésében is a konvenció, a hagyományosság uralkodik. A kék, zöld, sárga és lila színek harmonikus elrendezése helyett az edényeken a sárga és a zöld szín uralkodik.

Felmerül a kérdés, hogy a habán kerámia elnépiesedése vajon a katolizálások miatt felbomlott termelői kollektívák szétesésével s a mestereknek a lakosság körében való fokozatos felszívódásával, keveredésével függ-e össze, vagy esetleg más, bonyolultabb társadalmi jelenséghez kapcsolódik.

⁷ *Iványi Béla*, Az anabaptisták vagy az újkeresztények Nyugat-Magyarországon: Református Egyház, 1954. 14. sz. 17. l.

⁸ *Iványi*, i. m. 9. sz. lapalji jegyzet! — *Katona Imre*, Habán emlékek Vas megyében Kézirat.

⁹ *Zieglerschmid*, Die älteste Chronik der Hutterischen Brüder, New York, 1943. pag. 785. — *Katona Imre*, A kékmázás habán kerámiáról. (Kézirat) 8—9. l.

¹⁰ *Katona Imre*, Habán emlékek Vas megyében. Kézirat. 47. sz. jegyzet.

¹¹ *Román János*, A habánok Sárospatakon. Sárospatak, 1959. 45. sz. jegyzet.

Említettük, hogy már a XVII. század közepén is találkozhatunk olyan anabaptista fazekassal, aki nem a földesúrnak, hanem a lakosság szükségleteinek kielégítésére dolgozik. Munkáját nem a földesúr igényeinek megfelelően végzi, hanem aszerint, hogy a lakosságnak mire van szüksége. Feladata így nem dísz tárgyak, hanem elsősorban a lakosság praktikus szükségleteit kielégítő és ízlésének megfelelő edények előállítására, szemben a földesúr alkalmazásában levő fazekassal, aki a főúri reprezentáció igényeinek és szükségleteinek megfelelően dolgozik. Ezért nem kielégítő, ha a habán kerámia elnépiesedési folyamatát csak a XVIII. század közepétől, az áttérésük utáni időszaktól számítjuk; mert már a XVII. század közepén is dolgoztak anabaptista fazekasok a lakosság szükségleteire.

E néhány soros utalásból is kiderül, hogy tulajdonképpen nem a közöségek szétbomlása siettette elsősorban a habán kerámia elnépiesedését, hanem azok az igények, melyeket az anabaptista fazekasnak ki kellett elégítenie ahhoz, hogy magát és családját fenntarthassa. A földesúri reprezentáció szükségleteire készített árukkal szemben, a lakosság részére történő árukészítés hozta magával a nép egyszerű ízléséhez és anyagi lehetőségeihez alkalmazkodó fajanszárúk készítését. A piac részére dolgozó újkeresztény fazekasnak a helyi fazekasok egyszerűbb készítményeinél ugyan szebb, tartósabb, de ezekkel közel azonos áru terméket kellett készítenie. A habán fajanszok, mint tudjuk, négy színrel készültek. A négy színű máz közül Magyarországon — Erdélyt kivéve — a kobalt és a lila színt adó mangán-oxid volt a legdrágább és a legnehezebben beszerezhető, mert importcikk volt. Erdélyben például, ahol a kobalt-oxid az ottani hegységekben elég nagy mennyiségben fordul elő, a kobalt nem volt hiánycikk, ezért az anabaptisták által meghonosított kékmázos edényekkel még a habán kerámia teljes hanyatlása utáni időben is találkozunk. Ezzel szemben Nyugat-Magyarországon — ahol ugyancsak a morvai csoportnak a másik része telepedett le — a kobaltmáz, beszerezhetetlensége miatt már 1662 után csak elvétve és kis mennyiségben szerepel a habán edényeken.¹² Nyugat-Magyarországon 1662-ig szerepelnek anabaptista kézművesek a Batthyányiak számadáskönyveiben. Tehát 1662 után, ha maradtak is anabaptisták Nyugat-Magyarországon, már nem a földesúrnak, hanem a lakosság céljaira dolgoztak. A földesúr, míg uradalmaiban szolgáltak, összeköttetései révén költséges áron is beszerezte munkájukhoz a kobaltot. Amikor azonban elbocsátotta őket szolgálatából, többé nem, vagy csak igen kis mennyiségben juthattak hozzá. Hasonló a helyzet a lila vagy barnás színt adó mangán-oxiddal is. A zöld színt adó réz-oxid és a sárgára színező antimon-oxid a viszonylag könnyebben beszerezhető és olcsó mázalapanyagok közé tartozott. Ezzel magyarázható, hogy a széles rétegeket olcsón kielégítő újkeresztény vagy anabaptista fazekasok kedvelt és gyakorta használt anyaga maradt. A hagyományos habán máz-kultúra tekintetében tehát az elnépiesedés igen lényeges és szembeszökő változásokat eredményezett. Ez azonban csak egyik formai jegye a népiesedésnek. A másik, legalább ilyen fontos ismérv a klasszikus mintaelemek fokozatos eltűnése és olyan díszítőelemek elterjedése, melyek a korabeli népművészetből kerültek át a késő-habán fajanszokra.

¹² *Katona Imre*, Egy habán tál Veszprém megyei vonatkozása: (Megj. előtt) a Veszprém megyei Múzeumok Évkönyvének II. kötetében.

Az eddigiekben a habán kerámia már a XVII. században meginduló elnépiesedésének okait vizsgáltuk. Igyekeztünk rámutatni az elnépiesedést kiváltó okok társadalmi és gazdasági összefüggéseire is. A XVII. században kimutatható elnépiesedés azonban csak lassú folyamat volt, mert bár már akkor található közvetlenül a lakosság szükségleteire dolgozó fazekasok, a habán gerencserek túlnyomó része még a XVII. század 50-es, 60-as éveibeig a földesúr igényei és ízlése szerint dolgozik. Az elnépiesedés csak akkor gyorsul meg, amikor a földesurak Nyugat-Magyarországon, a Felvidéken és Erdélyben egyaránt tömegesen bocsátják el szolgálatukból a habán fazekasokat, akik kénytelenek fennmaradásuk biztosítása érdekében a lakosság szélesebb rétegeinek igénye szerint dolgozni. Ez azonban nem függ össze feltétlenül termelői kollektívák, közösségek szétesésével, bár katolizálásuk és udvaraik széthullása lényegesen csökkentette termelésük kapacitását. Az elnépiesedés legdöntőbb oka tehát a megváltozott körülmények között folyó termelés volt.

Viszonylag a Felvidéken maradtak fenn leghosszabb ideig anabaptista termelői kollektívák. Nyugat-Magyarországon a Batthyányak¹³ birtokain például, zaklatásuk, üldözésük már a XVII. század 50—60-as éveiben megkezdődik. Itt ugyan a megtérítésükre irányuló törekvések nem vezetnek kielégítő eredményre, mert a kollektíva gondviselőjük tanácsára, a Batthyány Ferencel történt előzetes megbeszélés értelmében visszaköltözik Morvaországba és a Felvidékre¹⁴. Csak néhány olyan esetről tudunk, amikor a Batthyányak is szorgalmazták az anabaptisták megtérését, sőt I. Lipót király egyik, 1671. július 15-én Bécsből kelt és Batthyány Kristófhhoz írt levele arról tudósít, hogy Széchenyi György kalocsai érsek a győri püspökség adminisztrátora és ordináriusa szerint Kristóf ingatlanain, főleg Körmenden, de egyebütt is, a katolikus vallás részint száműzetett, részint a szektáriusok prédikátorai által akadályoztatik.¹⁵ Ez a Széchenyi részéről elhangzott panasz — amennyiben a valóságnak megfelelő tényeken alapul —, azt bizonyítja, hogy az uradalom területein ekkor már szétszóródott, különböző helyeken lakó újkeresztények nemcsak az erőszakos megtérítés ellen védekeztek, hanem akadályozni próbálták a katolicizmus terjedését is. Kőszegen az 1660-as években már befejeződik az újkeresztények áttérítése,¹⁶ minden bizonnyal a városban letelepedett jezsuita rend hatására. Sárospatakon, a Rákócziak birtokán lényegében már az 50-es években megtörtént az anabaptisták megtérítése. Talán ennek tulajdonítható, hogy a sárospataki habán fazekasok készítményei közül lényegében csak a vári ásatásokból előkerült leletanyagot ismerjük.¹⁷

A Felvidéken, mint ismeretes, erősebb volt a reformáció, mint az ország keleti, középső vagy nyugati részein. Bár a XVII. században a királyi és helytartói utasítások következtében már itt is megtörténik az evangélikus templomok elvétele és a katolikusoknak való átadása, a Thököly-féle mozgalom majd a Rákóczi-féle felkelés azonban csakhamar visszaállítja eredeti jogaiba

¹³ *Iványi*, i. m. 20. l.

¹⁴ OL. Batthyány cs. lt. Tisztartókkal való levelezés. 1—201-ig terj. csomó, 192. sz. levél.

¹⁵ A körmendi levéltár Memorabiliái. Közli: *Iványi Béla*: Körmendi Füzetek, 2. sz. 153. l.

¹⁶ *Mennonite Encyclopedia* II. p. 611 (Güns)

¹⁷ *Román*, i. m. 21. l.

az evangélikusokat és a reformátusokat. Csak a Rákóczi-szabadságharc levetését követő évek erősítik meg a Felvidéken a katolikusok pozícióit. Ezek miatt az anabaptisták megtérítése is elhúzódik és csak a helytartótanács által fontosabbnak tűnő protestáns—katolikus ellentétek megoldása után lesz eredményesebbé. Különösen a XVIII. század közepén, Mária Terézia és II. József uralkodása alatt állandósulnak a jezsuiták fellépései az országban élő és a térítésnek ellenálló anabaptisták ellen. Nemesak a soproni jezsuiták lépnek fel egyre szigorúbban a környéken élő anabaptistákkal szemben, hanem az egyház egész apparátusa megkezdí üldözésüket. A felvidéki Nagylévárdon és Szobotistyén lakó anabaptisták üldözése már a XVII. század második felében megindul, de csak az 1750-es 1760-as években válik állandóvá.¹⁸ Révai püspök 1756-os körútja alkalmával indul meg a közösségeik és vallási szokásaik elleni katolikus fellépés. Révai püspök elsősorban gyermekeik keresztelését tiltja meg, majd prédikátorai megtérítésére törekednek. Püspökük, Walther Zakariás a budai jezsuiták hatására katolizál,¹⁹ majd utána a közösségek többi tagjai is behódolnak a katolikusoknak. 1765-ben mintegy negyvenen tértek meg a különböző anabaptista csoportokból. A szobotistyei anabaptistákkal az 1758 és 1764-es évek között Rotari Imre jezsuita foglalkozott. Később, Mária Terézia és Batthyány érsek idejében a morvaszentjánosi anabaptisták fellázadtak az erőszakos térítési kampány ellen, azonban Batthyány érsek megtörte ellenállásukat.²⁰

Ezzel a felvidéki anabaptisták régi életformája megváltozott, közösségeik szétszóródtak s ettől kezdve mint önálló kézművesek igyekeznek magukat és családjukat fenntartani. Nemesak az edényformák típusai változnak meg, hanem az edények hagyományos alapanyaga is. Egyrészt a volt anabaptista fazekasoknak is alkalmazkodniuk kell a helyi lehetőségekhez, hiszen nem áll mögöttük a földesúr, a maga kiterjedt és messzeágazó kapcsolataival, másrészt készítményeik előállítására sem a régi technológiával történik már, amit elsősorban a zöld máz előállítása bizonyít. A zöld szín alapanyagául a rézoxidot használták, mely magas hőfok mellett nedvzöld színt ad. Ha azonban kiégetése nem a szükséges hőfokon történik, akkor a nedvzöld helyett türkiz színt adó máz keletkezik. A XVII. század második felében készült anabaptista edényeken igen gyakori a szükséges hőfok alatti égetés. Ez mindennek előtt a tömeges előállítás, a kevesebb tüzelőanyag és az olcsóságra törekvés eredménye. A másik, ugyancsak gyakori és a későbbiekben készítményekre jellemző sajátosság az uniformizálódás, míg a XVII. század első felében készült újkeresztény edényeket mindenekelőtt a formai és a díszítésbeli változatosság jellemzi. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nincsen formai és díszítésbeli ismétlődés az ekkor készült edényeiken, azonban korántsem található meg bennük az a változatosság, ami a XVII. század első felében készült termékeiket jellemzi. Mindezek ellenére a XVII. század első felében készült edényei-

¹⁸ *Katona Imre*, Adalékok a nyugat-magyarországi anabaptisták történetéhez (A. győri jezsuiták harca ellenük 1761-ben). Kézirat.

¹⁹ Budapest. Egyetemi Könyvtár Kézirattár Ab. 84. Historia Collegii Budensis S. J. Anno 1763. 86. Operationes et Conversiones pag. 28.

²⁰ u.o.

ken nem érződik a készítőik elszigeteltsége, mert tárgyaik szervesen illeszkednek nemcsak az európai, hanem a sokszor helyi színnel, sajátosságokkal rendelkező magyar fazekasiparhoz, noha készítményeik azokétól ekkor még — díszítésbeli hasonlóságuk ellenére is — alapvetően eltérnek. Bár a későhabán kerámia, még a XIX. században is lényeges eltéréseket mutat a magyar és szlovák kerámiától, de egyre több köztük a hasonlóság, sőt az azonosság is. A magyar népies kerámia mindezek ellenére megőrizte kontinuitását az elmúlt évszázadok kerámiáival, s a habán kerámia-művészetből is csak azokat a sajátosságokat vette kölcsön, melyek az alapjául szolgáló ízlésnek, igényeknek megfelelték. A szlovák kerámia ezzel szemben jobban azonosult, mert ott nagyobb anabaptista tömegek szívódtak fel s így kölcsönhatásuk más feltételek mellett jöhetett létre.

A nyíregyházi múzeum késő-habán fajanszain a szlovák népi kerámián kívül erős német hatás is érződik. Ez elsősorban arra mutat, hogy e kerámiák készíthelye nem Gömör megyében, — ahonnan előkerültek — keresendő, hanem ettől nyugatra eső megyére gondolunk, mert itt laktak a XVIII–XIX. században a legnagyobb tömegben németek. A pozsonyi hatáson kívül Zólyom megye népies kerámiájának hatása is érezhető a szóban forgó tárgyakon. Erre utal a zöld és sárga színek kedvelt és gyakori használata is. Az itt található réz- és antimonbányák adhatták a máz készítéséhez szükséges alapanyagot.

E feltételezést azok az adatok is támogatják, amelyeket Nyárády Mihály a Jósa András Múzeum tudományos főmunkatársa bocsátott saját gyűjtéséből a feldolgozók rendelkezésére. E szerint a nyíregyházi Múzeum jelenlegi kerámiáit Kiss Lajos, a neves néprajzkutató gyűjtötte össze 1919-ben. Az 1919/1920-as alispáni jelentésben (261–262. l.) az alábbiak találhatók a későhabán fajanszokat is felölelő Kozák-féle gyűjteményről: „Kiss Lajos múzeumőr csak helyben gyűjthetett apróbb tárgyakat; sikerült 310 db-ot szereznie. Ennek felét teszi a Kozák István főgimnáziumi rajztanár keramikai gyűjteménye és 31 db. mézeskalács mintafája, mely hogy múzeumunké lett és nem került üzérkedők kezébe, idejekorán megtett intézkedéseim eredményezték.” A Kozák féle gyűjteményt is feltüntető 1919. okt. 25-i keltezésű gyűjteménygyarapodási jegyzéken összesen 178 db. tárgyat találhatunk. Köztük van a katalógusunkban is megtalálható Szent Mihály arkangyalt — a hajóscéh patrónusát — ábrázoló két egyfülű fajanszkorsó is. Az egyik korszón (a 107-es sorszámún) stilizált virágkoszorúban Szent Mihály, a glóriás katonaszent lovon ülve hallgatja az előtte esedező koldus panaszait, a másikon — a 108-as sorszámún pedig, mérleggel és lándzsával kezében ábrázolja a patrónusszentet az edénykészítő. Ismeretes, hogy a Szent Mihály-kultusznak különösen a Duna melletti Pozsonyban volt nagyszámú híve a hajós- és halásznép között. Ezért e két korszó készíthelyét a Pozsonyhoz közeleső Nagylévárdon és Szobotistyén, vagy Szentgyörgyön és Modorban kereshetjük. E helyiségekben évszázadokig működtek habán fazekasműhelyek. Nemcsak az edények egymástól eltérő színezése enged azonban arra következtetni, hogy a tárgyak nem mind pozsonymegyeiek, hanem a tárgyakat összegyűjtő Kozák István változatos életútjából is erre a következtetésre jutunk. Ugyancsak Nyárády Mihály közléséből tudjuk, hogy Kozák István az ev. főgimnázium tanára volt, nyíregyházi működését megelőzően azonban Erdélyben működött, mint tanár. Itt vette a magyar, székely, szász és román bokályokat. Miután később Rimaszombatba került, itt vett hozzájuk magyar, tót és habán edényeket.

„Egyik meglepő feljegyzés szerint — írja Nyárády Mihály — azonban Ungvár környékén is vásárolt műtárgyakat, talán éppen kerámiákat, hiszen a gyűjteménynek másik jelentősebb csoportját alkotó mézeskalácsformák már utolsó működési helyéről, Nyíregyházáról valók. A keramikák csak a gyűjtő halála után kerültek megyei vásárlás révén a Jósa András Múzeumba.

Feltehetően erdélyi eredetű az a kékmázos tál is (ltsz. 55897. 100), mely 1735-ös évszámával a múzeum legkorábbi késő-habán darabja. Erről nemcsak a többiektől elütő díszítőelemei tanúskodnak, hanem az általában erdélyi származáshelyre utaló kobalt festés is. A gyűjtemény többi darabjai a Felvidék különböző fazekasközpontjai felé mutatnak. Néhány darab pedig már Stomfán készült, a bizonyára habán fazekasok egyik jelentős működés helyén. A tárgyak stílusa, technikája azonban nem tér el alapvetően a habán edénykészítők más korabeli, nem manufaktúrában tevékenykedő tagjainak készítményeitől.

Bene Zsuzsanna—Katona Imre

A KÖZÖLT EDÉNYEK LEÍRÁSA

55.897.135

Kerek tál. Fajansz. Meredek peremén mangánlila és zöld színű levéldísz. Közepén sárga, zöld és lila színű stilizált virágok és levéldíszek találhatók. M: 3.5 cm, felső átm: 21.8 cm, alsó átm: 15.9 cm
Vétel: Kozák Istvántól.

55.897.142

Kerek tál, fajansz. Peremén hullámosan váltakozó zöld és mangánlila színű pontokon áthúzott vonaldísz. Alján kék szirmú stilizált napraforgó sárga középpel, amelyből virágdísz nő ki. A napraforgó alatt stilizált levél van. Törött.
M: 8.7 cm, felső átm: 28 cm, alsó átm: 8.9 cm
Vétel: Kozák Istvántól

55.897.100

Fajansz tál. (LXXIV. t.). A máz színe fehér. Peremén kobalt színű stilizált virágok. A perem közepén felirat (mangán) K U S T Á R I S T W A N 1735. A kobaltdíszek máz alattiak, a feliratot a mázra festette a készítő. A tál közepén négyszirmú stilizált virág, levelekkel. A tál formája a széles peremű habán tálakéra emlékeztet. Erősen kopott. A máz több helyütt lepattogzott. A fehér alapmázon égetési hibákból fehér mázösszefutások láthatók.
M: 57 cm, felső átm: 30 cm, alsó átm: 9.2 cm
Ajándékozó és gyűjtő: Kozák István volt rimaszombati tanár.

56.75.2.

Fajansz tál. Meredek peremét lila csíkok díszítik. A perem szélén, a peremen sárga, zöld, lila stilizált virágok. A tál alján sárga vázából kinövő virágsokor. Két oldalra hajló gyöngyvirág fölött sárga szirmú virág, lila pöttyökkel, fölötté stilizált levelek és gyöngyvirágok között sárga és mangánlila szegfű van.
M: 5.5 cm, felső átm: 28.5 cm, alsó átm: 10.8 cm
Nyíregyházán használták, ott került elő. Törött.

55.897.141

Kerek fajansz tál. Peremén zöld, sárga, zöld csíkban ágszerű mangánlila dísz. A tál alján közepén sárga, zöld, kék és lila színű, felismerhetetlenségig stilizált virágdísz.
M: 5.5 cm, felső átm: 30.5, alsó átm: 16.5 cm. Törött.
Vétel: Kozák Istvántól.

55.897.99

Habán tálca. Alapszíne fehér, kék virágok, barna csíkok.
M: 2.2, felső átm: 28,2 cm, alsó átm: 19.6 cm
Két részre törött.
Vétel: Kozák István tanártól.

56.49.9

Kulacs, fajansz. (*LXXV. t.*). Fehér színű, lapos, oldalain sárga, zöld, és mangánlila csíkok futnak körbe. Sima felületek közepén stilizált kerék-formába foglalt 1818-as évszám. Körülötte a bognár mesterség szerszámai: fűrész, fúró, véső, fejsze, szekerce stb. Másik oldalán hasonlóan kialakított körben mangánlila színű stilizált rózsza, itt-ott sárgával díszítve. A lábakon álló kulacstesten funkció nélküli fülesonkok vannak. Valószínűleg bognárcéh számára készíthetett.

M: 20.1 cm, szája átm: 2.9 cm, szélessége: 5.7 cm

55.897.107

Egyfülű fajansz korsó. (*LXXVI. t. 1.*). Kibuggyanó fehérszínű testét sárga peremdisz keretezi. Testén sárga, zöld, kék és mangánlila stilizált virágokból álló koszorú van, melyben lovon ülő, kezében kivont kardot tartó glóriás katonaszent látható, Előtte alamizsnát kéregető alak van. Ezek alatt zászló-sziluett-hoz hasonló sárga keretben felirat: S+MARCIN+OR.

Alján T mesterjegy.

M: 19.2 cm, szája átm: 7.5 cm, alj átm: 5.8 cm

55.897.108

Egyfülű fajansz korsó. (*LXXVI. t. 2.*). Szájperemén sárgaszínű csík fut körül. Kibuggyanó fehér színű testén kék, sárga, és mangánlila koszorúban egyik kezében mérleget, másikban pedig lándzsát tartó, sátánt taposó Szent Mihály arkangyal közismert alakja. A jelenet alatti sárga keretben S+MICIAI ARCAN felirat. Fülén vízszintes mangánlila csíkok, a fül alatt pedig 1855-ös mangánlila évszám olvasható.

Alján T mesterjegy.

M: 21.5 cm, szája átm: 7.8 cm, alj átm: 6.4 cm

55.897.105 .

Egyfülű kancsó (*LXXVII. t. 1.*). Fajansz. Nyakán zöld csík fölött baluszteres mangánlila díszítés. Ezalatt körkörös felirat: Thut man um gutes geld, so schlechtes Bier einsehen ken, ich sag man soll den Wirth in solchen gleichen Trenken. Oldalán csavartlábú kerek asztal mellett, egymással szemben ülő sörivők. Az asztalon kifli, zsemle. Az egyik ivó kezében sárga színű sakktáblás díszű korsó. Mögöttük stilizált napraforgók és ugyancsak stilizált hosszúszerű virág. Fülén zöld színű vonalkás díszítés.

A fedele hibás.

M: 23 cm, szája átm: 8 cm, talp átm: 8 cm

Vétel: Kozák Istvánnétól.

55.897.101

Egyfülű kancsó (*LXXVII. t. 2.*). Fajansz. Fehér alapon kék, barna, fekete díszítés. Hasán kobalt koszorúban P.I.A. 1774 felirat. Szája csorba, füle letört.

M: 21 cm, szája átm: 7.3 cm, alj átm: 6.6 cm

Vétel: Kozák Istvántól.

55.901.1.

Egyfülü korszó (*LXXVIII. t. 1.*). Fajansz. A fehér alapon jól ismert zöld és mangánlila koszorúban 1790-es évszám. Fölötte és alatta kaligrafikus záródísz. Nyakánál törött.

M: 17.2 cm, felső átm: 5.6 cm, alsó átm: 7.5 cm

Vétel: 1934. szept. 19-én, Tiszalökön. Gyűjt: Kiss Lajos.

55.897.74

Egyfülü korszó (*LXXVIII. t. 2.*). Fajansz. Fehér alapon zöld, sárga, kék és mangánlila stilizált virágdísz. Peremén és hasi részén sárga, kék és magánlila színű körkörös díszítés.

Színei és díszítése alapján a XIX. század elején készülhetett.

Fenekén, valószínűleg az előző tulajdonostól származó, Stomfa jegyzés.

M: 21.2, cm, alsó átm: 8.2 cm

Vétel: Kozák Istvánnétól.

55.897.112

Egyfülü korszó. Fajansz. A fehér mázon sárga, lila és zöld színű stilizált virágok. Elöl mangánlila színű 1832-es évszám. A fülön hasonló színű stilizált virágtövek. Kopott.

M: 25.2 cm, száj átm: 2.8 cm, alsó átm: 8.2 cm

A használat helye: Besztercebánya vidéke.

Vétel: Kozák Istvánnétól.

55. 897.85

Füles korszó. Fajansz. A máz színe fehér. A peremen és a kibugyanó hasi részen körbefutó lila, zöld, kék, sárga, és mangánlila stilizált virágok és levelek láthatók. A fülön vízszintes mangán csíkok vannak.

XVIII. század vége, XIX. század eleji lehet.

Vétel: Kozák Istvánnétól.

55.897.84

Egyfülü kancsó. Fajansz. A máz színe fehér. A kibugyanó fehér hasi részen zöld levelű és nagyalakú sárga szirmú stilizált virág. Mellette ehhez hasonló színű, de kisebb alakú virágdíszek. A fülön vízszintes mangánlila csíkok vannak. Fenekén, valószínűleg az előző tulajdonostól származó „Stomfa” ceruzajelzés.

M: 20.9 cm, száj átm: 7.7 cm, alsó átm: 7 cm

Vétel: Kozák Istvánnétól.

55.897.91

Egyfülü fajansz kancsó. A hasi részen és peremén egymás mellett futó hármas kék csík van. A hasi részen elől sárga stilizált virágdísz, barna levelekkel és zöld indákkal. Az alapszín fehér.

A fül mellett és a fülön barna csíkdíszítés.

M: 21.6 cm, száj átm: 7.5 cm, alsó átm: 6.7 cm

DIE SPÄTEN HABANER FAYENCEN DES JÓSA ANDRÁS MUSEUMS IN NYIREGYHÁZA

Die Gefäße des Jósa András Museums in Nyíregyháza vertreten einen späten Abschnitt der Habanerstils. Das Sinken der Habaner Keramik unter das Volk dauerte mehrere Jahrzehnte lang. Bereits in den 40er, 50er Jahren des 17. Jhs. beginnt der Zerfall der Habaner Gemeinschaften, doch spiegelt sich dieser gesellschaftliche und wirtschaftliche Hergang vorerst nur vereinzelt im Stil ihrer Gefäße wider. Die Habaner Gemeinschaften Nordungarns werden erst in den 40er-50er Jahren des 18. Jahrhunderts infolge der gegenreformatorischen Verfolgungen aufgelöst, deshalb sind die charakteristischen Merkmale des späten Habaner Stils erst von dieser Zeit an klarer erkennlich. Die Gefäße des Museums von Nyíregyháza sind Vertreter dieser mehr als hundertjährigen Epoche.

Dieses Sinken ist zuerst und am ehesten in der Form, den Motiven und der Glasurtechnik der Gefäße bemerkbar. Unter den am frühesten sichtbaren, stilaren Merkmalen der Volkstümlichkeit fällt am meisten und in erster Linie die Entfärbung der Glasuren auf. Wird das Grün ergebende Kupferoxyd bei niedrigerer Temperatur ausgebrannt, entsteht kein Wassergrün, sondern Türkisblau. Diese Erscheinung hängt vor Allen damit zusammen, dass der aus den Diensten des Grundherrn austretende, neuchristliche Töpfer, um den Ansprüchen des Volkes und breiteren Schichten der Bevölkerung gerecht zu werden, die Herstellung individueller Erzeugnisse vernachlässigt und Serienproduktion anstrebt, um sich und seine Familie erhalten zu können und im Konkurrenzkampf mit den bäuerlichen Töpfern nicht zu unterliegen. Der neuchristliche Hafner bemüht sich nicht mehr, Gefäße von gewählter Form und Motiven herzustellen; er begnügt sich mit der Verwendung billiger und leichter anzuschaffender Glasuren, die keinen teuren Importartikel darstellen. Am einfachsten aber ist die Beschaffung der in den Bergen der Umgebung vorkommenden Glasur-Rohmaterialien. Dieser Umstand macht die Habaner Fayencen noch im 18.—19. Jahrhundert für einzelne Gebiete charakteristisch.

Die sogen. Kozák-Sammlung des Jósa András Museums zeugt von abwechslungsreicher Herkunft der Gegenstände, was vor allem daherrührt, dass der Sammler — Prof. Stephan Kozák — in zahlreichen Gegenden des Landes unterrichtete und wirkte.

Zs. Bene — I. Katona

FRANCISCO WRABETZ KÉPSOROZATA NYÍREGYHÁZÁN

A nyíregyházi Jósza András Múzeum raktárában tíz nagyméretű (232 × 219 cm), első látszatra is egyöntetű olajkép található. Ez a ma már nem teljes sorozat a honfoglaló vezérek egy részét, illetőleg Attilát, Budát és Mátyás királyt ábrázolja. A múzeumba a megyei tanács folyosójáról kerültek, és azelőtt, a múlt század harmadik negyedéig, mikor még Nagykálló volt a megye székhelye, utoljára ugyancsak a folyosón voltak, valójában — a később közlendők szerint — a gyűlésterem számára készültek.

A képek jellege azt mutatja, hogy a kállói megyeházával megközelítően egykorúak. A nagykállói megyeháza főépülete 1779-ben készen állott, teljesen berendezve azonban nem volt.¹ Az építkezési számlákat átvizsgálva, a berendezéssel kapcsolatban is sok adat jött elő, melyek értékéből sokat levon az a körülmény, hogy maguk a bútorok, szőnyegek, kályhák, gyertyatartók az idő folyamán elkallódtak. A múzeumnak ezekkel a kállói eredetű képeivel viszont fordított helyzet állott fenn: voltak képek, de hiányoztak a rájuk vonatkozó adatok. És mikor a számlák előkerültek, akkor is elég szűkszavúaknak bizonyultak. Így az 1785-ös számlaösszegezés szerint fizettek Wrabetz Ferencnek az ülésterem belső festésének munkájáért 150 rénes forintot.² Ennek a tételnek a nyugtája, ami talán részletesen közelebbit is mondhatott volna, nincs meg. Az előző évről egy 1783. szeptember 29-i számla pontosabb. A nyugta szerint Francisco Wrabetz Ju. geometra a megyétől 200 rft-ot felvett a megyeház belsejébe való négy festményért.³ (2, kép) A nyugta kiállítása nem Nagykállóban történt, hanem Nagymihályon, mely Zemplén megye utolsó községe volt Sátoraljaújhely és Ungvár között.

Nagymihályból egy másik „pictor” neve is szerepel a megyeházi építkezés számláiban, Zolnay György, kitér azonban, hogy az utóbbi a megyeháza ablakait és zsalugátereit festette zöldre, illetőleg ajtóit fahéjszínűre. Rá vonatkoztatva a festő megjelölés tehát csalóka, azonban az adat mégis segít a probléma megoldásában, mert rámutat arra a körülményre, hogy a kétféle festő egyaránt Nagymihályról jött Kállóba, illetőleg ide dolgozott. A magyarázat

¹ *Koroknay Gyula*, Az egykori nagykállói megyeháza (kézirat).

² „Francisco Vrabetz pro internae Domus sessionalis picturae labore ...” Pénztári számadások 1784—85. Rationes aediles pro anno 1784. Nyíregyházi Állami Levéltár.

³ Quietantia. Super Ducentis Rfloreis i e Nro 200 Rf quos ego ex cassa domestica Iti Comitatus de Zabolch erga comissionem ejusdem ICottus Vniversitatis per quatuor frustis picturae ad internam domus comitatensis instructionem requisitis ac per me erga conventionem praesentis rite et defectu sine omni levatis Sig Nagy Mihaly die 29 Sept ao 1783. Francisco Wrabetz Ju: Geometra. (Az 1. sz. kép szövege) Rationes aediles pro anno 1785. és Fasc. VI. Espensae Aediles No. 80. Nyíregyházi Állami Levéltár.

abban van, hogy mikor az előző főispán, gr. Barkóczy János 1782-ben meghalt, az új főispán az a gr. Sztáray Mihály lett, akinek Nagymihályon volt a vára és kastélya.⁴ Így az új főispán személye teszi érthetővé, hogyan dolgozott a Nagymihályon tartózkodó festő Szabolcs megye számára.

Arra a körülményre, hogy hány képet készített Wrabetz a megyeházának, csak bizonytalan utalások vannak. Az említett számla négy képről szól. De egy 1784-ből keltezett számla szerint Thelen, vagy Till debreceni asztalos nyolc képkeretet készített „a nagy házba”⁵. Ugyanabban az évben a lakatos készített „az Nagy házba 30 Nagy Szegeket az kép rámat fel szegezni.”⁶

A levéltári adatok birtokában már valószínűnek látszott ugyan Wrabetz szerzősége, bezonyítani azonban akkor sikerült, mikor az egyik, viszonylag legjobb állapotban levő képnek, mely Szabolcs vezért ábrázolja, az alsó jobb sarkában sikerült megtalálni Francisco Wrabetz szignálását, aki, mint a számlán, itt is juratus geometrának nevezi magát. Hogy a művész aláírása eddig elkerülte a figyelmet, talán annak tulajdonítható, hogy az aláírás karcolásnak látszik és csak szappanos vízzel lemosva olvasható ki.

A nyíregyházi festmények egy állóalakos portrészorozat részei: Attila, Buda, Árpád, Szabolcs, Kund, Örs, Lehel, Bulcsu, Béla, Mátyás király. Amint a megyeháza építészetileg a főúri kastélyokat követi, úgy kapcsolódnak ezek a képek a galériafestészet hagyományaihoz. A vezérek sorozatában feltűnő körülmény, hogy hiányossága mellett is megállapítható, hogy az összeállítás sem Anonymust, sem Kézait nem követi, hanem két- vagy három vezérenemzedékből válogatja alakjait, nyilván a megrendelő kívánsága szerint. Némi lokálpatriotizmus jutott kifejezésre abban, hogy az attributumokból ítélve Attila és Szabolcs látszik a sorozat legfontosabb személyeinek.

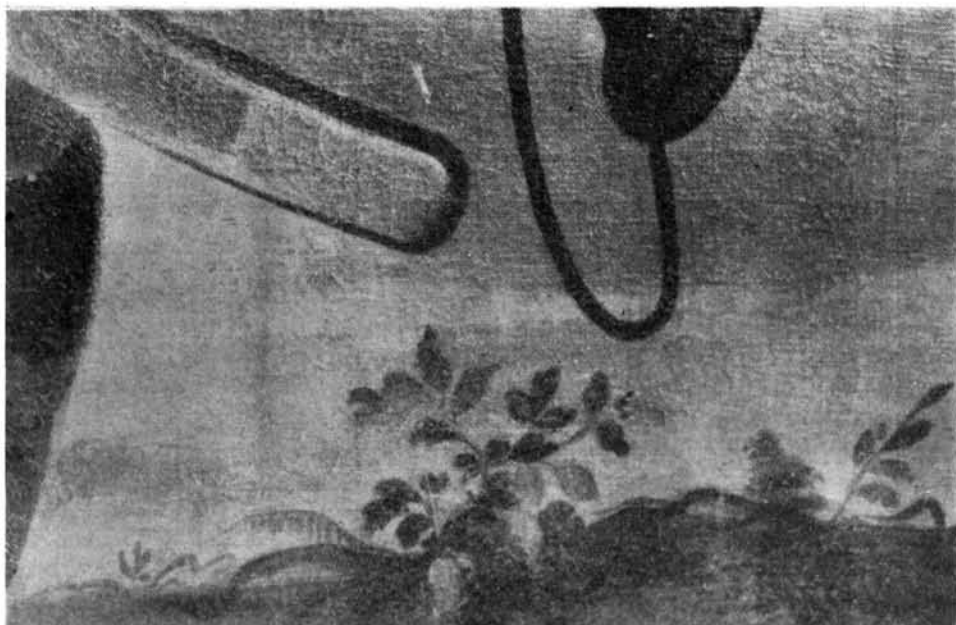
Akár ruházatban, akár fegyverzetben, vagy a háttérben eleve nem keresünk régészeti és történelmi hitelességet, — Jósza András annak idején élcelődött emiatt — a XVIII. század végével szemben ilyen igényt nem támaszthatunk. A magyar jelleget csak felületen mozgó külsőségek jelzik: nagy bajusz, Lehelnél kürt, nyíl és íj, s a háttérben gyakoriak a turbános, keleti jellegre utalni akaró lovasok. Nyilván eddig terjedt ki az idegen festőnek, de az akkori tudománynak is, az ősmagyarokról alkotott fogalma. Egyéb történelmi ismeretei sem alaposak. Buda vezér képének háttérében levő várban rá lehet ismerni a budai várra (*LXXIX. t. 1.*), melyet valószínűleg korábbi metszet után készített, mivel Mária Terézia abban az időben már ott egy palotát építtetett. A Lehel kép háttérében palánkkal övezett várkastélyt látni, Bélánál egy jellegtelen egytornyú váracska, de ... völgyben.

Egy bizonyos sablon követhető minden képen, előtérben sziklák, ezeken az ábrázolt személy neve, ugyancsak az előtérben rendszerint dekoratív jellegű növényzetet is találunk; az alacsonyra vett háttérben tábor, vagy lovasok, melyeknek a száma a vezér fontosságát hivatott jellemezni; a horizont fölött sárgásrózsaszín derengés, míg az alakok a sötét, felhőtlen, vagy rózsaszínes felhőség háttérében és jellegzetes erős alulnézetből szoborszerű hatást keltenek. Az alakok lábtartása is azonos: a jobb láb tipikus módon, kissé oldalt előre kilép.

⁴ Erre a körülményre dr. Nyárády Mihály hívta fel a figyelmemet.

⁵ Rationes aediles pro anno 1785. Nyházi All. Lvt.

⁶ Ua.

3. kép. Részlet az előtérből (Lehel vezér festményén)

Wrabetzről keveset tudunk. Garas Klára adatai szerint⁷ Česky Brod-ban született, a közeli Prágában és Bécsben tanult, Pozsonyban és magyarországi kastélyokban dolgozott, mint freskófestő. 1799-ben halt meg.

A fentiek alapján ezekhez az adatokhoz hozzátehetjük még, hogy a nagymihályi Sztáray kastélyban is kellett dolgoznia, és Sztáray Mihály ajánlására bízták meg a nagykállói megyeháza magyar vezérek arcképsorozatának elkészítésével. Hogy a kérdéses képek jelentőségét tisztábban lássuk, idézzük, hogyan adja Garas Klára e kor művészi háttérét: „Mesternevekre, pontos keletkezési évszámra a legritkább esetben tudunk hivatkozni. A művek létrejöttének körülményeiről, megrendelő és művész kapcsolatáról nincsenek adataink.”⁸ Ha ehhez hozzátesszük, hogy egyrészt a Felső-Tisza vidéke XVIII. századi festészeti adatokban talán az ország legszegényebb része, másrészt pedig eddigi tudomásunk szerint Magyarország területén Wrabetz munkásságának nem volt kézzelfogható nyoma, akkor helyesen értékelhetjük ezeknek a képeknek a jelentőségét.

Koroknay Gyula

⁷ *Garas Klára, Magyarországi festészet a XVIII. században.* Bp. 1955. 263. lap.

⁸ U. 121.

DIE BILDERSERIE VON FRANCISCO WRABETZ IN NYÍREGYHÁZA

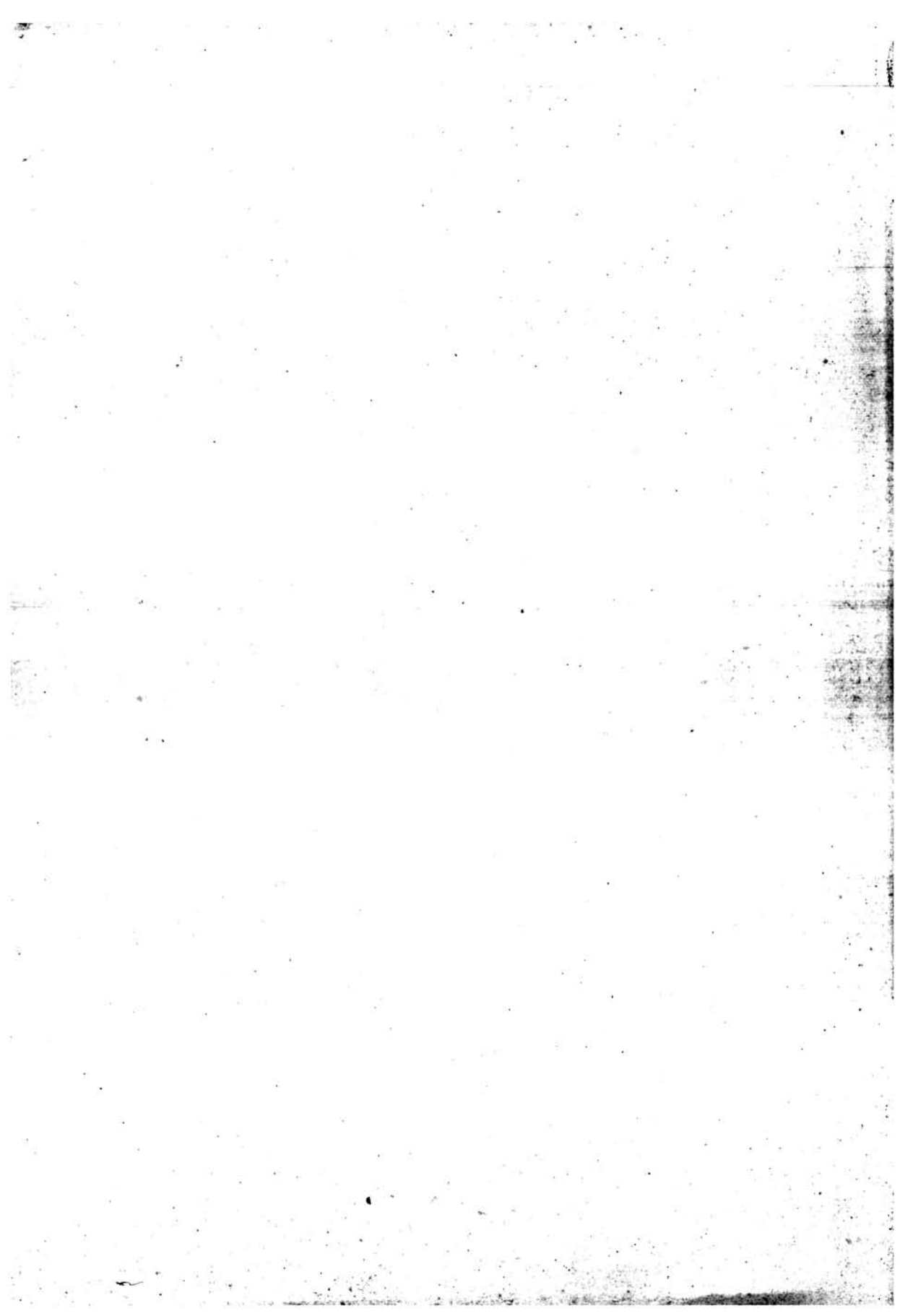
Das Museum von Nyíregyháza besitzt zehn Ölgemälde grossen Formats, welche aus dem ehemaligen Komitatshaus in Nagykálló stammen. Die Bilder denen augenscheinlich Traditionen der Galeriemalerei zugrundeliegen, stellen ungarische Fürsten, Könige, bzw. Attila und Buda dar.

Archivarischen Angaben nach entstanden die Bilder zwischen 1783—84 in der Werkstatt von Francisco Wrabetz; manches deutet auf die Mitarbeit seines Gehilfen Fr. Ooppel hin, welche sich auf dem einen und andern Bild in grösserem Ausmasse bemerkbar macht. Auf dem am sorgfältigsten ausgearbeiteten Gemälde, dem Bild von Fürst Szabolcs, ist das Signo des Meisters zu lesen.

Die Bilderserie entstand in Nagymihály (Mihalovce), wo der damalige Obergespan von Szabolcs, Mihály Sztáray, den Maler aller Wahrscheinlichkeit nach in seinem Schloss beschäftigte. Die Bilder weisen im Allgemeinen auf einen Meister hin, der entschieden über der Mittelmässigkeit stand, der jedoch von einer gewissen Manieriertheit und charakteristischen Schablone nicht freikommen konnte.

Bisher war kein beglaubigtes Werk des aus der Umgebung von Prag stammenden und bei Pressburg wirkenden Malers bekannt, auch entzog sich unserem Wissen, dass er während seiner Tätigkeit so weit nach Ostungarn gelangt war.

Gy. Koroknay

SZENTMIHÁLYI ÓLASKERTEK

*Szentmihály*¹ a honfoglaláskori téli szállás helyén alakult ki. Erre engednek következtetni a község területén felszínre került korabeli régészeti leletek is. Maga a községnév is azt árulja el, hogy az Árpádkor okleveleiben is Szentmihály néven említett községünk még a XI. században települhetett itt véglegesen. Ez a század volt ugyanis az, amelyben legelterjedtebb volt hazánkban a szentek tisztelete. A szentek nevéből elnevezett magyar helységek általában ebben a században települtek. Már korán egyházas hely lévén, temploma is *Szent Mihály* tiszteletére épült. A község múlt század végi felvételű katonai térképe² is elárulja már első tekintetre, hogy az kertes település. A XVIII. század utolsó negyedéről származó és a Hadtörténeti Levéltárban elfekvő térkép³ tanulmányozása pedig egészen kétségtelenné teszi ezt aényt. A községről régebbi keletű térképet nem ismerek.

A Tisza szabályozását megelőző időkben, a folyó Tokaj és Tiszafüred közötti bal partján évről évré körülbelül 160—180 ezer kat. hold terület került víz alá áradások idején. Különösen széles volt a kiöntés Szentmihály,

¹A XIX. század végéig Szentmihály. A XX. század elejétől Búdszentmihály. Az 1941. év júl. 1-étől Tiszabúdi községgel egyesítetten ugyancsak Búdszentmihály, 1952-től pedig Tiszabúddal egyesítetten Tiszavasvári.

A XVI. század második felében lakossága erősen megfogyatkozott. Ezért 1623-ban akkori földesura megtelepülni akaró hajdúkat fogad be, kiknek okiratban biztosítja a hajdú kiváltságokat. A nagyrészt hajdúkból álló község élvezte is ezeket a kiváltságokat az 1635. évi 68. törvény ellenére is, mert az 1624. évtől kezdődően az erdélyi fejedelemséghez tartozott az ecsedi uradalommal együtt. Az erdélyi fejedelem nemcsak szabadalmait erősítette meg, de jogait törvénybe iktattatta és elrendelte, hogy mint mezei katonák évenként mustra alá vétessenek. Mikor pedig a XVII. sz. végével ismét a királyi Magyarország törvényei érvényesültek ezen a területen is, a földesúrral hosszabb-rövidebb időnként kötött szerződések alapján pénzben váltották meg az urbáriális szolgáltatásokat egészen az 1809. évig. Adom itt igazolásul az 1772. évi „Investigatio ad novem puncta Urbariala” (Nyh. Lt. fasc. 13. Act. 115.) idevonatkozó részeit: „Ad 6. to. Ember emlékezetitül fogvást a Helység Lakosai semmi féle robbotot nem szolgáltak, hanem pénzül fizettek... Ad 7—0 ...minden Uraságot illető haszon vételeket Contractus szerint bírván ez ideig kilentzedet nem attak... Ad 9—0 Ezenn Helységnek Lakosi mindnyájan szabad menetelű Személyek”. Szentmihály lakói így kedvezőbb helyzetben voltak mint a szomszédos községekben élők. A gazdasági berendezkedésük is más volt. A XVI. században a községtől északra már kiosztott szőlőskertjeik voltak. Az 1811. évből származó térkép a községtől délre a káposztaföldjüket tünteti fel *Káposztasziget* néven. Ugyancsak délre a községtől a *Kenderszerzug* őrzi kenderföldjeik régi nevét. Nem vonható tehát kétségbe, hogy a kertség elnevezés kizárólag csak a lakótelkeket közvetlenül övező ólaskertekre vonatkozik. Ezek a kertek nélkülözhetetlenek voltak. mert a lakosság főként állattenyésztésből élt és rákényszerült állatállományának a lakótelkeken kívül eső kertségben való elkülönítésére. Külön veteményes kertjeik nem voltak.

²Magyar Földtani Intézet 4867/1. szelvény, 2. melléklet.

³Had történelmi Levéltár. 1782. évi felvétel 1. sz. melléklet.

Dob és Polgár körzetében. Ennek az volt az oka, hogy a Tisza felduzzadt vizének a lefolyását akadályozta a Tiszadob határában levő sok kanyar és így a feltorlódtott víztömegek a környék mélyebb fekvésű határrészeire zúdultak rá. Így községünk határában évente kb. 4—5 ezer kat. hold volt az elöntött terület. Az ár elvonulása után, július körül is csak 3—500 kat. hold föld vált művelhetővé a határban levő árterületből. Az elöntött határrész nagy része állandóan mocsaras maradt s csak egyes hátság helyek emelkedtek ki a mocsárból. Az 1700-as évek utolsó negyedéből származó térkép is mutatja, hogy ez a mocsár („Rona morast”), illetőleg a kiöntés, egészen a lakott területig terjedt. Az így adódott földrajzi helyzet tette településre nagyon is alkalmassá ezt a területet, ahol az ideérkező félnomád életet élő magyarság kialakította a maga téli szállását. Ezen a helyen, ilyen körülmények között mind az embernek, mind az állatállománynak könnyebb volt hozzájutni, különösen tél idején a megélhetéshez szükséges javakhoz. A mocsár még védelmet is nyújtott olyankor, ha ellenség fenyegette őket. *A vízvette* mocsaras rész egyik magasabb fekvésű hátság helyét ma is *Végyvár*-nak hívják. Valószínű, hogy a XVII. század második felében a török, német és kuruc portyázók és a lakosságot zaklató, megsarcoló csapatok elől ez adott menedéket a lakosság egy részének. Régi dolgokról emlékezők ezzel magyarázzák ennek a helynek a nevét.

Tudjuk, hogy a kertes település a nomadizáló népek sajátos településformája.^{3/a} Az Ázsia területéről kirajzolt magyarság is ezt a település-formát választotta mind a honfoglalás előtti, mind az azutáni időkben, ha valahol megszállott. Így feltehető, hogy Szentmihály legelső magyar települése is kertes volt. A magyarság azelőtt is és máshol is így települt, mert ez a településforma velejárója volt a nomádeletnek és mert gazdasági szükségesség is kényszerítette erre.

Az előbbieken szóltam azokról a földrajzi adottságokról, amelyek a település kialakulására kedvező hatással voltak. Említem azt is, hogy a község már az első magyar településtől kezdődően kertes település volt. Ezt az állítástomat indokolni akarván, rá kell mutatnom olyan helytörténeti tényekre, amelyek a kétbeltelkű település folyamatosságát igazolják.

Tény az, hogy az egész Nagyalföldön általános volt a kétbeltelkű település.^{3/b} A XVII. század folyamán sorozatosan bekövetkezett török betörések pusztító hatásúak voltak sok tekintetben. Az Alföld nagyobb részének pusztulása magával hozta az ősi települési formák elseprését a török hódoltsági területeken. Mikor az ilyen területek újra feltöltődtek a XVIII. század elején új telepésekkel, az új lakosság már nem tartotta meg az ősi településformát. Így a pusztult területeken nyoma is alig maradt a kétbeltelkű településnek. A pusztulástól megmenekült helyeken pedig változott a forma annyiban, hogy védelmi célúvá is vált.

Történelmi tény az, hogy Szentmihály és testvérközsége, *Búd*, nem tartoztak soha a török hódoltsági területekhez. Az önálló erdélyi fejedelemség részeként előnyös helyzetbe kerültek. A fejedelemség ugyanis „Hajdú szabadságjogait megerősítette és jogait törvénybe iktatván rendelte, hogy mint mezei katonák évenként mustra alá vétessenek s tábornokaik a nevük után

^{3/a} Györfly I.: „Magyar falu magyar ház” 86. l.

^{3/b} Uo. 82. és 88. l.

nevezett ezredeket a fejedelemnek bemutatassák.”⁴ Az erdélyi fejedelemség alá tartozás és a török pusztításaitól való mentesség megszűnt 1660-tól. Többször kellett, több-kevesebb időre elfutni a lakosságnak a törökök és németek elől. Futásaikkal sok alkalommal a *Tisza-kiöntések szigeteire* kerültek. *Rápolti Pap Mihály* itteni prédikátor korabeli feljegyzései ezekről az időkről ismeretesek. Egy 1676-ból származó megyei kárjegyzőkönyvben pedig ez áll: „In possessione Szem Mihály Anno 1676. die 22. Januarii. Bagdi Péter, Berém Lukats Éva István hites emberek vallják hitek szerint, az Töröknek adót nem adtanak . . .”⁵

Tény az, hogy a község teljesen sohasem pusztult el. A lakossága menekült, ha kellett, de visszatért újra. Nem mondott le az életről. Berendezkedett újra és nem mondott le az ősi települési formáról sem. Megtartotta az ősi kertes települést, de már módosította és védelmi jellegűvé tette.

Fentebb említettem a hajdúkat. El kell itt mondanom még azt is, hogy az 1623. esztendőben a község hajdú telepesekből töltődött fel, mert a népesége ritkult volt. *Lónyay Zsigmond*, Kraszna vármegye volt főispánja, a Báthoriak után a községnek következő földesura ezeket írja a települést engedélyező levelében: „. . . találá meg engemet a vitézljő Gergely Deák több társaival edgyütt jelentvén azt, hogy ők Zabóltz Vármegyében lévő N. Szent Mihály nevű Falunknak Földet meg akarnak szállani, és rajta megtelepedni . . . Mely kívánságukat meg tekintvén, s azon Szent Mihály nevű Falunknak is, a sok jövők járók és hatalmasok miatt való romlott és pusztá állapottyát. Azonképpen ott való Jobbágyainknak is ugyan azon Dolog felől való Törökvéseket, én is adtam és engedtem nekik a megtelepedésre és élésre ezen Sz. Mihály Földünket, mind mezeyvel, Réteyvel Szántó Földeyvel és minden egyébb Hasznaival . . . Hogy azon Földünket mostan ott lakos és ezután szállandó Jobbágyainkkal is egyaránt birják . . . illendő Intézés és egymás közt való jó megeggyezéssel békességessen . . . 5—0 Ók is penig erre igérték és kötelezték magokat, hogy valami némű hadakban Lovok hátán való szolgálattyok kívántatik, tartozzanak Fejenként jó készülettel felülni, és én mellettem . . . az hadban menni . . .”⁶

Meg kell még azt is említenem, hogy az 1659. és 1660. években, Várad és Borosjenő várainak török kézre kerülése következtében az addig abban a körzetben települt bihari hajdúknak jelentősebb szórványai futottak ide és települtek le Szentmihályon. Erre hivatkoznak a lakosok egy 1693-ban *Csáky István* grófhhoz, az akkori földesúrhoz küldött levelükben így: „Prima ratio Hogy Helyünknek nagyobb része áll ki Nemes Bihar vármegyéből, melyeket ma is kényszerítenek a haza menésre” . . .⁷ Ez a hajdúraj is itt maradt.

A hajdúkkal, illetve a hajdúfeltöltéssel azért foglalkoztam itt, mert így bizonyos az, hogy a kertes, kétbeltelkű település a gazdasági szükségszerűsége túlmenően védelmi jellegűvé is vált a hajdúk jöttével. Történt ez oly módon, hogy a település magvában levő templomot és a körülötte elterülő temetőt palánkkal övezték s így erődtemplommá formálták. (*LXXXIII. t. 1*) Ezt ugyan okiratos adat nem igazolja, de szinte bizonyossá teszi az, hogy a

⁴ *Sörös*: Sztm. tört. 10. lap.

⁵ Nyh. Lt. Az 1675. évi kárjegyzőkönyvek.

⁶ *Sörös*: Sztm. tört. 9. lap.

⁷ Uo. 15. lap.

középkori templom 1788. évi átépítése után, 1791-ben a palánkot elbontják és a helyére kőkerítést emelnek, lőrésekkel és a négy sarokra egy-egy lőrés-
kel ellátott tornyot, „kásamáté”-t (casamata) építenek. A lebontott palánk
„deszkája a parochia udvarának részbeni kerítésére használtatott fel”.⁸

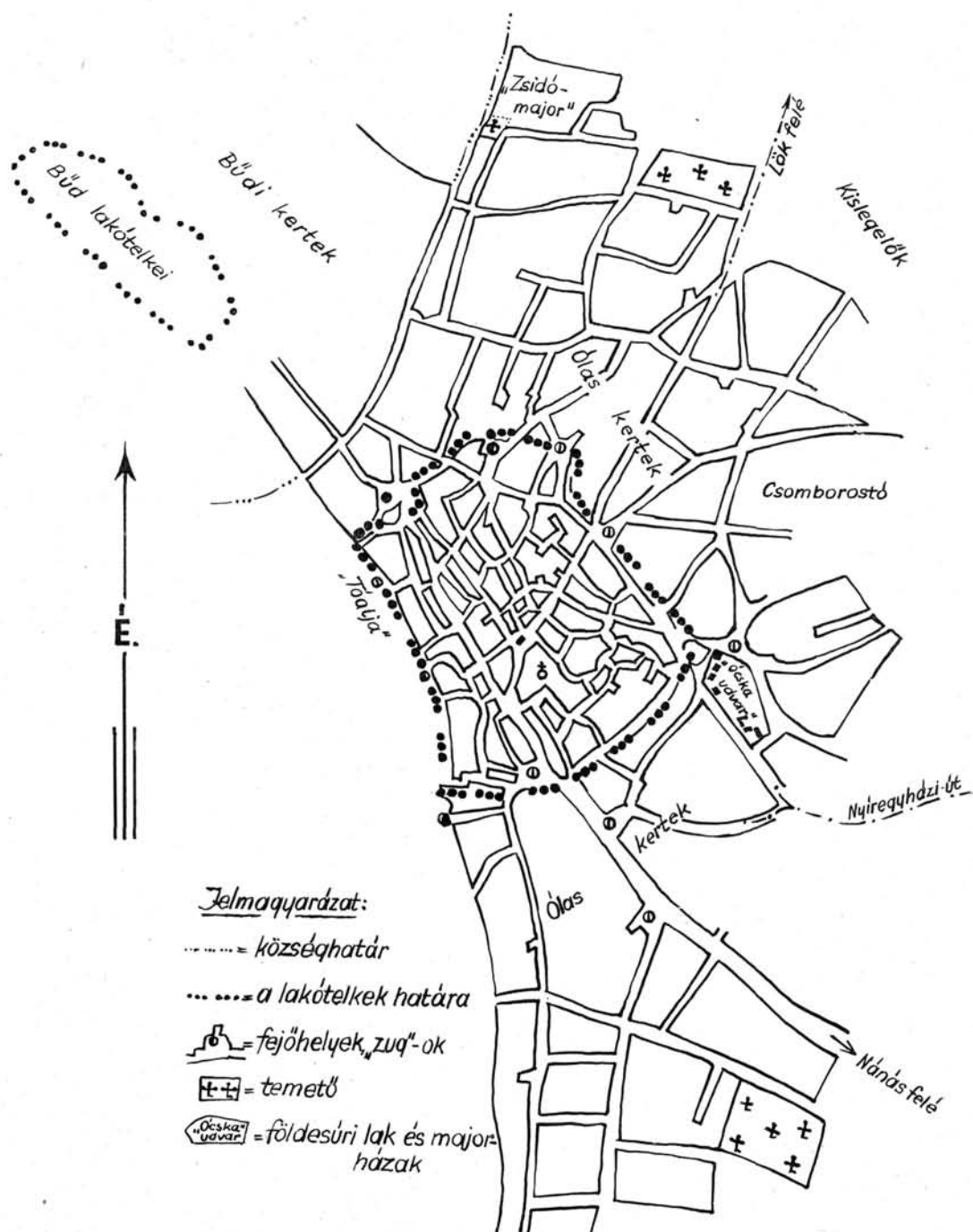
Szentmihály kétbeltersű települését ősrészek tartománya, amelyet a gazdasági
szükségesség folytán hoztak létre lakosai. A két belterület állott a lakótelek-
ből és a hozzátartozó kertből. A később kialakuló harmadik övezet templom-
erőd kialakításával hozták létre a XVI. és XVIII. század viharait átélő lakói,
amikor a fenyegetettség miatt rákényszerültek. Igazolhatja ezt mint indító
okot az itt lelkészkedő Rápolti Pap Mihály kéziratos naplója, amelyben az
1660. év utáni időkből több mint 30 „futás”-t ír le. (Szentmihályon kívül
Nánáson és Dobon papszkodott.) A futásokra németek és törökök s kurucok
pusztító és rabló hadjárásai miatt kényszerültek. Ilyenkor a Tisza kiöntése-
iben eső Végvár, vagy nagyobb veszélyek idejében a Dob határában eső *Sózó*,
Ludas, *Kiserdő* szigeteiben vagy Dada és Kesznyéten bújóhelyül alkalmas
határreszeiben találtak menedéket. Többször heteken s egyszer hónapokon át
éltek ezeken a helyeken.⁹ Ilyen idők után következett be az ősi település-
forma megváltoztatása, vagyis a kertek és a víz által körülvett, de övár-
okkal is határolt lakótelek magvát képező, dombon épült templomnak a palánk-
kal való megerősítése. Kisebbségi veszély esetében ez tette lehetővé a védekezést,
mint harmadik és utolsó védelmi öv. Így módosult a régi település a két-
beltersű, de hármassal védelmi övű településre. Ebben a formában maradt meg
változatlanul a XVIII. század végéig.

Kertek

A térképmellékleten (4. kép) a lakóházak sora egészen a bűdi határig
nyúlik. Itt a lakótelek északnyugati végén, az utca két oldalán szoros sor-
ban 11 ház látszik. A község délkeleti végén pedig, az út délnyugati oldalán
egy sorban 18 ház van. Ezek a házak kívül esnek az ún. *ölesárok* (LXXXV. t.
1) által határolt és a lakóteleket befoglaló vonalon. Az 1772. évi szeptember
hó 16-án kelt urbáriális összeírás jegyzőkönyve „Ad. 8.” alatt ezt tartalmazza:
„Ezen Hellységben pusztá Helly egy sem tanáltatik, sőt igen is öszve szorit-
tattak az házak.” A katonai térképfelvétele kb. 10 évvel később történt. Fel-
tehető így az, hogy a község fentebb említett két részén az ölesárkon kívül
található, 11 illetve 18 ház az összeírás és a katonai felvétel közötti időben
épült, az előjáróság hozzájárulásával. Indokolt volt az engedélyezés a túl-
szűfolt községben. Ezzel a lakóházaknak a *kertségbe* való kihúzódása kezdő-
dött meg. A katonai térképezés pedig már a változott helyzetet rögzítette.
Hogy ezeknek a házaknak a helyén még kb. 30 évvel azelőtt is kertek voltak,
az kitűnik egy 1752-ben indult határper tanúvallomásaiból is. Íme egy 1761.
szeptember 26-i vallomásban ez van: „... a nevezett Bűdi és Sz. Mihályi
helységek között megyen az határ egyenessen Szent Mihályi kertek közt lévő
Csödör halmára...”. Az 1763. január 30-án kihallgatott *Takács György*
jegyzőkönyvében ez áll: „ad 3-um. Az mely Róna (*Rónagát*) pedig az Sz:

⁸ Uo. 126. l.

⁹ „Sárospataki Füzetek” 1858. évf. 692. laptól.

4. kép. Szentmihály kertes települése a XVIII. század végén

Mihályi kertek alatt vagyon tuga bizonyosan a tanú, hogy az csak csónak csapás volt". Egy másik tanú 1763. február 4-én vallja: „Camerális Ispány Gulyás Sámuel kertye alatt levő kút helyhez, onnét a Sz: Mihályi kertek között levő Csődörhalmához . . .” megy a határ. Különbén ez a *Szakálszárasztó*-nak is vallott halom az előbb említett, két sorban települt 11 új háztól északra, kb. 150 m-re esik a határ szentmihályi oldalán.¹⁰

A régi téli szállásból kialakult kertes falu, a vízborította *Tóalja* szélén emelkedő és az előtött területnél 3—4 méterrel magasabb hátság területen, délkelet-északnyugati irányba húzódva települt. A már említett térképen látható, a főútvonaltól északabbra is erősen kiterjedő, a település magvát alkotó és túlsúfoltsága miatt ma is *Sűrűkémény*-nek nevezett községrész. Ettől az ölesárok által körülzárt magtól északra, keletre és délre elterülő részeken voltak az ólaskertek. A térképen is látható, a ritka utak közeiben rendezetlen szétszórttságban levő ólak tömege. A település kétbeltelkűségét ma is megállapíthatjuk, ha végigjárjuk a régi lakótelkeket övező ölesárok vonalát. Ez az ölesárok legnagyobb részében még ma is megvan. Ez övezi a kisterületű lakótelkeket. Ha bejárjuk ezt a régi lakóterületet, láthatjuk, hogy a telkek rendkívül elaprózódtak. Az árkon belül 40—200 □ ölig terjedők, míg az árok ellenkező oldalán levő telkek között még ma is találunk 1200—1600 □ öles telkeket, mivel ott még 150 évvel ezelőtt is kertek voltak, ahova a XIX. század közepétől kezdve már hatósági engedély nélkül is lehetett lakóházat építeni. A megosztott, öröklés folytán széttagolt telkek együvértartozása is megállapítható, annál is inkább, mert arra még a ma élő öregek is jól emlékeznek.

Az ölesároknak szerep jutott még járványos időkben is. Itt foganatosították a zárlatot. Az 1739. évi pestisjárvány idején is így volt. Ilyen zárlatról szóló feljegyzést őriz a szentmihályi ref. egyház anyakönyve erről az időről: „. . . A Pestis kezdetett . . . ezen mi Hellységünkben 1.9br és akkor be is zároltattunk a Procluiso és Pestis tartott az 1740. eszt. ad 1. Junii . . .”. Az 1740. június 1-i pedig így szól: „Eddig + ad I-mam Junii tartott az Procluiso és a Pestis így felszabadultunk mind az Istennek ítélleti alól, mind az emberek nyomorgatása alól sub poena capitali nem szabad vala ez után mennünk infectus Helységeken”. A ma is meglevő árokrészek, valamint az utóbbi időkben betongyűrűkkel alagsövezett árokrészek mélysége és szélessége még a század elején, omlottságában is nagyobb volt az ölnél. Feltehető, hogy kisebb portyázó egységek ellen is védekezhetek itt a hadjárasok idején.

A kétbeltelkűsége a ma élő öregek is emlékeznek. Ma is számontartják még sokan közülük, hogy annakidején hol volt a lakótelkük és hol az ólaskertjük. Például *Aranyos János* adatközlő lakótelke a mai Honfoglalás utcában, kertjük pedig a mai Bajcsy-Zsilinszky út nyugati oldalán volt. *Sajti Bálinték* háza a Bethlen utcában, kertjük pedig a Damjanich utcában feküdt. *Erdei István* adatközlő az ölesárok belső oldalánál levő házuktól, a *Dobogó* mellől járt ki a lakástól kb. 5—600 m-re a mai Kinizsi utca végén eső ólaskertjükbe, a *Cserépszin* mellé. Az 1880-as évek körül legénykedve napról napra ott volt a „szállása” éppúgy, mint akkor még sok parasztleánynek. Sok jó bort hordtak oda téli estéken a Dobogó nevű korcsmából. Nem ilyen kedves emléke fűződik azonban ahhoz, hogy olyan távolságból

¹⁰ Nyh. Lt. 1752. fasc. 53. act. 540. alatt található mindhárom jegyzőkönyv.

vontató-val (sárhajó) kellett sáros időkben esténként „fütelik”-et vinnie a lakóházukhoz. Amint mondja: „Inaszakattáig húzott a lú, émmeg olyan csatakos lettem, mint a disznó”.

A kertségben, a lakótelkek északnyugati határvonalán a *Nagylapos* (*Púrilapos*) és a *Kislapos*, a kertek északi szélénél a *Korontó*, a keleti részen pedig a *Csomborostó* nevű kiterjedt, vizülte területek voltak. Ezek a vizes laposok huzamos időkön át gátolták az ott levő kertek használatát. Erre mutat a komunitásnak ez a határozata: „A Csomboros Tón kerteket bíró; de a vizes idők miatt annak használatába megakadályoztatott tulajdonosok, miután most az idő kedvező — használatuk alá — kérelmek folytán vehetik.”¹¹ Maga a Csomborostó még ma sincs beépítve. A déli szélénél még csak kb. 25—30 évvel ezelőtt épült ki egy szegélyező házsor. Ezzel zárult össze a település a községnek ezen a részén. A Csomboros környéke az 1845. évi térképen is teljesen betelepítetlen.¹²

A községi jegyzőkönyvekben, XIX. századbeli végrendeletekben, osztályos egyezségekben és vagyoneleltárakban a vagyontárgyak között általában megtaláljuk a kertet, mint az osztálynak, végrendekezésnek a tárgyát a többiekkel együtt. Ezekben a *szérüs*, *rakodó*, *veteményes*, vagy *puszta kert*-ként nevezi meg azokat a község nótáriusa. Legtöbb esetben, mint fontos építmény, ott van az ól is, de a feljegyző jóvoltából elég gyakran az „istálló” német megnevezéssel a magyar „ól” helyett. A községi jegyzőkönyvek csak a XIX. század második harmadától kezdődően vannak meg. Ezekben már gyakran szó esik a kertben épült „*lakház*”-akról is. A kertekben ugyanis már félszázaddal előbb megindult a lakóházak építése. V. *Nagy András* 1841. évi rendelkező levelében Sándor nevű fiára a féltelek úrbéri földön kívül egy „*lakház*”-at, egy kertet és ingókat, József nevű fiára pedig az ingókon kívül ugyanannyi úrbéri földet „*lakház*”-at és „*szérüs kert*”-et hagy, miután Zsuzsanna, Juliánna, Éva és Erzsébet nevű leányait „illő módon” kiházasította.¹³ M. *Róka Andrásné* hagyatéklevelében „1 apai ház” és „*szérűskert*” két „istálló”-val említődik.¹⁴ Ugyanazon évi végrendeletében *Öreg Gulyás J. György* ezt írta: „Bár a rakodó kertem egyedül az mi ősi vagyonom”.¹⁵ Egy másik osztályban „egy lakóház”, továbbá „*kert óllal*” említődik.¹⁶ öv. S. *Gombás Györgyné Sajti Erzsébet* végrendeletével Ferenc nevű fiának „egy puszta kert”-et és egy „*lakóház*”-at hagyományoz.¹⁷ K. *Mátyus András* pedig rendelkező levelében „*halomása esetére végakarata szerint minden található vagyonait Nácsa Mária feleségére*” hagyja. Így „... *veteményes Kertembe levő lakóházamat veteményes kertemmel együtt, melyek Gál Miklós és Nácsa János kertszomszédságokba vagyon.*”¹⁸ Ez a szövegezés egyben azt is bizonyítja, hogy a kertbeli szomszédság nem igazodott a lakótelekbeli, tehát *házsomszédság*-hoz. Egy másik iratban „*néhai Mándi József Andrást, Mihályt és Istvánt* illető javaknak becs szerinti összeírása”-ban az ingatlanok között

¹¹ Közs. jzkv. 1849. máj. 7-i bejegyzés.

¹² Országos Levéltár. Helytartótanácsi iratok. Div. XI. No. 17.

¹³ Közs. jzkv. 1849. jan. 9-i bejegyzés.

¹⁴ Uo. 1845. ápr. 7-i bejegyzés.

¹⁵ Uo. 1845. dec. 2-i bejegyzés.

¹⁶ Uo. 1846. jún. 28-i bejegyzés.

¹⁷ Uo. 1841. jún. 19-i bejegyzés.

¹⁸ Uo. 1840. 64. sz. bejegyzés

„Kert a benne levő Istállóval 115.— Ft, Egy lakház 107,30 Frt, Fél telek úrbéri szántó föld” szerepel.¹⁹ Szabó József egésztelkes jobbágy vagyonszerzésében „saját kezén levő lakház 250 f. Sándor fia kezén egy szérús kert istállóval 300 f.” van felsorolva a féltelek úrbéri földön és az ingó vagyanon kívül.²⁰ Megemlítem itt azt is, hogy még alig volt 30 éves a lakóházaknak a kertségbe való „kiköltözése”, mikor már megjelent mint megkülönböztetés a „Kerti” ragadványnév. A református egyház 1807. évi halotti anyakönyvébe *Kerti Szabó*, *Kerti Gombás* és *Kerti Pete* nevűek haláleseteit jegyezte be az akkori lelkész.²¹

Az 1772. évi szeptember hó 16-án kelt²² urbárium szerint Szentmihályon „a telek nagysága nem volt soha meghatározva . . . tehetsége és érteke szerint kinek több, kinek kevesebb adódott . . . a haszonvételért azon okból mennyi esett egy-egy gazdának fizetni való Taxája, annyi földet osztottak . . .” Valószínű, hogy az idézett szövegben szereplő „tehetsége és érteke szerint” azt akarja kifejezni, ami későbbi okiratokban már az osztozásoknál minden kétséget kizáróan alkalmazódik. Vagyis minden telek használójánál figyelembe vették a munkaképes családtagok és az igavonó állatok számát, valamint az általa bírható és fizetendő taxát. E szerint állapították meg, hogy ki mennyi földdel „bír” meg.

A fentebbiek alapján feltehető az is, hogy a kertek nagysága sem volt meghatározott. A kert területe az ott elhelyezendő állatállománnyal és a feltételezhető rakomány mennyiséggel függött össze. Adatgyűjtésem során ugyanis több esetben hallottam 2400 öles, de 800 □ öles kertekről is. A kertek többsége azonban az adatközlők szerint 1200 □ öl (egy „köblös”) körüli nagyságú volt. Még ma is vannak a régi kertség területén levő lakótelekek között olyanok, amelyek 1200 □ öl körüli nagyságúak. Így pl. még az 1951. évben magam is örökostárs voltam egy olyan 1234 □ öles beltelekben, amelyik kertből lett lakótelekké a XIX. század elején. Ez az „ölesárok” közvetlen szomszédságában, annak a külső oldalán terül el. A szomszédos *Máté Nagy Bálint*-féle telek még ma is *osztatlan* egész és 1237 □ öl területű. A *Bodnát Balázsék* kertje régebben 2400 □ öles volt. A *Mészáros Bálinték* régi kertje pedig 2000 öles nagyságú volt még a XIX. század közepéig, de ma már négy *házasbelsőség*. A község egyik 1839. május 30-án kelt jegyzőkönyve szerint *Nagy András* szentmihályi lakostól a testvérei az osztzkodáskor „egy láncz allya kert”-et váltanak meg. A kertek régi területe, illetve nagysága még ma is megállapítható a megmaradt hagyatéki iratokból. Ez így még akkor is kitűnik, ha azok ma már megosztottak. Az így is gyűjtött adatok arról győzték meg, hogy a telkes jobbágyok kertje a legkisebb kiszabásban is 1200—1300 □ öles volt. Az ennél kisebbek a zsellérek kertjei lehettek. Ezek közül csak a házaszsellérek rendelkeztek kerttel, mert nekik lakótelekük is volt, amihez kert is járt. Különben az 1772. évi említett urbárium 195 telkes jobbágyot, 53 házas és 11 háználküli zsellért sorol fel. Az utóbbiaknak sem lakótelekük, sem kertjük nem volt. Ezek *másházán* vagy *máshátán* élökként emlegetődnek az öregek által még ma is.

¹⁹ Uo. 1841. máj. 19-i bejegyzés.

²⁰ Uo. 1844. 26. sz. bejegyzés.

²¹ A szentmihályi ref. egyház anyakönyvei II. kötet.

²² Nyh. Lt. 22. fol. és fasc. 13. No. 115, 1772. 4. fol.

Már említettem, hogy a kertes települést a gazdasági szükségszerűség hozta létre. A belső lakótelkek kicsinysége, kerítetlensége és az akkori gazdálkodás körülményei arra kényszerítették a jobbágyot, hogy állatait, termelvényeit stb. a kertben helyezze el. A kert „térősebb” és kerítettsége folytán azoknak az elhelyezésére biztonságosabb volt. A jobbágy munkái közt is sok volt olyan, amit csak a kertben tudott elvégezni. A kerítettség azt is lehetővé tette, hogy abban, kisebb területen egyes veteményeket, zöldségféléket stb. megtermeljen. Az egykorú írásokban, jegyzőkönyvekben használt rakodó, szerűs és veteményes elnevezések is erre engednek következtetni. A pusztakert kifejezés pedig az ólnélküliséget akarja jelenteni. Lehetséges, hogy az utóbbiak a lakosság szegényebbjeinek, a zselléreknek a tulajdonában voltak. Ezt a feltevést igazolja az is, hogy a község tanácsa 1799-ben az előző inséges években a vármegyétől kölcsönvett *élet* visszafizetésének kérdésével foglalkozva, olyan határozatot hozott, hogy a még hátrányban lévők a kertjeiket dohánnyal beültethetik, hogy, az így nyert jövedelemtöbbletből a még fennálló tartozásaikat kiegyenlíthessék. A tanács egyben azt is kikötötte, hogy a dohánnyal beültetett kertekbe mást vetni nem szabad.²³

Szentmihály lakossága a XVIII. század utolsó harmadáig főként állattenyésztésből élt. Az akkori körülményeik, kereskedelmi és közlekedési, valamint szállítási lehetőségeik nem voltak olyanok, hogy fölös mennyiségben termelt szántóföldi termelvényeiket értékesíteni tudják. Így arra kényszerültek, hogy az adott körülmények között könnyebben szállítható és értékesíthető állatfeleslegeiken keresztül fokozzák jövedelmeiket. Ezt bizonyítja az is, hogy az 1715. évi összeírás szerint 16 080 kat. holdat kitevő határból csak 1620 köblös a szántott terület. A többi részben a *vízé*, részben pedig legelő és kaszáló volt. Ugyanakkor a két szomszédos és pusztult, volt Rákóczi birtokokhoz tartozó Búdnek és *Tedejnek* a területét, határát is Szentmihály lakosai bérlik (communitas) a császári kamarától. Ez a két hely az 1720. évi összeírásban már úgy szerepel, mint Szentmihály pusztája. Nyilvánvaló, hogy ezeket a bérelt területeket is első sorban mint legelőket hasznosították. Ez is az állattenyésztés szolgálatában állott. Ez az összeírás már 2747 1/4 köblös szántóterületet mutat ki. Ilyenformán vált lehetővé olyan jószágállomány tartása, ami a ma élő utódok szerint szinte hihetetlennek látszik. Jószágállományuk nagyságára következtethetünk abból is, hogy a XVII. század legsanyarúbb szakaszának egyik évében, 1675-ben a folyton megismétlődő hadjáratok alkalmával csak a kurucok közel 1500 db szarvasmarhájukat és 350 lovukat vitték el (5. jegyzet). Sajnos, hogy a török és német hadak kártételeinek nem maradt meg biztos és számszerű írásos bizonyítéka. Biztosra vehető azonban az, hogy ezek kártétele a kurucokénak többszöröse volt. Az is feltehető, hogy jelentős mennyiségben tudtak elrejteni a már ismertettek miatt ezen a területen a jószágaikból. Az állattenyésztés jelentősebb visszaesése csak a XIX. század elején következett be, mert a határ 1787. évi új felosztásával a „pusztai” legelők szántóművelés alá kerül-

²³ *Sőrés*: Sztn. tört. 37. és 54. lap. Az 1809. évben feleslegkertek is említődnek a könyvben. Ezek bizonyára 1799-től voltak, amikor ilyet vállalhattak az előző évi éhínség miatt eladósodottak, hogy azokban a kertekben dohányt termelve anyagilag megerősöd-hessenek.

tek. A legelőterületek elvesztése, illetőleg erős mértékű lecsökkenése miatt arra kényszerültek, hogy a pusztai legelők helyett Polgár határából béreljék a *Tikos* és *Boroczka*s nevű pusztákat. A XIX. század második felében bekövetkezett Tisza-szabályozás végzetes csapást mért a jószágtartásra, mert az addig vízjárta határrészek lecsapolása folytán azok a legelőterületek is szántókká váltak, amelyeken addig az év nagyobb részében legeltethettek. Így újabb 4000 holdnyi legelőterületet veszítettek.

Amíg a jószágtartás virágzott és az volt a lakosság főjövedelemforrása, addig az állatállományban fekvő vagyonnak az elhelyezésére nélkülözhetetlen volt az *ólaskert*. A félszilaj tartású jószág az év erősebben hideg szakaszában a kertbe szorult be és ott vészelt át a nehezebb időket. A kertben épített *ól* a lovaknak—, *fejős*, vagy *ellő marháknak* adott menedéket. A többi szarvasmarháknak az *enyhelye*, sertések, juhok, *akla*, vagy *hodálya* ugyancsak idekerült. Ugyanitt voltak a baromfiólak és a *tűzelő* (tűzrevaló), valamint a *rakományok* is.

A kert adott helyet a behordott gabonaféléknek, takarmányoknak is. Az itt készített *szűrűn* (szérűn) végezték a *nyomtatást*. Nyomtatás után ugyanitt talált helyet a szalma és a törek. Ugyanide hordták be a mocsaras rétről begyűjtött szükségtakarmányokat (*dorongó sás*, *csattogó*, *csetkaka* stb.) Ugyancsak az ólaskert szérűjén *taposták* télére a felgyülemlett marhatrágyából készített *tőzeg*-et s szárítás után az *ól eresze* alatt tárolták.

A XVIII. század közepétől már a *gabonásvermek* is idekerültek. Az előjáróság már nem tűrte meg azokat a lakótelkeken. A vermeket ugyanis nyomtatás előtt évről évre kiégették. A lakótelkeken ezek a vermek kiégetéskor, de egyébkor is emberre, gyermekre, különösen éjszaka, egyaránt kész veszedelmet jelentettek. A ref. egyház halotti anyakönyvében még az 1753. évi bejegyzések közt is találtam ilyen bejegyzést: „1753.20. 8-bri. Nagy András a, veremben égett”.²⁴ A lakótelekről kitelepített gabonásvermeket a kommunitás által a kertség területén kijelölt közös területen kellett volna telepíteni. Ilyenek a *Veremhát*, *Verempad*. A lakosság nagyobb része azonban inkább a saját kertjében létesített vermeket egy félreeső sarokban. Így a vermek mindig szem előtt voltak ugyan, de ugyanakkor „keze ügyébe esett” a gazda legényfiának, aki pénze fogytával néha megvámolta azokat. Ha a vermet nem tartották szemmel, idegen is „kivette a részt” abból. Ilyen *faluszarkája* volt *Bagi N. István* is, „aki mind a mezőről keresztet, mind a vermekből szemes életet lopott, melyért Kállóba küldettétvén a Nemes Vármegeye 120 páltzára büntette, melly két ízben tsapatott el rajta”²⁵. A Csomborostóval szomszédos háttas helyen a 900-as évek elején Szöllősi István kőművesmester adatközlő házat épített a *Panyiti Mészáros-kert*ben. Amint mondja: „Mikor a ház alapját ásattam az ípitkeziskor, hat gabonásvermet is leltünk. Egybe' búzát, a másikba' meg kölest tanáltunk”.

²⁴ A szentmihályi ref. egyház anyakönyvei. I. kötet. 1753. év okt. 20-i bejegyzés.

²⁵ A szentmihályi ref. egyház protocolluma 1772. 229. lap.

Az ólaskertek kerítését *giz-gazból*, trágyából és földből rakták, gallyak közérakásával is erősítve azt. Az ilyen kerítésnek *gerággya* volt a neve. Ez a név még a legutóbbi időkben is élt. A gerággyába, annak erősítésére karókat is vertek, egymástól 3—4 ölnyi távolságra. Gyakoribb volt azonban az, hogy a gerággyába füzet, (*Salix alba*), vagy bodzát (*Sambucus*) ültettek. A *törőfüzet* (törekeny) nem szerették, mert nem lehetett belőle *guzst* kötni, meg *nádkötés*hez és kerítés *korcolásához* sem használhatták, ha kerítést, vagy *színt* csináltak nádból, vagy napraforgókóróból. Rendesen *tiszai füzet* szerezték és azt ültették, mert az minden említett célra jó volt. A bodzafából készült szerszámnyélnek jó volt ugyan a *fogása*, de kemény és télen hideg volt az ilyen szerszámnyél. Inkább nyári használatra való szerszámaik (pl. *csépfá*, nyelélül használták fel. Bodzafából készült a tapasztáskor használatos *mázoló* (*simító*) is. Bogyóját orvosságnak is használták. Főzetében festettek *kihagyult* színű ruhát, vagy fejfát. A gerággyát védte a szeder (*Rubus saxatilis*) is, valamint a *licijom* (*Licium barbarum*) (LXXXIV. t. 2) és a komló (*Humulus lupulus*), melyek ha megerősödtek, áthatolhatatlan sűrűségűek voltak. A komlót a termés beérése után *megszedték* és kenyérsütéskor felhasználták. Ebből mindig annyit szedtek és tároltak, hogy fedezze az egész évi szükségletüket.

A fentebb felsorolt és a *garádot* erősítő, vagy védő ültetvényekre azért volt szükség, mert nyáron, ha a garád kiszáradt, a viharos szelek nem borogatták ki, vagy nem bontották meg. Nemcsak ezt nézték, hanem az egyéb és fel nem sorolt haszonvételüket is. Ugyancsak a gerággya és a kert védelmére azt is megtették egyesek, hogy a biztosító karókat felül is kihegyeztetten verték le s bizony „nem volt bátorságos azok közt éjjel botorkálni”. — *Vajda Bálint* adatközlő szerint.

A garádot a kertszomszédok közösen gondozták. Általában az volt a gyakorlat, *hogy minden kerttulajdonos* a közös szakasznak az egyik felét gondozta évről évre. Fája, vesszője, komlója stb. az övé volt. Hogy melyik szakasz tartozik a kertjükhöz, azt nagyon is számontartották és az utódokat is felvilágosították arról, hogy a szomszédok felől melyik szakasz az övéké.

Szóllósi István adatközlő ezt mondta a garádjáról: „Trágyából vót rakva. A tetejét tövises gallyal rakták be, de benne is vót galy. Mellette sűrűn licijombokrok vótak, meg szeder. (LXXXIII. t. 2.). Vót egyik-másik helyen *sárfal* is a gerággya helyett. A *Bunyik Rádulyék sárkerítése* még az én iskoláskoromba' is megvót (1890). A „tekelábú zsidó” (ragadványnév = lőcselábú) telkín is ilyen gerággya vót még akkor.” *Idős Vajda Bálint* adatközlő pedig ezt mondta: „A mi kertünknek is fődből vót a kerítése. Az én gyermekkoromba' még sok vót a gerággya. Ide rakták ki a dorongi sást, meg a csetkákát, amit a jószág meg a ju' az *ajjba* (alomba) belégázolt. Hatvanháromba (1863) eleresztették a jószágot, hogy hadd mennyik, ameere lát, mer' mán télvígire nem vót takarmány. Vagy odakötöttük a gerággyáho', hogy *szalajja*, amit *lél*. Kiette a gerággyából még a húszéves csetkákát is a szerencsétlen jószág. Ha megmaratt, jó vót, — ha nem, akkor megdöglött. Sok elkínyszeregett jószágot mentett meg akkor a gerággya.”

Öreg adatközlőim általában nem beszélnek *kerítetlen kertről* és amint mondják, nem is hallottak róla. Egyetlen esetben találtam a község jegyzőkönyvében 1841-ből származó ilyen adatot egy panaszban. „B. Nagy Ist-

vánné panaszolja, hogy a múlt héten Szendi István egy gerádja nélkül való puszta kertjéből libáit bé fogván több napokig koplaltatta.”²⁶ Valószínű, hogy ez a kert szegényebb zselléremberé volt, akinek nem volt jószága, sem rakománya, sem veteménye, és így nem is volt szüksége kerítésre.

A XVIII. század végéről származó térkép azt mutatja, hogy a kertség területén ritka volt az úthálózat.²⁷ Az utak közötti területeken rendszeretlenül, szétszórtan feküdtek a kertek s azokban az ólak. Így az utaktól távolabb eső kertek tulajdonosai csak a szomszédos kerteken átjárva tudtak kijutni az utak valamelyikére. Jószágaikat is csak így hajthatták ki. Az ilyen *másonjárásra*-ra még az öregek is emlékeznek. Az ilyen *másonjárók* mindig sokat adtak arra, hogy az átjárást tűrő szomszédnak az ő jószágaik kárt ne tegyenek, hogy „szó ne írje a ház elejét.” Az *átjáró* kapuját mindig rendben és *beguzsoltan* tartották, nehogy valami *elcsatangoló* jószága kárt tegyen a kert gazdájának.

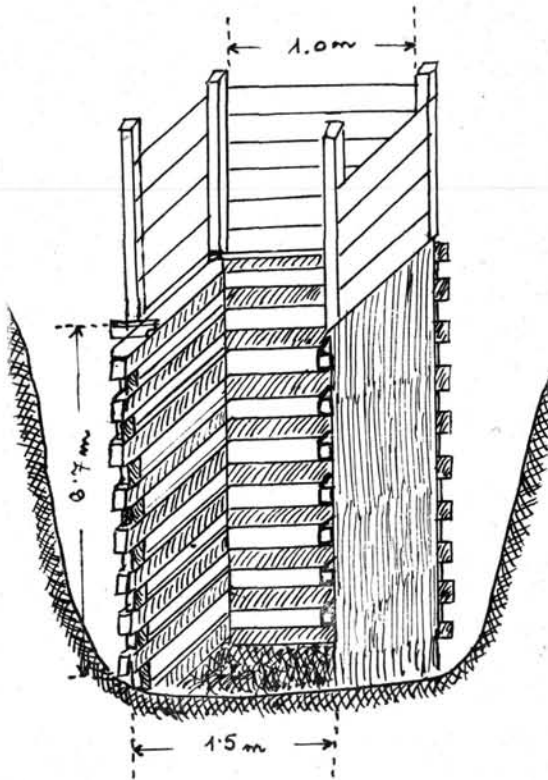
KERTI LÉTESÍTMÉNYEK

A kertben tartott jószágak elhelyezéséhez, a termés tárolásához, egyes gazdasági munkák elvégzéséhez és szerszámok elhelyezéséhez különböző létesítményekre, építményekre volt szükség. Ezeknek egyrésze állandó, másik része pedig ideiglenes jellegű volt. Állandó jellegű volt az ól, kút, színek és a vermek. Ideiglenesek voltak a jószágak enyhelyei és a szérű. Ezek rögtönzöttek, szükségszerű megoldással és szinte évente készültek.

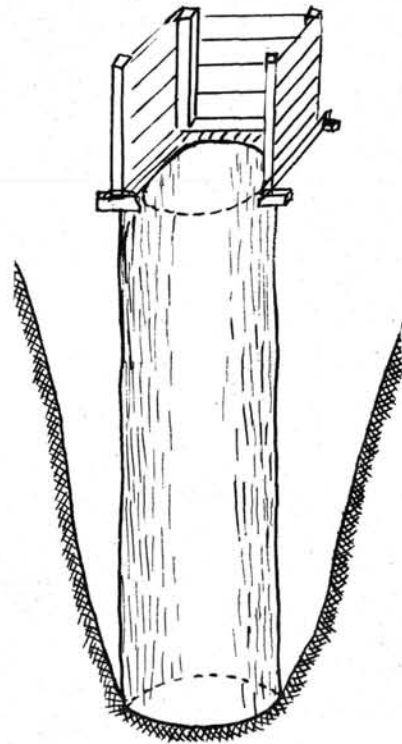
Az állandó létesítmények közül az ólat rendszeren kalákában (*segítséggel*), tehát a rokonok és szomszédok közreműködésével építették meg. Természetes, hogy mindig gondoskodtak egy *próbált, hozzáértő emberről*, aki a közös munkát egy kis szakértelemmel tudta irányítani. A falat általában *szalmássárból fecskemógygyára* rakták részletekben, időbeni megszakításokkal. Nedvesített földből *állófák* és deszkák közé döngölték a *vertfalat*. A sár-, vagy földrétegek közé a sarkoknál és még a hosszanti falaknál is itt-ott a rétegek közé nádat raktak, hogy a sarkok és a fal szétszakadását megelőzzék. Kevesebb volt az olyan ól, amelyiket nagy méretű (10×20×40 cm) *vályogból* raktak. A falak felhúzósa után a *gerendázatot*, majd a hasított fenyőből, vagy más faragatlan fából készült *szarufákat* rakták fel. A tető általában *nyerges fedélre* került. A nádtető rögzítéséhez ugyancsak hasított fát fenyőhasításokat, vagy *dorongokat* használtak. Ezekhez kötötték a nádat fűzvfesszővel. Az ólon egy ajtónyílást hagytak. Az oldalfalakon egy-két, a *virtelken* (orom-, illetve tűzfal) pedig két-két *szelelőnyílást* képeztek ki kereken. Az ólakban a *mécs* elhelyezéséhez még *vaklyukat* is hagytak. A legtöbb ólnak nem volt padlása, padja de soknak a *lóállás* feletti részét bepadlástolták. Az ól belsejében a padlást (ha volt), valamint a nádtető tüzelő, tűzhely feletti részét törekes sárral betapasztották és kimeszelték. A falak külső oldalait teljes egészében betapasztották, de legtöbb esetben nem meszelték be, hanem *sárszínében* hagyták meg. Az ól belső része a sok tüzelés következtében füstös, kormos lett. Ezért emlegetik az öregek azokat még a mai napig is *füstös ól*-nak. V. *Pelhe Károly* adatközlő is emlegeti még a „nagy, rossz, füstös ól”-at.

²⁶ Közs. jzkv. 1841. 138. sz. határozat.

²⁷ Lásd a 4. sz. képet (79. old).

5. kép. Lábaskút

6. kép. Bödönös kút

Közös munkával készült a kert kútja is. Nem *ástak* minden kertben kutat. Egy-két kert jószágait közösen épített kútból itatták. A kerti kutak rendszeren *lábaskutak* voltak (5. kép), (*padoskút*), vagy *zsombokkútak*²⁸. *Bödönös-kutakat* (6. kép) csak közösségek építettek, mert az költségesebb volt és a hozzávaló *fabödönt* távolos helyekről lehetett csak beszerezni és szállítani. A község közkutai is ilyen *bödönös*kutak voltak. *Idős Pethe Ferenc* adatközlő szerint akkor még ilyen csak a „közköttő”²⁹ bírt ki. „A parasztnak jó vót a lábaskút is, mer’ aho’ csak fa meg nád kellett. A’ meg vót, amennyi csak kellett”. A ref. egyház 1831. évi számadása³⁰ szerint a kurátor „vett egy bödönt Nyíregyházán Tiszteles úr kertibe levő kúthoz 8 Rfrt”-ért. A kerti kutak *kávával*, vagy *ravatallal* (*kávás*, *ravatalos*) és *gémme*l készültek. D.

²⁸ Néhai Pethe Ferenc adatközlő szerint a *lábaskút* vagy *padoskút* kiásott gödrébe mocsári tölgygerendákat raktak le úgy, ahogy a gyermek összerakja keresztben a tengeri lehányott esutkáját, mikor disznóolat épít játék közben. Gödre körte alakú. A tetejét legerendázták s az itt hagyott nyílás fölé épült a káva. A felső legerendázásra, vagy deszkázásra utal a *padoskút* név. A kút oldalát adó gerendák közét, nyílásait, náddal borították s csak ezután földelték be a kiásott gödörnek a kúton kívül eső részét. Ha nád helyett *zsombékot* raktak a kút oldalába *zsombokkút* volt a neve. A *bödönös*kút-hoz, a hengeres *fabödönt* távolabb eső erdős vidékről szerezték be 40–50 km-nyi távolból. Ilyen kútja csak a földesúrnak, községnek, vagy az egyháznak volt, mert sokba került.

²⁹ A közléletismények fenntartására kivetett községi pótdadó. Népi nevén „köz-köttő”.

³⁰ A szentmihályi ref. egyház irattára. XIX. századi köteg.

Pethe Ferencék régi kertjében *zsombokkút* volt. Úgy emlékezett rá, hogy mint gyermek csak szűk nyíláson át látott le a vízre. Olyan szűk volt a nyílása, hogy a veder éppen csak átfért rajta. A kút párás levegőjében a *zsombok* is tovább élt és a rátelepedett *moha* is benőtte a *kút gödrét*. Az ilyen *zsombokkútak* vize a legforróbb nyáron is szinte jéghideg volt. A kutakhoz mind a nagy jóságok, mind a juhok és disznók itatásához más-más méretű *vályúk* készültek.

Állandó jellegű építmény volt még a kertben a *pévás*, vagy *pévásszín*.³¹ Ebbe a nyomtatáskor nyert pelyvát, töreket hordták be és onnan a jóságok takarmányozásához használták fel a tél folyamán, mikor a jóságot nem *igázták*. Ágasokon álló *nyeregfedéllel* készült. Erre a fedélre aztán *szalma*-, *zsup*- vagy *nádtető* került. Oldalait ásonyomnyi mélységű árokba tüzdelt nádból, vagy napraforgóból készítették, ültették és *bekorcolták*. Törekes sárral az oldalakat is betapasztották, de tapasztatlanul is hagyták, hogy szellősebb és szárazabb legyen. Ugyanitt épült a lábön álló, vesszőből (*LXXXIV. t. I.*) font góré is.

Mint már mondtam, a gabonásvermeket a XIX. század második felében a lakótelekről hatósági intézkedés folytán a kertekbe telepítették át. Szükség szerinti számban a kert magasabban fekvő sarkában ásták meg azokat. A kertnek ezt a vermes sarkát korláttal elkülönítették, hogy az *elcsellengő* jóság bele ne essék. A korlát dorongokból, vagy hasított fából készült. A *vermek száját* a *veremdugó*-n kívül még favázra kötött nádból készült, *talpas*, elmozdítható nyeregtetővel is takarták. Hadjárások idején a vermeket földdel letakarva rejtették. Így az ellenség nehezebben talált rá. Rápolti Pap Mihály prédikátor naplójában az 1662. évi április 19-i futásról szóló feljegyzésében³² ezt írja: „... ugyan az Dobi kis erdőben az németnek istentelen kóborlások előll; kik ha valakit megh foghattak, vertek, tagoltak, megh fosztottak, megh ölték, ha buzás vermet, avagy valami el tett jóságot, avagy valamely helyben lappangó marhát nem mutathatott...”. A gabonásvermeken kívül a burgonya, vagy takarmányrépa tárolására ugyancsak a kertekben ástak vermet, vagy itt *földelték le*, hogy a téli fagytól megvédjék.

A kert adott helyet a *félszilaj-tartású* jóságállománynak is, amikor az erőssé váló tél miatt már beszorultak a nyájak. Szükségmegoldású rögtönzött aklok, *karámok* voltak az ilyen enyhelyek. Dorongból, fahasításokból készültek tetővel, vagy a nélkül. Mindig az uralkodó északkeleti széllel ellenkező oldalán a *szalma*- vagy más kazalnak, vagy esetleg az ólnak. Két kazal között is készülhetett az ilyen enyhely. Ha teteje is volt, az *ágasfákon* állott. Erre *szalma* volt rakva. Az enyhely korlátos oldalán a felgyülemllett trágyából falat raktak, hogy a jóság védettebb legyen. A *szilaj* tartású disznó is ilyen akolban telelt beszorulás után. Az ilyen enyhelyről így beszélt az egyik adatközlő: „Két kazal között a viginél *drankával* elrekesztették. Ajjnak (alomnak) mindig típtík a szalmát a kazal odalából. Ahun mán ki vót típve a kazal ódala — esőbe, vagy hóba odahúzódott a jóság. Így tartották télbe’ a jóságot. A juhok is. A marhának aklot is csináltak. Az ágosok tetején rudakat tettek keresztbe. Eere *szalma* gyött, oszt’ megvót az akol. A ganét az akol ódalába rakták. Nagy hidegek jöttire mán ódala is lett, oszt’ nem fázott a

³¹ „Péva” = pelyva, polyva.

³² Sárospataki Füzetek 1858. évf. 602. lap. Rápolti Papp Mihály eredeti kéziratos naplója a Debreceni Ref. Kollégium nagy könyvtárában.

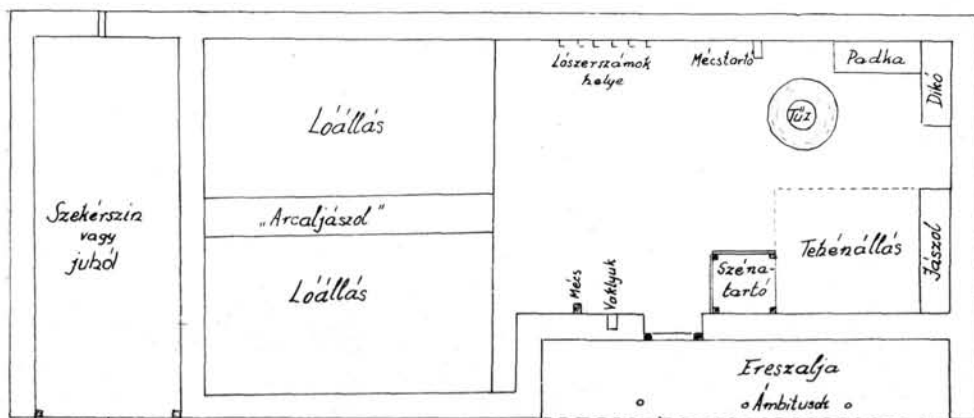
jóság. Melegítette a trágya. Egy másik adatközlő a juhtartásról mondta: „Vót a kertbe' juhunk is. Annak külön *ju'ól* vót sárfalbúl. Előtte akol vót a juhnek. *Közös juhászunk* vót. Este mindig hazahajtott. A ju' télen is kijárt. *Kimoszatolta*, kikapargatta az enivalót a körmível a hó alól is.”

Az aratás után, még a kalászosok behordása előtt *rendbetették* a szérút. Ez évről évre a kertnek ugyanazon részében készült. A rendbetétele abból állott, hogy a területről a gázt, füvet a *szűrűnyeső*-vel³³ lenyesték. Ezután meglocsolták, majd pedig a víz leszívargása után lovakkal járatták, tipratták, vagy kézi erővel *döngölték*, hogy a talaja keménnyé váljék. Ezután hordták és nyomtatták a kalászosokat. Mindig csak egy napra valót hordtak be, hogy nemcsak a nyomtatását, hanem kedvező idő esetén jó széllel még a *szórását* és *rostálását* is elvégezhessek. Ez rendszeren napi három szekér életet jelentett. Egy szekér rakomány a *ágyásba* volt elégséges. *Vajda Bálint* 86 éves földműves így emlékezik vissza a nyomtatgatások idejére: „Nyomtatáskor úgy alkalmaztuk, hogy estefelé hozzunk egy szekér életet. Eszt leraktuk a szűrű egyik ódaláho'. Ótán megin' kimentünk egy szekér búzáír'. Aszt a szűrű másik ódaláho' raktuk le. Ilyenkor alig aluttunk, mer' hajnalra mán megin' kellett hozni egyyel. Eszt mán egyenest az ágyásba dúrtuk le a szekérrúl. Az első ágyás nyomtatásával mán reggel nyóc órátajba' kisz' is vótunk. Dílre megvót a második, estefelé meg a harmadik. A lú, ha mán jól megjárta-taposta az ágyást — *forgattuk*. Az ágyások *legazolása* után gyött a *tisztálás*, a *szórolapáttal* való *megszórás*. Ehe szelet kellett várni, úgy ahogy a paraszti törvény mongya: „Ha nem fú' lessed — hogyha fú, hát vessed! — Íccaka meg rostáltunk a *szélrostával*. Rostája nem vót mindenkinek. Virágéknak vót egy *szekekes rostájok*. Nígy kis kereke vót a szekeérinek, meg a tengelyín ajdeszkája. Eere állítottuk húzáskor a rostát. Két ember húszta egyik helyrúl a másikra, ahova hitták. Ha mán ott vót a rosta, a *garmada* mellé vittük. *Vesszőkaskával* tótöttük fel a magot a *garadba*. Egy asszony, vagy gyermek a garadba kavargatta a magot, hogy el ne dugújják. Én még gyermek vótam oszt' a tisztát kapartatták véllem a rosta alóll. Álmos vótam, oszt' bizony sokszor elbóbiskoltam rostálás közbe'. Nyomtatásra, meg aratásra tótok is gyöttek a faluba. A jobb gazdákhó' álltak el. Gyermekkoromba' Péterpál körül, ha mán *dudaszót* hallottunk, szalattunk a *pijacra*. Tuttuk mán, hogy meggyöttek a tótok *takarásra*, meg *nyomtatásra*. *Kutyadudá*-jok vót.^{33/a} Avval mulattak. Níztük, hogy táncoltak, múlattak”.

Ugyancsak a szérún *csapták* a *zsúf*-ot (zsúp) is. A sokáig is elhúzódó nyomtatás után a szérún *taposták* ki marhatrágyából a téli tüzeléshez készülő *tőzeget*. A kemény szérúre szétterítették és úgy taposták. Taposás után kiszárítva ásóval vagdalták szét. Legelterjedtebb volt azonban a *vetővel* való taposása. A vető egy 30×45 cm-nyi területet borító léckeret volt. A beletett trágyát rendszeren egy nagyobbacska fiú taposta bele a vetőbe. Az egymás mellé *vetett* tőzegkockákat a napon való részbeni megszáradása után négyesével egymás mellé állították *élire* és még tovább is szárították. A tökéletesebb száradás után az ól eresze alatt rakták össze, hogy az eső ne nedvesítse meg. Télen a lakóházhoz innen hordták be a tüzelőnek. Sáros időben *sárhajóval* szállították a házhoz. (LXXXVI. t)

³³ A szűrűnyeső, ócska kasza pengéjéből készült, a végén két *köpüvel*. Ezt kétágú nyélre húzták s ezzel nyesték a szérút.

^{33/a} A kutyaduda, az állatbórból készült dudák népi neve volt.

7. kép. A Simon-féle ól alaprajza

Ugyancsak az ól eresze alatt tárolták a réten gyűjtött szükségtüzelőt is. Sándor Károly 90 éves adatközlő szerint *árvagané*-t is gyűjtöttek a *gulyaállás*-körül legelőrészen. Ez is idekerült. „A Csikos meg a Balázsér körül mindig megszettük a somkóró tövít, meg a nádkotút, oszt’ úgy hortuk haza szekérral. Jó tüze vót mindegyiknek, oszt, azír’gyűtöttük télire. Az árvagané gyútíse miatt fokták rá a faluszíli asszonyokra, hogy ilyenkor aszt mongyák a gyermeknek: Eriggy fijam, hozz egy kis ganét, oszt’ főzzünk apádnak, mire gyön!”

Az ól eresze alatt tárolták *áztatás* után a szérún fellazított és felállított kévékben kúpban megszáritott kendert is a törésig. A törést a szérún végezték. Éppúgy a *tilólását*, a dörzsölését és gerebenezését is. A kender megmunkálásához szükséges eszközök is az ól bepadlásozott részén az ólpadon voltak elhelyezve. A szövészék két oldalát is az ól hátsó külső oldalán bevvert két faszegre akasztották.

Az ól *félpadlására* voltak felrakva a szérú, illetőleg a nyomtatás szerszámjai és a csepfák. Idekerültek a halászat és a nádvágás szerszámjai is. A kertben tartották a gazdálkodás eszközeit is. A szélrosta, ha volt, — az is az ól eresze alá került. Az ól végénél, vagy az ól háta mögött az *ereszcsurgáson* belül, közvetlen a fal mellett zárt sorban helyezték el a szérún *kicsapott* rozsszalma kévéit, a zsúpot. Innen használták fel tetőzet javításához, vagy *szalmakötél* készítéséhez.

A szentmihályi ólak közül sokat emlegetett volt a XIX. században a „Simon-ól” (7. kép). Ez volt a legnagyobb az akkori III. tizedben. A környékbeli ólak legényei is ebben gyűltek össze leggyakrabban. Ez az ól 12 öles hosszúságú és 5 ól széles volt. A *Kisúj-utcában* ugyancsak híres volt a „Kakócz-ól”. Ennek a hossza 11 ól, szélessége pedig ötödfél ól volt. Az említett ólak mindegyike *ereszaljával* épült.

Nevezetes ól volt a Kakócz-ól még azért is, mert valamikor, a *Vay* csendbiztos idejében *pandúrtanya* volt. Az öregek visszaemlékezései szerint, mikor *Sós Pistát*, a betyárt elfogták, ennek az ólnak az *ámbitusához* köttette a csendbiztos. A másik oszlophoz pedig a csendbiztos hírhedt kutyáját.

Az ólak falmagassága általában 230—250 cm volt. Sándor Károly 90 éves volt kőműves adatközlő szerint, az építés alkalmával ezt a magas-

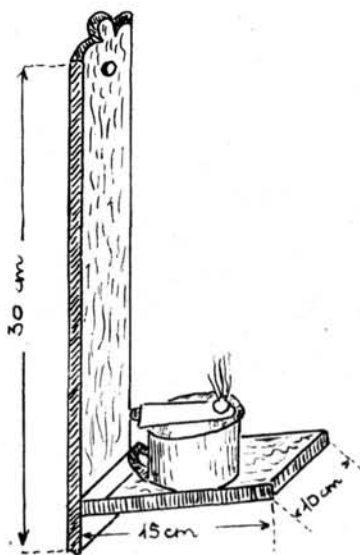
ságot rendszeren úgy határozták meg, hogy egy jól megtermett embert a fal mellé állítottak. Ez felnyújtotta a karját az épülő fal mellett. Ha behajtott ujjakkal elérte a fal tetejét, azt mondták: „Hopp! Mán nem rakjuk tovább!”

Az ól egyik végén kb. kétöles hosszban az ól szélességével egyezően, *szekérszint* választottak el fallal az ól többi részétől. Ebbe *tolták be* a szekeret úgy, hogy a szekér rúdja az ól hátsó falán hagyott kerek lyukon át kinyúlt a kertbe. A kert többi szabad részében egy szín alatt a *szánka*, az eke, a *töviskberena* és más gazdasági eszközök álltak.

Az *óljátó* az ól derekán, a felezővonalánál volt s így attól jobbra és balra az ólnak egy-egy fele esett. Az ól egyik végében, az északiban álltak a lovak. Az ajtóval szemben volt a *rumplac*. Ez az a térős hely volt, ahol a lovakat *le-* vagy *felszerszámozták*. „Ha engettük be a lovat, itt visszafordult, oszt' megállt. Mikor *leszerszámoztuk*, elment magától a helyire” — mondta Sándor Károly adatközlő. Az ól ellenkező oldalra eső felében a *fejős*, *kezes marhák* álltak. Itt volt a *szénatartó*, tűzhely, padka és a *dikó* is, vagy a *fekvőpadka*, Általában a XIX. század végéig ilyen volt az ólak belső terének a beosztása de ettől el is tértek. Az ólba állították be a *csávás hordókat* is, amelyekben a pálinkafőzéshez *tengeri* vagy *csirás búza* csávázódott. Sőt az *üst* is itt volt, vagy eldugva, vagy szem előtt, aszerint, ahogy az idő s a helyzet parancsolta. Itt főzték ki a pálinkát is. A *Bódor Sándor* adatközlő kertjében levő ólban, az ajtóval szemben középen volt a tűzhely. Körülötte ülőhelynek *ásott padka*. Itt, az ól földjén ültek körben az ólban tartózkodók, akiknek a lába a köralakban *ásott árokban* volt. A hátsó falnál volt a szénatartó. Az ólnak a marhának hagyott részét általában két-három tehén részére alakították ki. Ezen túl a *hátsó falig* egy *kamara* volt fallal elrekesztve. Ebben az *abrák*, takarmányrépa, a pálinkafőzés kellékei, valamint a *csáva* voltak. A Simonólnak a lovak részére rendelt felében nyolc ló állott. Ezek ún. *arccal-jászol*-nál állottak, vagyis fejjel egymásnak. Ugyanígy, arccal-jászlon álltak a lovak a Kakóc-ólban is. A belső tér felosztása azonban az általános és elsőként leírtak szerint volt. A Simonok óla a lóállás felett bepadlásozottan készült. A jászol azonban 80 év előtt már az ól végében a falhoz volt építve és ott egy sorban állottak a lovak. A jászol felett, a falhoz felerősítetten a *rajtozás* (lajtorzás) *etetőrács* volt a *szálas takarmányok* elhelyezésére. *Erdei Istvánék* ólban 10 ló és csikó állott arccaljászlon. A teheneik is ilyenénél álltak.

Fekhelynek és *ülőhelynek* vályogból, vagy sárból *rakott padka* is volt az ólakban. Ezek rendszeren a tűzhely közelében eső falnál állottak, vagy az ól egyik sarkában, de itt is a tűzhely mellett L-alakban. Gyakoribb volt azonban a *dikó*. Ennek a váza rendszeren két szántalpszerűen formált, a fejrésznél felfelé hajló gerendából állott. Ezeknek a *fúrott lyukaiba* létrafogak módjára *fasuhángok* voltak ékelve egymástól 20—20 cm távolságra. Ezeket *háromágasan fonott zsúpkötéllal* a vesszőfonáshoz hasonlóan befonták. Ez az alkotmány négy gömbfalában állott. A *dikó* volt a *szógalegény*, vagy a *legényfű* fekhelye. Ezen, vagy a mellette eső falrészbe vert szegeken állott a mindennapi, de éppen nem használatos *gúnyája* (ruhája) is. A *fűajj*-ban inkább a féltettebb dolgait tartotta. Ha „*kisszoga*” is volt, az a padkára, szénatartóba, vagy pedig egy üres jászolvégbe került, ha pihenőre térhetett.

Volt ól, ahol a tüzelő az ajtóval szemben, a hátsó falhoz közelebb volt, de sok esetben az ól egyik hátsó sarkának a közelébe került. Vagy 50—60 cm magas sárpadka volt ez, vagy az ól földjéből volt kialakítva. Körülötte sárpadka, vagy *ásott padka* készült ülőalkalmatosságnak. Mivel a tüzelő mindig

8. kép. Mécstartó

a bepadlászatlan részben volt, felette a nádtető alsó felét törekes sárral betapasztották, hogy a tetőzet tüzet ne fogjon a felszálló szikrától. Különösen a tetőzetben levő nád bokkrétája fogta meg könnyen a tüzet. A *nádbokréta* betapasztása tehát különösen fontos volt. A füst az ajtón és a tető alatt levő szelelőnyílásokon ment ki a szabadba. A sok tüzelés következtében a nádtető belső oldalát a füst befogta s megfeketítette. Ezért mondták a régi ólakra, hogy *füstösöl*. Az ólakban való tüzelést nem az ól fűtése tette szükségessé, hanem inkább a régi vizes időkben élő tengernyi szúnyognak a kifüstölése. Az ólat ugyanis rendszeren befűtta, befűtötte a jószág s így tűrhető hőmérsékletű volt. A mindig kellemetlenkedő szúnyogtömeg miatt füstölés nélkül nem nyugodhatott volna a jószág. A hajnali tüzelés pedig még a világításért is szükséges volt. Míg a fiatalok megtakarították, vakarták és etették

a jószágokat, addig az *öreg gazda* a tűzhely mellett ülve egy pálcával tologatta a tűzre a szalmát vagy a nádat, szinte szálanként és így adott gyér világítást a munkához. Ősz végétől és télen át is itt melegedett meg a forralt bor *füstös csuprok*-ban. A tűzhelyre az óli multságoknál is szükség volt.

A másik világító-késztség rendszeren egy eltörött *csupor*, vagy fazék aljából állott. Ebbe *sültolaj*-at öntöttek. Az olajba *rongyhasításból* sodrott *mécselet*, *kanócot* helyeztek. Ennek a végét kihúzták az edény szélére s azt meggyújtva világítottak vele. Ezt a készséget *fityfiritty*-nek is nevezték. Ilyen mécs sem mindig volt, vagy ha volt is, nem mindig égették, mert sajnálták az olajat. Ha még *járt* a szúnyog, nem is égették, mert nem adott nagy füstöt, ami védte volna az embert és a jószágot azok kellemetlenkedéseitől. Későbbi időkben, a XVIII. század vége felé, a *bádog*-, *üvegmécses* váltotta fel a régi *cserép mécses*t. A mécses helye az ólfalára faszeggel felerősített, deszkából L-alakban kiképzett *mécstartón* volt (8. kép). Ezt a falra olyan magasságban és olyan helyen erősítették fel, hogy se ember, se jószág le ne üthesse. A mécses a falban kialakított *vaklyuk*ban is égették, ha nem kellett az egész ólat világítani.

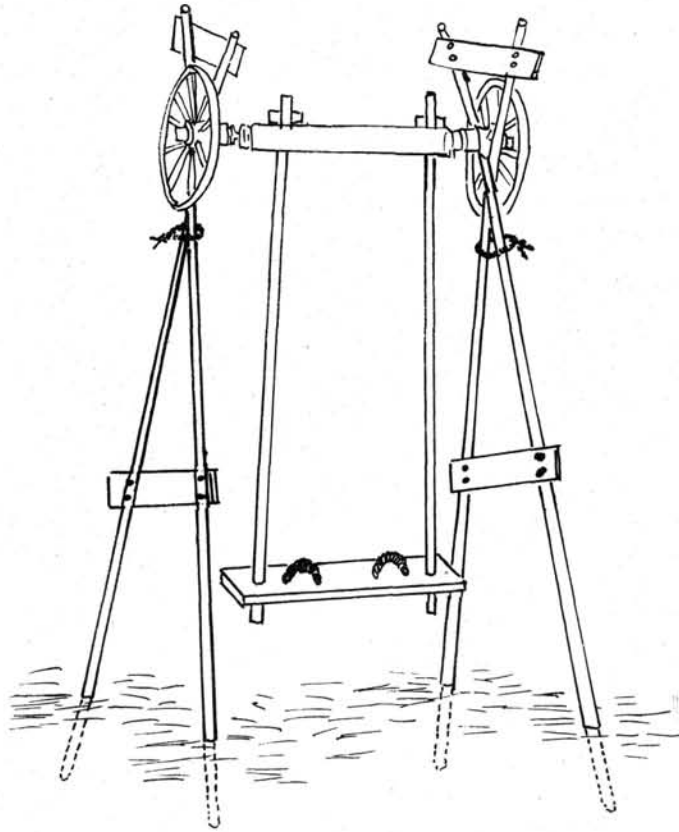
★

A régi kertség ólai különösen az őszi és téli eljöttével eleven élet színhelyei voltak. A munkától mentes őszi és téli szabad idejüket itt töltötték el a falu legényei. Ilyenkorra már lejárt az ideje a faluszéli *laptázók*-nak, *jáccók*-nak, mert sárosra és mordra fordult az idő. Az ólba szorultak. Egy-egy ólban összejőve szórakoztak, *tanyáztak*. Beszélgettek, birkóztak, vetélkedtek, de nótázásra, táncra, borozgatásra és még sok mindenre sor került, ahogy az alkalom hozta. Sok szó esik még ma is ezekről. Hogy az öregek még ma is sokat emlegetik ezeket az időket, annak az lehet az oka, hogy a legényéletük javát ott élték le és sok élmény kedves emlékét őrzik. Nehéz volt ugyan az életük, de a hangulatos, színes, tarka és vidám estéket s óli élményeiket nem tudják elfelejteni. Így, az akkori időeknek megfelelő népi szórakozóhely lett s valóságos kis kultúrközpont volt egy-egy nagy ól. Azzá lett, mert az esti összejöveteleken sokszor ott voltak még az idősebb férfiak is. Ők, különösen *a katonaságon átesettek, világlátott emberek* voltak, sok tapasztalattal. Más népek kultúráját, életét és munkáját is megismerték. Mindezeket a fiatalok előtt elmesélgették. A csendes szórakozás során egy-egy régi monda, vagy mese is elhangzott. Nótázás, tánc, mese mind szórakoztatott. Az ősi népi kultúra értékei itt mentődtek át a jövőbe. A szellemi örökség itt szállt át apáról fiúra. A fiatalok előtt még ismeretlen és kicsinynek tetsző világ itt tárult ki az öregek mesélgetése nyomán. A kis résen betekintve vágyakoztak annak megismerésére. Az ősi hagyományok átmentése jelentős volt. Ez nyereséget jelentett az utódoknak. Így a hagyományok átmentésével művelődési célt szolgáltak az ólak. Ezek mellett kisebb rossz volt az ólak életében az a kevés léhaság, ami ugyancsak ott született meg az akkori időkben.

Az ismerősöknek, szomszédoknak, rokonoknak a kapu elé való, nyári vasárnap-délutánokon történő kitelepedését, vagy hidegebb időben a lakásban való összeülését, tereferéjét, *tanyázás*-nak hívja a szentmihályi nép. Csendes elbeszélgetés, tréfálkozás, nézelődés ilyenkor a szórakozás. Itt pihenték ki vasárnaponként a fáradalmakat és itt frissült fel a lelkük is. Ha sokan ültek ilyenkor így össze, azt mondták rá, hogy „nagy a tanya”. Sándor Károly adatközlő is így mondja ezt el az ólakkal kapcsolatban: „A legínyek *tanyahelye* az ól vót. Este a hónok alá vették a kisszéket vagy *zsombikot*, oszt’ mentek az ólba a *cimborák*hoz. Vinni kellett, mer’ ott nem jutott mindenkinek *ülőke*. Ha összegyöttek, oszt borra is *áhítóztak*, hozattak a Kató Tamásné kocsmájából a *kisszógával*, mer’ a’ vót a *volentéros*, a küldönc. A nagyszóga nem mehetett, mer’ a’ mán *villás* vót”. Erdei István, aki 97 éves, elmondta, hogy leginkább a nagy ólban tartották meg a *legénymulatságokat*. „Sátoros ünnepeken a Tósonon, a nénémék nagy ólába’ vót a mulacság. Ilyenkorra belőrül kimeszeltük. Két *lámpa* is ígett benne, *petrós*. A bort Kató Tamásnévül hozattuk. Nígy krajcár vót egy *icce*. *Banda* is vót. Tót Jóska vót a klárnétossa, a többi meg hegedús, bögös. Ha cigánybanda vót, abba meg még egy tárogató is fütta.” Ilyen bálról beszélt Sándor Károly is. „Jó időbe’ az ólas-kertekbe’ is vót bál. Télen meg egy-egy nagy ólba’. Az ilyen bált tiltotta a csendbiztos”. Erdei István így mondott el egy pandúros esetet: „Eccer a mai Kisúj-uccába’, a mai Berecház mellett vót a bál. Gyöttek a pandúrok; Kúti Kató, Tács, meg Róka pandúr. Összeszállalkoztak a

legínyekkel. Verekedés lett belőle, oszt' kis Kónya *félkézverő*-vel³⁴ kiütötte Róka pandúrt a nyeregből. A Nagy Pocsaji meg a hasára taposott. Hamar elmúlt oszt' a bál, mer a jányok meg asszonyok *sikótvá* szíjjelszalattak. Aki ott vót, ki őt, ki nyöc hónapot kapott írte, ki meg kettőt. Róka pandúr meg kilenc hónapig fekütte a bált." Egyebekre visszaemlékezve így mondja az öreg: „Ha a legínyek az ólba' együtt tanyásztak, *tengerit* is *hántottak* a gazdának, különösen, ha egy-két kanna bor *kinízett* írte. Ha a hántással megvótak, jáccottak, birkoztak. Az erejeket mutogatták. A *gyeplúszárba* bekötöttek két legínyt is. A szár vigít egy a foga közzé vette, oszt' úgy próbálta őket felemelni. Vagy ment, vagy nem. Mándi Gábor nagybátyám is csinálta vóna eccer, de a gyeplúszár megcsúszott a foga közt. Egy foga beléakatt egy *csatlyukba* oszt' ki is fordult. Avval az egyetlen fogahíjával halt meg 85 éves korába' vagy 20 évvel ezelőtt. Aszt is csinálták, hogy 50—60 centire leástak egy *istrángot* a földbe. Csak a vígi vót kinn a földből. Ammán oszt' erős legíny vót, aki aszt kihúszta. Aszt is csinálták, hogy *talpas vikába* beléállva ki tuggya felvenni a másikat, vagy egy köből búzát. Nem nagyon került olyan legíny, aki eszt megtegye, mer' nem tutta a vikába' szíjjelebb tenni a lábát, oszt' így nem tudott jól erőlködni. Ment ott sok minden. Táncolás is ment az ólba'. Járták a *verbunkost*, a *magyar porkolábost*, meg a *kanasztáncot*. Sok legíny ott tanult meg táncolni. Tavasszal meg nyáron a kertbe' ahun összeszoktak gyönni, *hilinkóka* (9. kép), *ördögmotóla*, meg *szerencsétlenkerék* is vót. Hilinkóka a Kisúton, a *Dézsisaroknál* is vót. Nígy vendígódtak ástak le a földbe úgy, hogy 2—2 x-alakba állott. Az *iks* tetején keresztül szekértengelyt, fát tettek. Ebbe' vót befúrva, egymástól 50 centire egy-egy színahordó rúd víge, jól beikelve. Eere kellett állni úgy, hogy a lábfejeket be kellett dugni az átfúrt deszkába fűzött kötélahurokba. A legíny hintásztatta magát, oszt' mikor mán nagyon lengett, körbe' is forgott véle. Vót olyan is, aki hátrafelé is tutta csinálni a forgást. A hilinkókát tiltották is, mer' vót olyan, hogy elhajintotta a hilinkóka úgy, hogy örök nyomoríjka lett. A szerencsétlenkerék egy földbe leásott fatengely felső végén állott. A kerékagy alsó felére rákötöttek egy rudallókötelet, oszt' rá is csavarták. Eggyik ráült a kerékre. Jól megfogódzott. A másik megfogta a kötélt vigít, oszt' elkezdett véle szaladni. A kerék meg forgott túlle veszettül. A keréken ülő legínynek jó fejűnek kellett lenni, hogy kibírja aszt a veszett forgást. Csak úgy *káprádozott* a szeme, meg nímék még *okádott* is. Vót olyan is, akit elhajított. Bolondos egy játik vót. Tiltották is, de hijába." *Bodnár Balázs* adatközlő is elmondta, hogy a nagyapjáék hatan vettek egy hordó bort. A szénatartóba, a takarmány alá dugták el, míg csak volt és idogáltak. „Egy téli iccaka a savanyú borho' hatvan-nyócvan tojásból *rátottát* (rántotta) sütöttek, de úgy, hogy a tojást a két végén kilyukasztották, oszt' úgy futták ki belőle a belsejít. Jót ettek, oszt' ittak is rá. Valamék meg összefűszte az üres *kukókat*, oszt' a *fűzirt* az egyik felvitte a szárazmalom tetejére, a hegyire, oszt' odakötötte. Reggel ott fűtta, zörgette a szél. A fél falu csudájára járt." — Azt is mesélte, hogy egy hajnalon a nagyapja a kertből bevitte a *fűteliket* a lakóházhoz. Mikor már az apjával jöttek vissza az ólhoz, az ólajtó nyitásakor egy farkas ugrott ki az ólból és majd elütötte őket. „Maj' beléttettek a gyatyába!" Az öreg Sándor Károly elbeszélése szerint: „Az ólba' tanyáztató legínyekhe' be-bejárt egy

³⁴ Rövid fejesbot, kisebb fa-, vagy rézbunkóval a felső végén.

öreglegény, Badics István. Odajárt még Tót Sándor is. Badics a hatvanas évek után sokat beszélt a fíjúknak, hogy ú milyen bátor vót negyvennyócba' meg-azut' a másikba' az olasz háborúba'. Ezír meg is itatta eccer *Garibaldi* a kulaccsábúl. Tót tutta Badicsrúl, hogy íccaka eljár az ócska temetőbe fejfákír', amék korhatt. Eccer Tót, akinek lessgödre vót a temető szílibe, megleste belőlle Badicsot. Az hoszta a hátán a ponyvát a fejfáknak. Járkált a sírok köszt. Meg-megmozgatta a fejfákat. Eggy gyengénn állót mán kitört, oszt' belétette a ponyvába. Mán a másodiknak is nékikapaszzkodott, mikor Tót nyekergő hangon, ríva belészólt a kalapjába: „Ne bánncsd!” Badics eere úgy megijjett, hogy elszalatt, oszt' még a ponyvát is ott hatta a fejfával. Nem-soká' oszt' eccer, mikor Badics az ólba' a tűz mellett a kisszéken ülve nagyba' mesélt a rigí viselt dógajirúl — Tót is meggyótt tanyázni. Nagy „jóestet!” köszönt, oszt' letette a Badics ponyváját a fejfával együtt a tűz mellé. Badicsba' „megált az ütő”. Azut' mán nem beszílt többet a bátorságárúl, meg az ólból is *elszokott, a malom alá*. Az ólba meg csak hibe-hóba nízett be mán azután.”

Sok minden megesett az ólaskertekben. Rendetlen dolgok is történtek. Ezért a hatóság is igyekezett a rendetlenkedőket megzabolázni. A város

katondi, az *ármások* kötelesek voltak a *jáccókat* az előjáróságnál feljelenteni. „Akár leány, akár legény, vagy asszony volt — 12 dénárra büntették”. Ugyanennyire büntették azt is, aki éjnek idején *takarodó* harangozása után a szállásáról „a negyedik házig vagy kertig távozott méltó ok nélkül”. — *Báró Vécsey Ferenc* urasági „törvényes plenipotentiárius” is elrendeli a kóborlók és tolvajok meggátlására a belső előjárókkal való tanácskozás után: „... senki se az utcán, se a kerteken (*takarodó* után)³⁵ lámpás nélkül járkalni ne merészeljen... aki ezen parancsolatot által hágja... el fog fogattatni... az egész éjszakát mint *árestáns* fogja eltölteni... ezen parancsolatnak az általhágásáért is 30 krajcárra büntetődik...”³⁶ Ilyen ok miatt született ez az előjárósági határozat is: „Törvényes ülésbe panasz tételét, hogy Turóczy János urasági bojtár többször találtatott az éjjeli őrk által tiltott óra után, de most is legközelebb gyanús helyen fogattatván el, 12 páltza ütésekre ítéltetett, melyet el is kapott.”³⁷ Szigorúság ide — szigorúság oda, mégis megtörténhetett, hogy az ólban mulatozó legények „a híres Vay csendbiztos nagy-ratartott kutyáját — mikor ű nem vót otthonn, meg a pandúrjai is idogáltak — jól megítették pájinkás cipóval. Be is rugott tülle! Azut’ a legények *kiásták* a házat, oszt’ a csendbiztos szobájából a jukon kihorták a *hummiáját* (holmi). Sose lett meg, se a hummija, se az, hogy ki csinálta.” Így mondták az öregek.

Ólban született cselekedet volt az, is, amelyikkel 1843. december 31-én foglalkozott a tanács. Így szól róla az írás: „Vegyes Tanácsülés tartatván, melybe’ Ns Horváth Miklós, Pandur Bálint, Róka Sándor, és G. Oláh István a Sándor Ferentztől el lopott ludért — (bár hogy a lopás törvény elibe ne kerüljön azt kifizetéssel előzni el nem mulatták) úgy nem külömben csak ugyan Pandur Bálint és Róka András, Pete Gábor és Gál Péter el orzott ludjaikért el ítéltettek a következőképpenn

Pandur Bálint fizet a ludért 5 f.,

törvénypénz 12½ kr. páltzát kap 24.

Róka András ” ” 5 f. dtó 12½ kr. páltzát kap 18.

Oláh András ” ” dtó 12½ dtó 12.

Ns. Horváth Miklós 24 órai kurta vas árestom és büntársai páltzáztatását le vett kalappal nézi végig.”³⁸

Az ólbeli élet bizony ilyen kisiklásokat is hozott. Megkerült ott néha a léha szórakozás is, de ezek ritkábban fordultak elő. A közösség, ami akkori időkben egyben az egyház vezetését is jelentette — éberem figyelte az ún. *ármáshadnagy* vezetése alatt működő *ármásai* útján az ólakban történeteket is. Az elrettentően szigorú megtorlás sohasem maradt el. A dereshúztatás így az idők távolságából embertelennek látszik, de az akkori időkben hatásosan gyógyította ki az elvadultabb és féktelenebb embereket a másokra és a közre veszélyes erkölcsi eltévelyedésekből.

³⁵ Szentmihály naptól (IX. 29). Szentgyörgy napig (IV. 24. az esti nyolcórari, ápr. 24-e és szept. 29-e között az esti kilencórari harangozás neve.

³⁶ Közs. jzkv. 1813. szept. 13-i határozat.

³⁷ Uo. 1843. 9. sz. határozat.

³⁸ Uo. 1843. 12. sz. határozat.

Az 1772. évi urbáriális összeírás az „Ad. 8.” alatt ezt állapítja meg Szentmihályról: „Ezen Hellységben pusztá Helly egy sem tanáltatik, sőt igen is öszve szorítottattak az házak.” Ezt a megállapítást követte aztán a község vezetőségének, valamint az úriszéknek az az állásfoglalása, mellyel a lakótelkek zsúfoltságát enyhítendő, engedélyezte a községen keletről nyugatra húzódó főútvonal (régén *Nagyút* és *Büdi-út*) mentén eső kertekben lakóházak építését. De az építkezést még minden esetben külön engedélykhöz kötötték. Ilyen engedélykérés még az 1838. évben is kötelező volt. Ezt mutatja a tanács december 8-i határozata a község akkori jegyzőkönyvében, amellyel hozzájárultak egy kertben lakóház építéséhez.

A kertek megosztása, elidegenítése is tilos volt. Öröklésére a jobbágytelek örökléséhez hasonló jogi határozványok vonatkoztak. Az 1772. évi összeírás után, egyes kertek beépítésének engedélyezését látva, a lakosság lazítani akart a kertekkel kapcsolatos megkötöttségeken. Megkísérelte a kertek megosztását is. Ilyen kísérlettel kapcsolatosan hozott 1794. április 11-én döntést az úriszék. A jegyzőkönyv 2. pontja szerint így: „2—0 Szent Mihályi lakos Nagy Istvány és János az iránt való esedezések hogy köztök az Annyok által fel osztatott Kertbül az Eötsök által 27 vforintokon el idegenítettett részt vissza válthassák.

Melyre rendeltetett hogy akár az özvegy osztálya által szaggatódott légyen el a kert, akár más akár melly módon idegenítettett légyen is el egészen vagy résziben, minden képpen hibáson esett: Azért az Eözvegy akár a vele lakó fia tartozik az el adot részt visza váltani, a ki Cseréltett pedig viszsza Cserélni, és a Telekkel edgyütt tartani és birni, tettzésére hagyattatván az Eözvegynek több gyermekeit pénzül ki elégíteni.”³⁹ Ez a határozat egyúttal azt is igazolja, hogy a XVIII. század végén a kertet még örökölni is csak osztatlanul lehetett egy örökösnek a lakótelekkel együtt, mivel a kert a belteleknek a lakóházzal szorosan együttjáró másik beltelki egysége volt s egyben tartozéka a teljes jobbágyteleknek is. Mind az öröklésben, mind az elidegenítésben és a kertek beépítésében is csak a XIX. században következett be a változás.

A kertek, illetve a kertségi háztelkek között még ma is úgy tesz különbséget a nép, hogy kihangsúlyozza azt, hogy pl. a háza *vettkert*-ben épült. *Sándor István* adatközlő háza is vettkertben van. Az ősi ólaskertjük a Kisúj utcában volt. Ugyanígy a *Lévai István* adatközlő is. Ők a kertet az 1840-es évben vették. A községi jegyzőkönyvben 1840. május 24-ről van bejegyezve egy osztályos egyezés, amelyben ilyen szövegrész van: „... Vett közszereményből egy kertet, mibe házat készítettek...” Valószínű tehát, hogy a kertek adásvétele földesúri engedéllyel a XIX. század második negyedétől lett szabaddá téve.

A kertség területén való házépítéseket, tehát a kertség betelepülését elősegítette az is, hogy az 1787. évben a község földesura az „arendális contractus”-ban, melyet január 20-án kötöttek vele a helység vezetői, az ún. „pusztai földek” területéből úgy osztatja ki a telkes jobbágyok földjándóságát, hogy azok „egy corpusban úgy mérettessenek ki, hogy a'kiknek fog

³⁹ Nyh. Lt. fasc. 10. act. No, 677. 1794.

tetzeni szállást is ottan építhessen, hogy legalább is 10 szállás egy-egy bokorban foglaltassék . . ." A szerződés 5. pontjában pedig ez áll: „Az hátramara-dandó földek pedig a' Lakosok között három calcaturára úgy osztassanak, hogy nemcsak a' gazdáknak, hanem az szegénységnek is a proportione facultatum valami jusson belőlök."

Ez a szerződés tehát lehetővé tette a lakosságnak, hogy a kiosztott földjein *szállás*-t, tanyát építhessen. Az így adott biztatás és a pár évtizeden át szerzett tapasztalat megláttatta a község parasztságával, hogy eredményesebben gazdálkodhat a földjén építendő tanyájáról. A tanyai állattartás is könnyebb lesz így. A talaj termőképességét is fokozhatták az állataik által termelt trágyával. Így mind többen és többen építettek a határban tanyákat. Nem „tíz szállást" egy bokorban, mint a szerződés mondta, hanem mindenki a maga földjén, tehát az utak mentén és így a lakosság szétosztóan építette meg a tanyáját. Így pár évtized eltelte után már nem volt szükség az ólaskertekre a község belterületén. A külső tanyák megszületésével az ólaskertek szerepét átvették a tanyák. Majd ezután megkezdődött az addig összezsúfoltságban levő lakóházaknak a kertségbe való kihúzóda, vagyis a kertségnek lakóházakkal való beépítése. A kertségnek ez a beépítése lassan, de folyamatosan tartott a századfordulóig. Azóta pedig állandósult az addig oszthatatlan és nagy területű kertési telkeknek a felaprózódása.

Megemlítendő itt még az is, hogy a lakóházaknak a kertekbe való kiköltözése következtében a századfordulóig olyan elrendeződés következett be, hogy a régi, vagyis az ölesárkon belül eső lakótelkeken főként a szellérek, kisparasztok, az iparos és kereskedő lakosság maradt meg a 80—150 □ öles telkeken. (*LXXXIII. t. 2.*) A tehetősebb és nagyobb telket igénylő gazdálkodó parasztok, megválva régi lakótelkeiktől, a nagytelkű kertségben építették meg az új házaikat. Gazdálkodó a század elején a régi belterületen már nemigen lakott. Természetes, hogy a belső magban megmaradtak a község és az egyház tulajdonát képező telkek, amelyek a régi lakótelkeknél addig is nagyobbak voltak s ma is változatlanul olyanok.

Az 1772. évi urbáriális összeírás alkalmával 195 jobbágy (colonus, sessionis), 53 házas szellér (inquilini) és 11 háznélküli (subinquilini) került összeírásra. A csatolt és az 1782. évi helyzetet mutató térkép fénymásolata arról győz meg, hogy a lakóházak száma, és az ólaskertek száma nagyjából egyezik az 1772-ben összeírottak számával. Itt figyelembe veendő az, hogy a földesúr curiája, személyzeti és cselédlakásai, valamint a gazdasági épületei adják a különbséget. Ezek a község akkori délkeleti szélére estek és a nép ma is *ócskaudvar* néven tartja számon ezt a területet.

A kertek beépítését legjellemzőbben megmutatja a régi ölesároktól alig 100 m-re eső *Ötvös Virág*-család ólaskertjének a lakóházakkal való beépítése. Szöllősi István szerint a Virágok nagyapja az ólaskertjükben a négy gyermeke részére négy házat építtetett. A legelső Zsuzsi lányának építette 1810-ben. Az 1820. évben András, 1830-ban Miklós, végül 1840-ben Sándor fia kapott a kertben új házat. Tíz évenként egy-egy gyermeke kapta meg az így megosztott ólaskert területén a maga új lakását. Ezek a házak még ma is állnak. Mai tulajdonosaik most is a múlt században történt megosztásban birtokolják a régi Ötvös Virág (*Baka-Virág*) család ólaskertjének a területét. A mestergerendák pedig őrzik a házak építésének a hiteles évszámát. A *Vajda-kert*ben is a múlt század elején, még az 1812. évben épült az első új ház, a másik pedig 1858-ban.

A BŰDI ÓLASKERTEK

Mindaz, amiket a szentmihályi ólaskertekkel kapcsolatosan elmondtam, a jelenleg *Tiszavasvári* nevet viselő egyesített község másik falujának, Búdnak az ólaskertjeiről is elmondható. Ólaskertjei éppúgy öveztek a település magvát, mint a szentmihályi kertek. Azokat a kerteket is a gazdasági célszerűség szülte. Egyező volt a búdiek gazdálkodása és a kert hasznosítása is a szentmihályiakéval. Kis eltéréssel az ólak élete is egyezett. Különbség csak abban található, hogy a belső lakótelkekből álló település magvát Búdnon nem választotta el olyan élesen semmiféle létesítmény, mint ahogyan Szentmihályon erős és határozott vonalat adott az ölesárok. A búdi kertekről a régi iratok is szolgáltatnak adatokat. Sokat ad az 1752-ben a szentmihályi és búdi határok megállapítása iránt indított határper irattömege és a sok tanúvallomás is. (Nyh. Lt. 1752. fasc. 53. act. 540.) Az 1782. évből származó katonai térképfelvételek éppúgy mutatják a kertes települését, mint a XIX. század végén készült katonai térképek. Búd község ólaskertjeit külön, éppen a fenti egyezőség miatt nem emlegettem. A gerággya, sárkerítés és a kertségi részben található egyéb maradványok, valamint az öregek elbeszélései is elárulják, hogy Búd is. kertes település volt. Hogy esetleg ennek a nyomai kisebb számban találhatóak meg ma, annak is betudható, hogy Búd 1686-tól 1730-ig *pusztult hely* volt. Ez alatt a *pusztultság alatt* a közben készült összeírások is Szentmihály pusztájaként említik. Ezekben az időkben különben Szentmihály bérelte a császári kamarától évről évre. Így a régi Búd kertes településére jellemző létesítmények is pusztultak egy fél századon át.

Az előbbieket alapján a szentmihályi és búdi ólaskertekről a következőket állapíthatjuk meg:

1. Szentmihály és testvérközsége Búd kertes települések voltak. Mindkettő kétbeltelkes, mert a beltelke minden jobbágnak és házas zsellérnek egy lakótelekből és egy ólas-, illetve szérűskertből állott. A település magvát a lakótelkek adták. Ezt övezte az ólaskertek gyűrűje. Szentmihályon ezt az övet élesen elválasztotta a település magvától az ölesárok. Ennek nehéz időkben védőmű jellege is volt.

2. A kertes települést Szentmihályon és Búdnon gazdasági szükségesség hozta létre. Keletkezési ideje ismeretlen ugyan, de feltehető, hogy a nomád életet élő magyarság településének az idejétől kezdve tartotta meg ezt a formát. A lakótelkeket az ellenségtől és a kertségben tartott állattömegtől az ölesárok választotta el.

3. Általában a kert területének a nagysága nem volt meghatározva, éppúgy, mint a jobbágytelek nagysága sem, amint azt az egykorú összeírások igazolják. Az adatok azonban arra engednek következtetni, hogy a házas zsellér kertje 800, a telkes jobbágyoké pedig 1200—2000 □ ölig terjedő területű volt. (Lásd a 22. sz. jegyzetet.)

4. A kert jogilag elválaszthatatlan tartozéka volt a jobbágy és házas zsellér lakótelkének. Sem elidegeníteni, sem megosztani nem lehetett, öröklésére a jobbágytelek öröklésére vonatkozó jogi határozványok voltak irányadók.

5. A kertek száma mindig egyező volt a lakótelkek számával. Egy XIX. századbéli adat arra enged következtetni, hogy a lakosság szaporodása következtében a földesúr ún. felesleg-kerteket adott ki, melyek után azok használótól szolgáltatásokat követelt, majd 1850-ben azok megváltásaként pénzt. Ezeket a *feleslegkerteket* „úrbérbe nem igtatott zsellérek” használták. Egy feleslegkértért 12 napszámot tudtak be évente. (Lásd a 23. jegyzetet.)

6. A kert körülkerített terület volt. Kerítése rózsából, trágyából, gallyból, vagy esetleg sárból készült. Erősítésére egyes *haszonnfákat* vagy bokrokat telepítettek belé. Mellé pedig egyes, a garádot védő cserjéket telepítettek. A nem gazdálkodó zsellérek kertjei között olyan is került, amelyik kerítetlen volt.

7. A kertben volt elhelyezve a kert tulajdonosának a jószágállománya, takarmánykészlete, szalmája, tüzelője. Itt voltak a gazdasági eszközei és vermei is. Az utóbbiakat a XVIII. század közepén ki kellett telepíteni a lakótelkekről. Itt végeztek el egyes gazdasági munkákat, nyomtatást, kendertörést, tőzegtaposást stb., attól az időtől, amikor ez a sűrűvé vált lakótelkek közt nem volt már elvégezhető.

8. A féltettebb kezes jószágok, mint pl. az igazott lovak, ellős vagy fejős tehének számára a kertben ólat építettek segítséggel. A kevésbé féltett fél-szilaj jószágállomány részére pedig aklokot, karámokat rögtönöztek télidőre. Az egyéb háziállataik részére is építettek kisebb ólakot, karámokat.

9. A kert legfontosabb épületének, az ólnak a közelében épültek még a takarmányos, pelyvásszínék és a szekérszín. Itt volt a kút is, amit a kertszomszédokkal együtt közösen ástak és használtak a legtöbb esetben.

10. Az ólban a kezes jószágok állásain kívül még tüzelőhely is volt. Ezen nagyon hidegben tüzeltek, de szúnyog ellen is füstöltek. Hajnali munkáknál pedig a tűzével világították is az ólat. A tűzhely felett a tetőzet nádját tűzvédelmi célból betapasztották törekes sárral. Legtöbb ólnak a loállás feletti részen padlása is volt. Itt egyes szerszámokat helyeztek el. Ez is letapasztott volt. A tűzhelyhez közel fekvőpadka, vagy ülőpadka is volt, valamint dikó. Az utóbbi és a fekvőpadka az ólban állandóan tartózkodó férfinép részére készült.

11. Az ólakban csak a férfinép tartózkodott. Főként a legényfiúk, vagy szolgák. A téli tanyázgatás helye is az ól volt. Néha táncvigalmakat is tartottak itt. Egyes nagyobb ólak bálaikról is híresek voltak. A téli férfiösszejövetelek helye is az ól volt. Szórakozásaik közben itt az öregek elbeszéléseinek a nyomán a fiatalok ismeretei is gyarapodtak. Ezzel és a hagyományok átmentésével az ól a népet művelte is, mert ezekre alkalmat adott, s így a falu társadalmi életében fontos szerepe volt azokban az időkben.

12. Az ólaskertek jelentősége a XVIII. század végére csökkent, illetve megszűnt, mert az 1787. évi új határfelosztás lehetővé tette a tanyák építését, ahová kikerültek az állatállománnyal együtt az ólaskertek létesítményei, mert mind az ésszerűség, mind a gazdasági szükségesség így kívánta. Így az

ólaskert szerepét a tanya vette át. Ez lett a helye a korábban az ólaskertben végzett munkáknak is.

13. Az ólaskertekben tilos volt a XVIII. század végéig lakóházakat építeni. A lakótelkek zsúfoltsága miatt a XIX. század első harmadának végéig a község tanácsa indokolt esetben engedélyt adott házépítésre az ólaskertek területére is. Később ehhez már nem volt szükség engedélykérésre. A XIX. század végére így lassan beépült a kertség területe új lakóházakkal. Ekkorra a régi lakótelkeket magában foglaló településmagban is kialakultak az utcák. A gazdálkodók a szűk lakótelkekről áttelepültek a tágas ólaskertekbe. Ennek következtében a régi lakótelkeken főként a zsellérek, iparosok és a kereskedelemből élők maradtak meg. Így alakult ki a mai falukép.

Ma már csak a nyomai vannak meg a kertes településnek. Csak ezek mutatják az ólaskertek helyét, s csak a régi öregek beszélnek az ólacról és az ottani életről.

Gombás András

RÖVIDÍTÉSEK:

Nyh. Lt. =Nyíregyházi Állami Levéltár.

Sőrés: Sztm. tört. =*Sőrés J.*: „Szentmihály története tekintettel egyháza történetére”.
1887.

Közs. jzkv. =Szentmihály község jegyzőkönyve.
A Nyíregyházi Állami Levéltárban.

Dob, Dada =A mai Tiszadob, Tiszadada régi neve.

STALLGÄRTEN IN SZENTMIHÁLY

Die im Komitat Szabolcs-Szatmár gelegene Gemeinde Szentmihály wurde aller Wahrscheinlichkeit nach im 11. Jahrhundert besiedelt. Es war eine doppelintravillane Siedlung, denn jedes, in der Nutznießung eines Grundleibeigenen oder verheirateten Kleinhäuslers stehende Intravillan bestand aus zwei Teilen, einem Wohngrund und einem Garten. Wie für die Nomaden charakteristisch, wurde die Siedlung derart eingeteilt, daß der Wohngrund gegen das Innere der Siedlung zu liegen kam, der dazugehörige Garten aber befand sich in dem die Wohngründe umschließenden Gartengelände.

Die zwei Intravillane gehörten rechtlich zusammen, sie waren unveräußerlich und unteilbar. Bei Erbschaft blieben beide mit dem Leibeigenengrund zusammen. Dies beweisen auch Entscheidungen des Patrimonialgerichtes.

Die Größe des Gartens betrug 800—2000 Quadratklafter. Der Garten des verheirateten Kleinhäuslers hatte eine Ausdehnung von ca 800, der des Grundleibeigenen eine von ca 1200—2000 Quadratklaftern.

Die Gärten waren eingefriedet. Verwahrloste, uneingezäumte Gärten gab es kaum. Die Umzäunung wurde aus Dünge, Reisig oder Kot geschichtet und mit Bäumen oder Büschen gefestigt. Die Nachbarn arbeiteten zusammen an der Umzäunung und hielten diese auch gemeinsam instand.

Auf dem Wohngrund erhob sich das Wohnhaus. Der Tierbestand, Futtermaterialien, Ablageplätze, Ställe, Pferche und Hürden wurden mit der Zeit im Garten untergebracht. Auch einzelne landwirtschaftliche Arbeiten wurden hier verrichtet, so auch das Treten des Getreides.

Das wichtigste Bauwerk war der Stall. Hier fand das Zugvieh und der zahme, kalbende Viehbestand Aufnahme. Das im Freien gehaltene Weidevieh überwinterte meistens in der Nähe des Stalles, der Heuschober und der Ablageplätze an der windgeschützten Seite improvisierter Pferche, Hürden oder Schuppen.

Der Stall wurde unter Beihilfe aller („Kaláka“) errichtet. Es war ein mit Giebeldach und Vordach versehenes, mit Rohr gedecktes Bauwerk. Lediglich die Hälfte des Baues hatte einen Dachboden; darunter stand das Vieh an der Krippe oder Raufe. Im Stall befand sich auch eine gegrabene oder aus Kot geschichtete Feuerstelle mit einer Ofenbank. Den im Stall verweilenden, die Tiere versorgenden jungen Leuten stand eine Schlafbank oder ein Lager aus geflochtenen Zweigen zur Verfügung. War der Winter sehr kalt, so wurde auch Feuer entzündet, doch diente das Feuer, bzw. der Rauch, im Allgemeinen auch zur Vertreibung der Gelsen, oder bei Verrichtung von Arbeiten im Morgengrauen zur Beleuchtung.

Zur Winterzeit kamen die jungen Leute abends in den Ställen zusammen um sich zu zerstreuen. Verschiedener, untereinander ausgetragener Wettbewerb, Tanz, Gesang und die Erzählungen der Alten boten Unterhaltung. Auf diese Weise kam dem Stall im Dorfe eine gemeinschaftsbildende Rolle zu. Auch in der Vererbung der Traditionen war er von Bedeutung.

Während der schweren Jahrzehnte des 17. Jahrhunderts veränderte sich die Form der doppelintravillanen Siedlung. Zu den zwei Gürteln kam zu Verteidigungszwecken ein dritter hinzu: die Kirche wurde mit einer Palisade umgeben. Diese Form wurde zum Schutz gegen den Feind herausgestaltet.

Nach der neuen Bodenaufteilung Ende des 18. Jahrhunderts konnten die Einwohner von Szentmihály auf ihren Gründen Meierhöfe bauen. Diese Meierhöfe übernahmen in der Wirtschaft die Funktionen des Gartens und Stalles und machten neue und vernunftgemäße Lösungen möglich. Nicht nur die Liegenschaften des Gartens und der Viehbestand bekamen dort Platz, auch die Gartenarbeiten fanden dort ihre Verrichtung. So wurden die Stallgärten im Dorfe überflüssig. Im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts wurden die Gärten vorerst mit amtlicher Bewilligung, später ohne diese mit Wohnhäusern bebaut und wurden so Wohngründe. Auf den geräumigen Gartengründen bauten die Landwirte, während auf den kleineren, alten Hausgründen lediglich Kleinhäusler, Handwerker und Kaufleute verblieben. Das Gartengebiet verlor so seine eigentliche Bestimmung und hörte auf, als solches zu bestehen.

A. Gombás

E G Y S Z A T M Á R I S V Á B N É P M O N D A

„Volt egy Rákóczi pince” címmel az alábbi mondaszerű történetet mondta el sváb¹ nyelven vállaji gyűjtésem során Dudler Róza 74 éves mesemondó:²

Na, mein fatr hat vmal einst ətšelt. *Mikor ilyen voutam, mikor ilyen tizennégy éves voutam, akor.*

Rákóczi pince išt ksāj, un det išt v mēdli dunda ksāj, zi selst fəwundvt saj. Un do i ši e štuj warv. Un dō a grōšv her hāt si kēlt, a gutəs mēdlə hāt or (kēlt).

Nā un dō v soldāt ksāj derv štāt, un dō sent khumv, det homs hālt ksāj, dēm zoldāt, *'sztán jelenkezen nála auf lézv.*

Nā u dō soldāt hat ksāj, or kennət zi aufléza.

Hāms hālt ksāj, dēm zoldāt: Dundv is tiš und trinkv und *szivar* und tsigaretə und gliēzv, und und állvs vndvnā, nuĵ lūgv, mus wen zi kumit, di bēzi. *Ha nem szóul semit*, do wern zi kuĵnv maxt.

Nā ūn do ist r nāb der soldāt. Nā un dō sāj zi štärk wirš khumv. Štärk wirš sāj zi khumv. Abĵ buv nit vmō weggluagvt of də fixt, und und gliēzv und giēsv und trunkv vnavidv und ā krāuxt und (dəs mēdli) hāt tswei dreisv fisv khet.

Und i andvs tąg sind dzi widv khumv. Sin dzi.

Dəs mēdli dā hāt dās mēdli hat v kopfteke khet, fo štuj.

Na un dō in letst nāxt sen tsi sō khumv, wen es elt v wēri sāj fo buv. In derv wind ākumv. Sən dzi kumv mutĵ un fatr. Un dā hām ts in khēpt fo šlāf, də buv un da hāmts in ksāj:

— Liəbs khind, a wām biš tu da dund v? Jāj, wir eltər hāma jā khumv ūm di. — hām tsi ksāj gegən. Und hvbət heilət štärk und do də buv hāt khēpt um də armə und hāt fəkhist, und so hām zi wilv niēm v. Und zen dzi, zind zi gāngv, und də buv sənangrisv.

Dəs mēdlə widv štuj wara.

★

¹ A XVIII. századi württembergi nyelvjárások egyikének késői utóda.

² A betűk hangértékére vonatkozóan a következő útmutatást kívánom adni:

Magyar nyelvű fordítása megközelítően a következő:

Apám mesélte egykor. Mikor ilyen tizennégy éves voltam, akkor.

Volt egy Rákóczi pince, és ott lent volt egy leány, ő maga elátkozott volt. Oszt kőből volt. Oszt egy nagy úr kínoztta ott, egy jó lányt.

Na oszt ebben a városban volt egy katona, és akkor jöttek, és mondták ennek, a katonának, aztán jelentkezzen nála, hogy megváltsa.

Na és akkor azt mondta a katona, meg tudná őt váltani.

Mondták hát a katonának: odalent van asztal és italok és szivar és cigaretták és poharak, és minden egyéb, csak feküdnie kell, mikor jönnek, a gonoszok. (Gonoszlelkek.) Ha nem szól semmit, akkor nem lesz hatalmuk.

Na és akkor lement a katona. Aztán jöttek is nagy lobbal. Nagy lobbal jöttek. De a fiú még csak el se nézett a tündérekre (fixt), és olvasott és evett és ivott egyfolytában és dohányzott is, és a lánynak már kétharmad részig volt a lába.

Másnap megint jöttek (mármint a gonosz szellemek).

Akkor a lánynak már csak a feje teteje volt kőből.

Na és akkor az utolsó éjszaka úgy jöttek, mintha a fiú szülei lennének. Ebben a szélben jöttek be. Jöttek, anya és apa. Akkor felkeltették álmából, a fiút, s akkor mondták neki:

— Kedves gyermekem, miért vagy itt lent? Jaj, mi, a szüleid jöttünk érted — mondták neki. És erősen sirtak, és akkor a fiú a karjukba emelkedett és összecsókolózott (velük), és így el akarták vinni. És elmentek és a fiút széttépték.

A lány megint kő volt.

*

A szövegről tudni kell, hogy nem vállaji eredetű, noha ott gyűjtöttem. Mesélője Csanáloson (ma Románia) született, Vállaj szomszédságában. A történetet, mint az elbeszéléséből kitűnik, még apjától tanulta. Édesapja csak svábul beszélt — de vegyes lakosságú vidék lévén — sok magyar nyelvű népdalt megtanult.

Hogy elbeszélésének miért éppen „Volt egy Rákóczi pince” címet adta, nem tudott érdemleges magyarázatot adni. Az apjától is így hallotta. A „nagy úr”-ról és a lányról nincs tudomása, hogy esetleg Rákóczi, illetve annak lánya lenne.

*

a = magyar ,á'
ā = nyújtott magyar ,á'
u = gyenge helyzetű ,á'
ā = a—á közötti hangzó
e = magyar ,é'
ē = magyar ,é'
ə = gyenge helyzetű, e'
j = félhangzó, ,j'-s hangzó
o = magyar ,ó'
ō = magyar ,ó'

r = szótag alkotó ,r'
š = magyar ,s' hang
s = magyar ,sz' hang
x = megfelel a német ,ch'-nak
ū = magyar ,ú' hang
u = magyar ,u'
w = magyar ,v'
z = magyar ,z'
~ = nazális beütés

Mi köze van a címnek a tartalomhoz? Van-e közöttük egyáltalán valami kapcsolat (azon felül, hogy a cselekmény egy pincében játszódik)?

Mielőtt a kérdésre válaszolnánk, vegyünk talán sorra a néhány elemet, illetőleg motívumot, mellyel történetünkben találkozunk, keressünk rá analógiát.

Rákóczi pince

— mint elnevezés igen gyakori, csaknem általánosan ismert országszerte. A Rákóczi hagyománykörhöz kapcsolódik. Fellelhető a szatmári hiedelemanyagban, de elevenen él az abaúj-zempléni néphagyományban is.³ *Hejécén* még manapság is van egy úgynevezett *Rákóczi pince*.⁴ Regélnek *várak alatti pincéről*, vagy *Rákóczi szobájáról*, ahol temérdek kincse van elrejtve. Regéc is ilyen kincsesvár.⁵ Egy erdői vár alatti pincéről esik szó Jakab József cikkében.⁶

Ferenczi Imre munkájából idézek:⁷ „A Szatmár megyei adatok arról tájékoztatnak bennünket, hogy Ecseden és Vaján nagy *kastélya vót Rákóczi-nak*. E vót a legerősebb, az ecsedi, mert özönvíz vót mindenfelé. Olyan téglából vót építve, hogy csákánnyal se lehetett szétverni. Rákóczinak e vót a leg-híresebb vára. Itt is lakott. A vár tetején egrecéroztak a katonák, a *szobák meg lenn vótak a föld alatt*. . . . Innen nem messze van Sárvár, ott is vót vár’ ”.

Rákóczi kincset őrző pincéjéről tudnak a mérkiek és a vállaijak is. Nem volt tehát nehéz történetünk cselekményét egy ilyen helyiségben lejátszatni. Csanálos pedig azok közé a községek közé tartozik, melyeket a Rákóczi féle szabadságharc közvetlenül érintett, hisz közelében játszódtott le a tragikus majtényi fegyverletétel 1711. április 25-én.

Az elátkozott leány

alakjára bőségesen találunk párhuzamokat. Jakab János közöl egy mondát *Rákóczi leányáról*,⁸ aki beleszeretvén egy labanc tisztbé, elárulta apját és őt fogságba juttatta. Az apa ezért elátkozta lányát. Addig kell egy fehér inget varrnia, míg meg nem váltják a vár alatti pincéből. A népi igazságszolgáltatás egy tipikus példája ez.

A *Volt egy Rákóczi pincé*-ben ezzel szemben, *egy jó lány* szerepel, akit elátkoztak és akit egy nagy úr kínoz. Viszont német hagyományozódás útján őrződött meg napjainkig. A jó jelző felfogható esetleg, mint politikai pártállás (hisz a Károlyi által betelepített svábok csak hírből hallhattak a nagy fejedelemről, s mivel a magyar lakossággal több községben gyakori összeköttetések voltak, elképzelhető, hogy a magyarok által bálványozott hős negatív tulajdonságokat vesz fel (= nagy úr, aki egy jó lányt kínoz). Való-

³ Ferenczi I., Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban: Ethnographia LXXI. (1960), 389—436.

⁴ Uo. 423.

⁵ Uo. 425.

⁶ Jakab J.: Ethnographia VI. (1895), 307—309.

⁷ Ferenczi I., Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban: Ethnographia LXXI. (1960), 402.

⁸ Jakab J.: Ethnographia VI. (1895), 307—309.

színűbb azonban, hogy egy, a *tudatosságát elvesztett monda egyik elemének* kicszerelődéséről van szó.

Ámi Lajos szamoszegi mesemondótól származnak a következő sorok:⁹ „A batori várba történt ez. Lyányára szigorúan ráparancsolt, hogyha valaki keresi, szóljon. Mondta a lyányának:

— Én most lefekszek, ha észreveszel valakit a lakásnak táján, szóljál. Még ha alszok is, felkelcsél! Az ebemet szigorúan étessed, itassad, hogy a nekem jelezni tuggyon.

De ennek okára a lyány hűtlen lett és a ‚hasburgi‘ családnak hűséget esküdött. Apjának árulója lett. Elment köteni apját, de már a ‚hasburgi‘ katonák is ott álltak az ágy mellett. Felébredt Rákóczi, rájuk se nézett, oszt azt mondta a lyányának:

— Lányom! Hol vótál akkor, mikor ezek megjelentek a lakásomon, hogy te engem nem kötöttél fel? Hanem most mán egyebet mondok, el kell, hogy távozzak. Te pediglen *meg ne tuggyál halni ezer éven keresztül míg valaki meg csókol minden állat képibe,*“

Ferenczi Imre, Rákóczi tanulmányában külön alcím alatt foglalkozik a Rákóczi elárulásához fűződő mondákkal. Mogyoróskán gyűjtötte:¹⁰ „Károlyi árulta el Rákóczit, mer’ mindég haragudott, hogy nem őtet választották meg fővezérnek. Az lett a veszte Rákóczinak”.

Regécen is mesélik,¹¹ hogy miután Rákóczit elárulta a saját lánya, ez *árulásáért apja elátkozta* :—, *Varrd lyányom, mindörökre a jegyínget!* Fogott is rajta az átok, oszt nem tudták felváltani. Ott van a pincébe.”

„*A Volt egy Rákóczi pincé*”-ben az átok kimondása nem szerepel. Már csak magával a ténnyel találkozunk.

A kövévált leány

alakja ismert egész Európában. A „*Volt egy Rákóczi pincé*”-ben is, a *lány kövé válva várja szabadítóját*, de (mint Jakab és Ferenczi cikkeiben is) csak három próbával lehet megváltani.

A kövéváltás az átok egy tipikus formája.

Szendrey Zsigmond ezt írja 1928-ban:¹² Szatmárban „gyakori az elsüllyedés és a *kövé válás* babonás hite; az előbbi az csesdi lap környékén, az utóbbi pedig az *oláhokkal érintkező vidéken*.” (Csanálos) Román népköltési kapcsolatai pedig feltételezhetők. Természetesen esetünkben ez a hatás nem bizonyítható, mert a kövévált leány alakja általánosan ismert a német mese és hiedelemanyagban is.¹³ A magyar népmeseanyagban sem megy ritkaságszámba (lásd *Két egyforma testvér mesetípust* — Aa. Th. 303.).

*A három kalmárfi*¹⁴ közül a legkisebb, *kövé vált király* tanácsára áll ki az óriás ellen.

⁹ Ferenczi I., Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban: Ethnographia LXXI. (1960), 404.

¹⁰ Uo. 404.

¹¹ Uo.

¹² Szendrey Zs., Szatmár megye néphagyományai: Ethnographia XXXIX. (1928), 34.

¹³ Bolte-Polívka, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, I., 554.

¹⁴ Berze Nagy J., Magyar népmesetípusok I., 535.

A katona

A „Volt egy Rákóczi pincé”-ben egy katona vállalkozik a lány feloldozására.

Az *elátkozott leányt őrző katonával* pedig Berze Nagy János népmese-katalógusában az *Elkárhozott leány* mesetípusban találkozunk. E mesében azonban szó sincs kővévált leányról, sőt, maga a lány tépi szét őrtálló áldozatait.

Megváltás — hármass próbával

Rákóczi áruló lánya¹⁵ megváltásának hármass útja van: három próba. A próba azonban oly visszataszító, hogy nincs emberfia, aki azt véghezvinné: „Három rettenetes alakban kell az elátkozottat megcsókolnia, s akkor az átok megszűnik. Legelőször vadkan alakjában jelenik meg a lány; szája tajtékzik, agyaráit csattogtatja, orrával és lábaival hányja a földet s rőfögve ront a jövevénynek. Nem kell tőle félni, mert nem bánt, csak az alakjába bújtt rossz lélek ijeszt, ha a legény nem ijed meg, hanem bátran megcsókolja a fenevadat, az első próbát megnyerte. De most jön még csak a java. A lányt őrző gonosz, félve, hogy elveszti hatalmát, rettenetessé teszi az alakokat, mikben a kisasszonynak elő kell jönni. Másodszor bőszyűt bivalybika alakjában jó elő; szemeit forgatva, szörnyű fejét iszonyúan rázva, rohan a puszta kézzel álló merészkedőnek. Oly rettentő a jelenet, hogy a próbánál rendszerint megszakad a vállalkozók szíve. Ha azonban még ezt a próbát is kiállná valaki, akkor jön a harmadik, a legnehezebb. A szép leány varangyos béka alakjában jelenik meg s szörnyű nedveket fújva magából, tátogva nyújtja a száját az érkezőnek.”

A *regéci várban* elátkozott Rákóczi lánya¹⁶ hiába várta szabadítóját. „Mindenfélének vált, *malomkeréknek, tüzes keréknek*, oszt csak nem tudták felváltani. A kincessel együtt el van átkozva”.

Az *Üldözött szarvasűnő*¹⁷ mesetípus szintén tartalmaz egy motívumot, amelyben *egy ifjú* az elátkozott királykisasszony kérésére *három éjjelt eltölt* úgy, hogy ezen idő alatt emberfeletti kínokat kell elviselnie.

A *fekete kisasszony*¹⁸ című mesében az elátkozott lányért próbát kiálló hős előtt az ördögök *testvérei* majd *szülei* képében jelentek meg. A fiú kiállta a próbát.

A *zöld dragonyos-nak*¹⁹ éppúgy *nem volt szabad szólnia*, mint a Rákóczi pincében levő katonának, se semerre néznie, csak így állta ki a próbát.

A fenti mesék német analógiáit is megtalálhatjuk.²⁰

¹⁵ *Jakab J.*: Ethnographia VI. (1895), 307—309.

¹⁶ *Ferenczi I.*, Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban: Ethnographia LXXI. (1960), 404.

¹⁷ *Berze Nagy J.*, Magyar népmesetípusok I., 532. laptól.

¹⁸ Uo. 533.

¹⁹ Uo. 535.

²⁰ *Bolte-Polívka*, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm III., 114—115; II., 318—348.

A természetfeletti lények

akik az átoktól való megváltást a legkülönfélébb módon, a legváltozatosabb fogásokkal gátolni igyekeznek, *sokfélék lehetnek*. A „Volt egy Rákóczi pincé”-ben tündérekkel találkozunk, *gonosz tündérekkel*, másutt *boszorkányok*, *ördögök*, *manók*, *óriások* szerepelnek, sőt egy zempléni mondában „*vöröspikások*” őrzik az elátkozott kincset.

A próba kimenetele

A tárgyalt *meseanyag* igen sokféle, három dologban azért megegyeznek:

a) Elátkozott személy megváltásáért folyik a cselekmény.

b) Többszöri próbát kell kiállnia a megváltónak.

c) *Ha sikertelenségeken keresztül is, de végül mégiscsak győz a hős*. A vége jó, minden jó jelszó egyébként népmeséink általános érvényű sajátossága.

Nem ilyen happy end-del találkozunk a *Volt egy Rákóczi pincé*-ben. A fiúnak (katonának) *nem sikerül megváltania az elátkozott lányt, széttépik a szellemek*. Ez a mondai sajátosság tükröződik a Jakab által közölt mondában is:²¹ ha valaki ki is állná az első két próbát, még korántsem jutott célhoz, mert harmadszorra olyan undok alakban jelenik meg a leány, „*hogy nincs anyaszülőtte, aki megcsókolná*. Sokan próbálgatták, de mind ott benn veszttek, hírmondó sem jött belőlük vissza. A szép királylány pedig csak ül, csak ül az erdői várban”.

Mi okozta a „Volt egy Rákóczi pince” hősének halálát? Az a tény, hogy nem tartotta be a néphit által előírt emberek-szellemek közötti kapcsolat szigorú szabályait. Esetünkben: azt a szabályt, melyet a német babonalexikon,²² így fogalmaz meg: „*Geisterkuß bleibt nicht ohne verderbliche Wirkungen*,”²³ azaz, *szellemcsók nem marad rontó hatások nélkül* (A fiút pedig megcsókolták a gonosz tündérek, szülei alakjában). *Nagy általánosságban érvényes, hogy szellem megszólitása veszélyes, mert törvényszerű következménye a betegség és a halál.*²⁴

*

Eredetét tekintve az a nézetem, hogy két, egymástól műfajilag különböző, de tartalmilag rokon történet esik egybe:

1. Az egyik egy monda, amelyben *Rákóczit elárulja a lánya*, ezért annak bűnhődnie kell: *apja elátkozza*. A lány a föld alatti helyiségben senyved. Az átok alól csak úgy szabadulhat, ha valaki *hármass próbával* megszabadítja. *De nincs emberfia, aki mindháromszor sikerrel járna*.

²¹ Jakab J.: Ethnographia VI. (1895), 307—309.

²² Hoffmann—Krajer, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens I—X. (1927), Leipzig.

²³ I. m. V., 856.

²⁴ I. m. III., 505.

2. A másik egy mese, amelynek egészét lehetetlen az idők távlatából rekonstruálni, de annyi bizonyos, hogy egy jó lányt sóbálvánnyá változtattak; egy gonosz lény (aki csak esetleg a mondai hatás következtében lett nagy úr, talán a „Bátori leánya” monda hatása érződik rajta)²⁵ kínozta pincében vagy várpincében. Ebbe a városba jött egy *katon*a, akinek elmesélték, hogy van itt egy elátkozott lány, ő megmenthetné, de csak akkor töri meg a *gonosz tündérek* hatalmát, ha három próbán sikerrel túljut. Két próbát sikerrel teljesít a hős, nem veszi tudomásul a szellemek érkezését és cseleit, *harmadszorra* azonban, mikor *szülei képében* jelennek meg nála, elveszti fejét, meglakol s a már csaknem egész testében élő lány újra sóbálvánnyá változik.

A tragikus végre mondhatnánk, hogy meséinknek ez nem sajátja. Valóban igaz, de nem mondhatjuk el ugyanezt a német folklór-anyagról, ahol nem megy ritkaságszámba a pesszimista befejezés. Különösen valószerűnek hangzik állításon, ha arra gondolunk, hogy a babona át meg átszövi a mesék anyagát. A német hiedelem pedig a szellemekkel való beszélgetést, kontaktust halálos veszedelemnek tekinti.²⁶ Tehát az ilyen kapcsolat nem végződhet jól még a mesében sem (itt most nem gondolok olyan szellemekre, mint pl. a koboldok és segítő, dolgozó szellemek).

A *Volt egy Rákóczi pince* arra vall, hogy a sváb nyelvű történet mese-része valahonnan Württemberg²⁷ vidékéről került el Szatmárba. De hatással voltak rá a sváb elemektől hemzsegó babonás történetek is.²⁸

Mi az tehát, ami a mondából, illetve a meséből megmaradt? Szinte csak az, ami közös, vagy hasonló volt. Csak a nagy hasonlóság következtében állhatott elő az a helyzet — amelynek létrejöttéhez azonban hozzájárult, hogy a svábság, amely nem sokkal a Rákóczi-féle szabadságharc bukása után érkezett Károlyi birtokaira, nem őrizhetett eleven élményanyagot a nagy fejedelemről — amely elősegítette egy Rákóczi-monda továbbélését (legalábbis bizonyos elemeinek továbbélését). A szatmári svábság hallott viszont a környező magyarságtól olyan mondákat, melyek hasonlítottak a magukkal hozott mesekincs valamelyikére (esetleg babonás történetek valamelyikére is), így azokat beépítették saját folklórukba.

A *Volt egy Rákóczi pince* megőrizte a *monda címét*. A lány árulása és az elátkozás motívuma kikopott, megmaradt — mert egybeesett a mesével — a *hárm*as próbatétel és *sikertelen kimenetele*. Még valami átmentődött a mondai műfajból: a *hangulat* (ez a hangulat történetünk műfaji hovatartozandósága szempontjából döntő fontosságú), mely a mondákon belül is főleg a hiedelem-mondák jellemző sajátja.

Csallány Géza

²⁵ Szilágyi S., Báthori Gábor fejedelem. Pest, 1867. 240. lap: „Nejét megveté és minden törvény nélkül nem különben mint rabot, hol egyik, hol másik várában tartá és keseregteté”.

²⁶ A vallajiak szellemekhez fűződő kapcsolatát szakdolgozatomban dolgoztam fel: *Der Umgang mit übernatürlichen Wesen im schwäbischen Dorf Vällaj*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Germanisztikai és Néprajzi Intézete, 1965.

²⁷ Vonház I., A szatmármegyei német telepítés. Pécs, 1931. 25—34.

²⁸ Lásd ²⁶. j.

EINE SCHWÄBISCHE VOLKSSAGE

Eine schwäbische Volkssage wurde in Vállaj (Komitat Szabolcs-Szatmár) gesammelt, stammt aber aus Čsanálos (heute Rumänien).

Der Text ist eigentlich eine eigentümliche Formation der Volksepik, die durch eine Kombination historischer Reminiszens und einer ‚Glaubens-Sage‘ entstanden ist.

Das Grundproblem ist, dass die schwäbische Erzählung aus Vállaj scheinbar zum Rákóczi-Sagenkreis gehört, doch kann man sie nicht eindeutig dorthin eingliedern.

Eine weitere Frage ist, wohin die Erzählung eigentlich gehört; steht sie der Sage oder dem Märchen näher? Inhaltlich — aber auch der Form nach — steht sie zwischen den beiden Typen (diese Behauptung beweisen die lockere Konstruktion und die unsichere historische Verbindung). Wenn man aber auch die Stimmung der Erzählung beachtet, dann steht die „Rákouczy pince ist ksai“ den sogenannten, ‚Glaubensgeschichten‘ näher.

Die Publikation versucht mit Hilfe der einzelnen Motive die Zusammenhänge der Erzählung mit der deutschen und mit der ungarischen Sagen- und Märchenwelt aufzudecken.

G. Csallány

A „SÁRGA KÍGYÓ” BALLADA NYÍRBÁTORBÓL

Egy gyűjtőutam alkalmával, 1962 decemberében hosszabb időt töltöttem Nyírbátorban, ahol alkalmam volt az Újtelep (Cigánytelep) mesemondóinak hagyományanyagát hangszalagon megörökíteni. A legjobb adatközlőnek Pataki Géza 49 éves vályogvető sármunkás mutatkozott, aki 33 népmesét, mondát és 6 népballadát mondott, illetve énekelt hangszalagra. Már a gyűjtés első napjaiban mind nekem, mind barátomnak, Szalontai Barnabás múzeumigazgatónak feltűnt, hogy a nyírbátori cigánylakosság hagyományaiban egy ősbibb rétegű, kifejezetten magyar mese- és balladaanyag húzódik meg. Ennek bizonyítására ez alkalommal mindössze egy balladát szeretnék bemutatni, ugyanakkor kísérletet teszek a nyírbátori hagyományanyag szívós továbbélése okainak felderítésére.

A Pataki Géza által előadott ballada — a változatoktól eltérőleg — prózai részekkel erősen bővített történetté kerekül. Az adatközlő „Vót egy iszonyat gazdag ember” címet adta a balladának, melyet az alábbiakban teljes terjedelemben közlök:

„Hát eccer vót, hun nem vót, a hetetlen hét ország ellent, az Óperenciás tengereken is túl, hegyeken, vőgyökön, sűrű ballangokon túl, vót egy iszonyat gazda ember. Annak a gazda embernek vót három fija és vót egy lejánja. De az egyik lejánja az mán férjhement. Itt meg a három fíjű, ez magába maradt. A legkisebbiket tartották legbolondabbnak. De ezek, mind a kettő, mán a két viénebbik bátyja a kis öccsinek, ez mind Hétiháti pusztán tartott szeretőt. De viszonba, amit ezek nem tudtak, a kicsi is ott tartott szeretőt. Majd eccer következett egy vasárnap, hogy mennek Hétiháti pusztára, úgy jánnézőbe, meg a szeretőjükhe. Azt mondja az öccsi:

— Óh, kedves bátya, tik mentek, hágy menjek én is!

— Óh, huva gyössz te énutánam? — azt mondja. — Le ne szégyeníts bennünket! — azt mondja. — Eridj a frászkarikába!

Itt a kis úr elhallgatott, nem szólt semmit. Egy hordó bort fellőkött a két bátyja a szekérre, mer gazdag emberek vótak. Itt meg szíp takarosan ezek közzé vágta a lúnak. De észvítelt nem vett a két bátyja, hogy ez is felpironkódzott a soroglyába, az öccsök. Mer annak is ott vót a szeretője, a Hétiháti pusztán! Majd félútba hátraníznek:

— Hó, itt van ez is!

Fogják, mindján ostorral minden, leverték a kis fíjűcskát.

— Mars haza a nyavalyába, meg minden, a lovak közé, jószág közé takarodj!

Na, a kis fíjű bánatjába nem tudott menni, leült egy csipkebokor allá. Hát ott úgy elbáméskodott, hogy ott elgunnyadt, hogy ott elaludt a kis fíjű. Hát ott meg egy aran sási kígyó belebújt a kelebibe a kis fíjűnak. Ez a

két bátyja mán ott eltötötte az üdőt a szeretőjüknél, ezek mentek haza, vissza szekérrel. De a kis öcsökrül nem is gondolkoztak. Majd mikor fel-
 íbrent, hát estére vót az üdő. Hát megijedt a kis fijú, ő is, rémulésbe vót,
 hogy egy aran sási kígyó keresztül van a nyakán is, a fulánkját eresztí. Na,
 most szalad hazafele az anyjáho. Megyen hazafele. Akkor feleli:

Parlando

1. Ad-jon is-ten jó es-tét i-des ö-reg-a-nyám

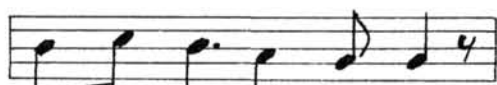
O-da-fönn szó-gál-tam Hé-ti-há-ti pusz-tán

Le-te-tem fe-je-met csip-ke-bo-kor a-lá

Ge-le-bem-be bú-jott a-ran sá-si kí-gyó

Vedd ki i-des a-nyám!

Erre azt feleli az anyja:

— Óh fijam! Ikkább ellehetek egy fijam nélkül, mint a karom nélkül.
 Eridj az apádnál, hátha kiveszi az!

Na, most megy a szegény fíjú oda az apjáho, a másik szobába:

Parlando

2. Jó es-tét, jó es-tét i-des-a-pám

O-da-fönn szo-gal-tam Hé-ti-há-ti pusz-tán

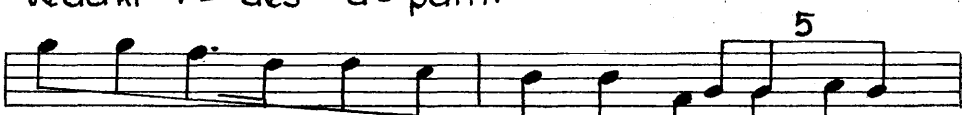
Le-te-tem fe-je-met csip-ke-bo-kor a-la

Ge-le-bem-be bú-jott a-ran sa-si kí-gyó

Veddki i-des a-pám!

Ik-káb-bel-le-he-tek a fi-jam nél-kül

mint a ka-rom nél-kül!

E-ridj a bá-tyád-nál hát-ha kí-ve-szi az!

Fogja magát a kis fijú, sírva ment az istállóba a bátyjáho. Megyen befele a két bátyjáho, ott pucolja a lovat.

3. Jó estét jó estét ídes bátyám!
Odafönn szógáltam Hétiháti pusztán
Letetem fejemet csipkebokor alá
Gelebembe bújott aran sási kígyó,
Vedd ki ídes bátyám!

— Óh, ikkább ellehetek egy öcsém nélkül, mint a karom nélkül,
Eridj a nénédnél, hátha kiveszi az!

Na, most ment a szegíny árva gyerek, ment messzi nagyon földön. Majd eléri akkor iccaka a nénjit, ahun lak. Beköszön oda is:

4. Jó estét jó estét ídes néném!
Odafönn szógáltam Hétiháti pusztán
Letetem fejemet csipkebokor alá
Gelebembe bújott aran sási kígyó,
Vedd ki ídes néném!

— Óh, ikkább ellehetek egy öcsém nélkül, mint a karom nélkül.
Eridj a mátkádnál, hátha kiveszi az!

Na most a kis fijú sírva rí, otthatta a nénjit. Most vágatott a Hétiháti pusztára, ahun neki a mátkája vót. Megyen, bekopogtat a mátkájánál. Azt mondja:

5. Jó estét jó estét ídes mátkám!
Odafönn szógáltam Hétiháti pusztán
Letetem fejemet csipkebokor alá
Gelebembe bújott aran sási kígyó
Vedd ki ídes mátkám!

— Ó, ikkább ellehetek egy félkarom nélkül, mint egy mátkám nélkül.

Akkor kapta a nyakábul, betekerte a karját egy kendővel a mátkája, behunyta a szemit kikapta a nyakábul, rávágta az asztaura. A nő arra esett, a férfi erre. De amikor eszméletlenül vótak és mikor felíbrentek, akkor mit láttak, hogy egy csomó arany ott feküdt az asztalon. Akkor níztek együvé. Megölelték egymást, megcsókolták:

— Na, te az enyim, én a tied, kapa ásó választ el bennünket! Most mán határozzuk el eztet, hogy igen, ebbül a kincsbül mit tudunk venni?

S mán elhatározták azt, hogy tagokat, szöllöt, házat, kastélyt vettek; pínzek, minden megvót. Na most megüttették a dobot, hogy heregegek, bárók, tótkalapos legiények, mindenki jelentkezzen a lakodalomra, csak a fijúnak se a bátyja, se a zanyja ne jelentkezzen! Se a nénje! Mert milt azír, hogy nem váltották vón meg a haláltul. Ez így is vót. Meg is történt a lakodalom, fogadtak tizenkét rezesbandát. Az íjjel-nappal húzta. Majd eccer az apjának fülibe ment, hogy igen, a legkissebbik fija, a Pista, ez megnősült, de nagyon áll a lakodalma, mán két hete és két szempillantása mindig áll. Alló, befogták úk is a lovat, nígylovas hintóba ültek és jöttek, a két legnagyobb, a felesége meg ú magába; jelentkeztek ott a fijúnál. Mikor oda mentek:

— Óh kedves gyermekem! Miből csinálod ebbe a palotába — azt mondja — ezt a nagy lakodalmat?

— Óh, kedves idesapám! Magok nem váltottak meg engemet a haláltul, hanem megváltott engemet — azt mondja — az ismeretlen (na, hogy mondjam mán?), akivel nem vótam megismerkedve még legjobbbadán, hanem — azt mondja — a szeretóm, az váltott meg, hát azért most mindenféle vagyok!

— Hát milyen vagy, fijam?

— Hát győjjenek, nizzik meg!

Mikor megnízték, látták, hogy a sarok félig arannyal.

— Na kedves gyermekem! Hát ezt nem gondoltuk, hogy ez van a nyakadba!

— Na apám, ha nem gondolták, hogy ez van a nyakamba, hanem amék úton jöttetek, azon menjetek el! Milt azír, mert itt az én feleségem váltott meg engemet a haláltul és azé most mindenféle vagyon!

Az apjok lehunyott szemmel, ledúrt kalappal befogtak, mert a fija nem fogadta meg. Mer vótak mán ott pincérek, meg minden, megmondta, hogy senkit ne fogadjanak, az udvarrul meg zavarják úköt, minden. Kizavarták úköt.

Az apjáék hazamentek, ezek boldogul éltek. És a mai napig iélnek, ha meg nem haltak.”

*

Erich Pohl behatóan foglalkozott azzal a balladatípussal, amelyhez Pataki Géza balladája is szorosán kapcsolódik.¹ A szláv és román balladacsoport keretében sajátos magyar balladáknak tartja a „sárga kígyó” típus változatait, melynek közös tartalma a következő: Egy legény vagy leány fekszik a bokorban, s egy kígyó a kebelébe mászik. Szalad az apjához, anyjához, testvéreihez, de egyik sem hajlandó a kezét feláldozni. A szerető azonban nem riad el a kígyótól. — E. Pohl — a magyar altípusra vonatkozó — jellemzése tökéletesen illik a Pataki Géza által előadott balladára is.

Meg kell említeni, hogy a „sárga kígyó” balladatípus kétféle variánsa ismeretes. Az egyikben a *szerelem próbájáról* van szó, vagyis arról, hogy a balladahős a hozzátartozóit sorra próbára teszi; a kígyóról csak azért beszél, hogy megtudja: ki milyen hűséggel van iránta? *Kodály Zoltán* egy Nyitra megyei ballada közlésénél írja: „Az énekes még hozzátette magyarázatul, hogy nem is kígyó volt az énekes kebelében, hanem egy csomó talált aranypénz, a rokonait csak próbára akarta tenni.”² Több hasonló magyar balladát ismerünk.

A másik változatcsoportban nem fiktív, hanem valódi kígyóról van szó, melyben a *kígyó kincské változása* a balladahősnek is meglepetést okoz. A magyar balladaváltozatokon belül az utóbbi csoporthoz tartozik Pataki Géza balladája, ezt a csoportot kell eredetibbnek tartanunk. Pohl rámutat arra, hogy a magyar balladákban a kígyó gyakran arany- vagy ezüstpénzzé változik.³ A „sárga kígyó” (áspis kígyó) fentebb említett két változatcsoportja

¹ *Erich Pohl*, Die deutsche Volksballade von der Losgekauften. Helsinki, 1934. FFC 105. 292—294.

² *Ethnographia* XVIII (1907). 112.

³ *E. Pohl* i. m. 293.

között nincs éles határvonal, sok az átmenet, így szétválasztásuk meg sem kísérelhető.

Hazánkban elsőnek *Ortutay Gyula* foglalkozott a „sárga kígyó” balladával. Megállapítja, hogy: „A szerelmes hűségéről való meggyőződésének ez a próbája, a szerelmes elszántságának ez a megnyilatkozása nemcsak az európai, de még az afrikai epikumanyagban is megtalálható.”⁴ *Dános Erzsébet* a kígyó kincsesé változásának motívumát — *Ortutay* nyomán — délszláv hatásnak tartja, megemlítve, hogy: „Nálunk ez a mozzanat a legtöbb változatban már elkopott, de azért itt is, ott is megtalálható.”⁵

Tudomásunk szerint ez ideig a „sárga kígyó” balladatípus 21 magyar változatát publikálták.⁶ *Kálmány Lajos* Meződombegyházán gyűjtött balladája⁷ tartalmilag teljesen megegyezik *Pataki Géza* balladájával. Közel álló változatoknak tartjuk még *Bartók Béla* Csíkrákoson,⁸ *Szegő Julia* Lészpeden (moldvai csángó),⁹ valamint *Kálmány Lajos* Morotva (Erdély)¹⁰ és *Szaján* (Erdély) községekben gyűjtött balladáját. E balladák közös vonása az, hogy mindegyikben megtaláljuk a *kígyó kincsesé változásának* motívumát. Itt most csupán utalunk arra a tényre, hogy az említett hat rokon balladaváltozat — beleértve a nyirbátorit is — Erdély, illetőleg Erdéllyel közvetlen szomszédos területről került elő.

*

⁴ *Ortutay Gyula*, Székely népballadák. Bp., é.n. 300.

⁵ *Dános Erzsébet*, A magyar népballada. Budapest, 1938. 132.

⁶ *Alföld*: *Kálmány Lajos* népköltési hagyatéka II. (Szerk. *Ortutay Gyula*) Alföldi népballadák. Bp., 1954. 64—66.; 2. *Bogdánfalva*: *Ethnographia* XLII (1931). 140.; 3. *Csanádapáca*: *Kálmány Lajos*, Koszorúk az Alföld vad virágaiból II. Arad, 1878. 62—63.; *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* I (1887). 38.; 4. *Csíkrákos*: *Ethnographia* XIX (1908). 50-51.; *Bartók Béla*, A magyar népdal. Bp., 1924. 45.; *Robert Graggert*, Ungarische Balladen. Berlin und Leipzig, 1926. 13—14.; *Ortutay Gyula*, Székely népballadák. Bp., é.n. 207—211.; *Kodály Zoltán* — *Vargyas Lajos*, A magyar népzene. Bp., 1952. 228.; 5. *Gajdár* (Moldva): Moldvai csángó népdalok és népballadák. Szerk. *Faragó* — *Jagamas*. Bp., é.n. 89—91.; 6. *Ghimes*: *Ethnographia* XIII (1907). 112.; 7. *Gaiceana-Unguri*: *Domokos Pál Péter*, A moldvai magyarság. Bp., (1941). 255—256.; 8. *Lapujtó*: *Magyar Nyelvőr* XI (1882). 239—240.; 9. *Lészped*: *Faragó* — *Jagamas* i. m. 91—92.; 10. *Lészped*: *Faragó* — *Jagamas* i. m. 87—89.; 11. *Lészped*: *Domokos Pál Péter* i. m. 256.; 12. *Mezőbánd*: *Ethnologische* i. m. 36.; 13. *Meződombegyháza*: *Kálmány Lajos* népköltészeti hagyatéka i. m. 60—63.; *Ethnologische* i. m. 34—35.; 14. *Morotva*: *Kálmány Lajos*, Szeged népe II. Arad, 1882. 12—13.; *Ethnologische* i. m. 38—39.; 15. *Pécska*: *Koszorúk az Alföld vad virágaiból* I. Arad, 1877. 21—23.; 16. *Szaján*: *Kálmány Lajos*, Szeged népe II. Aradon, 1882. 13—14.; *Ethnologische* i. m. 38.; 17. *Szárhegy*: *Bartók Béla* — *Kodály Zoltán*, Erdélyi magyar népdalok. Bp., 1921. 134.; *Kodály Zoltán* — *Vargyas Lajos*, A magyar népzene. Bp., 1952. 102.; 18. *Székelyföld*: *Ethnologische* i. m. 37.; 19. *Székely-keresztúr*: *Erdélyi Múzeum* V (1888). 501—502.; 20. *Szeketura* (Moldva): *Domokos Pál Péter* i. m. 254.; *Domokos Pál Péter*, Mert akkor az idő napkeletre fordul. Cluj-Kolozsvár, 1940.8.; 21. Gyűjtési helye ismeretlen: *Arany László* és *Gyulai Pál*, Elegyes gyűjtések Magyarországon és Erdély különböző részeiből. (Magyar Népköltési Gyűjtemény I.) Pest, 1872. 189—190.; Ötödfélszáz énekek. *Pálóczy Horváth Ádám* dalgyűjteménye az 1813. évből. Bp., 1953. 389.; *Ethnologische* i. m. 37—38.

⁷ *Kálmány Lajos* népköltési hagyatéka i. m. 60—63.

⁸ *Ethnographia* XVIII (1907). 112.

⁹ *Faragó* — *Jagamas* i. m. 87—89.

¹⁰ *Kálmány Lajos*, Szeged népe II. Arad, 1882. 12—13., 13—14.

Pataki Géza „Iszonyat gazdag ember” című balladájának dallama is sajátos vonásokat mutat, dallamszerkezetének mindössze egy megfelelőjét ismerjük.¹¹ A verssorok 12 szótagosak, bár Pataki Gézánál az első sor ettől eltér 10, illetve 13 szótagos). Véleményünk szerint eredetileg a nyírbátonyi ballada is 12 szótaggal, „Jó es-tét jó es-tét é-des ö-reg-a-nyám” szöveggel kezdődhetett. A dallam ereszkedő szerkezete, pentaton jellege, parlandó előadásmódja is kétségtelenné teszi, hogy az általunk gyűjtött ballada a magyar balladakincs szerves része.

Véleményünk szerint külön figyelmet érdemel az a kérdés, hogy „Vót egy iszonyat gazdag ember” című ballada miért éppen a cigány lakosság köréből került elő, miért él olyan szívósan a néphagyomány a nyírbátonyi cigányságnál?

Nyírbátor községben 1901. január 1. — 1960. december 31. között eltelt időszakban 843 cigánygyermek született.¹² Évtizedenként tagolva az 1910-es években 81, az 1920-as években 89, az 1930-as években 140, az 1940-es években 201, az 1950-es években pedig 202 újszülött látott napvilágot. Nyírbátorban lényegében hét cigány nemzetség él; a 60 év során születettek közül 274 fő *Varga*, 126 fő *Szilágyi*, 61 fő *Farkas*, 57 fő *Balog* vagy *Balogh*, 40 fő *Pataki*, 27 fő *Sebők* és ugyancsak 27 fő *Fenyő* családnevet visel. Tehát e hét nemzetséghez tartozik az 1901—1960 között születettek 73%-a. A fentiekén kívül elég gyakoriak a *Danó*, *Lakatos*, *Milák*, *Horváth* és *Zsigó* személynevek is.

A XIX. század 20-as, 30-as éveinek nyírbátonyi anyakönyveiben léptenyomon ugyancsak *Varga*, *Szilágyi*, *Pataki*, *Balog*, *Horváth* és *Zsigó* cigány személynevekkel találkozunk, viszont ugyanezek a nevek fordulnak elő a Nyírbátonyi környező községek (Encsencs, Gyulaj, Kisléta) anyakönyveiben is. A XVIII. század conscriptióiban a *Varga*, *Balog*, *Horváth*, *Zsigó* cigány személynevek más járásban nem fordulnak elő, annál inkább a nyírbátonyi járásban: Encsencs, Piricse, Gyulaj, Ófehértó, Pilis, Bogát, Kisléta községekben.¹³ Ezek az adatok azt mutatják, hogy a jelenlegi nyírbátonyi cigány lakosság ősei a XVIII. század második felében Nyírbátor környékén éltek, ekkortájt fokozatosan beszivárogtak Nyírbátorba és ott véglegesen letelepedtek. A XVIII. század végén, a XIX. század elején társadalmi rangjuk, megbecsülésük sokkal magasabb volt, mint a későbbi időszakban. A cigányösszeírások foglalkozási rovatainak tanúsága szerint ekkor még különböző kézműiparokkal foglalkoztak, nem kétséges, hogy a városiasan fejlődő Nyírbátor társadalmába szívesen látta a kovács, lakatos, harangöntő, teknővájó, nádkötő, rostás mesterembereket.

Arra egyáltalán nincsen adatunk, hogy a nyírbátonyi cigányok meddig beszéltek cigány nyelven; a ma élő öregek szerint nagyapjuknak a nagyapja is csak magyarul tudott. Ha a XVIII. század végén beszéltek is a cigány nyelvet,

¹¹ Szól a sárgarigó. Szerk. Schram Ferenc. Bp., 1957. 83. — Kiszáradt a tóból mind a víz mind a sár... Tiszacsege. Balla Péter gyűjtése.

¹² A nyírbátonyi születési anyakönyvekből természetesen itt csak azokat a cigány újszülötteket vettük figyelembe, akiknek szülei — a születés bejegyzésének időpontjában — Nyírbátorban laktak. Nem soroltuk a cigány lakosság közé azokat a családokat, amelyek — különösen a felszabadulás óta eltelt időszakban — kiemelkedtek a kulturális elmaradottságban levő (Téglaszin, Dögtér, Vágóhíd utcai cigánytelep, Újtelep) környezetből és a község társadalmába beleilleszkedtek.

¹³ Nyíregyházi Állami Levéltár. Cigányösszeírások: Fasc. 39. No. 106. (1773.); Fasc. 35. No. 4. (1781); Fasc. 55. No. 444. (1754.)

a vándorló életmód felhagyásával, a városba településsel a kettősnyelvűségnek is meg kellett szűnnie.

A XIX. század elején Nyírbátor lakossága — néhány többé-kevésbé sikeres per után — elkülönült a nagybirtokos Károlyiaktól. Szalontai írja, hogy: „A város lakóinak száma ebben az időben 375 család, tehát mintegy 1500 fő, de ebből mintegy 300 lélek már házas és házatlan zsellér, ami azt mutatja, hogy a jobbágyság rétegződése már megkezdődött, sőt előrehaladt.”¹⁴ Nyírbátor földműveléssel, kézműiparral foglalkozó lakossága a XIX. század elején mindenesetre már összeforrott, öntudatos társadalmat alkotott. Gazdag néphagyományairól már a XIX. század 40-es éveiből vannak adataink.¹⁵ Nem kétséges, hogy az írástudatlan, őshonos lakosság féltően őrizte történeti hagyományait,¹⁶ balladáit, meséit.

A városba települő cigányok nemcsak a magyar nyelvet, hanem a magyar nyelv és népi kultúra által hordozott hagyományokat, szokásokat is átvették; ugyanakkor a cigány nyelvvel együtt szinte teljesen elfeledték az eredeti cigány hagyományait. Nem célunk itt a faji megkülönböztetés végzetes politikájának okait taglalni, mindenesetre a következményei sajnos ma is érezhetőek: a cigányságot a város lakossága kivetette magából, a város szélére szorult, kulturális fejlődése szinte teljesen abbamaradt. Mindehhez hozzájárult az is, hogy a cigány kézműipari termékek az olcsóbb gyári termékekkel nem tudtak versenyre kelni.

A városi lakosságtól elzárt cigányság továbbra is őrizte és ápolta hagyományait, melyek eredetileg a XVIII. század végi, XIX. század eleji nyírbátori magyar lakosság hagyományai voltak. Nyírbátor dolgozó parasztságának társadalma a múlt század vége óta iskolázott, újságolvasó, majd rádióhallgató közönség lett, ősi hagyományokkal egyre kevesebbet törődött. A nyírbátori cigány település lakói azonban máig is szívósan őrzik a 150—200 év előtti nyírbátori néphagyományokat.

Pataki Géza ízig-vérig ehhez a cigány településhez tartozik. Apja: Varga János téglavető mester volt. Anyja családi nevét viseli, mivel szülei törvényes házasságot nem kötöttek. Pataki Géza iskolába sohasem járt, írni-olvasni nem tanult meg. A meséket, balladákat még gyermekkorában, a Téglaszinben tanulta meg. Így vette át az öregektől, így őrizte meg a számunkra a „Vót egy iszonyat gazdag ember” című balladát is.

Remélhetőleg e ballada és balladaénekes bemutatásával bizonyos mértékig sikerült rávilágítani a népköltészet szívós továbbélésének okaira. Meg vagyunk győződve arról, hogy a magyarországi cigányság folklórjának vizsgálata, elemzése nemcsak az ún. cigányfolklór, hanem a magyar népköltészet tanulmányozásához is gazdag anyagot nyújt.

Erdész Sándor

¹⁴ *Fentz Géza — Szalontai Barnabás*, Nyírbátor. Bp., 1959. 15.

¹⁵ *Ipolyi Arnold népmese gyűjteménye*. Szerk. Kálmány Lajos. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII.) Bp., 1914. 202—217.

¹⁶ Itt csak utalunk arra, hogy a Báthori családról több történeti mondát sikerült felgyűjtenünk.

DIE BALLADE VON DER „GELBEN SCHLANGE“

Im Dezember 1962 verbrachte ich längere Zeit in der kleinen Stadt Nyírbátor (im Komitat Szabolcs-Szatmár) ,wo ich Gelegenheit hatte, das traditionelle Material der Märchenerzähler der Zigeunersiedlung auf Tonband aufzunehmen.

Der Ziegelstreicher Géza Pataki übermittelte die meisten Angaben; er sprach, bzw. sang 33 Volksmärchen, Sagen und sechs Volksballaden in das Tonbandgerät. Auffallend war, dass sich in den völkischen Traditionen der Zigeuner von Nyírbátor eine alte Schicht ausgesprochen ungarischen Märchen- und Balladenmaterials nicht verkennen lässt. Die von Géza Pataki vorgetragene „Es war einmal ein riesig reicher Mann“ betitelte Ballade handelt davor, dass drei Brüder mit dem Fuhrwerk zum Hétiháter Meierhof fahren, denn dort wohnte eines jeden Liebste. Unterwegs wird der Jüngste vom Wagen heruntergestossen. Er schläft im Busch ein und eine gelbe Schlange kriecht in seinen Busen. Er läuft zu seiner Mutter, zum Vater, zum Bruder, zur Schwester, aber niemand hat den Mut, die Schlange hervorzuholen. Schliesslich läuft er zu seiner Liebsten, die die Schlange herausreisst und auf den Tisch wirft. Die Schlange verwandelt sich in pures Gold. Sie kaufen ein Schloss, heiraten und die Hochzeitsfeier dauert zwei Wochen lang. Die Eltern des Junges besuchen das junge Paar. Der Sohn verstösst die treulosen Eltern aus dem Schloss. — Erich Pohl befasste sich mit den internationalen Beziehungen dieses Balladentyps. Bis nun sind zwei publizierte ungarische Versionen bekannt. Die nächststehenden Versionen der von Géza Pataki vorgetragene Ballade stammen sämtlich aus Siebenbürgen bzw. einem Siebenbürgen benachbarten Gebiet.

Die Vorfahren Géza Pataki liessen sich zu Beginn des 19. Jahrhunderts in der Stadt nieder. Die Zigeuner befassten sich damals mit Ziegelstreicherei, sie waren Schmiede, Schlosser, Siebmacher oder Rohrbinder. Die wachsende Stadt benötigte die Arbeit der Zigeuner-Handwerker. Damals gliederten sich die Zigeuner der Kleinstadtsozietät ein, ihre Sprache geriet in Vergessenheit. Zusammen mit der ungarischen Sprache übernahmen sie die ungarische Volkskultur und auch die völkischen Traditionen. Infolge der kapitalistischen Entwicklung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden die Zigeuner an den Stadtrand verdrängt, ihre kulturelle Entwicklung stockte. Dazu kam noch, dass die handgewerblichen Erzeugnisse der Zigeuner mit den billigeren Fabrikwaren nicht Schritt halten konnten. Die von der Stadtbevölkerung isolierten Zigeuner bewahrten und pflegten ihre Traditionen, welche ursprünglich Überlieferungen der Ende des 18. — Anfang des 19. Jahrhunderts in Nyírbátor lebenden ungarischen Bevölkerung waren.

Die Sozietät der Bauern von Nyírbátor ist seit Ende des vorigen Jahrhunderts geschult, sie wurde zu zeitungslesendem, später zu radiohörendem Publikum, welches sich immer weniger um die alten Traditionen kümmerte. Die Bewohner des Zigeunerviertels von Nyírbátor jedoch bewahren die 150—200 Jahre alten Volksüberlieferungen ausdauernd bis zum heutigen Tage.

S. Erdész

HAZAI VIZSGÁLATOK A MADARAK
BURGONYABOGÁR
(LEPTINOTARSA DECEMLINEATA SAY)
PUSZTÍTÁSÁRÓL

Az utóbbi években egyre sokoldalúbb problémává válik az emberre-magasabbrendű állatokra veszélyt jelentő, mezőgazdasági terményeinket nem egyszer élvezhetetlenné tevő, nagy toxicitású vegyszerek növényvédelmi alkalmazása. Nemzetközi megmozdulások szorgalmazzák a negatívumokat is jelentő készítmények betiltását és ez a folyamat természetesen fokozott mértékben teszi érdekeltté a biológiai védekezésben rejlő lehetőségeket.

Magyarországon, de elsősorban Szabolcs-Szatmár megyében a burgonyabogár irtása növényvédelmünk egyik súlyponti problémája. A kártevő természetes ellenségei közül a madarokról még alig van publikált hazai adatunk (Manninger 1948—51, Sterbetz 1962—63, 1964). A gödöllői Agrártudományi Egyetemen dr. Nagy Emil fácánokkal végzett etetési kísérleteket, nagyszámú gyomortartalmat vizsgált át vadonélő példányokból és e faj burgonyabogár pusztítását jelentős növényvédelmi tényezőnek találta. Az elmúlt két évtized nemzetközi, főképp nyugateurópai irodalmát Keve (1954) foglalta össze, majd Szczepeky (1956) lengyelországi adatokkal egészítette ki a korábbi tanulmányokat.

Keve (1954) irodalmi áttekintése a következő madárfajok burgonyabogár fogyasztását tárgyalja: Kormos varjú (*Corvus corone*), vetési varjú (*Corvus frugilegus*), szarka (*Pica pica*), szajkó (*Garrulus glandarius*), seregély (*Sturnus vulgaris*), sárga rigó (*Oriolus oriolus*), házi veréb (*Passer domesticus*), citrom sármány (*Emberiza citrinella*), mezei pacsirta (*Alauda arvensis*), töviszűrő gébics (*Lanius collurio*), mezei poszáta (*Sylvia communis*), énekes rigó (*Turdus philomelos*), kertzi rozsdafark (*Phoenicurus phoenicurus*), házi rozsdafark (*Phoenicurus ochruros*), bubos banka (*Upupa epops*), macska bagoly (*Strix aluco*), egerész ölyv (*Buteo buteo*), tőkés réce (*Anas platyrhynchos*), bibic (*Vanellus vanellus*), danka sirály (*Larus ridibundus*), császármadár (*Tetrastes bonasia*), fogoly (*Perdix perdix*), vörös fogoly (*Alectoris rufa*), fácán (*Phasianus colchicus*), házi baromfi (*Gallus domesticus*).

Szczepeky (1956), mint újabb *Leptinotarsa* pusztítót, ezenfelül a lappantyut (*Caprimulgus europaeus*), a fekete rigót (*Turdus merula*), kenderikét (*Carduelis cannabina*), kakukot (*Cuculus canorus*), gólyát (*Ciconia ciconia*), és örvös galambot (*Columba palumbus*) említi.

További új faj Podhradszky János kenderesi megfigyelésében a házi galamb (*Columba domestica*). Az adatközlő 1962 augusztusában egy burgonyabogár fogyasztásra mondhatni specializálódott házi galambról tett említést intézetünknek.

Hazai vizsgálataim során mindezekon kívül a szürke varjú (*Corvus*

cornix) és pajzsos cankó (*Philomachus pugnax*) burgonyabogár pusztítását tudtam megállapítani.

Tanulmányom további részében saját vizsgálataim eredményeit ismertetem. Az egyes madárfajokat gazdasági jelentőségük rangsorában tárgyalom.

FÁCÁN (*PHASIANUS COLCHICUS*)

Az irodalom egybehangzó megállapítása, hogy a burgonyabogarat, illetve annak lárváját pusztító madarak között a fácáné a vezető szerep. Az idevonatkozó hazai adatok publikálása az előbbieken említett kísérleteket végző Nagy Emil feladata. A Madártani Intézethez az utóbbi évek során bekerült néhány fácángyomor közül csupán egy tartalmazott 12 db imágót. Adata: Hódmezővásárhely 1963. XI. 1. A gyűjtés helye friss szántás, minden valószínűség szerint az eke által felszínre hozott bogaraktól táplálkozott. Ugyancsak Hódmezővásárhelyen, 1960. szeptember 16-án feltűnően erős burgonyabogár mozgás alkalmával figyeltem meg rendkívül aktívan táplálkozó fácánokat.

VETÉSI VARJÚ (*CORVUS FRUGILEGUS*)

Hódmezővásárhelyen, a Saséri-rezervátumban 1960. szeptember 13-án gyűjtött 3 db gyomorban 53 db imágót találtam. Varga Pál vadór szerint ugyanott, 1963 májusában lőtt néhány példány begye tömve volt burgonyabogárral.

Bogárrajzás idején Hódmezővásárhelyen, Mezőfalván, Hajdúhadházon és Nyíregyháza környékén több alkalommal figyeltem meg imágókat zsákmányoló vetési varjakat. A madarak tendenciózus burgonyabogár vadászatát is meg lehetett állapítani. Nyíregyházán 1964. augusztus 11-én a város közelében az utakon, árokszéleken mászkáló bogarakat is vetési varjak szedegették.

SZÜRKE VARJÚ (*CORVUS CORNIX*)

A szürke varjú, mint a varjúfélék általában, két időszakban pusztítja a burgonyabogarakat. Télen az eke által kiforgatott, áttelelő imágókat és későtavasztól koraőszig a földfelszínen tartózkodó lárvákat, bogarakat.

December és március időközéből 48 db szürke varjú gyomortartalom vizsgálatát végeztem az ország legkülönbözőbb pontjairól. Négy esetben találtam összesen 11 db burgonyabogarat. A tavaszi és nyári aspektusból 46 gyomor állt rendelkezésemre. Legkorábban április 20-án, legkésőbb szeptember 23-án állapítottam meg *Leptinotarsa* fogyasztását. 13 esetben 113 imágót és 53 lárvát találtam a gyomrokban. Lárvákból 18 db (június 20), imágókból 35 db (szeptember 21) volt az egy gyomorban levő legmagasabb példányszám.

S Z A R K A (P I C A P I C A)

Téli példányokban egyszer sem találtam burgonyabogarat. Tavaszi és nyári aspektusból az ország különböző pontjain gyűjtött szarka gyomrokban 43 példányból 17 tartalmazott 63 db imágót, illetve 35 db lárvát (Sterbetz 1964). Legkorábbi előfordulás június 9, legkésőbbi szeptember 23. Az egy gyomorban talált legnagyobb példányszám imágóból 16 db, lárvából 13 db.

D A N K A S I R Á L Y (L A R U S R I D I B U N D U S)

A nemzetközi irodalomból kedvező véleményezéssel ismerjük. Egyetlen hazai adatunk szintén figyelemreméltó tényezőnek mutatja be a danka sirályt. Apajpusztán 1959. augusztus 30-án mintegy ezer főnyi sirálytömeget figyeltem meg szorgos táplálkozás közben, burgonyabogárral erősen fertőzött szántóföldeken. Egy elejtett madár nyelöcsövében és gyomrában 21 db burgonyabogár imágót, 1 nagy Ortopthera lábat, 2 kisebb Ortopthera lábat, kevés meghatározhatatlan rovarmaradványt és pépes anyagot találtam.

H Á Z I T Y Ú K (G A L L U S D O M E S T I C U S)

Mezőfalván az állami gazdaság baromfitelepén egy rendkívül erősen fertőzött burgonyatáblára hajtották a tyúkokat. A 3 kh-nyi területen mintegy 180—200 db baromfi azonban csak immel-ámmal szedegetett. Az első ilyen kísérlet negatívuma nem jelenti azt, hogy a házi baromfitól nem várhatunk eredményeket, mivel a németországi kísérletek évekkal ezelőtt bebizonyították már, hogy megfelelő szoktatás után jelentős sikerre számíthatunk.

B Í B I C (V A N E L L U S V A N E L L U S)

Apajpusztán 1963. augusztus 4-én elgazosodott, és jórészt nyári felhasználásra kitermelt burgonyaföldön, illetőleg annak közvetlen közelében legelőn, mintegy 2000 főnyi bibicesapatból lőttem ki egy példányt. A madár emésztőszerveiből 1 burgonyabogár imágo, igen nagy mennyiségű chitin törmelék, néhány apróbb, meghatározhatatlan rovar került elő.

P A J Z S O S C A N K Ó (P H I L O M A C H U S P U G N A X)

E fajból későtavasztól koraőszig, a burgonyabogár földfeletti tartózkodásának időszakából 84 db gyomrot vizsgáltam, főképp Festucetum pseudovinae típusú szikes legelőkről, halastavak környékéről. A gyűjtőhelyeknek mintegy 8—10%-a volt szántóterület. Kardoskúton 1964. június 11-én egy csapatból gyűjtött 34 madár mindegyikében találtam 1—1 db burgonyabogarat. A gyomrokból ezenkívül csigahéjat, chitin törmeléket, 2 db Hister sp.-t, 1 db Harpalus sp.-t, 3 db Amara sp.-t, 4 db Otiorrhynchus ligustri-t, 2 db Saprinus sp.-t, és 1 db Polydrosus sp.-t mutattam ki. Az ugyancsak Kardoskúton 1964. június 4-én elejtett madárban egyetlen táplálékfeleséggként 1 db

burgonyabogár imágót találtam. A 84 db tavaszi-nyári pajzsoscankó-gyomorból csupán két alkalommal gyűjtött, 5 db gyomor tartalmazott burgonyabogarat.

TÖVISSZÚRÓ GÉBICS (LANIUS COLLURIO)

Hódmezővásárhelyen 1960. június 11-én tövisszúró gébics fészke mellett tövisre szúrt burgonyabogár imágót találtam. A fiókáit etető madárnál azonban burgonyabogarat nem tudtam megfigyelni.

HÁZI VERÉB (PASSER DOMESTICUS)

Mezőfalván 1960. május 12-én bogárlepte burgonyatáblán nagy csapat házi verebet figyeltem meg, amint meglehetősen aktívan kutattak táplálék után. Gyűjtésre nem volt lehetőségem. Szepesvári László ellenben 1959 tavaszán Üllő községben házi veréb begyéből mutatott ki burgonyabogarat.

Mindezek után az irdalomra és a hazai vizsgálatok konkrétumaira támaszkodva megállapíthatjuk az alábbiakat:

Sajátos védőszíne, kellemetlen szagú, enyhén mérgező testnedve általában jó védelmet nyújt a burgonyabogár lárvájának és imágójának. A madarak a bogarat a lárvánál gyakrabban és nagyobb egyedszámban pusztítják. Európában ezideig 36 faj esetében mutatták ki a burgonyabogár fogyasztását, de többnyire csak kis egyedszámban és alkalmoszerűen felvett kártevőket produkáltak a különböző madárfajok. A gyomortartalom vizsgálatok és etetési kísérletek azonban bebizonyították, hogy egyes fajok a burgonyabogár kellő megszokása, tömeges bogárrajzás és az egyéb tápláléknevek egyidejű kedvezőtlen alakulása mellett számottevő növényvédelmi tényezőként szerepelhetnek. Ugyancsak kísérleti tények igazolják, hogy az érdekelt madarak az elfogyasztott bogarakon kívül még tekintélyes mennyiséget, anélkül, hogy táplálkoznakak belőlük, el is pusztítanak.

Eddigi adataink értelmében Magyarországon a fácán, a fogoly, a vetési szürkevarjú, a szarka, a danka sirály és a házi baromfi gyakorlatilag is méltányolható burgonyabogár pusztításával számolhatunk.

Sterbetz István

IRODALOM

1. *Keve, A.*: (1954) A madarak szerepe az új kártevők elleni védekezésben. A növényvédelem időszerű kérdései. 4. p. 22.
2. *Manniger, G.A.*: (1948—51) A kolorádó bogár és a madarak. Aquila LV—LVIII. p. 265—309.
3. *Sterbetz, I.*: (1962—63) Madarak burgonyabogár pusztítása. Aquila LXIX—LXX. p. 272.
4. *Sterbetz, I.*: (1964) Beiträge zur Erforschung der wirtschaftlichen Bedeutung der Elster (*Pica pica*) in Ungarn. (Angewandte Ornithologie H. 1. Bd. 2. p. 30—36).
5. *Szczepesky, J.B.*: (1956) A study of the rote of Birds in the control of Colorado Beetles in Poland. Trudi problem i Temat Sovescs. IX. pp. 342—350.

DIE ROLLE DER VÖGEL IN DER NICHTUNG DES KARTOFFELKÄFERS IN UNGARN

Nach Zusammenfassung der einschlägigen Literatur und der ungarischen Beobachtungen über die Frage, welche Vögel Kartoffelkäfer fressen, werden Untersuchungen über 10 Vogelarten bekannt gegeben.

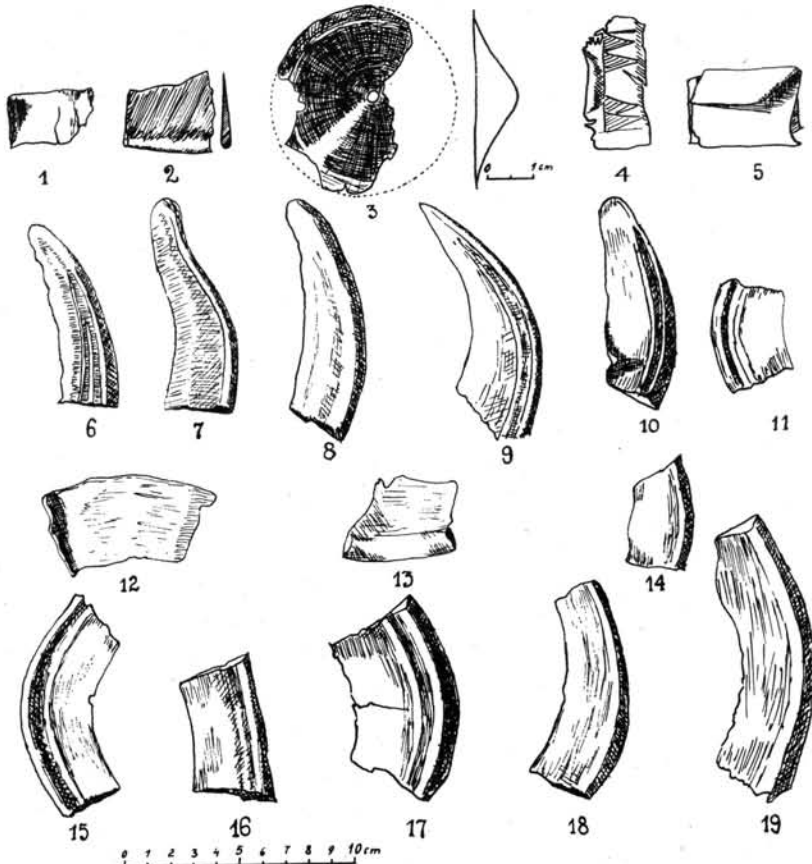
Die Resultate zeigen, dass in Ungarn die folgenden Vogelarten eine bedeutende Rolle im Kampf gegen den Kartoffelkäfer haben: Fasan (*Phasianus colchicus*), Rebhuhn (*Perdix perdix*), Saatkrähe (*Corvus frugilegus*), Nebelkrähe (*Corvus cornix*), Lachmöve (*Larus ridibundus*), Haushuhn (*Gallus domesticus*).

I. Sterbetz

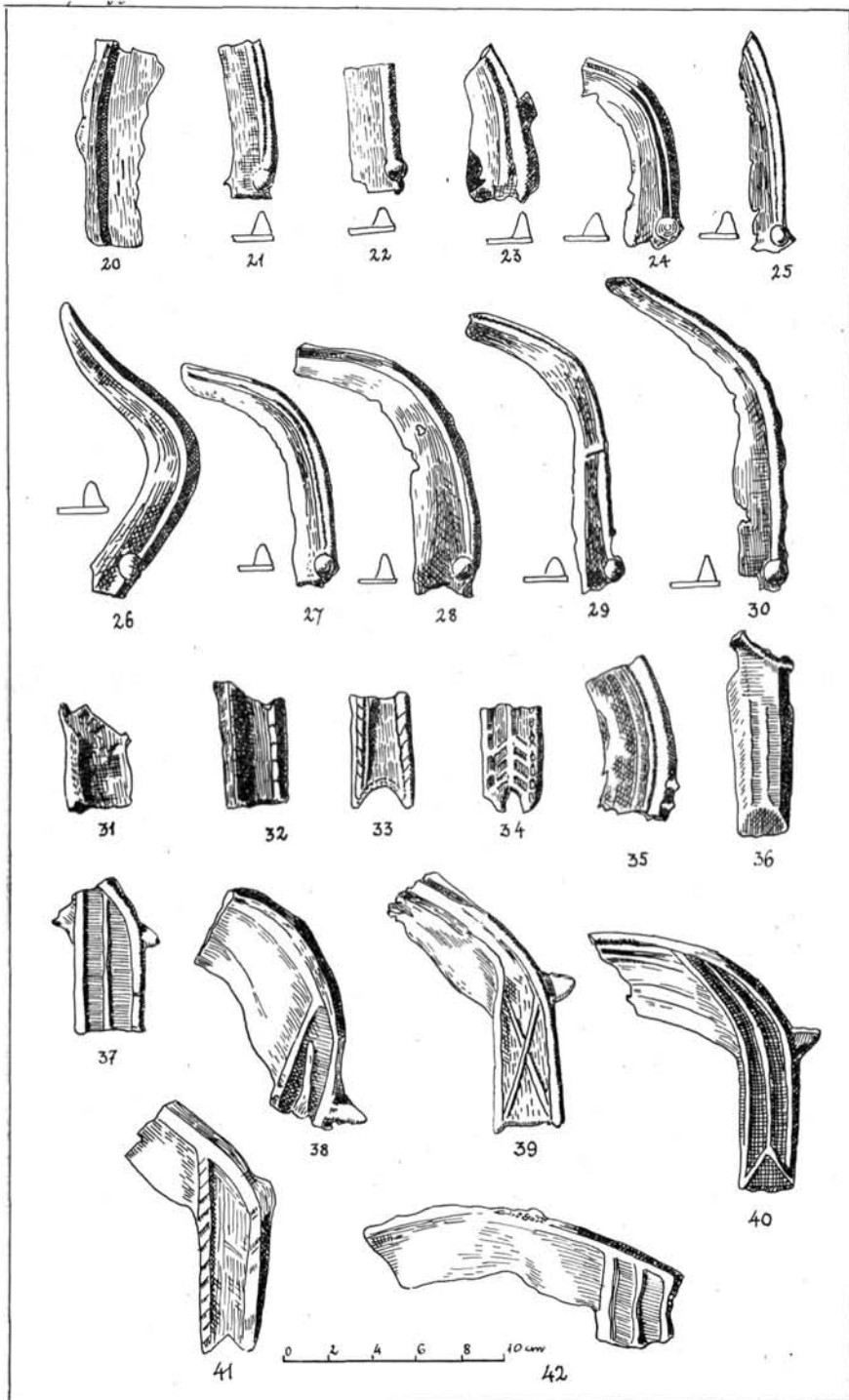
TÁBLÁK

Apagy. Bronzraktárlelet. 100 lé-
pésnyire dekkeltre a varuti állomás-
tól 1 meter mélyseghen. 71 darab.
Bronzlemez töredékek 1, 2, 4
papírvehány domboru bronzlemez 3
sarlótöredékek és sarlók 6-49
lándasa 50
harci csákány töredékek 51, 52
dó 54
fűlcs, kúpis balta töredékek 55, 56
szárnyas balta töredék 58
törtöredék 57
kard pengé töredék 59
12 darab bronzrög nincs lerajzolva

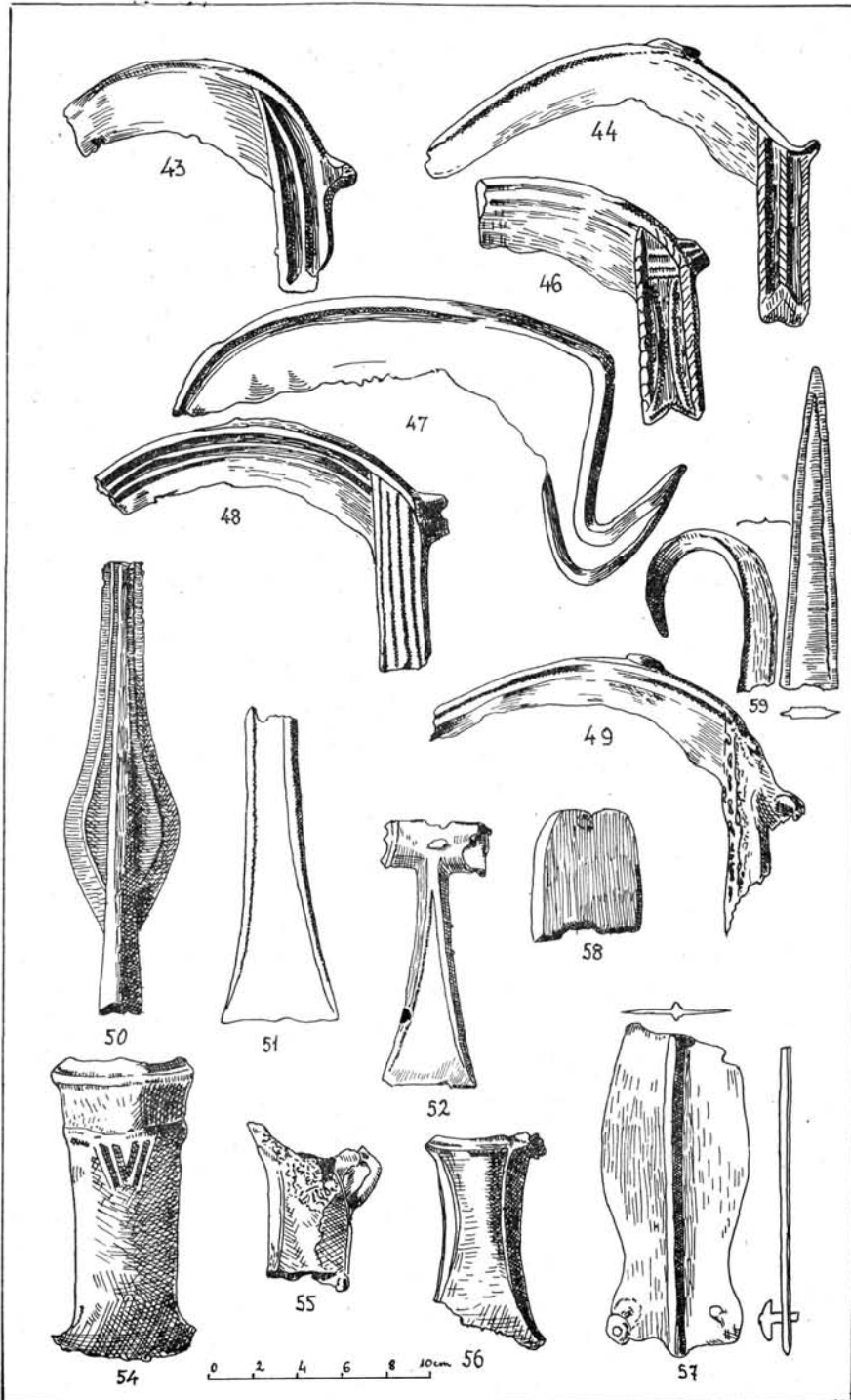
Apagy. Bronz depotfund 100 Schritte
von der Eisenbahnstation im 1 meter
Tiefe. 71 Stücke
Bruchstücke von Bronzeplatten 1, 2, 4
Papierdünne runde Kuppelscheibe 3
Sichelbruchstücke und Sichel 6-49
Lanzel 50
Streitaxte bruchstücke 51, 52
Spate 54
Keltan bruchstücke 55, 56
Palstab-Bruchstück 58
Dolch bruchstück 57
Bruchstück einer Schwerdtklinge 59
12 Bronz-rohestücke sind nicht
abgezeichnet.

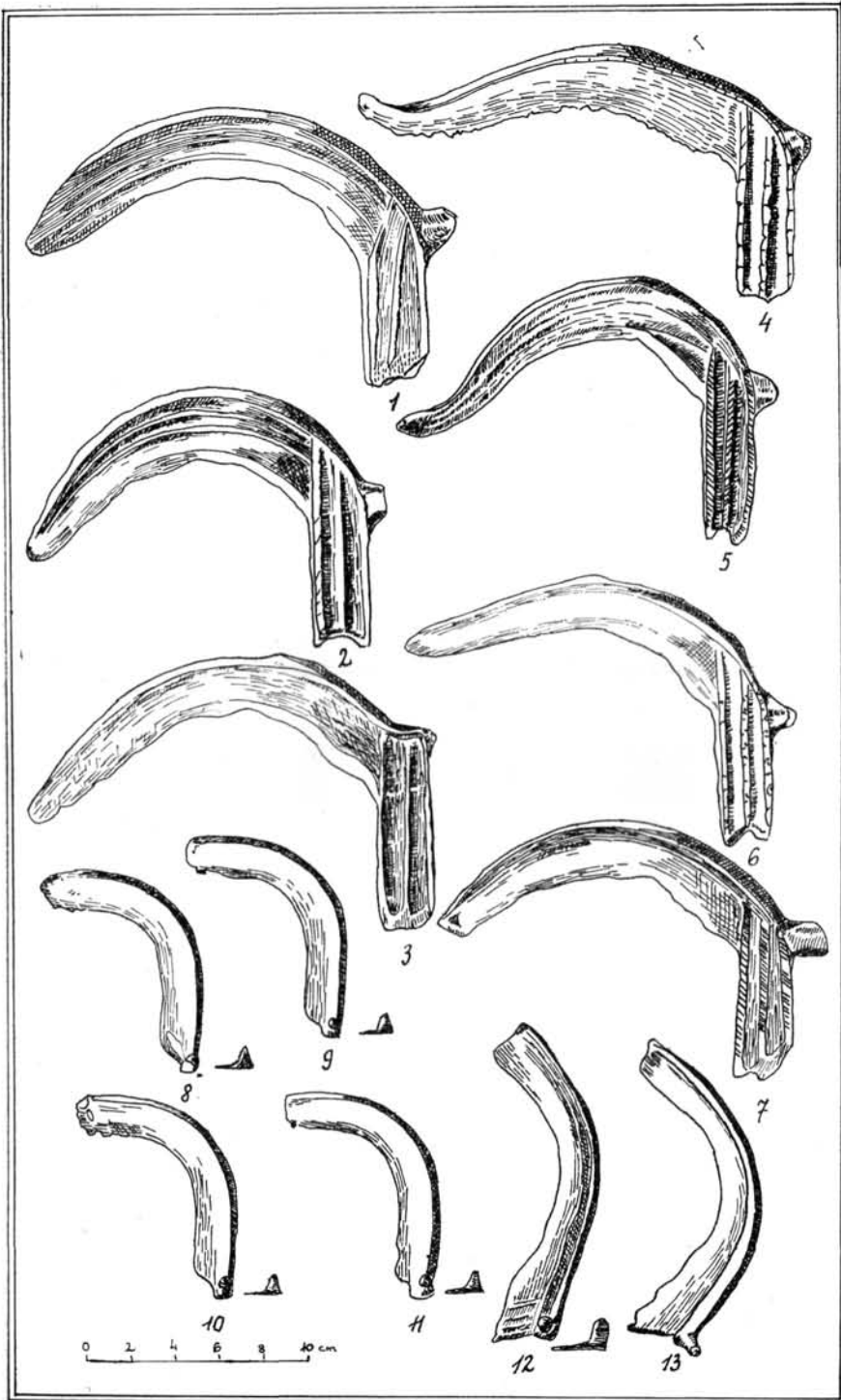
I. t.: Apagy. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

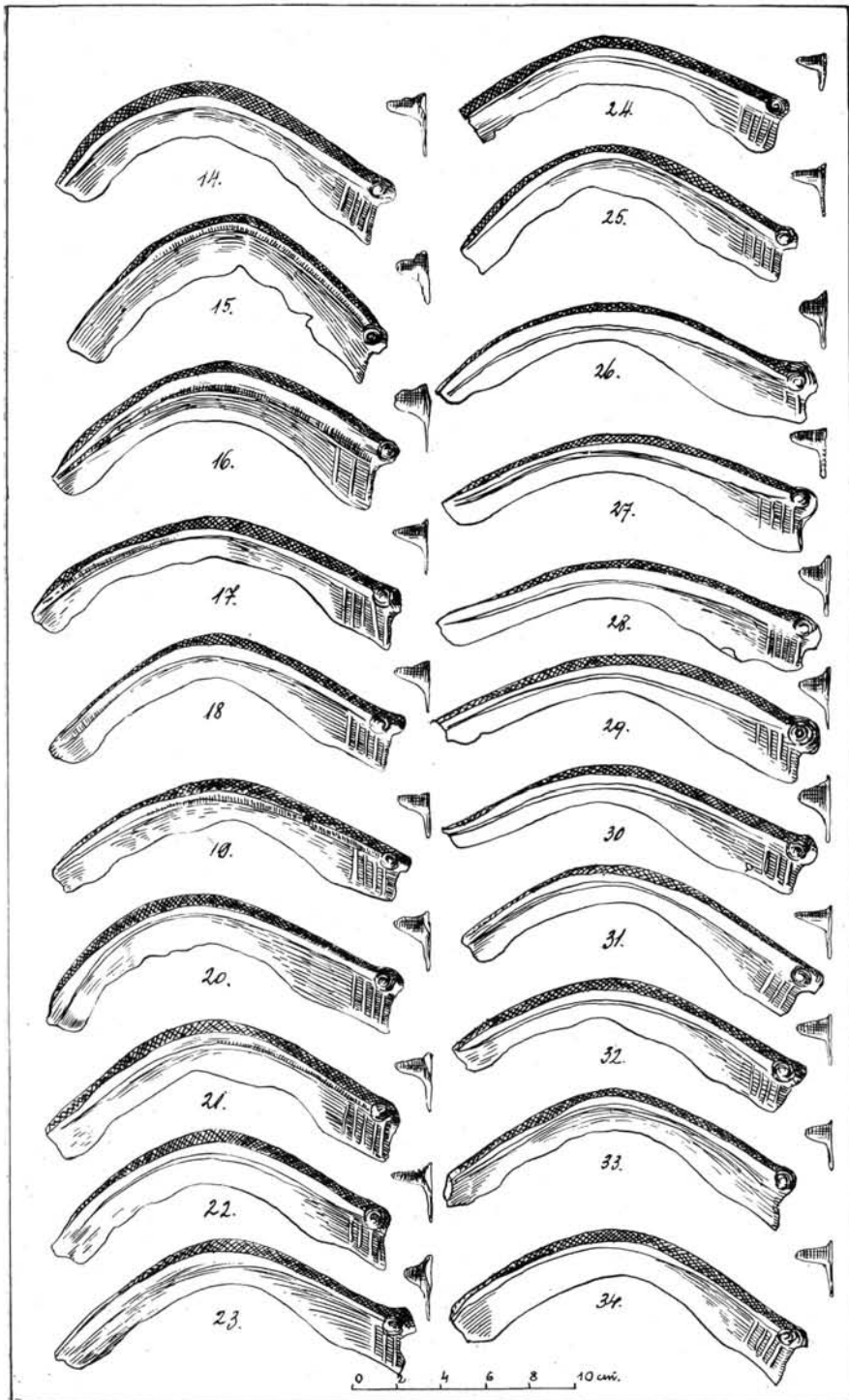
II. t.: Apagy. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

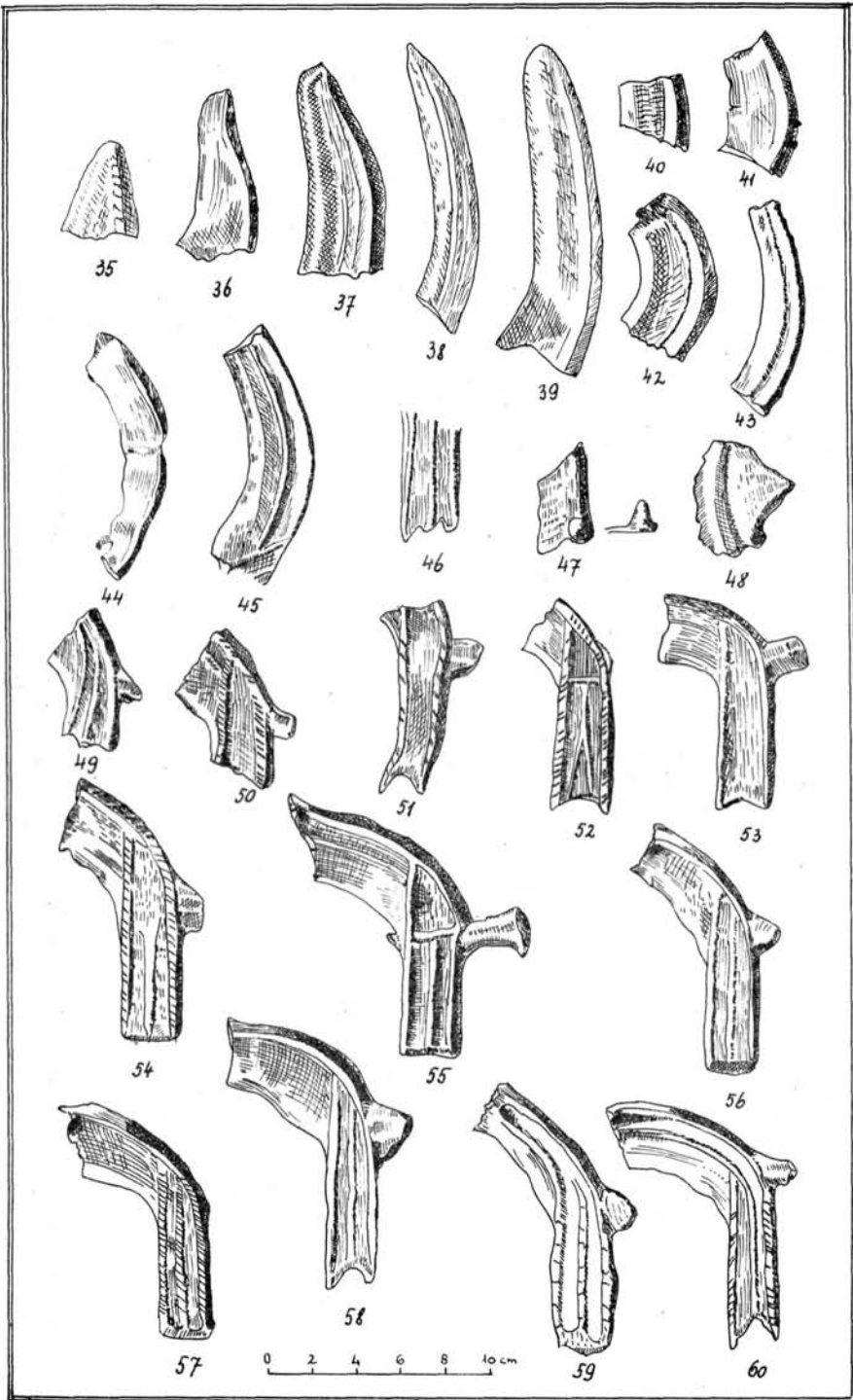
III. t.: Apagy. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

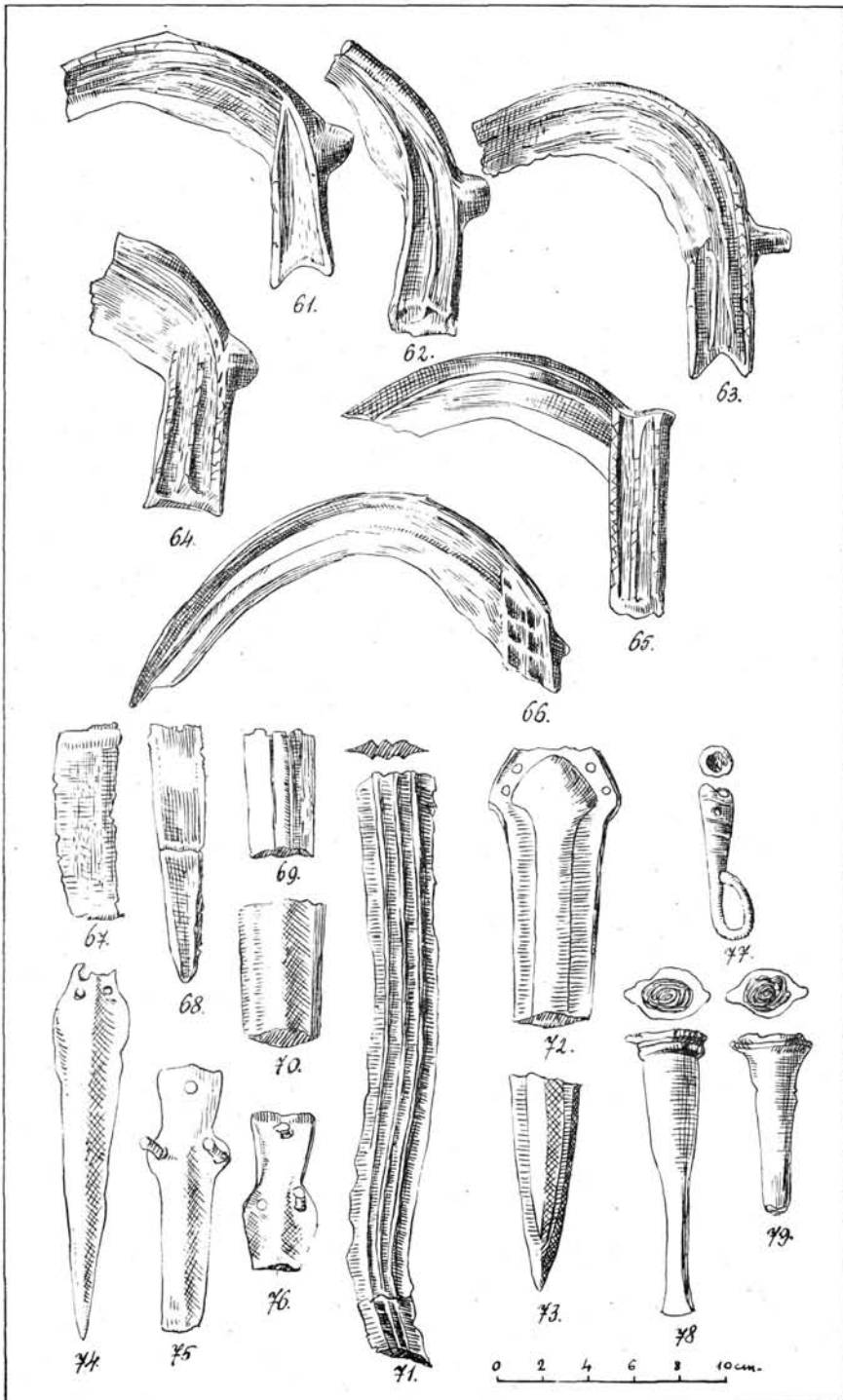
IV. t.: Balsa. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

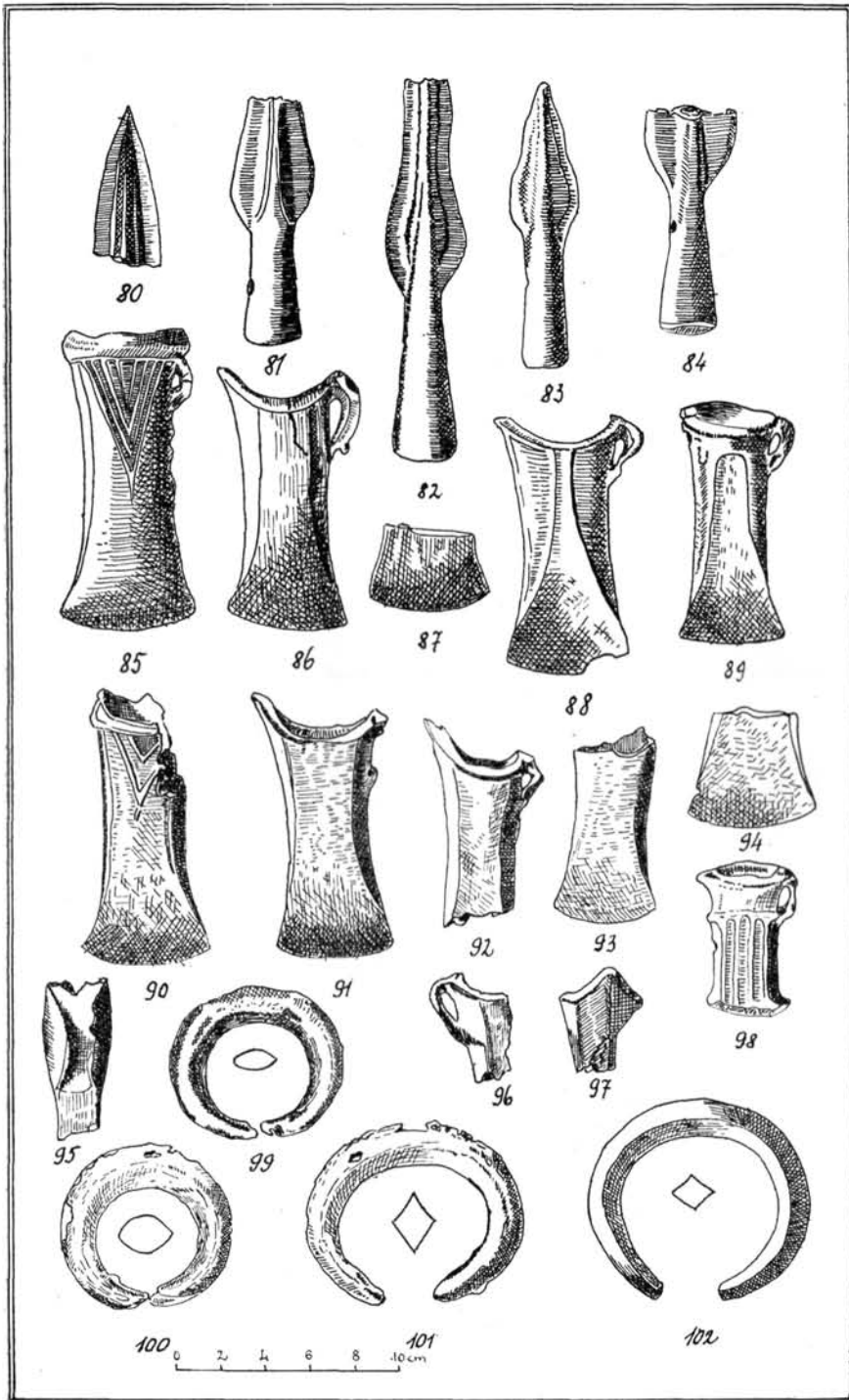
V. t.: Balsa. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

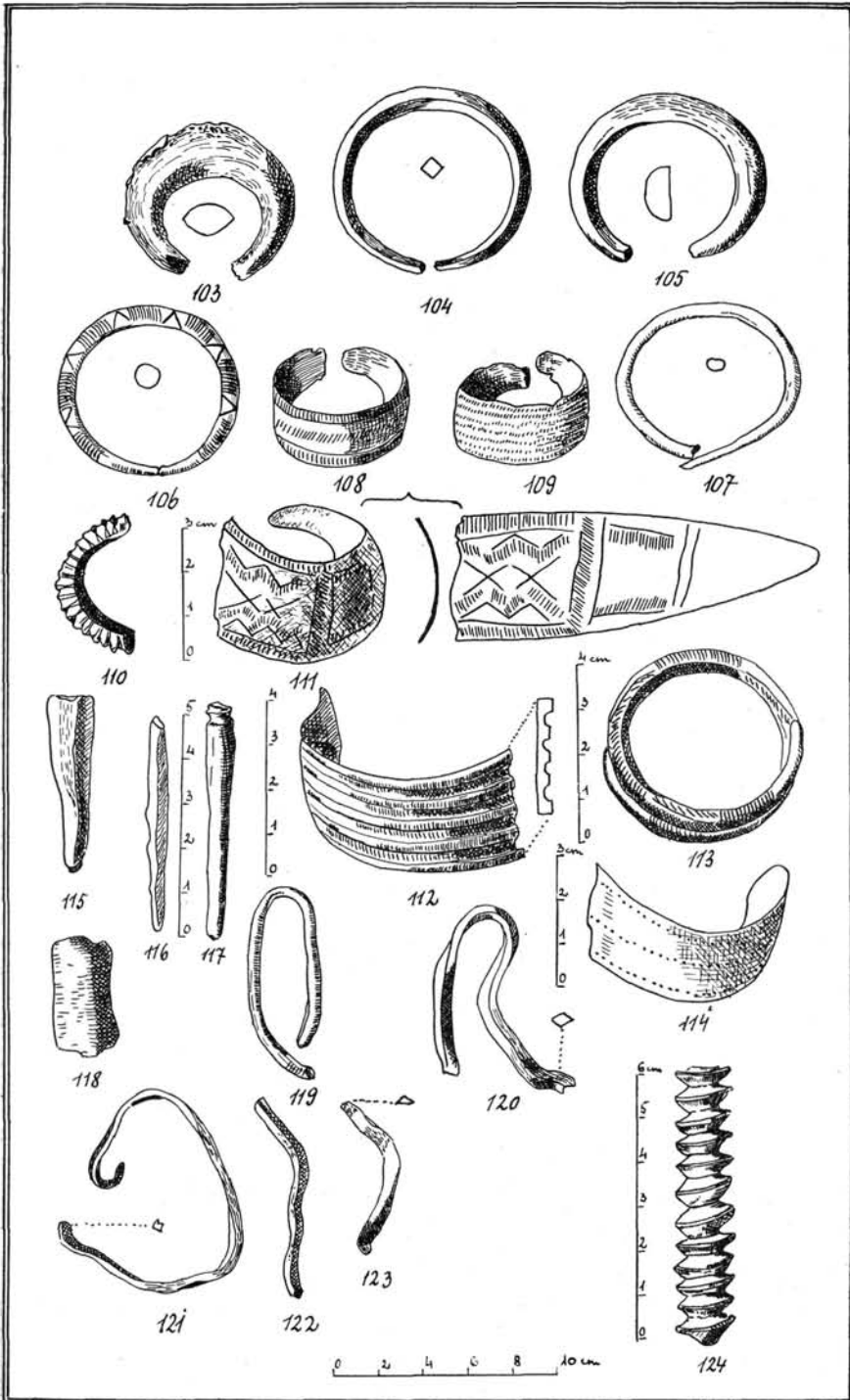
VI. t.: Balsas. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

VII. t.: Balsa. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

VIII. t.: Balsas. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

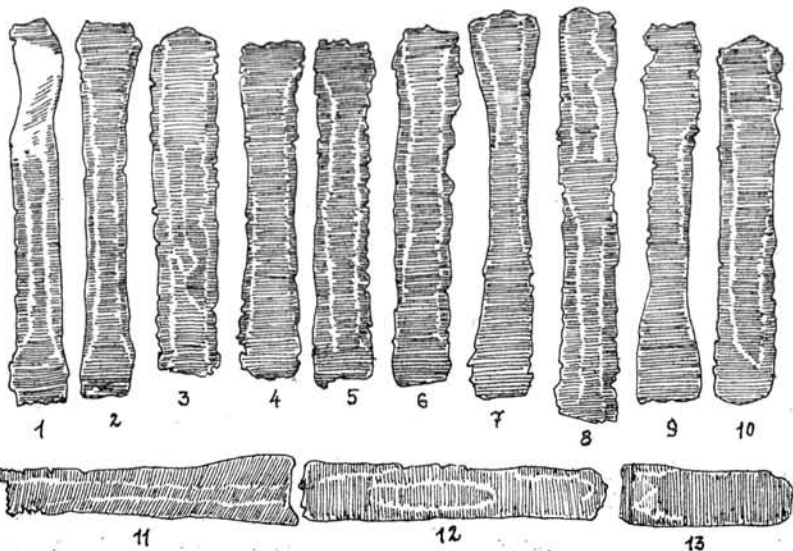
IX. t.: Balsa. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Berkesz. Csonkás-dülő. Bronze
habozás nélkül 110 db. Mintegy 500
lépcsőnyire ezakra az urna sorosá-
tól.

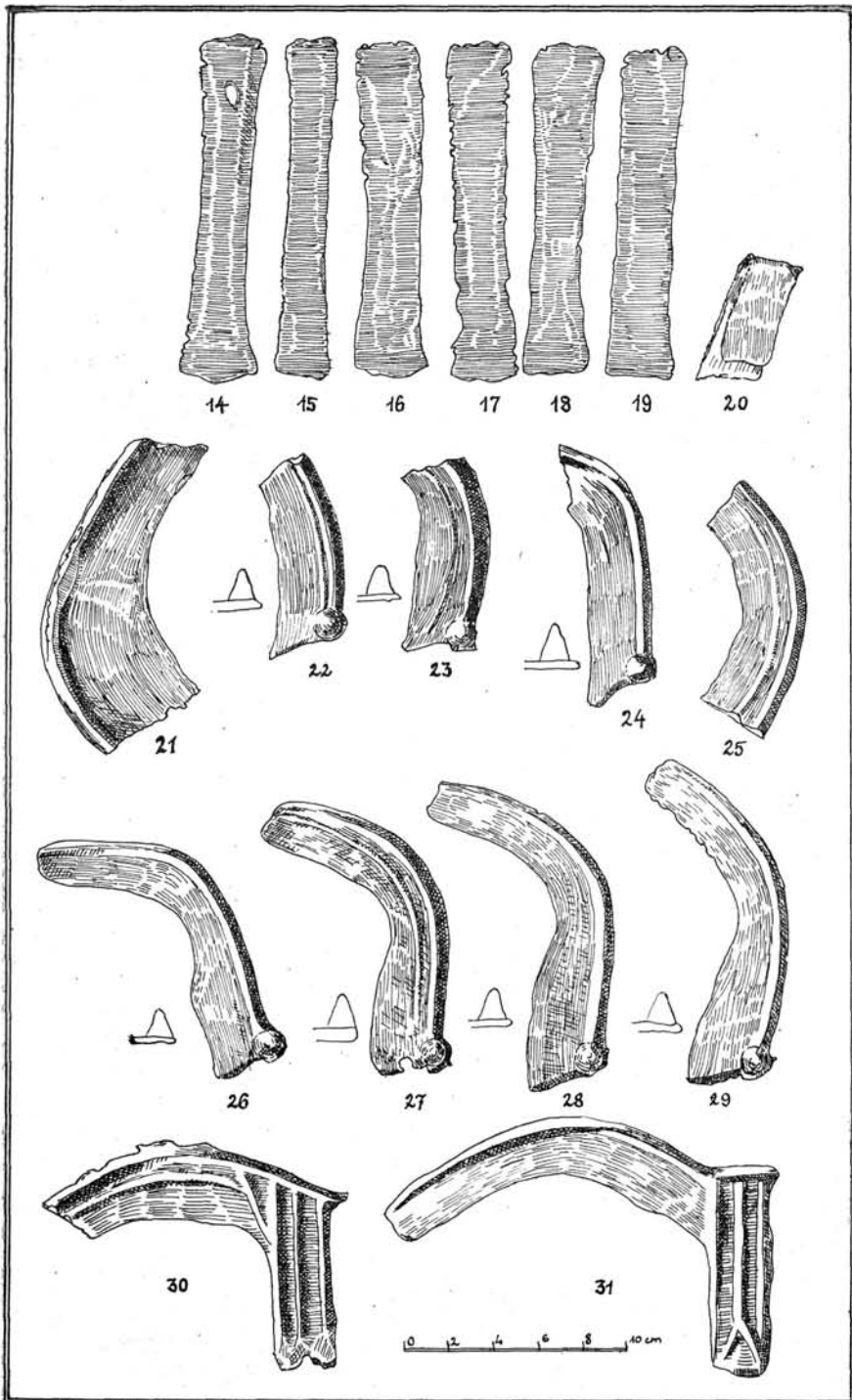
füvénok 1-20
sarló és sarlóvérsékek 21-31, 60
kőpis baltatörédek 32-34
füles kőpis balták 35-41
szárvas balták 43-45
harcai csákány 42
lándzsák 46-47
hatarozatlan 48
bronz harika 50
nyitott végű karkák 49, 51-59
kardtörédek 61, 62, 65, 66
tör. törédek 67
spirálisok 63, 64, 69, 70
39 darab alakatlan bronzrög és egy
körülbelül 2 méter hosszú 1 cm széles papír-
vékony bronz szalag nincsenek lerajzolva.
48, 50, 63/6, 64/6, 69/6, 70/6. számú-
at kivételével minden tárgy 1/2 nagy-
ságú

Berkesz. Csonkás-Ried. Bronze
aepofund 110 Stück. Beiläufig 500
Schritte nördlich von Urnengrabfeld.

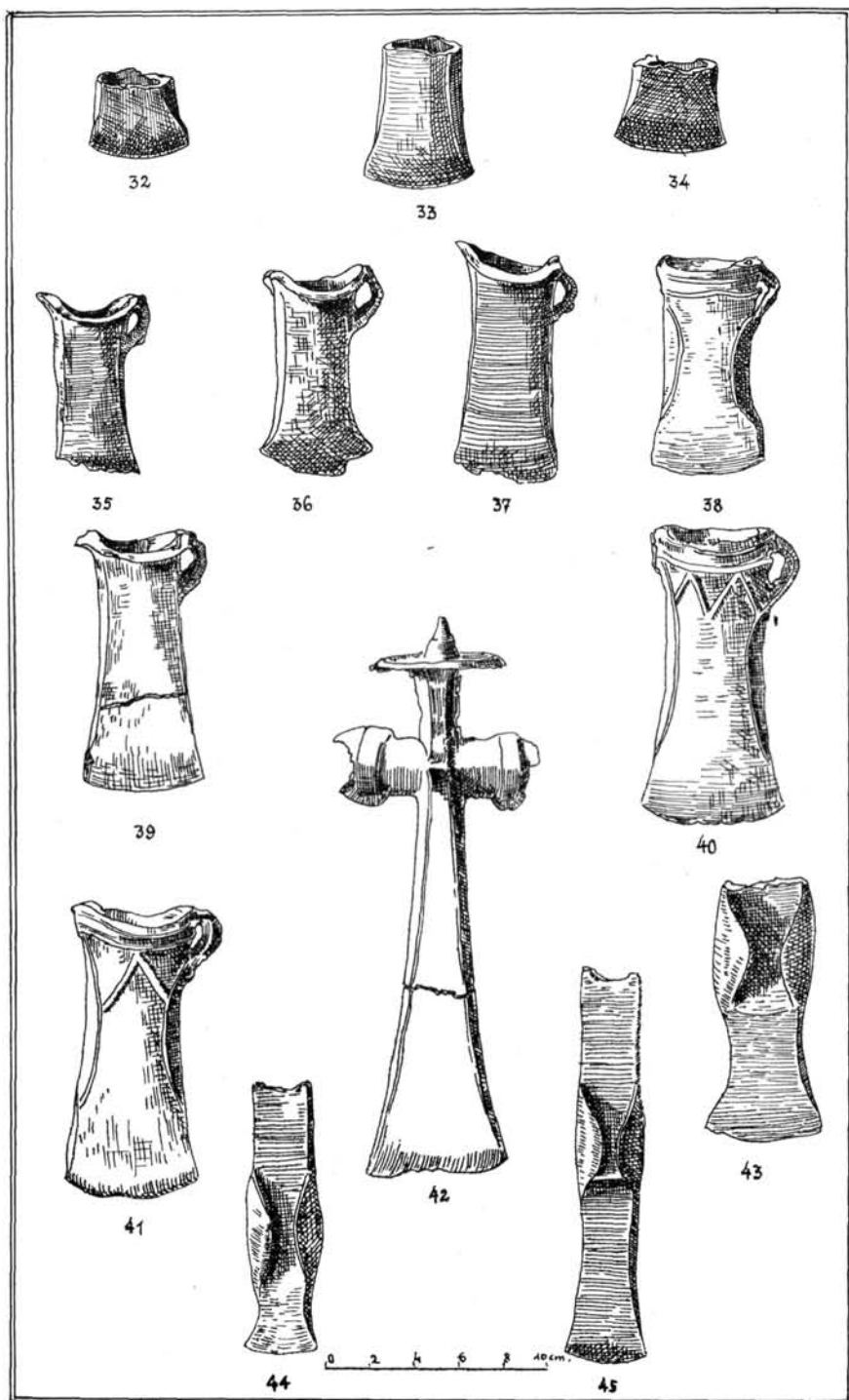
Sagen 1-20
Sichel und Sichelbruchstücke 21-31, 60
Kellen-Bruchstücke 32-34
Kellen mit Dullen Händel 35-41
Palitabe 43-45
Streidax 42
Lanzon 46-47
Unbestimmt 48
Geschlossener Ring 50
verschiedene Ringe 49, 51-59
Schwertbruchstücke 61, 62, 65, 66
Dolch-bruchstück 67
Brust spirale 63, 64, 69, 70
39 unformliche Bronzerohstücke
und ein circa 2 Meter lauges 1 cm
breites papierdunnes Band sind nicht
abgezeichnet
Tusser 48, 50, 63/6, 64/6, 69/6, 70/6, sind alle
Gegenstände in halber Grösse gezeichnet.

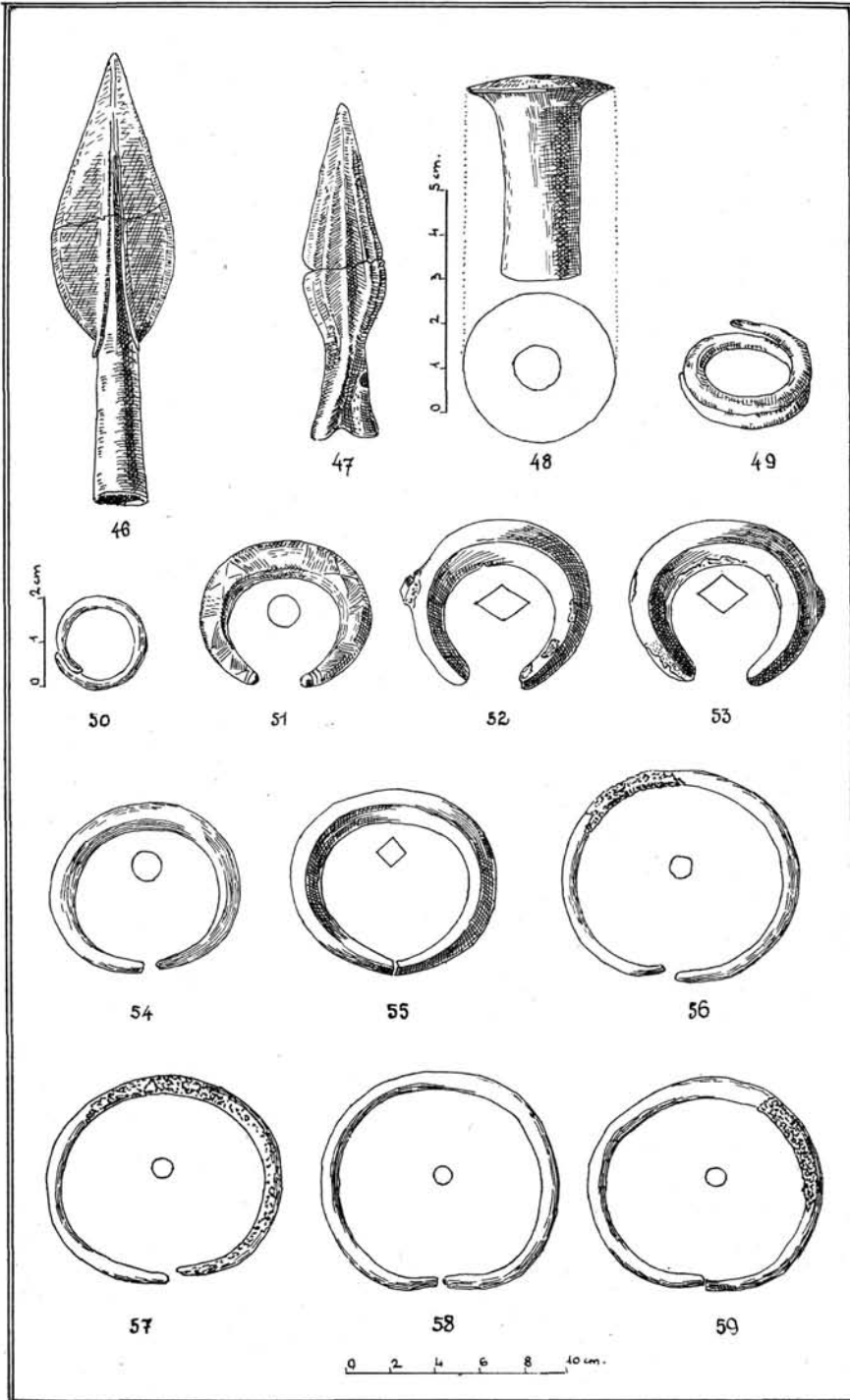
X. t.: Berkesz-Csonkásdülő. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

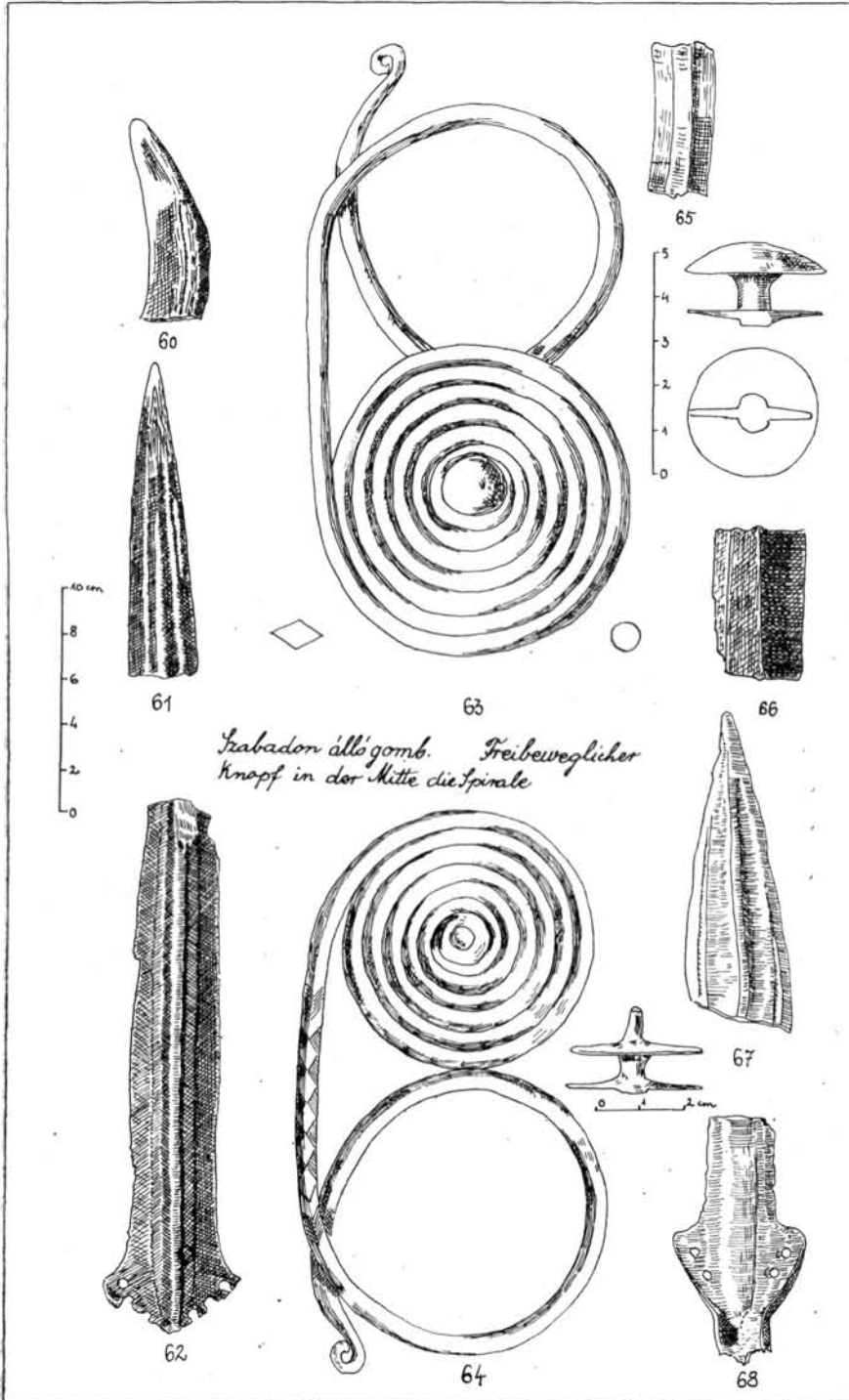
XI. t.: Berkesz-Csonkásdülő. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

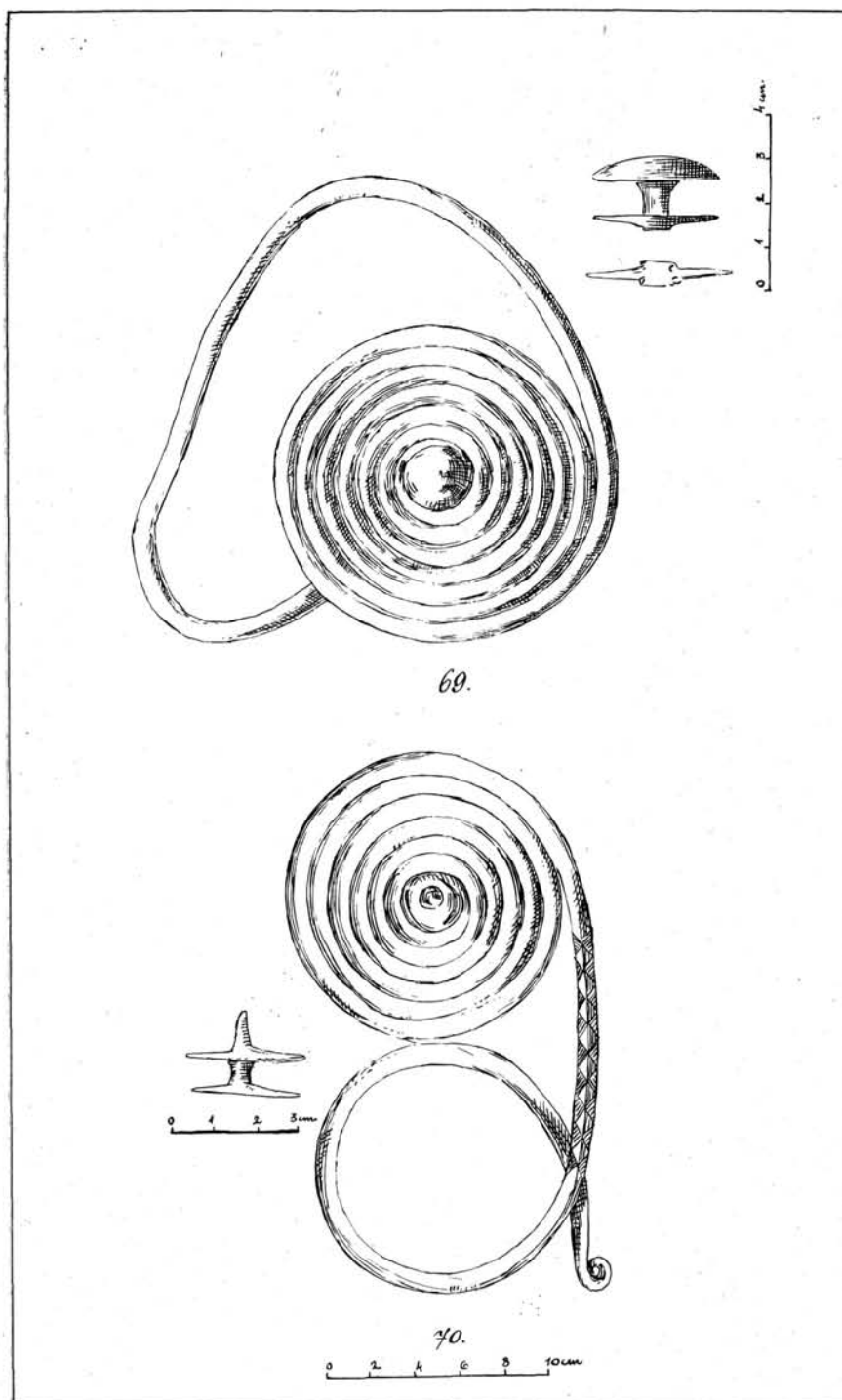
XII. t.: Berkesz-Csonkásdülő. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

XIII. t.: Berkesz-Csonkásdülő. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

XIV. t.: Berkesz-Csonkásdülő. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

XV. t.: Berkesz-Csonkásdülő. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Bezdéd. Bronzhalmas
leles, 34 db. A Magyar Nemzeti
Museum Állajitona

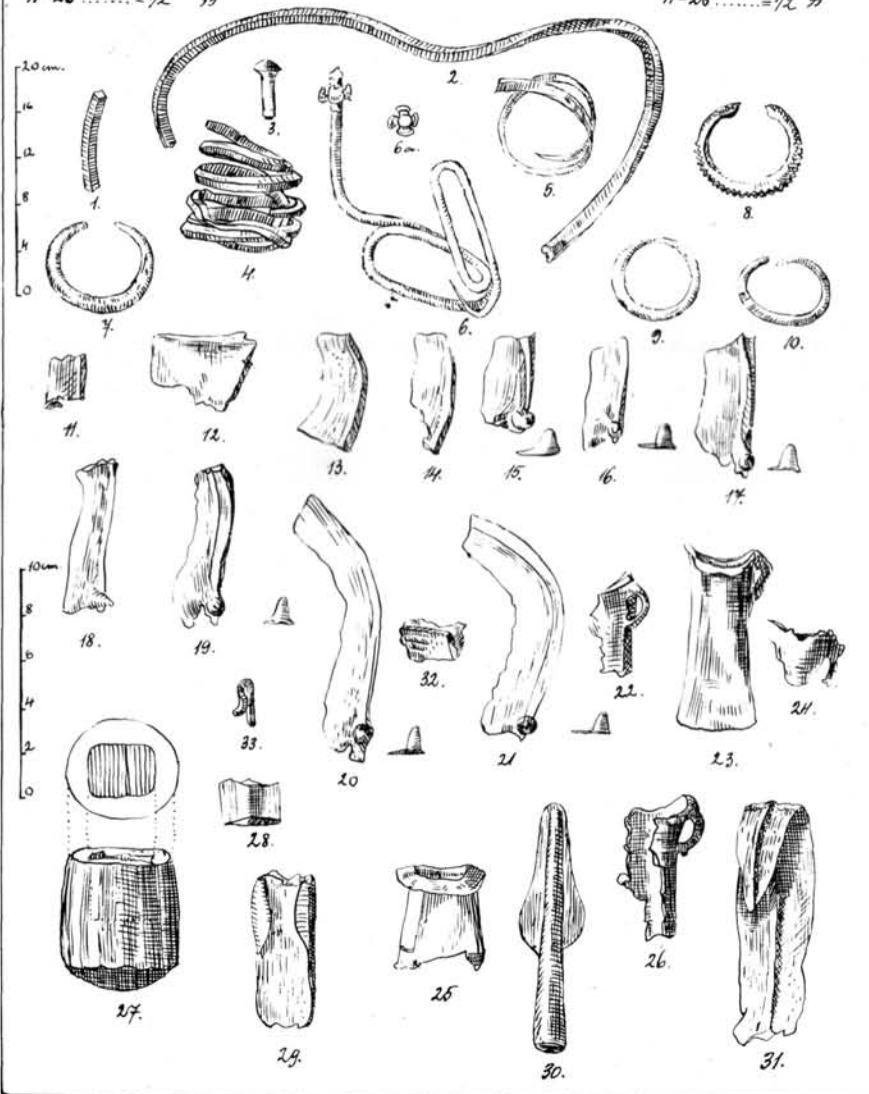
Bezdéd. Bronzeopfand
34 St. Eigentum des n. Mus.
in Budapest.

a 27. számú tárgy valószínűleg
morsáritó

№ 27 vielleicht, Mörserstößl.

1-10, 29-33 = 1/4 magyaráz
11-28 = 1/2 "

1-10, 29-33 = 1/4 4r
11-28 = 1/2 "

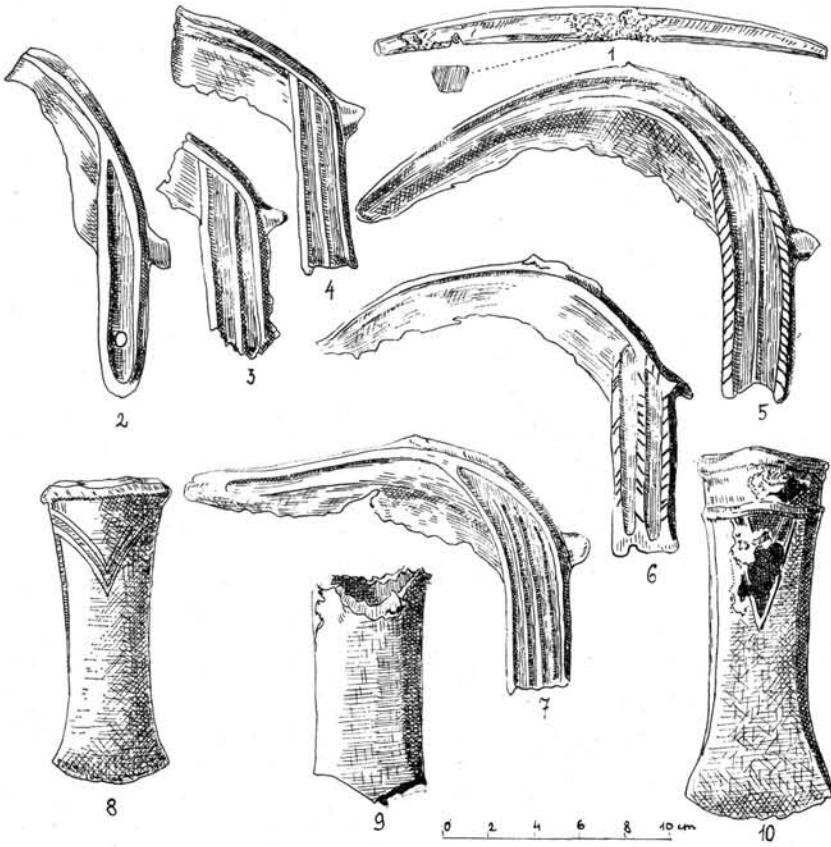
XVI. 1.: Tiszabezdéd (Bezdéd). Bronz raktárlelet. Budapest, MNM

*Bodrogzsadány. Bronzhal-
max lelet. 27 darab.*

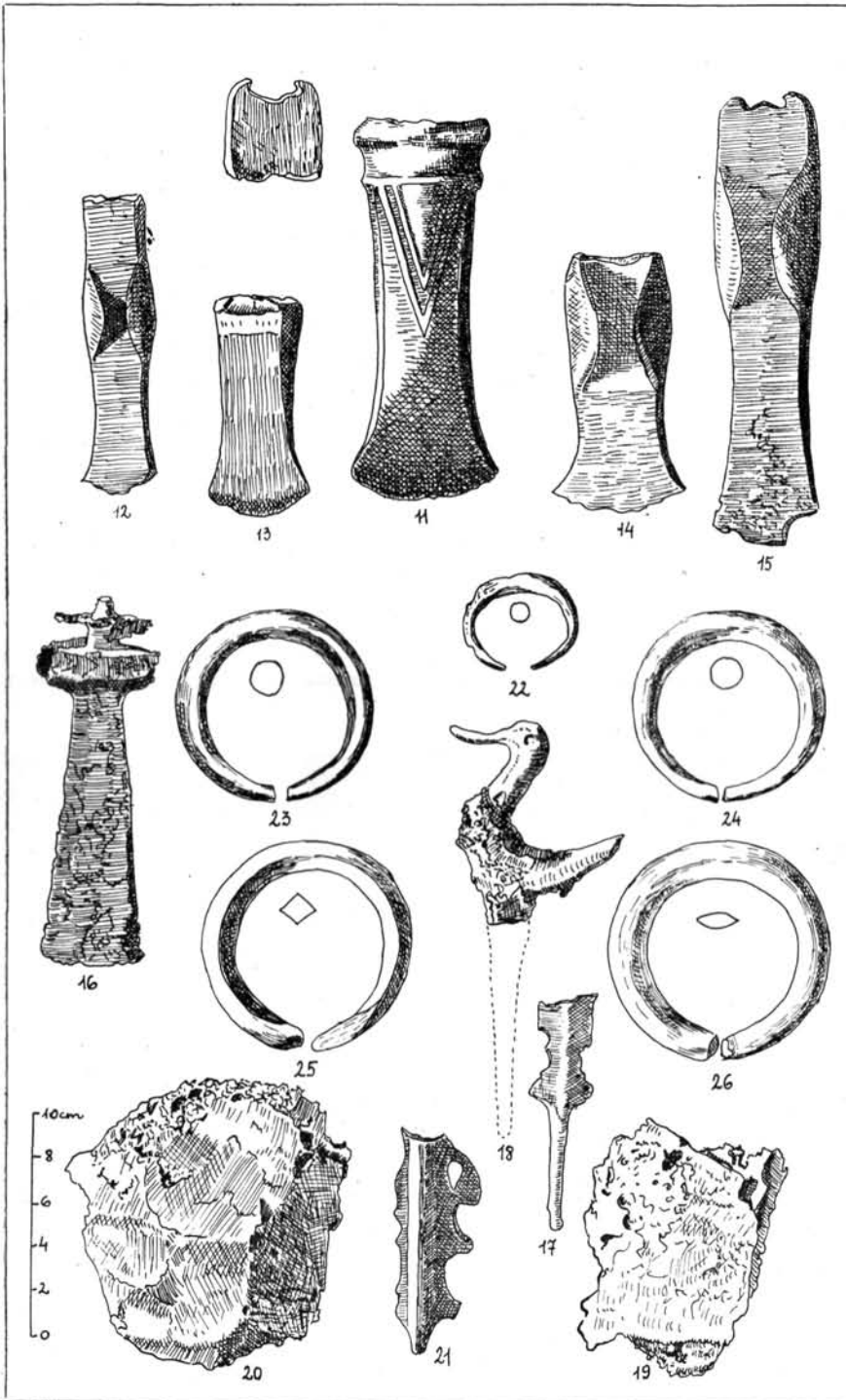
*szuro'eszköz 1.
sarlók és sarlótöredékek 2-7
ásók és ásótöredék 8-11
szárnyas balla és töredék 12-15
harci csákány 16
nyitott végű hengerded karikák 22-24
nyitott végű éles karikák 25, 26
törtöredék 17
tengelyvég szeg 18
bronzrög 19-21
nyitott karperce 27*

*Bodrogzsadány. Bronzdepótfund
27 Stück.*

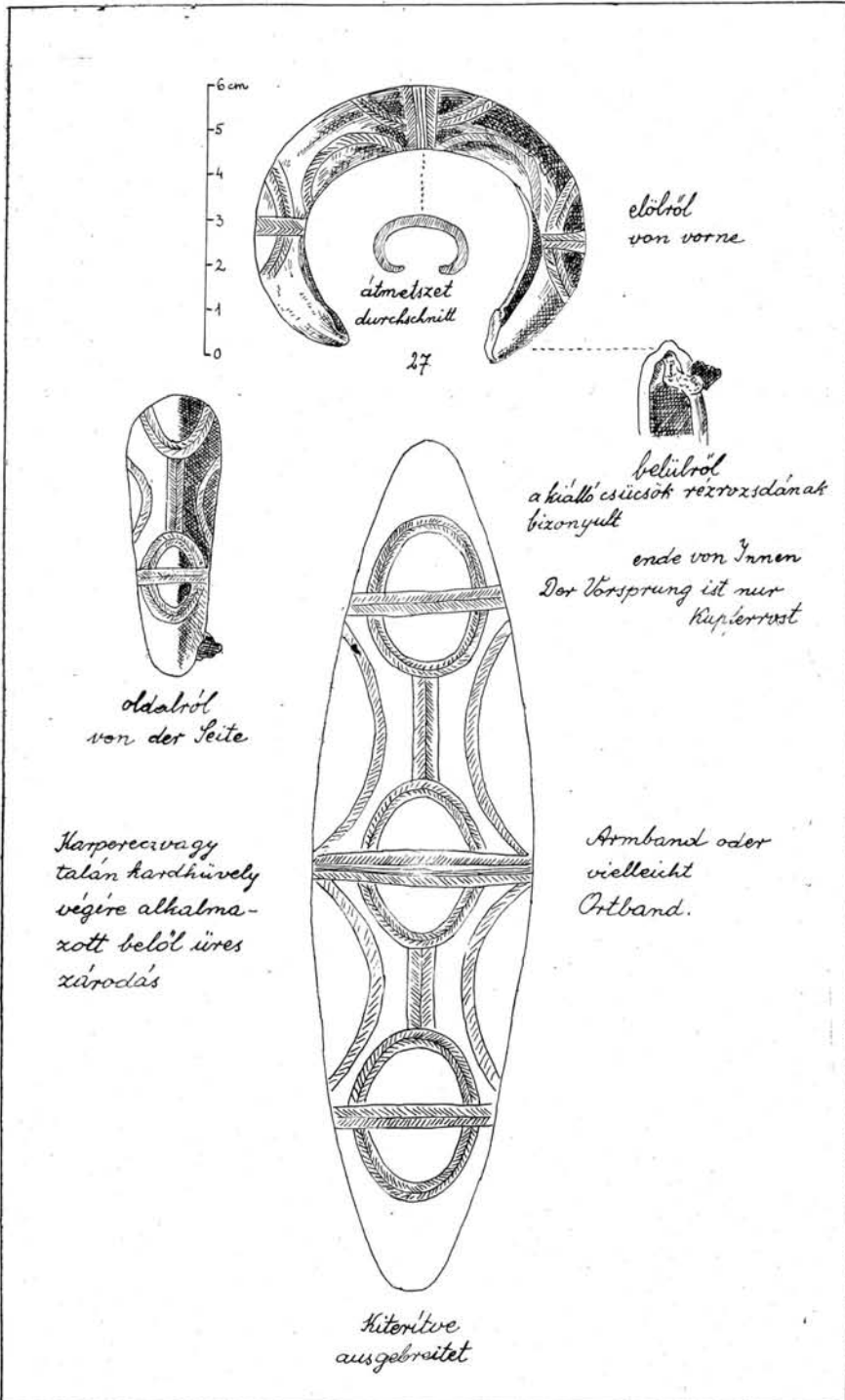
*Sichwerkzeug 1.
Sichel und Sichelbruchstücke 2-7
Spate und Bruchstück 8-11
Palstab und Bruchstück 12-15
Streitaxt 16
Offene zylindrische Ringe 22-24
Offene Ringe mit scharfen Rändern 25, 26
Dolchbruchstück 17
Achsenstiftbruchstück (Wagen-
bestandtheil) 18
Bronzrohstücke 19-21
Offene Armring 27*

XVII. t.: Sárzsadány (Bodrogzsadány). Bronz raktárlelet.
Nyíregyháza, Múzeum

XVIII. t.: Sározsadány (Bodrogzsadány). Bronz raktárlet.
Nyíregyháza, Múzeum

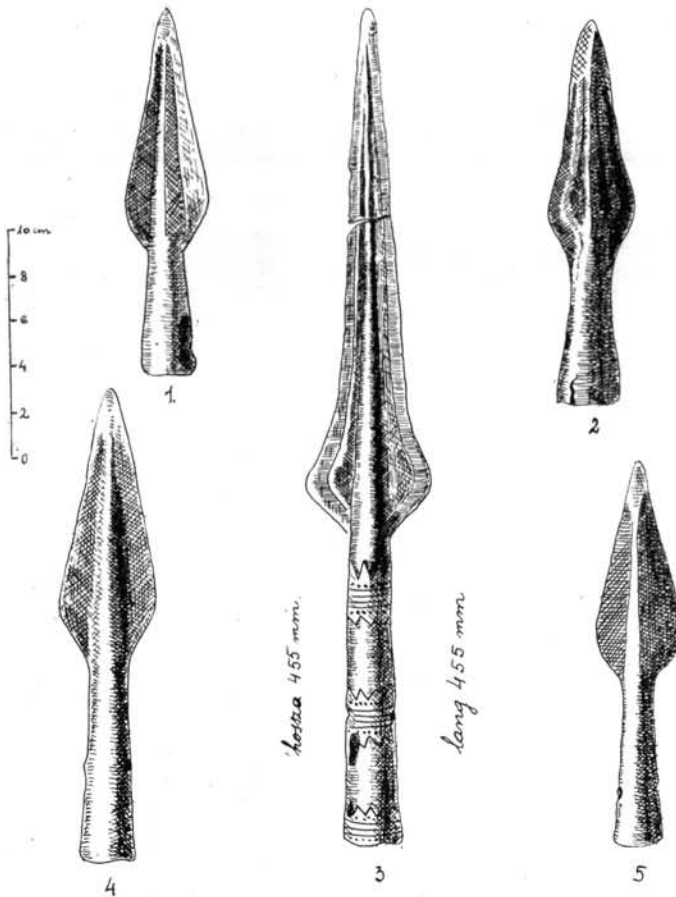

XIX. t.: Sárazsadány (Bodrogzsadány). Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Bököny. Bronz halmar lelet, melyből csak 5 darab lán-dasa
mentelelt meg; a többi lán-gyaktól a találok rejtelhordtak.

Bököny. Bronz depottfund, 5 Stück. Mehrere andere
Gegenstände sind durch die Fänder verschleppt worden.

Ländsakt 1-5
Lanxen 1-5

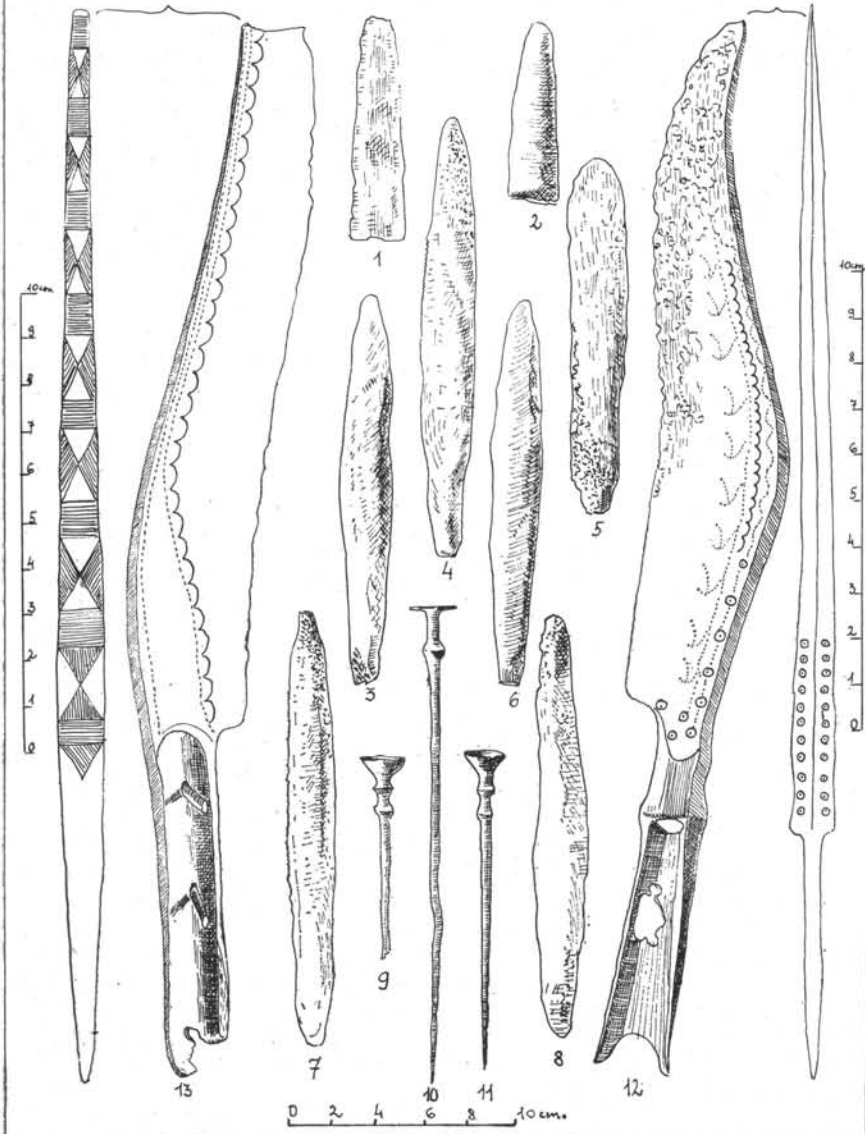
XX. t.: Bököny. Bronz raktárelet. Nyíregyháza, Múzeum

Buj. Bronzhalmazelet.

lőrész és töredék fűrésze 1-8
tű 9-11
kés 12-13

Buj. Bronzdepatfund.

Säge und Bruchstücke 1-8
Nadel 9-11
Messer 12-13

XXI. t.: Buj. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Demecser. Badarász sziget

Bronzhalmaas lelet. 39 darab.

füles köpius balta 1-3.

cses nyujtványos sarló' 4-8

véső 9.

lándasa 10-12.

nyitott végű diszített karika (2 db) 13.

nyitott végű sima karika (13 db.) 14.

bronz rög, 15-18.

ezen kívül bronz edénynek apró töredékei. (7 darab)

Demecser. Badarász sziget.

Depot-fund. 39 Stück.

Nelle. lang. typus 1-3.

Sichel mit Lanzensfortsätze 4-8.

Meissel 9.

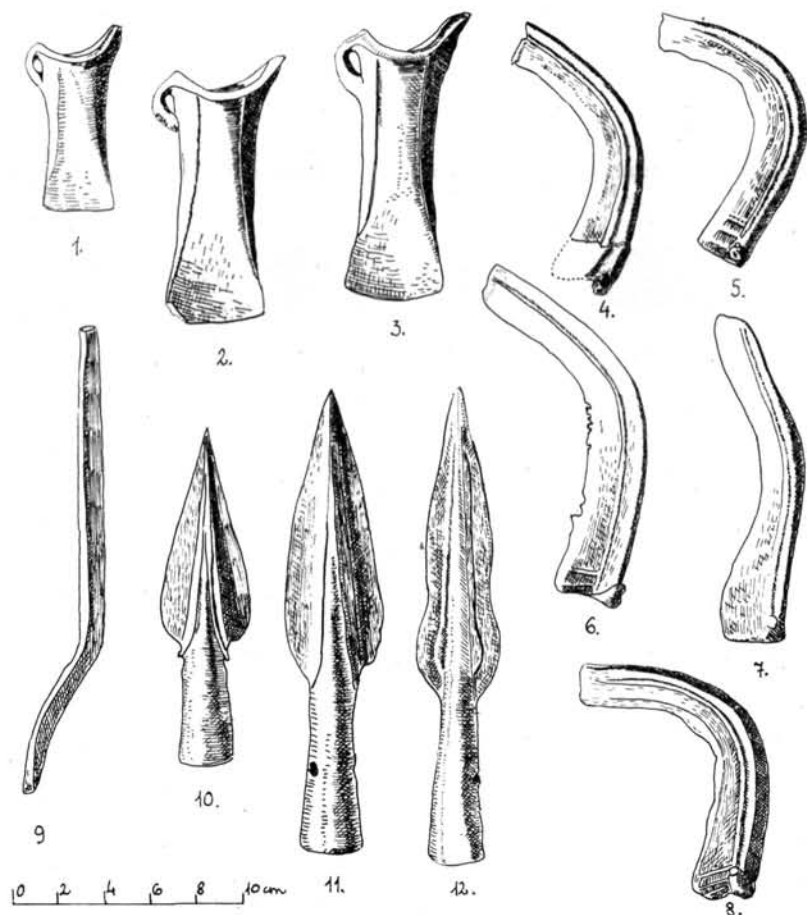
Lanzens 10-12.

Offene verzierte Ringe (2 St.) 13.

Offene glatte Ringe (13 Stück) 14.

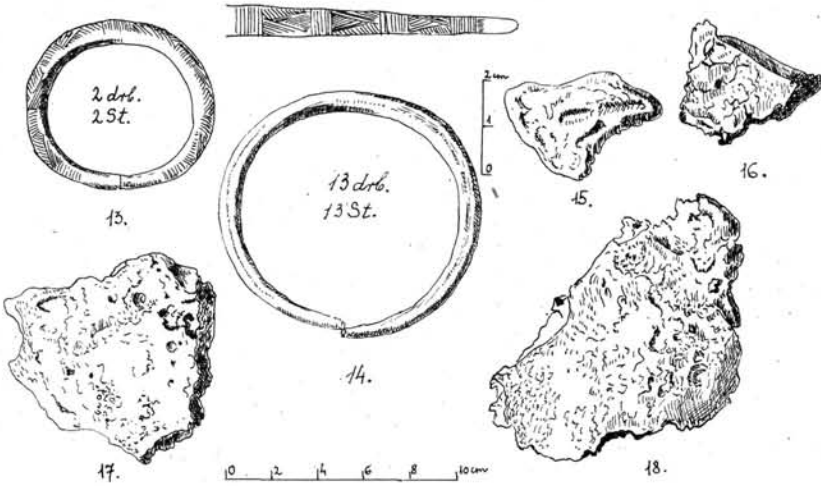
Bronze-Klumpen 15-18.

Kleine Bruchstücke eines Bronzegefäßes sind nicht abgezeichnet.

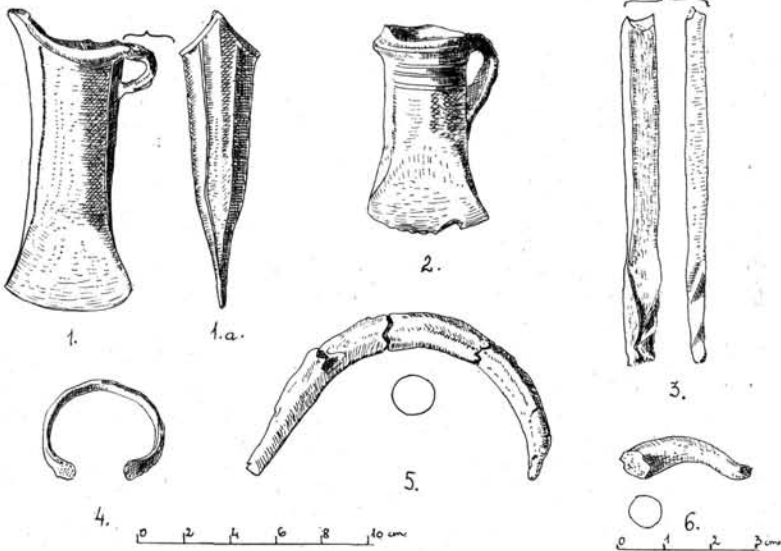
XXII. t.: Demecser, Badarász-sziget. Bronz raktárlelet. Nyiregyháza, Múzeum

Demecser-Badarász-szigeti lelet folytatása.

Gemzse. Halmaalelet részlete.
 füles köpüs balta (európai típus) 2
 füles köpüs balta (magyarországi típus) 1
 kis homorú véső 3
 nyitott végű lapos karperece 4
 nyitott végű karika három darabra törve 5
 nyitott végű karika töredéke 6.

Gemzse. Teilei eines Depot-fundes.
 Kette mit Dülle und Oese (europ. typ.) 2.
 Kette (ungarischetypus) 1.
 kleiner Hohlmeißel 3.
 flacher offene Armband 4.
 Drei Stück eines offenen Ringes 5.
 Bruchtheil eines offene Ringes 6.

XXIII. t. 13—18: Demecser, Badarász-sziget; 1—6: Gemzse.
 Bronz raktárleletek. Nyíregyháza, Múzeum

Gégény. Bronzhalma lelet.
Bordázott cserépedényben talál-
tatott. 10 db.

spirálgyűrű 1-3.

csüngődísz 4.

tekercs csöveske 5-6

nyitott végű díszített karperec 7-10.

bordázott cserépedény 11.

Gégény. Bronzdepotfund. Im-
gorippen Thongefäss gefunden
10 Stück

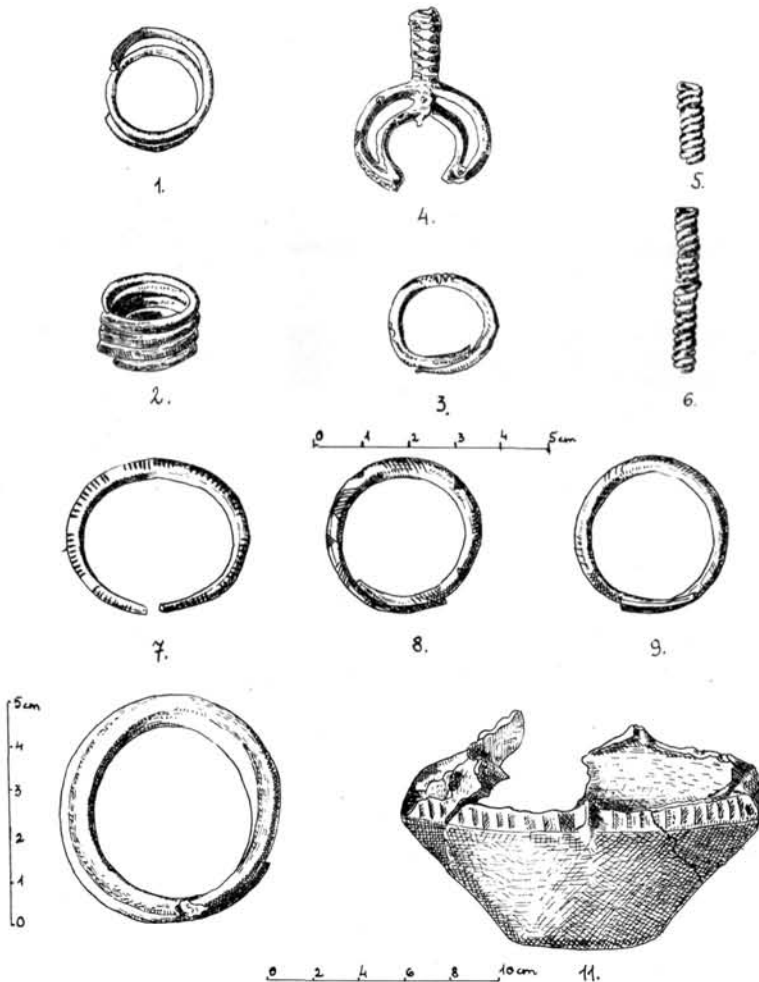
Spiral-Fingerringe 1-3.

Halbrundförmiger Hängeschmuck 4.

Spiral-Röhrchen 5-6.

Offene Ringe 7-10.

Geripptes Gefäss 11.

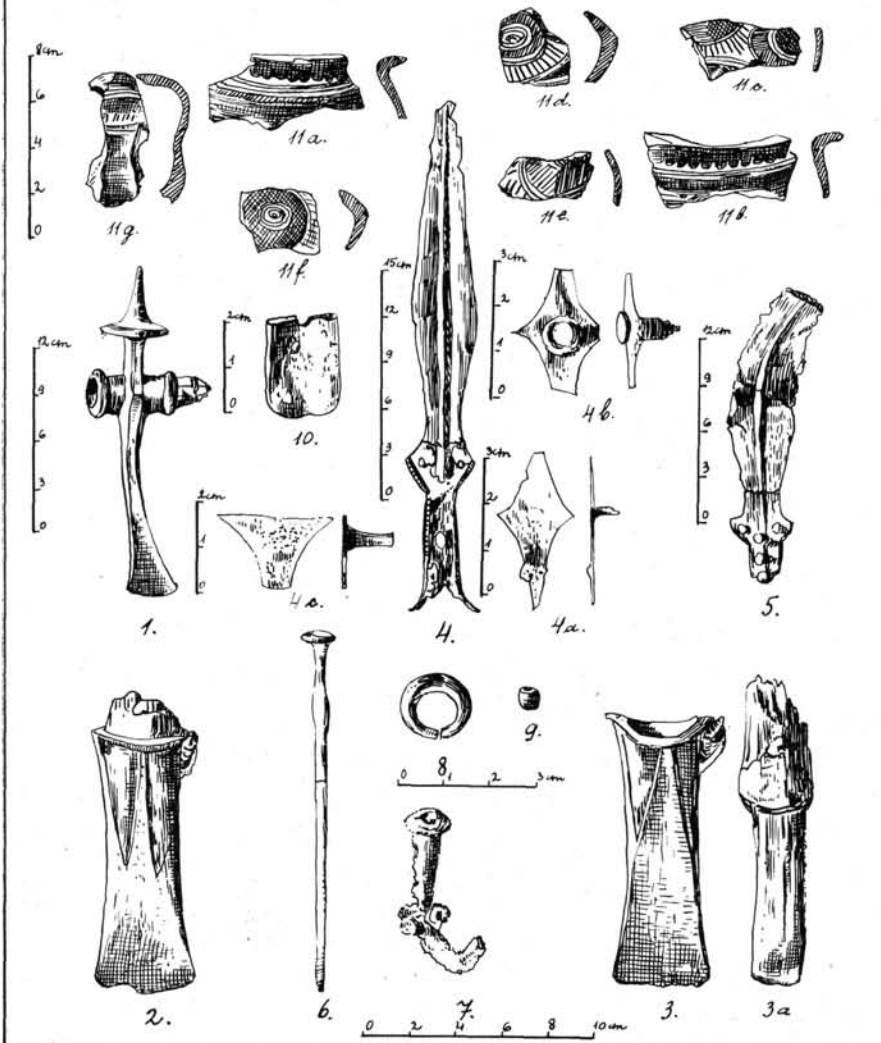
XXIV. t.: Gégény. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Gyulaháza. Óshalom.

4 1/2 méter mélységben épített, eubet contourra szép rendben lévő találtattak a tárgyak; minden darab a füstetéstől törtett, kettő. A harericsakányuak és baltaknak farnyél-mahadványai épők. A kis kréta betétű edény apró darabokra törve székszórva fekszik.

Gyulaháza. Urkúrgel.

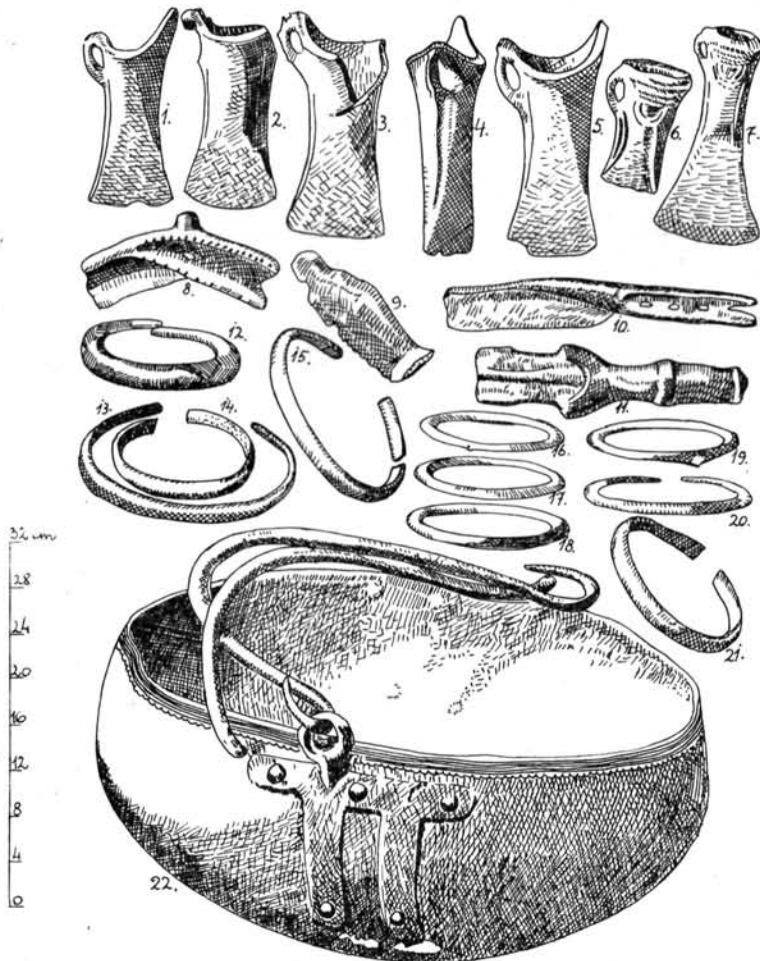
4 1/2 méter mélységben épített, eubet contourra szép rendben lévő találtattak a tárgyak; minden darab a füstetéstől törtett, kettő. A harericsakányuak és baltaknak farnyél-mahadványai épők. A kis kréta betétű edény apró darabokra törve székszórva fekszik.

XXV. t.: Gyulaháza. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

*Kántorjánosi. Bronzhalmar le-
let. Bronzbográcsbau talált és el
nem kálódott bronz tárgyak.
füles körös baltá (magyarországi típus) 1-5.
füles körös baltá (európai típus) 6-7.
sarló töredék 8.
füvén töredék 9.
Kés 10.
Kard töredék, markolat, és penge egy
darabbau öntve 11.
Különböző nyílolt végi karika 12-21.
Bronzkori bogrács. Semmi körvonalu
vonastraxása nincs a kallitatti Kul-
kuvával 22.
2 db. bronz rög nincs lerajzolt.*

*Kántorjánosi. Bronzdepót-fund.
Cyste und der größte Teil der darin
gefundenen Bronzegegenstände.
Kelle mit Dille (ungarische Typus) 1-5
Kelle mit Dille (europ. Typus) 6-7.
Sichelbruchstück 8.
Sägebruchstück 9.
Messer 10.
Schwertbruchstück. Griff und Klinge
zusammen gegossen 11.
Verschiedene offene Ringe 12-21.
Die bronzzeitliche Cyste. Hat keine
unmittelbare Beziehung zur Halbtadt
22.
Zwei Bronzrohstücke sind nicht
abgebildet.*

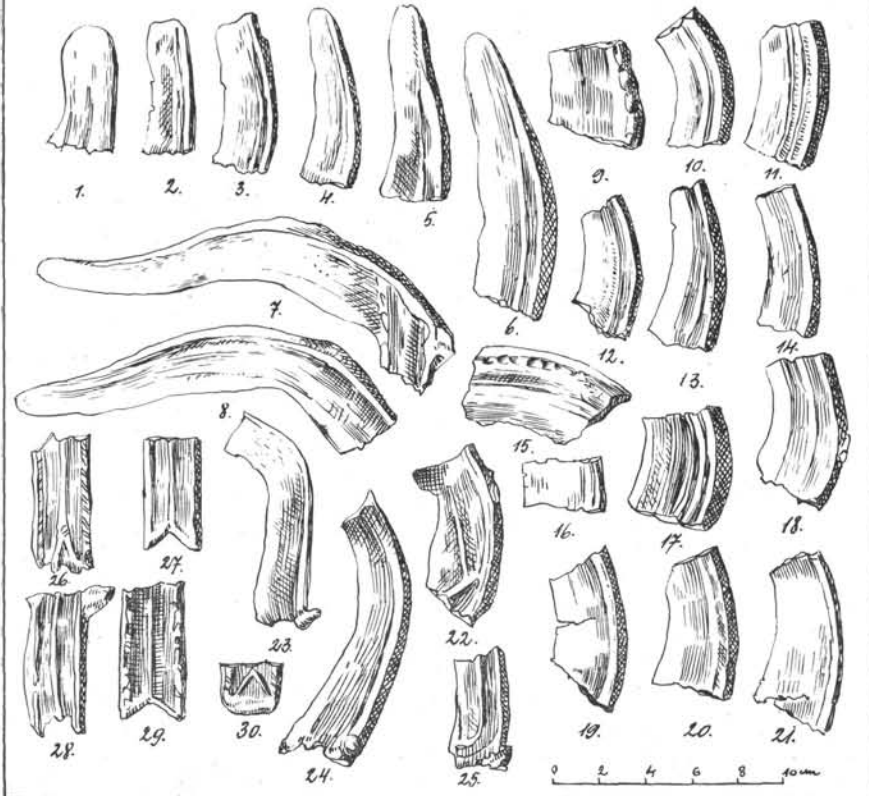
XXVI. t.: Kántorjánosi. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

*Kemecse. Vitéz Lajos birtok
Bronzhalmasz lelet. 175 darab.*

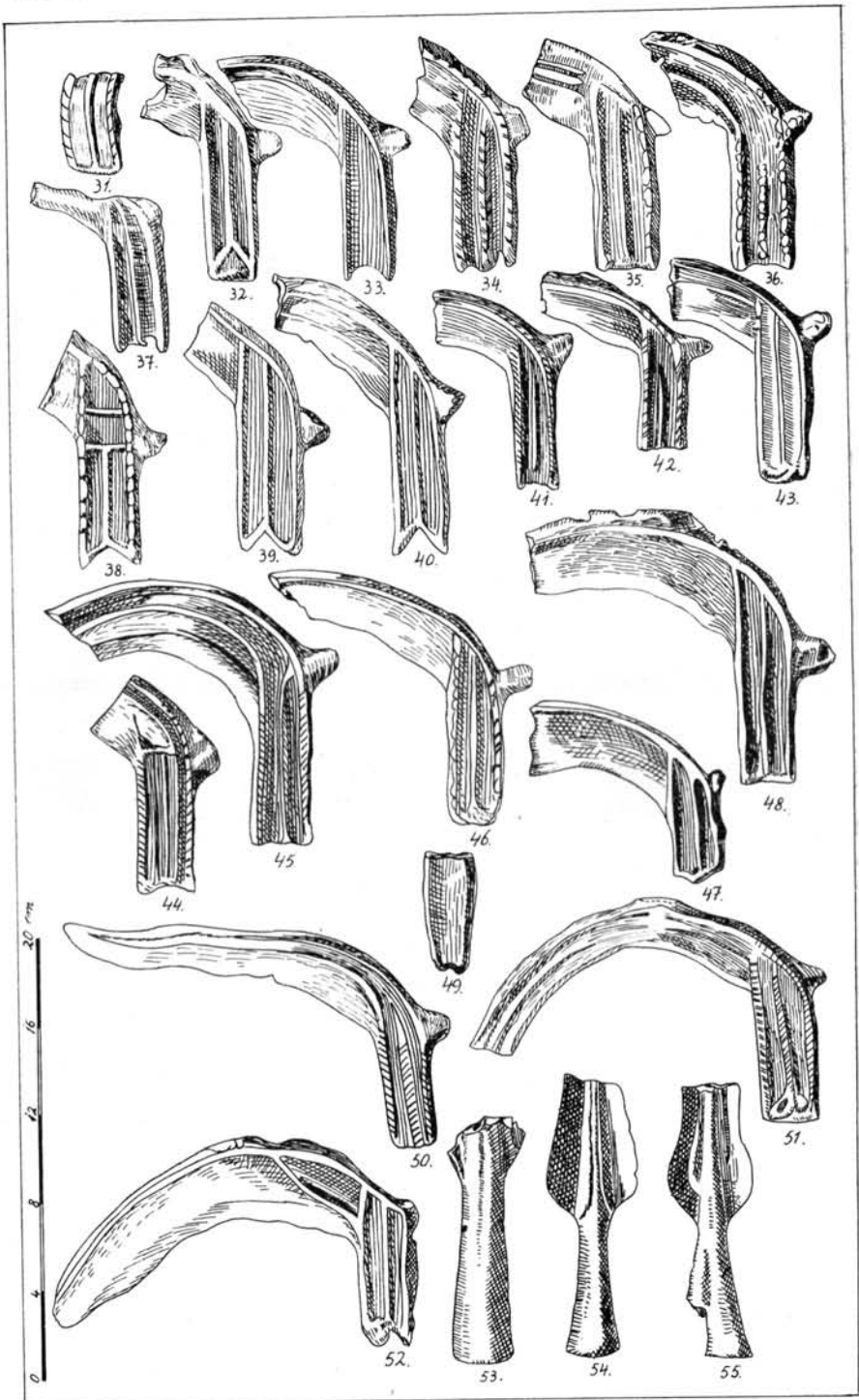
sarló-törédek és sarlok 1-52.
lándzsátörédek 53-55.
kúpis balták és törédek 56-77, 131-135.
karilpenge törédek 78-83.
tör 85-87.
fűrésztörédek 84, 88-94.
bronz lemez 95-96, 114, 122.
nyitott végű karikák és törédek 97-101, 104-107.
bronz huralek 102-103, 108-109.
gombostű fejek 112-113.
spirális törédek 110.
ismertetlen rondeltetésű tárgyak 111.
bronz rögök és más törédek 115-130.
40 db. bronz rög nincs lerajzolva.

*Kemecse. Deparfunde von
Ludwig Vitéz. 175 Stück.*

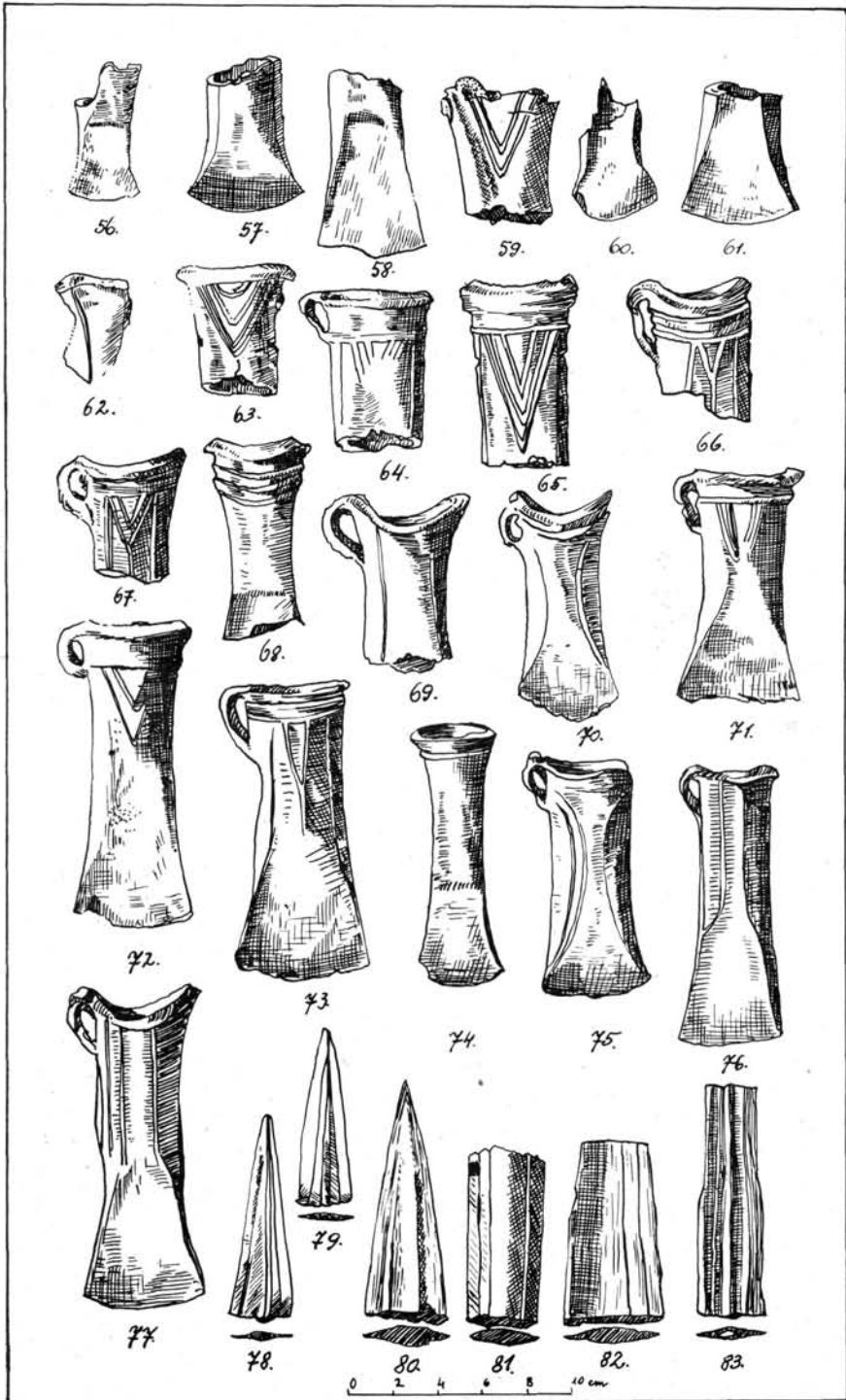
Sichel und Bruchstücke 1-52
Lanzensbruchstücke 53-55
Kette und Bruchstücke 56-77, 131-135
Schwertklingenbruchstücke 78-83.
Dolche 85-87.
Sägebruchstücke 84, 88-94.
Bronzplatten 95-96, 114, 122.
Offene Ringe und Bruchstücke 97-101, 104-107.
Bronzdrähte 102-103, 108-109.
Nadelköpfe 112-113.
Spiralbruchstück 110.
Unbestimmt, 111.
Bronz rohstücke 115-130.
40 St. Bronze rohstücke sind nicht
abgezeichnet.

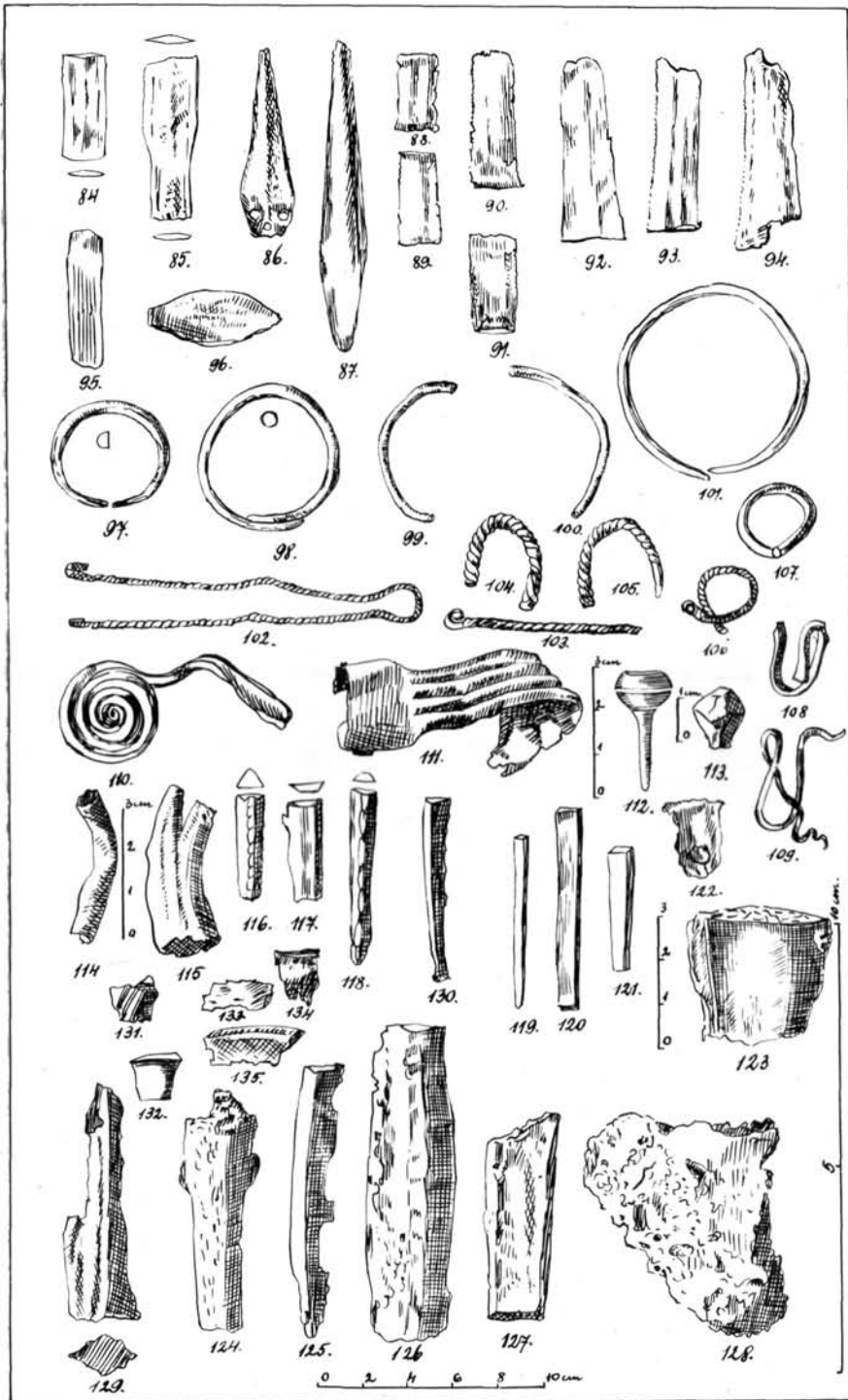
XXVII. t.: Kemecse, Vitéz Lajos-féle föld. Bronz raktárlelet.
Nyíregyháza, Múzeum

XXVIII. t.: Kemece, Vitéz Lajos-féle föld. Bronz raktárlelet.
Nyíregyháza Múzeum

XXIX. t.: Kemece, Vitéz Lajos-féle föld. Bronz raktárlelet.
Nyíregyháza, Múzeum

XXX. t.: Kemece, Vitéz Lajos-féle föld. Bronz raktárélet.
Nyíregyháza, Múzeum

Kemeese. Orvosdomb dűlő
Bronzhalváltételek. 8 db.

Kemeese. Orvosdomb-Püed
Depotfund. 8 Stück.

kardpengetőredék 1.
sarlóredék 2.
nyakperez-tőrésék 3.
nyitott végű karikák 4-8

Schwertklängenbruchstück 1.
Sichelbruchstück 2.
Porguesbruchstück 3.
Verschiedene offene Ringe 4-8.

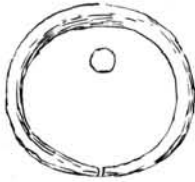
1.

2.

3.

4.

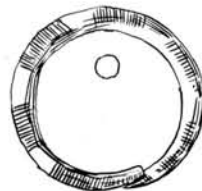
5.

6.

7.

8.

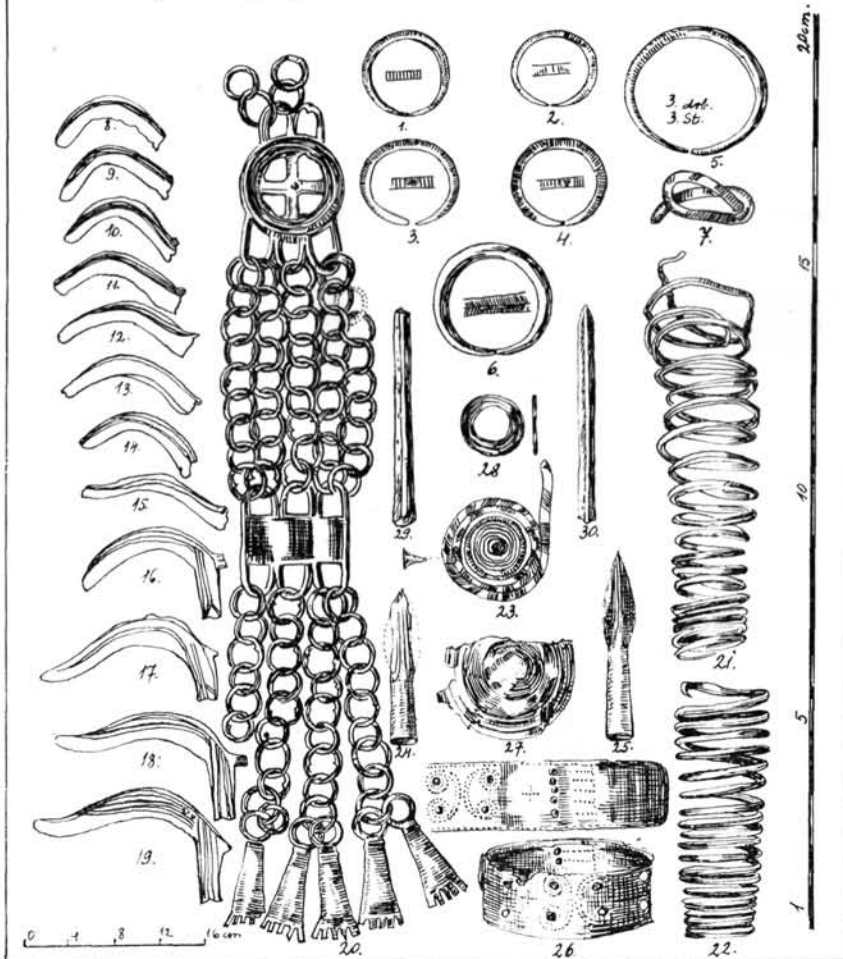
0 2 4 6 8 10 cm.

Kemecse. Fráter Miklós birtok.
Brouzhalmaa lelét 32 darab.

Kemecse. Fráter Besztatum.
Deprót-fund. 32 Stück.

- 9 db nyitott végű karika 1-7.
12 " sarló 8-19.
1 " csótár 20.
2 " spirálkarvéd 21-22.
1 " spiráltörredék 23.
2 " lándzsa 24-25.
1 " pártá 26.
1 " lemez karong 27.
1 " lemez karika 28.
2 " durvány 29-30
valamennyi 1/4 uagyságban

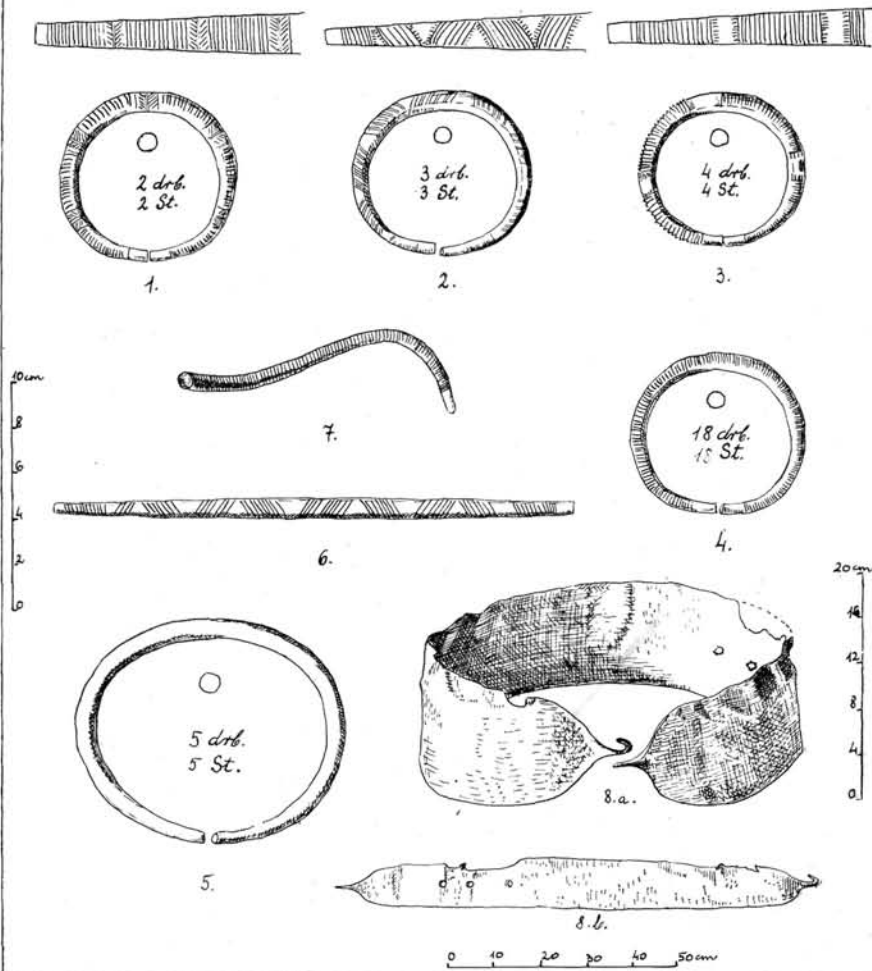
- 9 St. Offere Ringe 1-7
12 " Fichel 8-19
1 " Pferde-anhängsel 20.
2 " Armspirale 21-22
1 " Spiralsbruchstück 23
2 " Lanzen 24-25
1 " Kopfschmuck 26
1 " Blechscheibe 27
1 " Blechring 28
2 " Rohstücke 29-30
Alles in 1/4 Grösse

XXXII. 1.: Kemecse, Fráter Miklós-féle föld. Bronz raktárlelet.
Nyíregyháza, Múzeum

*Nagybánya. Bronzehalma-
lelet. 36 darab.
nyitott végű díszített és dísz nél-
küli karikák 1-5.
díszített karika kinyújtva 6.
díszített karika töredék 7.
díszítés nélküli bronzlemez-
cső 8a.
Kitejtve 8b.*

*Nagybánya. Bronzdepótfund
36 Stücke.
Glatte und verzierte offene
Ringe 1-5.
Ring (ausgestreckt) 6.
Bruchstück 7.
12 cm. breiter unverzierter
Bronzblechgürtel mit drei
Löcher zum einhaken 8a.
Ausgestreckt 8b.*

XXXIII. t.: Szabolesbánya (Nagybánya). Bronzraktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

*Nagyfalu. Kistelek dűlő. Östörök köze-
léből. Bronzhalmaas lelet. 18 db.*

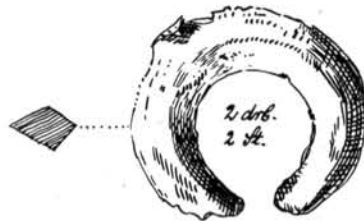
- 11 db. nyitott, végű karperecs 1.
2 " kivül-belül éles karika 2.
1 " fűrés kúpúsbabú 3.
1 " láncszeg 4.
2 " csecsműjövőcső sarkú 5-6
1 " sarkos sarkú 7.

*Nagyfalu. Kistelek Ried. Depótfund
aus der Nähe einer Uransiedlung. 18 St.*

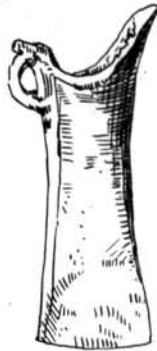
- 11 St. Offene Ringe 1.
2 " Offene Ringe mit scharfen Kanten 2.
1 " Kette mit Dille 3.
1 - Lanze 4.
2 " Sichel mit Spitze 5-6
1 " Sichel mit Ferse 7.

1.

2.

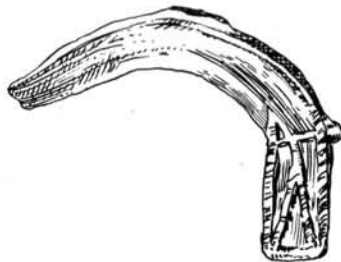
3.

4.

5.

7.

6.

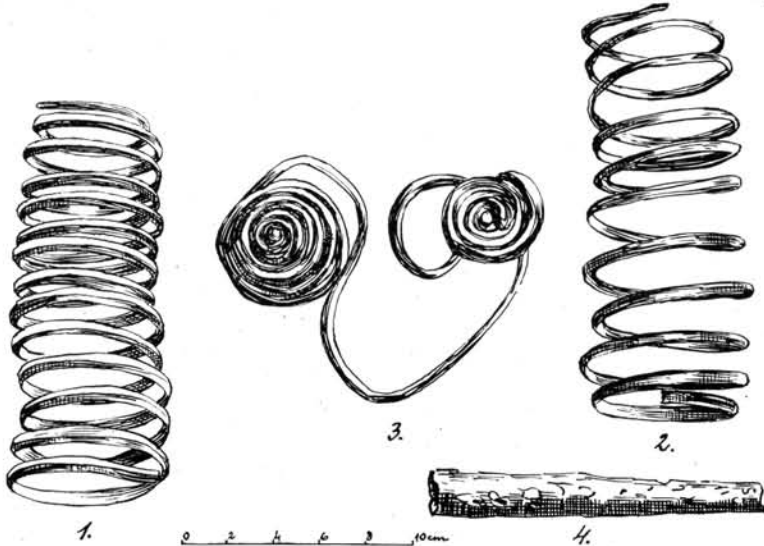
0 2 4 6 8 10 cm

Nagyhalász. Pálhalom. Bronz-
halmar-lelet. 93 darab.

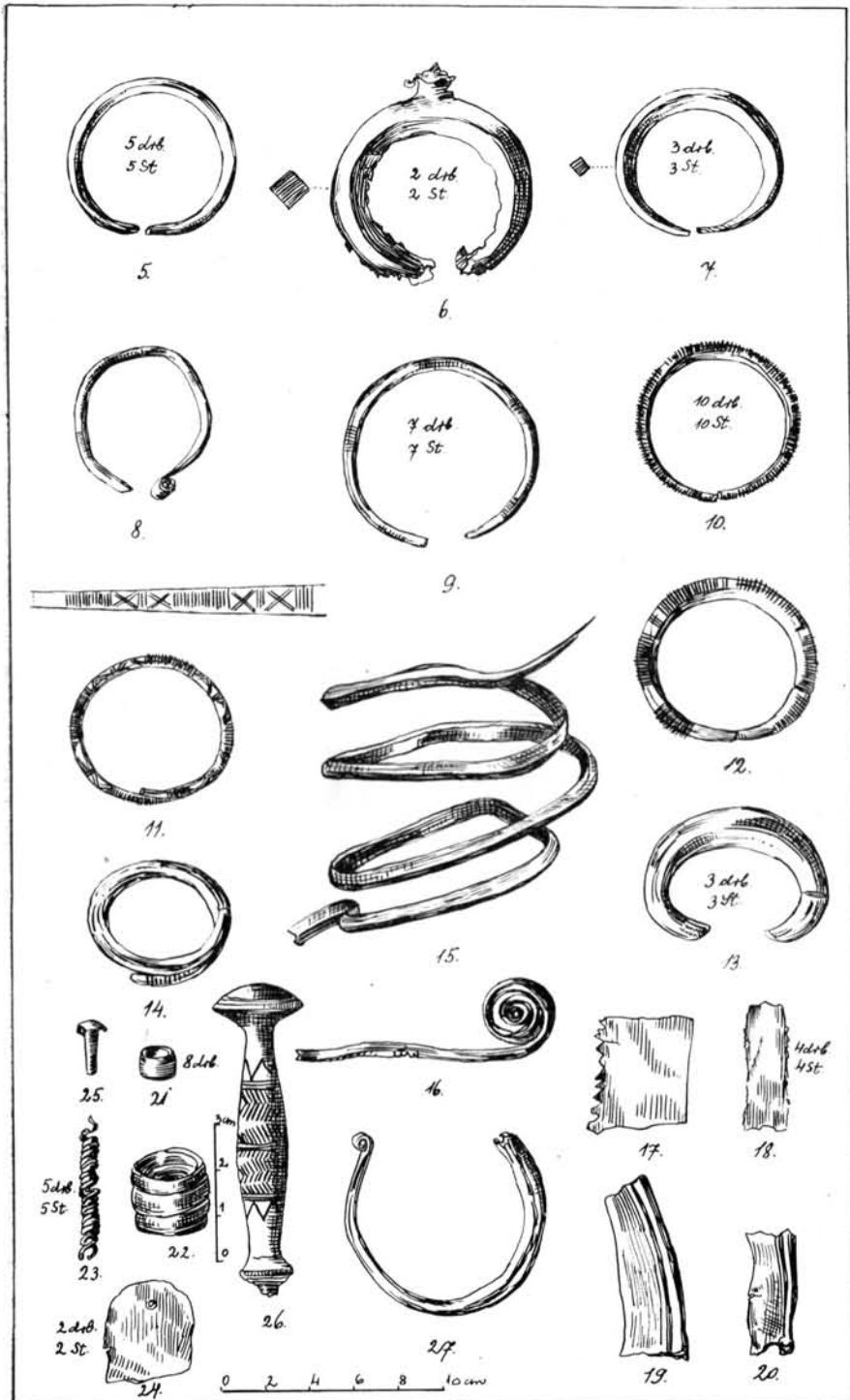
- 2 db. kettős korongú spirális mellvéd 3, 16.
6 " karvált spirális és töredék 1, 2, 15.
5 " nyitott végű karika 5.
5 " kívül belül éves karika 6-7.
2 " egyik végével kifélt hunkorodó karika
17 " diszített karika 9-12. ^{8, 27}
1 " egymásfelé hajló végű karika 14.
3 " hengeresd tornőr karika 13.
1 " négytetejű spirális gyűrű 22.
8 " borsó mekkora ságu bronzgyöngy 21.
1 " korongos tű fejese 25.
1 " diszített tű felső része 26.
5 " nyakánál használt spirális töredék
5 " fűrésztöredék 17-18. ^{2, 3}
3 " sarló töredék 19-20.
2 " bronzlemez töredék 24
2 " képenge 29-30.
1 " borított markolatú kés nyél 28.
2 " kard és töredék 31-32
1 " tör töredék 33
1 " harci csákány alakú játékszer 35.
1 " tölves alakú csüngődísz 34.
2 " lánca 36-37
9 " fűlcs képv. balta és töredék 38-46.
1 " bronz rög, nid alakú 4.
6 " bronz rög nincs lerajzoltva

Nagyhalász. Pálhalom. Bronz-
deparafund. 93 Stück.

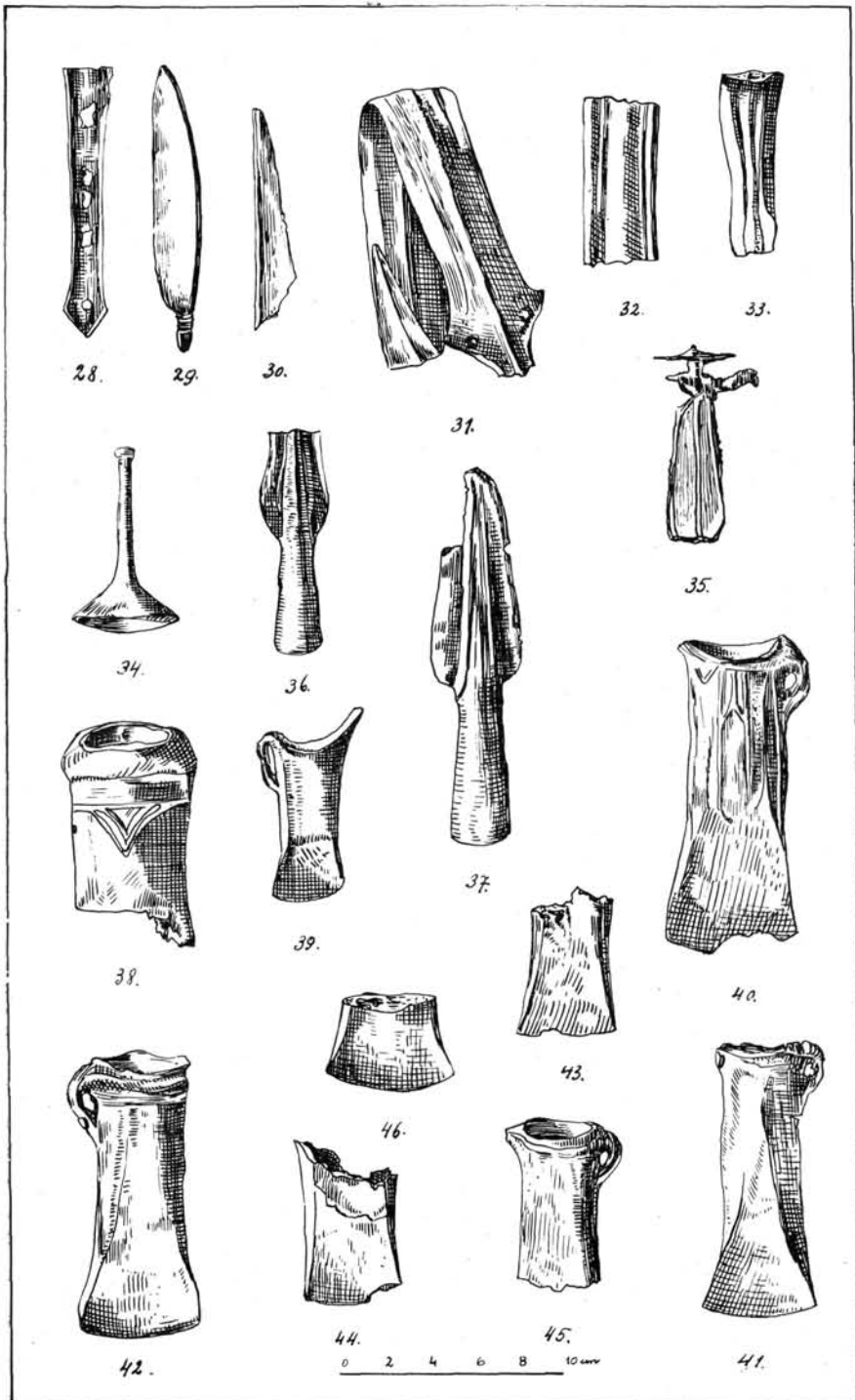
- 2 St. Doppelbrustspirale 3, 16.
6 " Armspirale und Bruchstücke 1, 2, 15.
5 " Offene Ringe 5.
5 " Offene Ringe mit scharfen Kanten 6-7.
2 " Eine Ende auswärts gerallt 8, 27
17 " Verzierte offene Ringe 9-12
1 " Mis überanander liegenden Enden 14.
3 " Dicke offene Ringe 13.
1 " Ring mit vier Windungen 22.
8 " Erbsen große Bronzperle 21.
1 " Griffende einer Kadel 25.
1 " Bruchstück einer verzierter Kadel 26.
5 " Borques bruchstücke 23.
5 " Fingerringe 17-18.
3 " Fichelbruchstücke 19-20.
2 " Blechbruchstücke 24.
2 " Messerklinge 29-30.
1 " Messergriff 28
2 " Schwert und Bruchstück 31-32.
1 " Dolch bruchstück 33.
1 " Streitaxt, (Spielzeug) 35.
1 " Trichter förmige Anhängsel 34.
2 " Lanze 36-37
9 " Kette bruchstücke 38-46
1 " Bronzklumpen 4
6 " Bronzklumpen nicht abgezeichnet.

XXXV. t.: Nagyhalász. Bronz raktárlelet. Nyiregyháza, Múzeum

XXXVI. t.: Nagyhalász. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

XXXVII. t.: Nagyhalász. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Nagykálló Bronzhalmarlelet.
Cséregedinyben találtatott.

füles köpös bratca 1-11.
lapjára görbített, sarló és törekök 12, 14.
sarló 13.

Nagykálló. Depotfund. In
einem Kruggefäße gefunden.

Ketten mit Düllem Hängel 1-11.
Nach der Fläche gekrümmte Sichel
und Bruchstücke 12, 14.
Sichel 13.

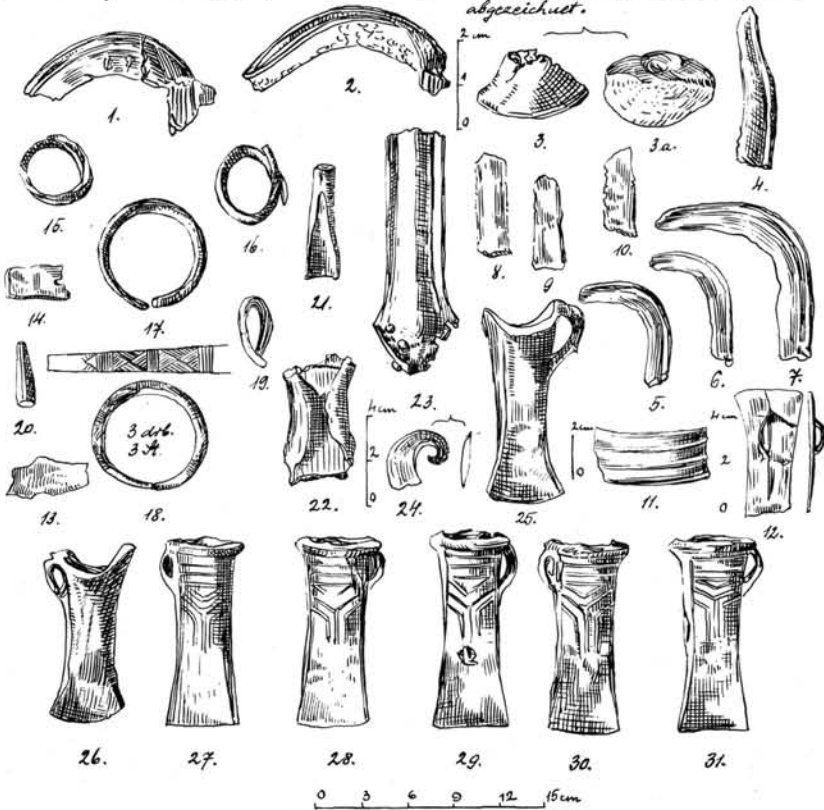
XXXVIII. t.: Nagykálló. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Napkor Ludastó völje. Bronzhal-
max lelet, 44 db.

- 2 db. vegyített ón-sarló 1-2.
1 " vegyített ón-éscap 3.
4 " bronz sarló csővédek 4-7.
3 " fűrésztörödek 8-10.
1 " bordás lemez-törödek 11.
1 " ösmereken rendeltetésű 12.
2. lemez-törödek 13-14.
8. nyitottvégű karika 15-19.
1 " bronzrög 20.
1 " homorú véő 21.
1 " szárnyas balta törödek 22.
1 " kard törödek 23.
1 " díszlámpatörödek 24.
7. füles kúpú balta 25-31.
10 " bronzrög nincs lerajzolva

Napkor Ludastó. Depotfund
44 Stück

24. Sichel } Reines Zinn 1-2
1 " Gusszapfen } 3
4 " Bronze sichel und Bruchstück 4-7
3 " Sägebruchstück 8-10.
1 " Geripptes Bronzblechstück 11.
1 " Unbestimmt 12.
2. Blechstücke 13-14.
8. Offene Ringe 15-19.
1. Bronze röhstück 20.
1. Hohlmeißel 21.
1. Palstab bruchstück 22.
1. Schwert bruchstück 23.
1. Schmuck-bruchstück 24
7. Kelle 25-31.
10 Stück Bronzerohstücke sind nicht
abgezeichnet.

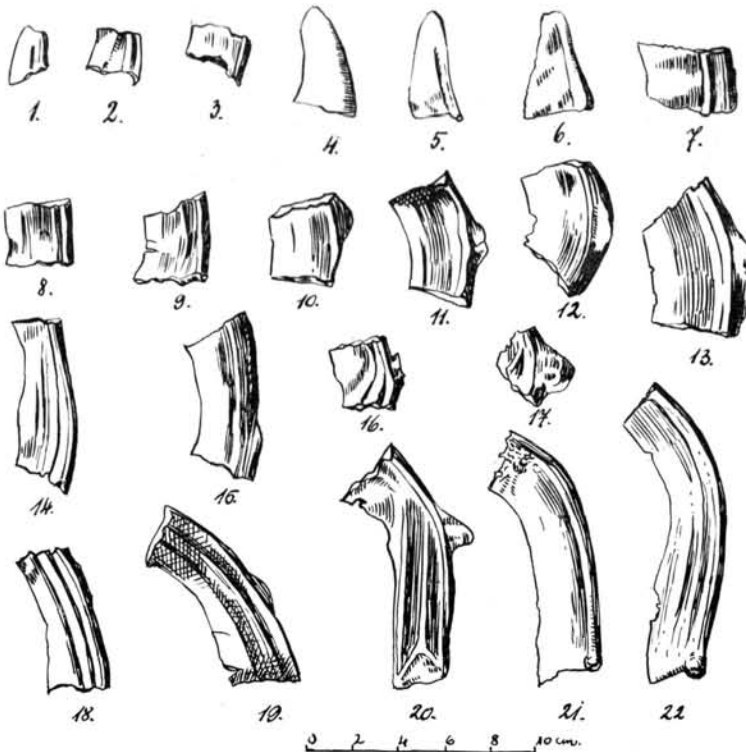

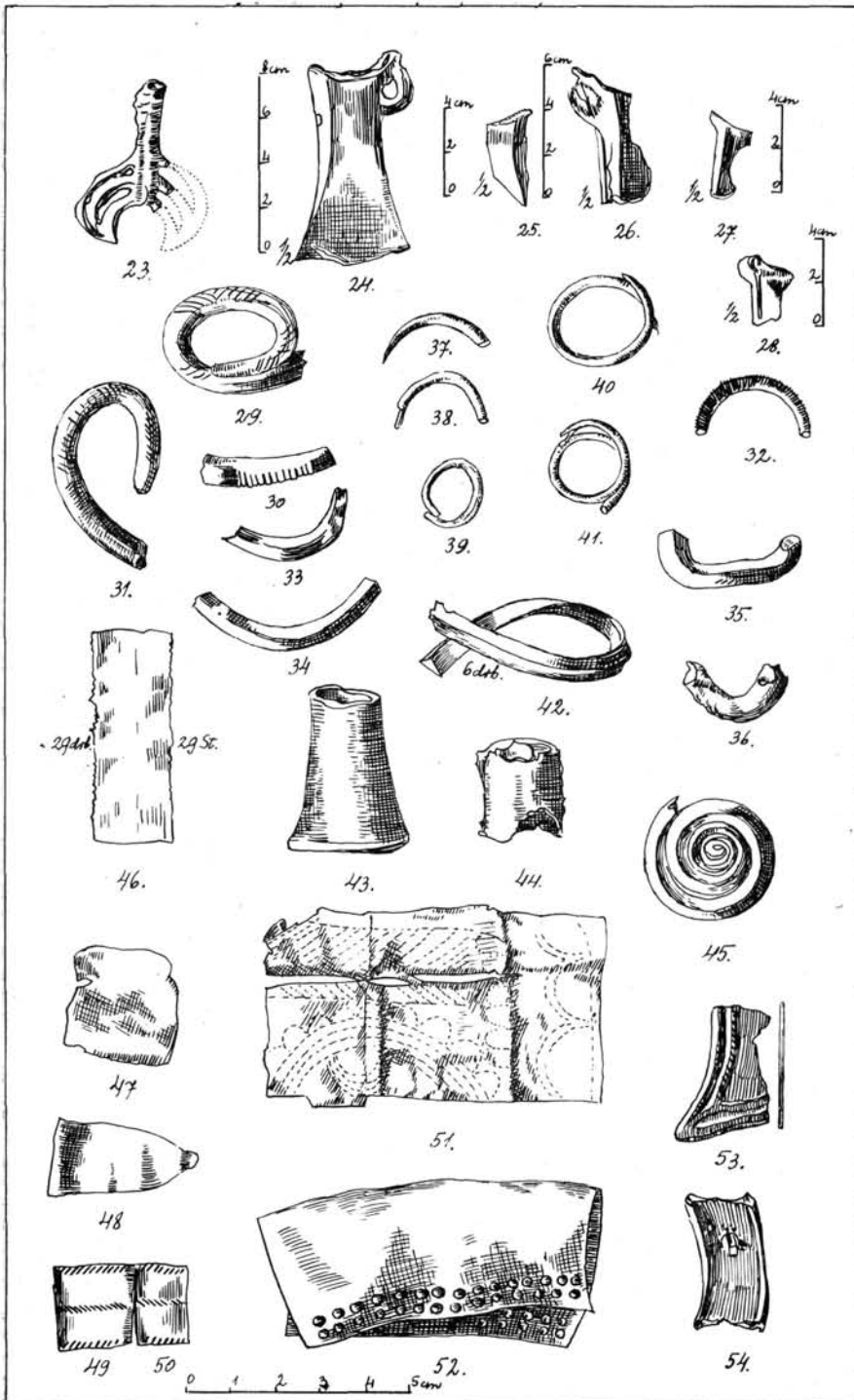
XXXIX. t.: Napkor. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Nyírbogdány. Halmas lelet. 137 d. k. *Nyírbogdány. Depotfund. 157 k.*

- 22 db. sarló-töredék 1-22.
 1 " esüngő 23.
 1 " köpüs balta 24.
 8 " köpüs balta-töredék 25-28.
 5 " díszített karika-töredék 29-32.
 4 " zart karika-töredék 33-36.
 3 " fulbevaló 37-39.
 2 " gyűrű 40-41.
 6 " karvédőspirál-töredék 42-
 2 " vésőköpi 43-44.
 1 " lapos spirál 45.
 20 " fűrésztöredék 46-
 6 " lenváz-töredék 47-52.
 1 " ismeretlen tárgy 53.
 1 " késfogantyú-töredék 54.
 45 " bronzrög nincs lerajzolva

- 22 St. Sichelbruchstück 1-22.
 1 " Anhängsel 23.
 1 " Kelle mit Dülle 24.
 8 " Bruchstücke von solchen 25-28.
 5 " Bruchstücke von verzierten
 offenen Ringen 29-32.
 4 " Ringbruchstücke 33-36.
 3 " Ohrhängsel 37-39.
 2 " Fingerringe 40-41.
 6 " Bruchstücke von Armspiralen 42.
 2 " Dülle vom Meißel 43-44.
 1 " Flachspirale 45.
 20 " Sägebuchstücke 46-52.
 6 " Blechbruchstücke 53-52
 1 " Unbestimmt 53.
 1 " Messergriffbruchstück 54.
 45 " Bronzeklumpen nicht
 abgezeichnet.

XLI. t.: Nyírbogdány. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

*Nyíregyháza. Bronze halmaaz
lelet. Nyíregyházától a Debreczen-
be vezető vasút vonalán keletre
az első őrház mellett.*

*Nyíregyháza. Depotfund in
der Nähe des ersten linksseitigen
Eisenbahnwächterhauses gegen
Debreczen.*

*bronx rög 1-2
balta töredék 3
balta (magyarországi típus) 6.
balta (európai típus) 4-5, 7-10.*

*Bronze-Klumpen 1-2.
Kette Bruchstück 3.
Kette (ungarischer Typus) 6.
Kette (europäischer Typus) 4-5, 7-10.*

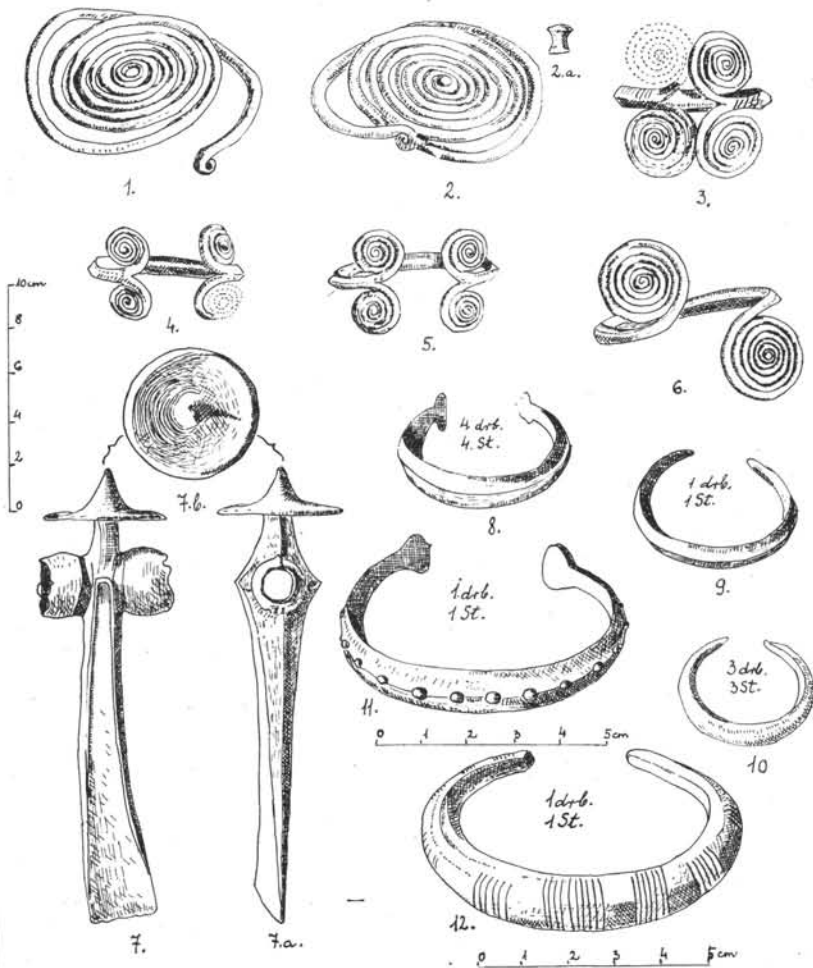
XLII. t.: Nyíregyháza. Bronze raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

*Nyíregyháza. Bronzhalma-
lét. 17 darab. Cserépedényben ta-
lálattott a Bujtos-dűlőben. Dr. Laáry
János gyűjteményéből.*

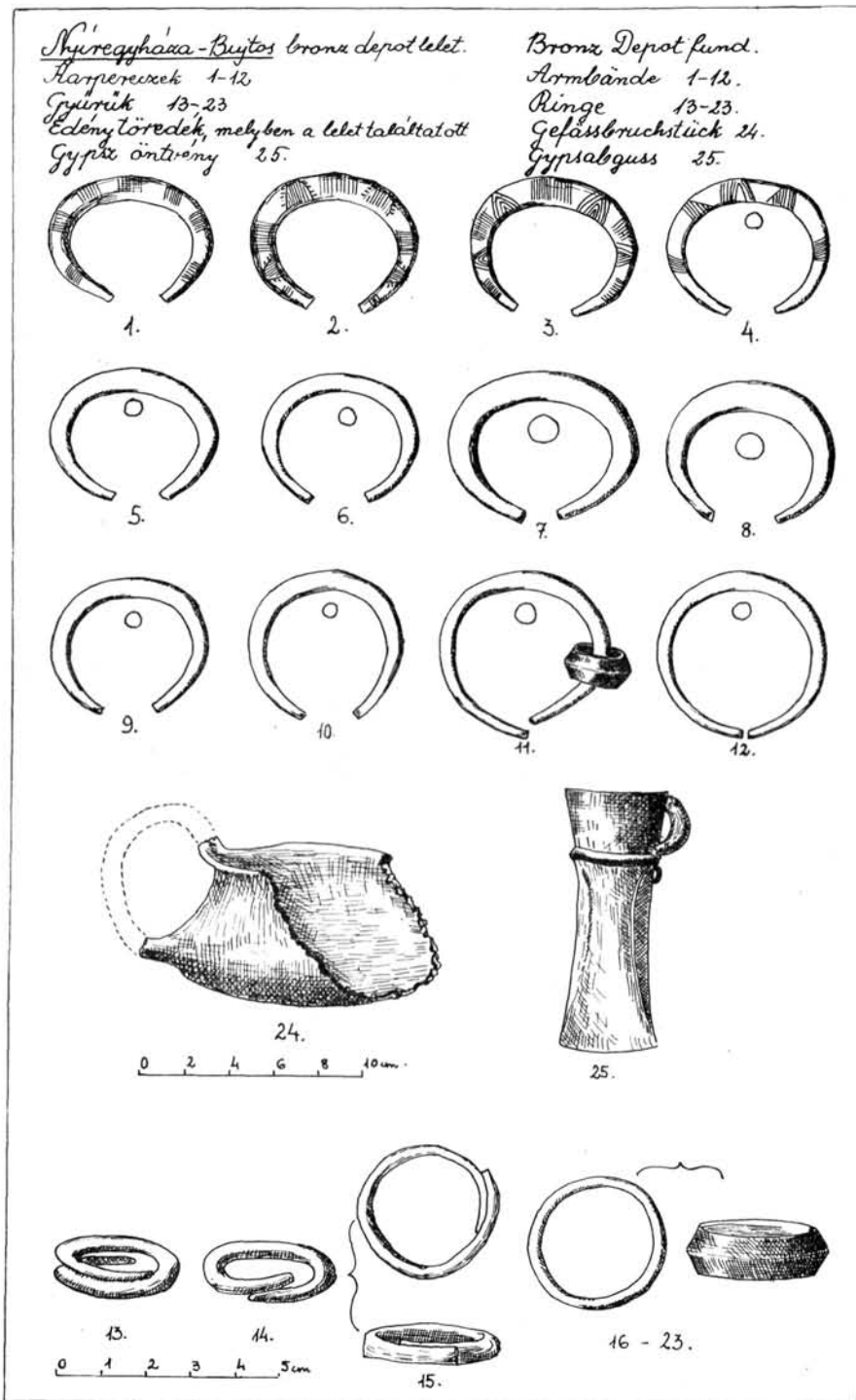
*Nyíregyháza. Bujtos-dűlő.
Depot fund. Zusammen 17 Stück.
Im rohem Tongefässe gefunden.
Aus der Sammlung des Alexander
von Laáry.*

*lapos spiralis közepén lenese alakú
szabaddombról 1-2.
nyitott végű karperecek spirálissal 3-6.
karcai csakány 7.
különböző nyitott végű karikák 8-12.*

*Flachspirale mit freibeweglichen
Knöpfe 1-2.
Offene Armbänder mit Spiralen 3-6.
Streitart 7.
Verschiedene offene Ringe 8-12.*

XLIII. t.: Nyíregyháza, Bujtos-dűlő. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

XLIV. t.: Nyíregyháza-Bujtos. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Nyírlugos Szennyvespuszta.

Halmár-lelet. 100 db. A bronzfűzők
Debrecen város múzeumának tu-
lajdona.

Karika töredékek 1-7.

Csőngő 8-12.

Nyakszíval töredék 13-14.

homorú lemezek felvarrása 15-19.

lemez-töredékek 20-24.

bronzfűzők 25.

Nyírlugos. Bronz-depót-fund

100 Stücke. Die Situla ist Eigentum
des Museums in Debrecen.

Ringsücke 1-7.

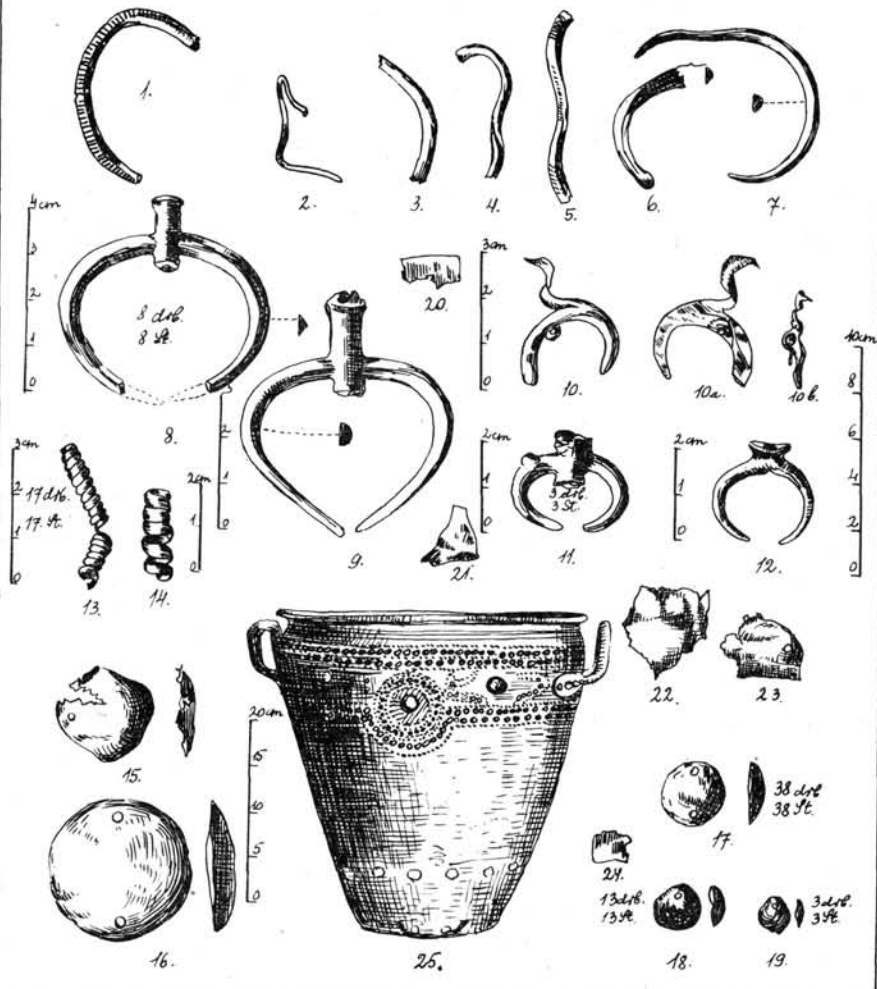
Kierstücke 8-12.

Kierhügestücke 13-14.

Gewölbte Klößen zum annähern 15-19.

Blechbruchstücke 20-24.

Bronze-Situla 25.

XLV. t.: Nyírlugos-Szennyvespuszta. Bronz raktárlelet.
Nyíregyháza, Múzeum (1-24); Debrecen, Múzeum (25)

Papp. Bronz halmaa lelet.

harcai csákány 1-2.

nyitott végű hengerded tömör karkú 3-4

lándzsa 5

tű 6

paizsdudor ? 7

küros tekercs 8

balta töredék 9

a cserépedény töredékei, melyben a lelet
található, nincs lerajzolva

Papp. Bronz depot fund

Streitaste 1-2

Massive cylindrisch offene Ringe 3-4

Lanze 5

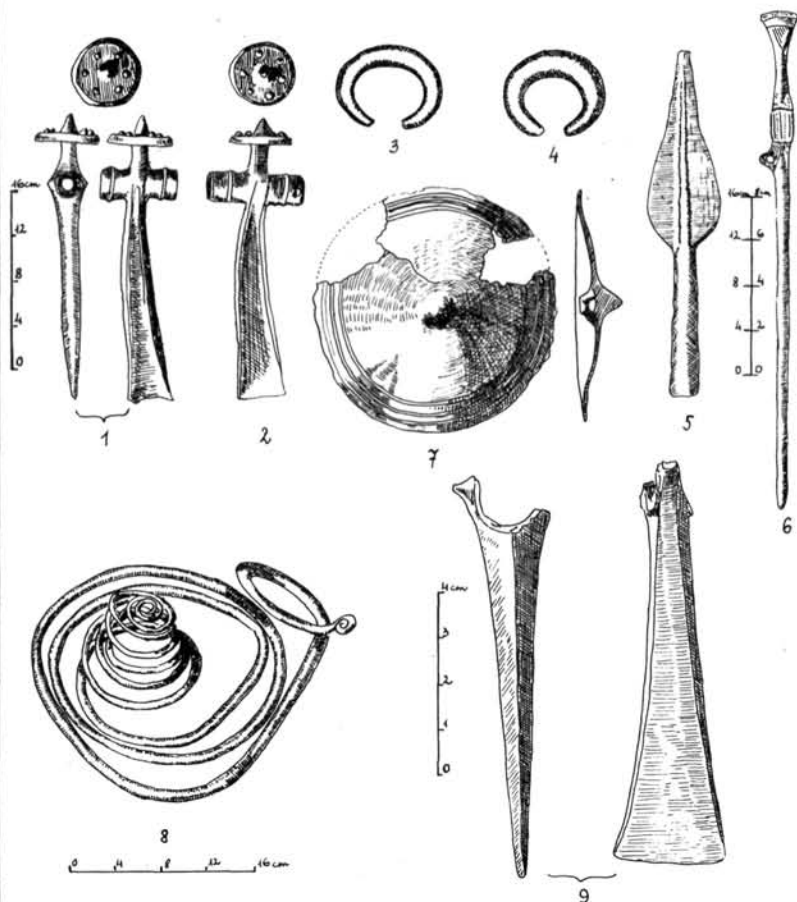
Nadel 6

Schildbuckel ? 7

Konische Spirale 8

Flanke um Stielboche abgebrochen 9

Bruchstücke des mitgefundenen
Kongefässes nicht abgezeichnet.

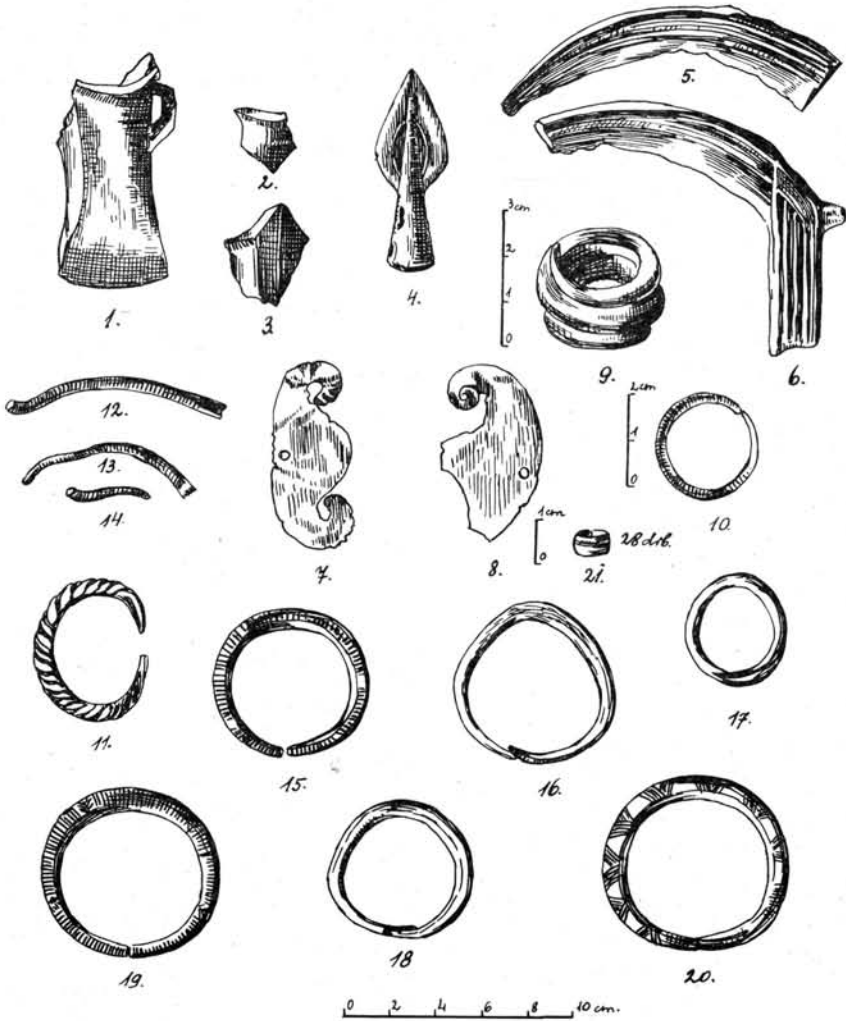
XLVI. t.: Pap (Papp). Bronz raktárlelet, Nyíregyháza, Múzeum

Pátroha. Bronzhalvaz lelet. 48 db.

- köpös balla töredék 1-3.
 lándzsá 4.
 sarló 5-6.
 lemezek 7-8.
 három csavarulata gyűrű 9.
 gyűrű 10.
 csavaros karperec 11.
 nyitott végű karikák és töredékei 12-20.
 28 db. gyöngyözem 21.

Pátroha. Depotsfund. 48 Stück

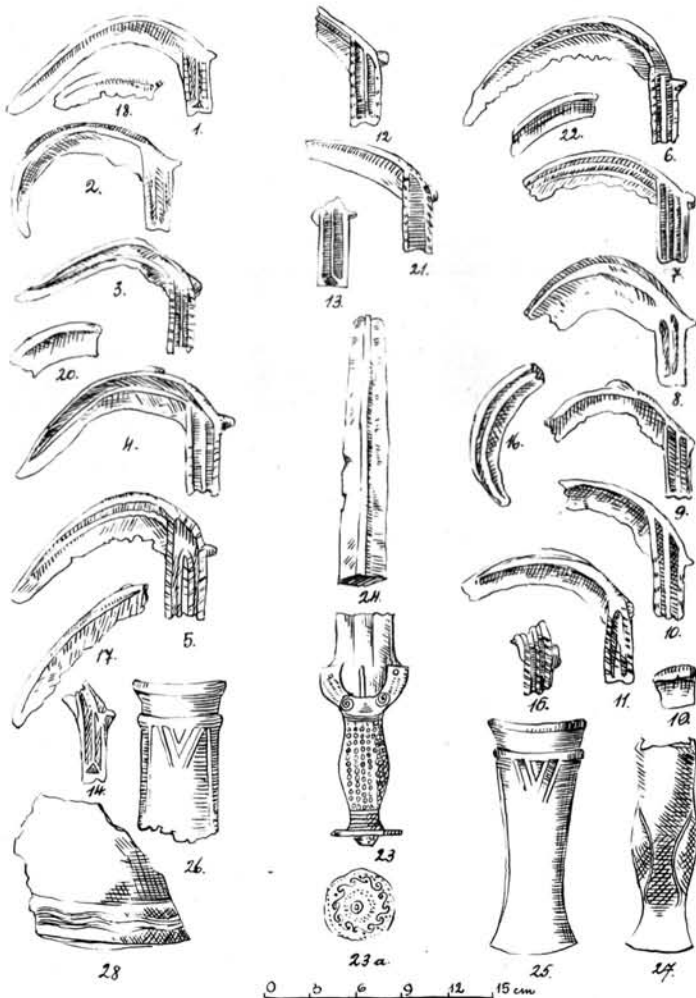
- Kellsbruchstück 1-3.
 Lanze 4.
 Sichel 5-6.
 Blechstücke 7-8.
 Dreimal gewundene Ring 9.
 Ring 10.
 Offene gewundene Ring 11
 Offene Ringe mit Bruchstücke 12-20.
 28 Stück Bronzperlen 21.

XLVII. t.: Pátroha. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Piricse. Bronzraktárlelet, 38dbb.
sarló és sarlófőrédek 1-22.
kardmarkolat, 23.
kardpenge főrédek 24.
ismeretlen rendeltetésű eszköz 25-26.
kárpász baltá 27.
azon csörpésű főrédek, melyben
a lelet, találtató, 28.
10 db. bronzrög mint levezetők

Piricse. Deposfund. 38 Tücske.
Sichel und Sichelbruchstück 1-22.
Schwertgriff 23.
Schwertklinge 24.
Unbestimmte 25-26.
Palstab 27.
Bruchtheil des irdenen Gefäßes welches
den Fund enthielt, 28.
10. Röhstücke sind nicht abgebildet.

XLVIII. t.: Piricse. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Pusztá-Dobos. Bronzhalmarlelet.

nyitott végű karcsák 1-5.
sarlók 6-8.
füles köpös balta 9.
spirális töredékek 10-12.
kúpös spirális 13.

Pusztá-Dobos. Bronze depot fund.

Offene Ringe 1-5.
Sichel 6-8.
Kette 9.
Spiral bruchstücke 10-12.
Spiral 13.

XLIX. t.: Pusztádobos. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Rohod. Bronzhalmar leles.

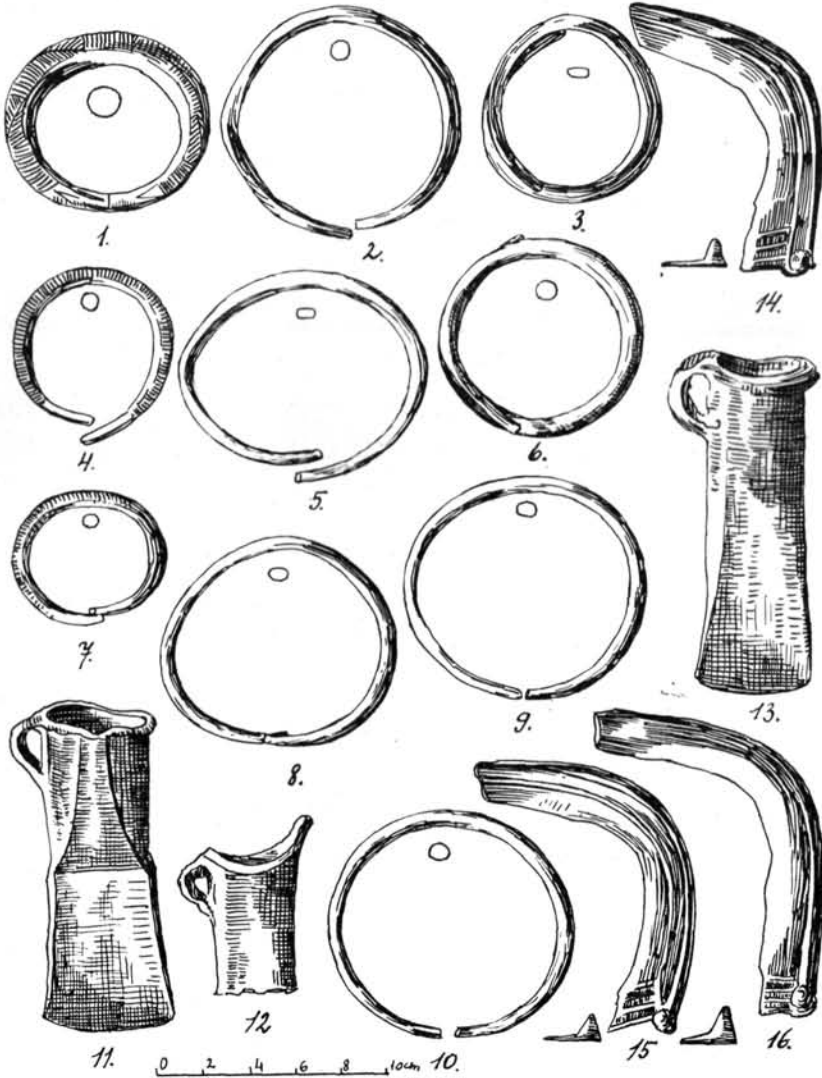
16 db. Székelyvárosi 1906. évben találta. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona.

Különböző nyitott végű karikák 1-10
 fűrészes talpa és éstörzsök 11-13
 csücskös sarló 14-16.

Rohod. Bronzdepotfund.

16 darab. Bei Gelegenheit einer Weingartenanlage 1906. Im Besitze des Königl. National Museums.

Verschiedene offene Ringe 1-10.
 Kellen und Bruchstück 11-13
 Sichel 14-16.

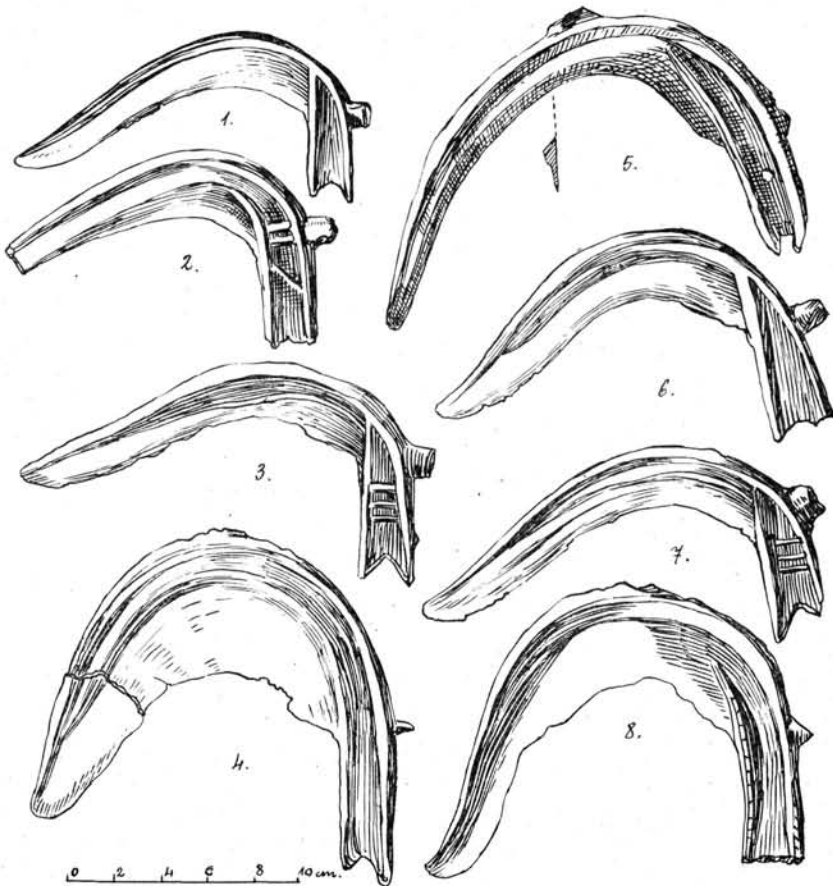
L. t. Rohod. Bronz raktárlelet. Budapest, MNM

Rohod Halmas lelet a község határától 59 darab

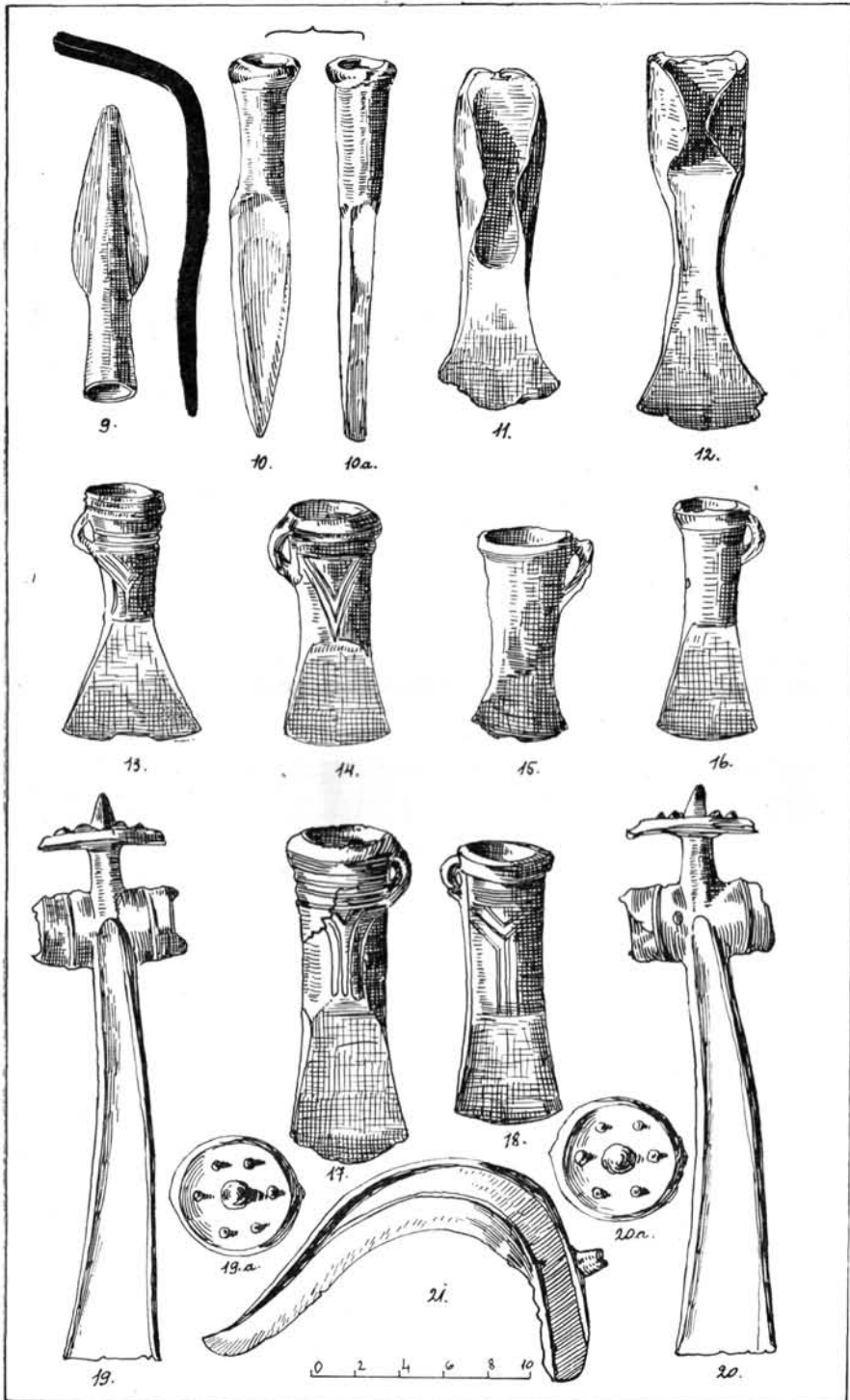
sarló 1-8, 21.
lándzsa 9.
kőpus véss 10.
sárnyas balta 11-12.
kőpus balta 13-18.
harcsi csákány 19-20
nyitott és zárt karikák 22-31.
nyakperccs és lövedék 32-34.
brona-pogácsa 35-37.

Rohod, Depotfund aus dem Weichbilde des Ortes. 59 Stücke.

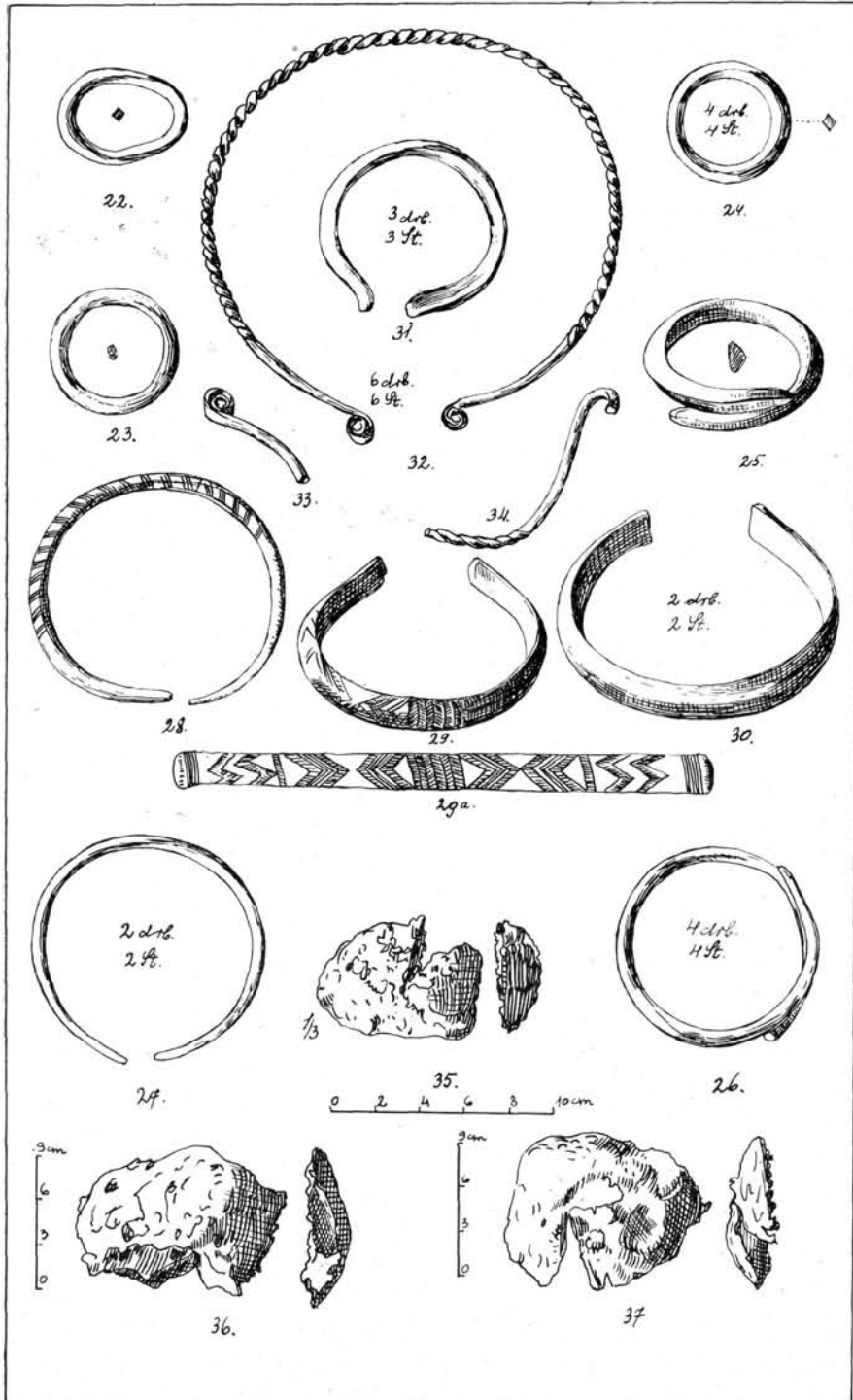
Sichel 1-8, 21.
Lanze 9.
Meißel 10.
Palstab 11-12.
Welle 13-18.
Streitaxt 19-20.
Offene und geschlossene Ringe 22-31
Parques und Bruchstücke 32-34
Bronzebruchst 35-37.

LI. t.: Rohod. II. Bronz raktárellet. Nyíregyháza, Múzeum

LII. t.: Rohod. II. Bronz raktárélet. Nyíregyháza, Múzeum

LIII. t.: Rohod. II. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Rohod. bíró Podmaniczky Géza
féle bronzhalmaalelet. 61. d. b.

Еще tárgyak keszös keresztés két
guru boyracsban falálkattak a
kisség határában.

két guzsu boyracs 1.

bronz rög 2.

ép és töredék fűrés 3-15.

ép és töredék sarló 16-24.

harosicsák any töredék 25.

köpis véső 26.

köpis balta és töredék 27-36.

kés 37.

hardpeuge töredék 38-39.

bronz rudacska 40.

különböző zará és nyitók karikák
és töredékek 41-52.

7 d. b. kisebb bronz rög nincs le
rajzolva

Rohod. Hausenfund von H.

baron Podmaniczky Géza Die
Gegenstände wurden gefunden
in einer halbkugelförmigen
hängenden Cyste mit zwei Haken
und doppelkreuzförmigen Haken-
ansatz.

Die Cyste 1.

Bronze Rohstück 2.

Läge und Lägebruchstücke 3-15.

Sichel und Bruchstücke 16-24.

Streitaxtsbruchstück 25.

Meißel 26.

Kelle und Bruchstücke 27-36.

Messer 37.

Schwertklingenbruchstücke 38-39.

Bronze Hengelchen 40.

Verschiedene Ringe 41-52.

7 H. Bronzenrohstücke sind nicht ab-
gezeichnet,

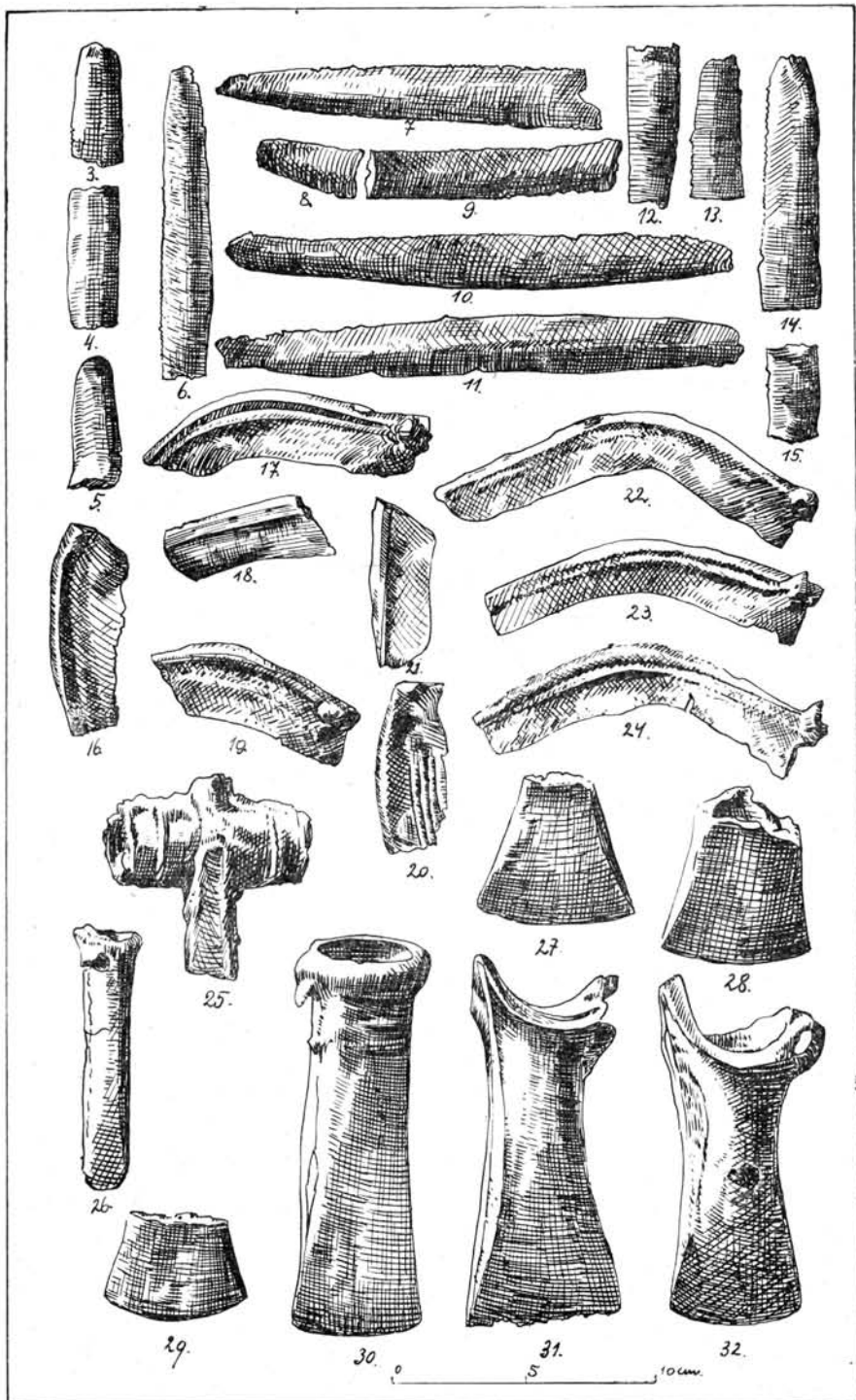

1.

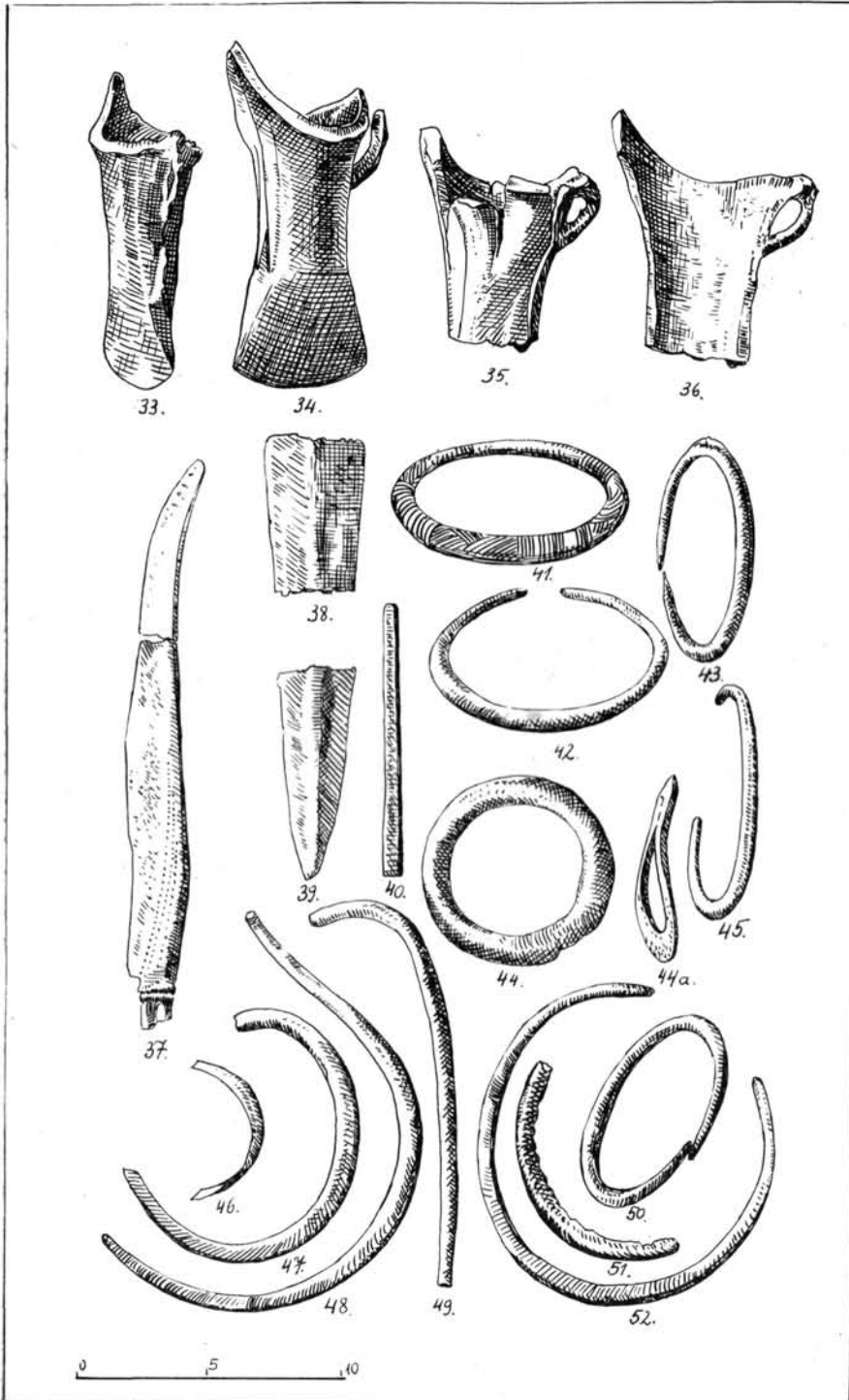

2.

0 5 10 cm

LV. t.: Rohod. III. Bronz raktárélet. Nyíregyháza, Múzeum

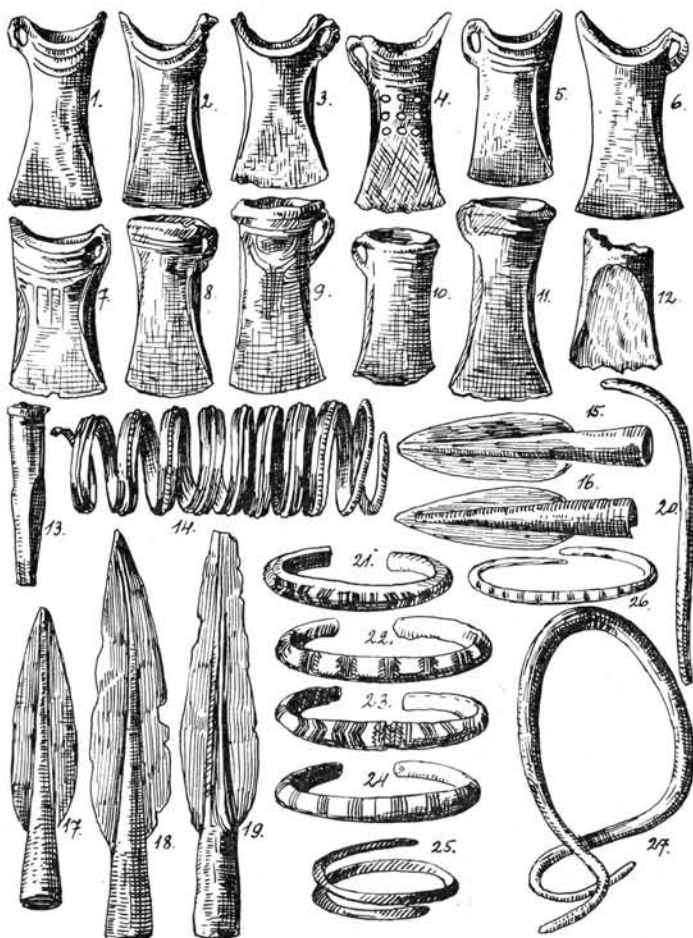
LVI. t.: Rohod. III. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza. Múzeum

Taktakenéz. Halmas lelet.

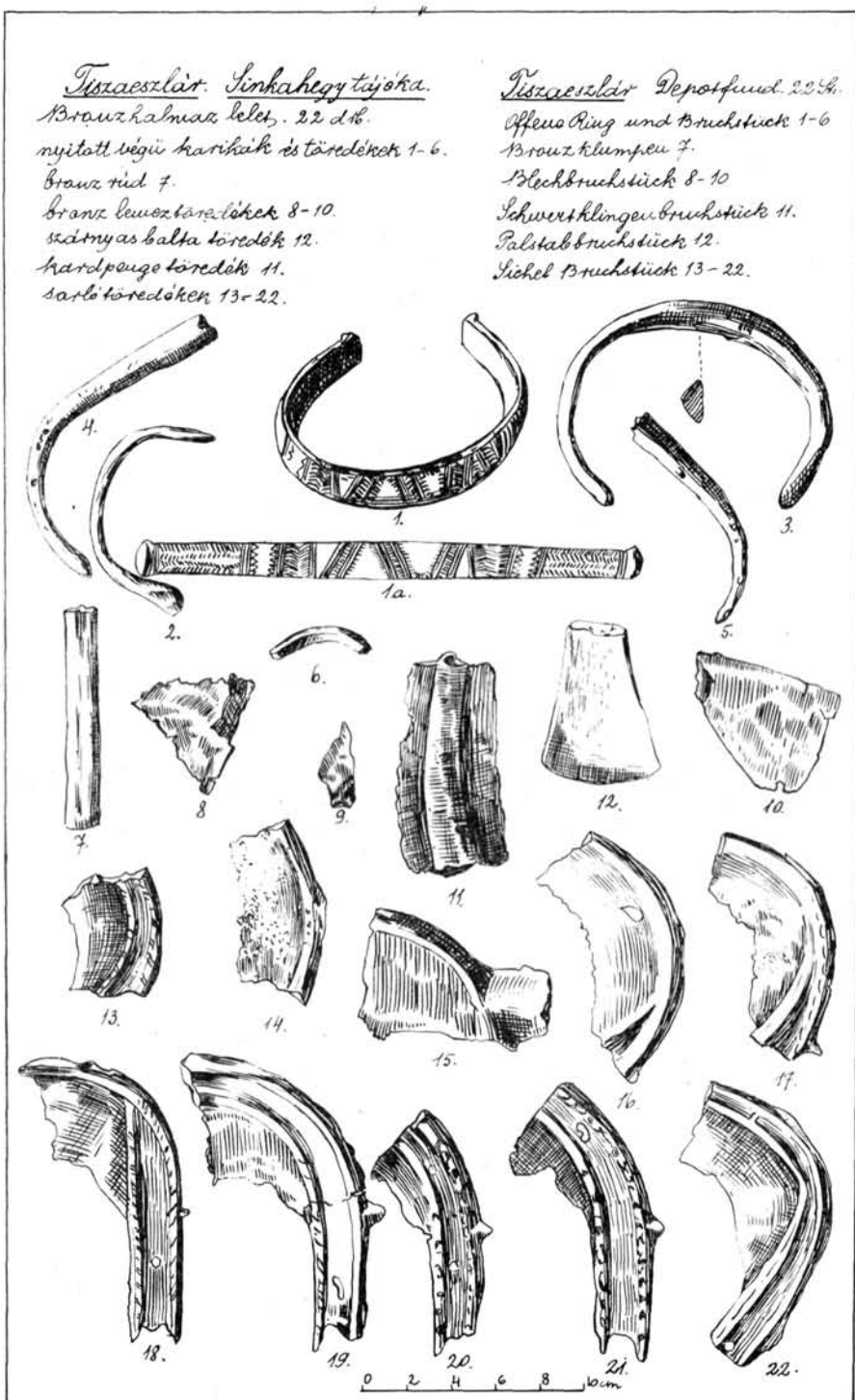
köpis balta 1-12.
 köpis veső 13.
 karspirál 14.
 lándzsa 15-19.
 karperec 20-24, 26.
 egymásfelé hajló karkuka 25.
 gyűrűk, bogrdesgűzs 27
 Időb. bronzkorq nincis lerajzolva

Taktakonox. Depótfund.

Kelte 1-12.
 Meissl 13.
 Armspiral 14.
 Lanxe 15-19
 Offene Ringe 20-24, 26.
 Mit übereinander liegenden Ende 25.
 Verkümmelter Kesselhenkel 27
 i St. Rokestücke ist nicht abgebildet.

LVII. t.: Taktakenéz. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

LVIII. t.: Tiszaeszlár-Sinkahegy. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

Tiszaeszlár. Bronzhalmar lelet

24 db.

karnercsek és töredékek 1-6

bronz kard 7.

lándzsatőrrelék 8-10.

szárnyasbalta töredék 11-13.

köpös balta 14-15.

sarló és sarló töredék 16-18.

Tiszaeszlár. Depótfund. 24. tükke

Armringe 1-6.

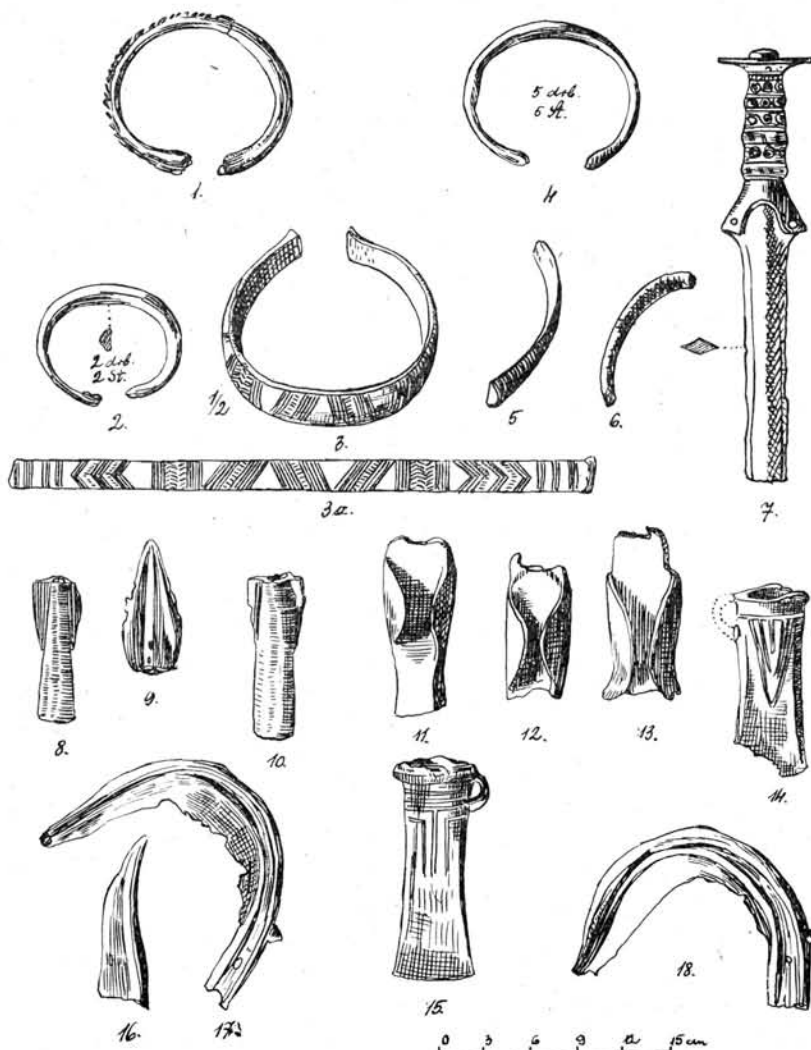
Schwert 7.

Lanzensbruchstück 8-10.

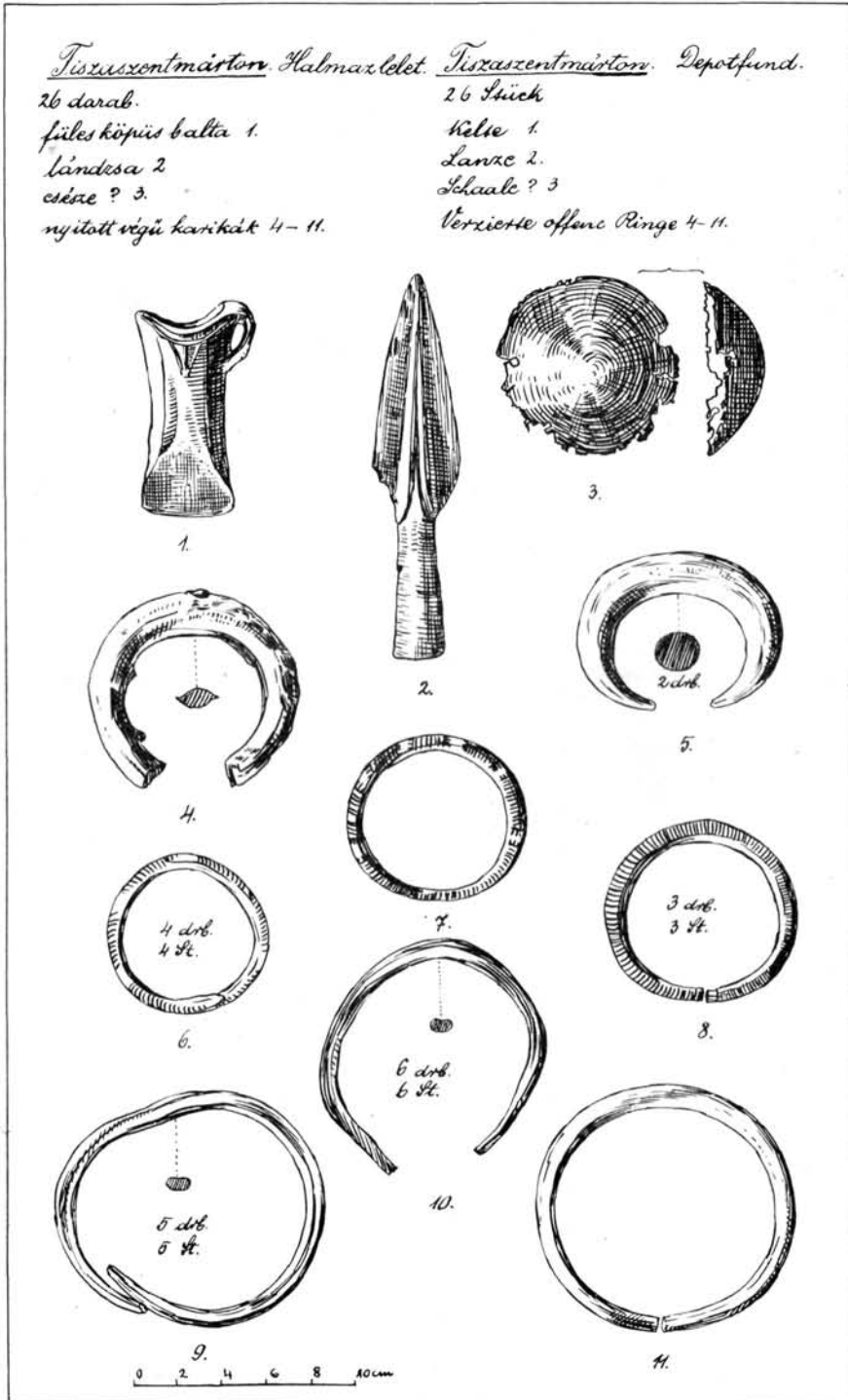
Reithals Bruchstück 11-13.

Kelte 14-15.

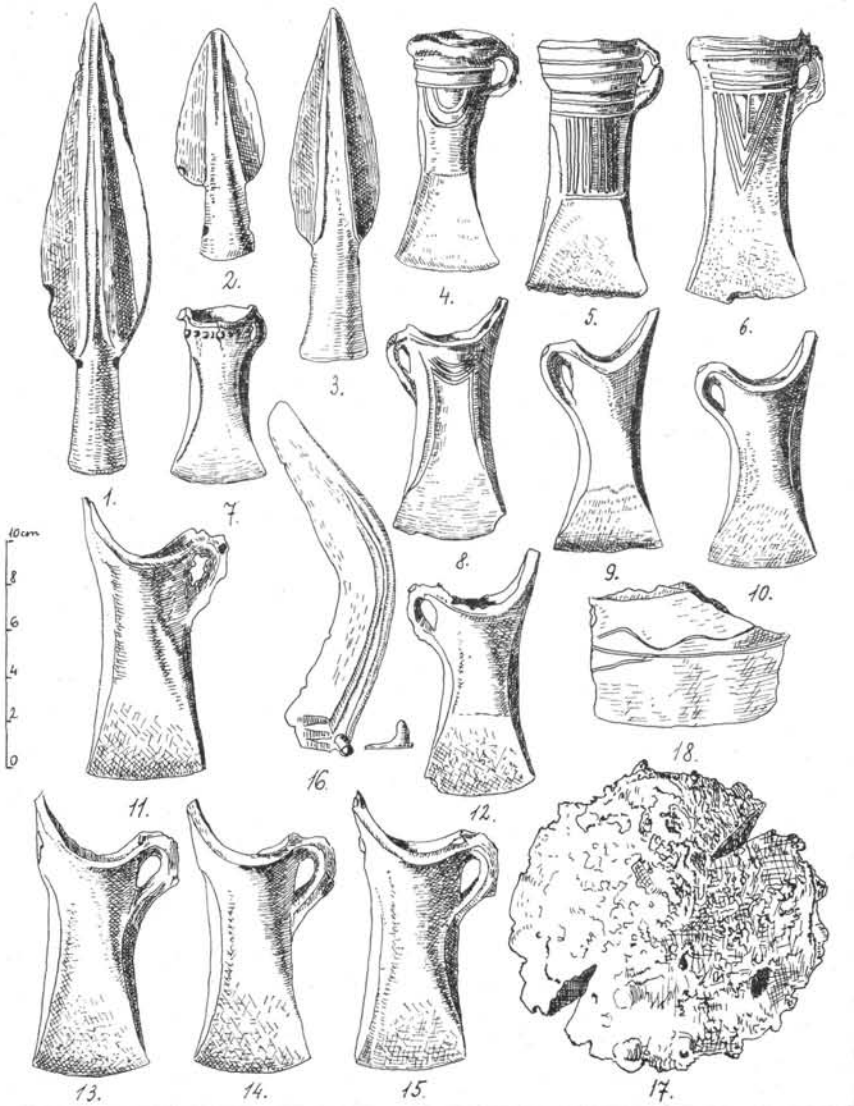
Sichel und Sichelbruchstück 16-18.

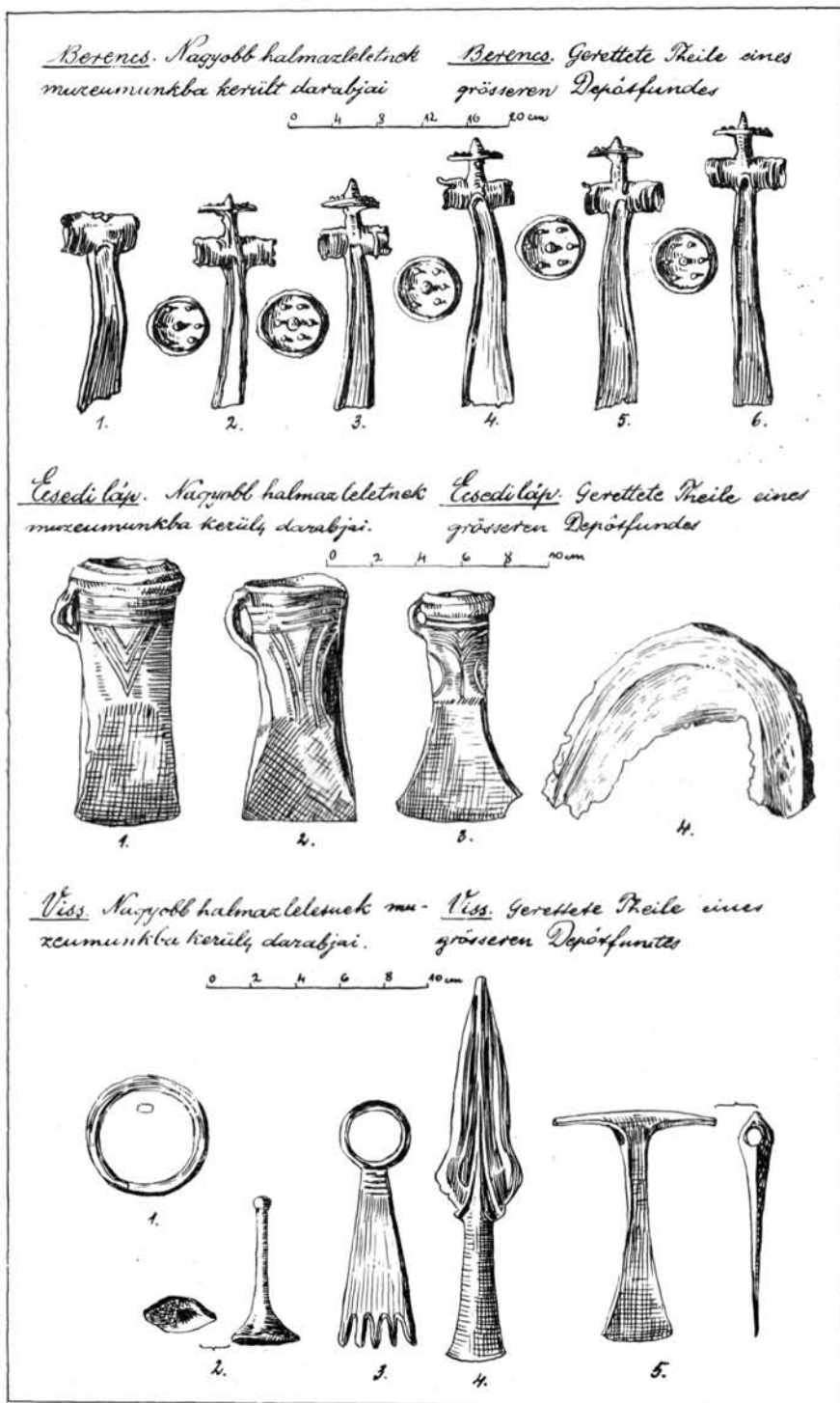
LIX. t.: Tiszaeszlár. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

LX. t.: Tiszaszentmárton. Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

*Tura Bronzhalmae lelet**lándzsák 1-3**füles köpüs balta (európai típus) 4-7**füles köpüs balta (magyarországi típus) 8-15**sarló 16**bronz rög 17 (2650 gramm)**Saxon csőrén edénynek töredéke,**melyben a lelet találtatott 18.**Tura. Depot-fund.**Lanzen 1-3.**Kelte (europaischer Typus) 4-7**Kelte (ungarischer Typus) 8-15**Sichel 16.**Bronzklumpen 2650 gramm 17**Bruchtheil des irdenen Gefässes**welches den Fund enthielt 18.*

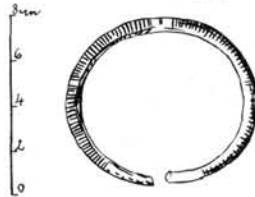
LXI. t.: Nyírtura (Tura). Bronz raktárlelet. Nyíregyháza, Múzeum

LXII. t.: Rétközberenes (Berenes) (1—6); Ecsedi láp (1—4); Viss (1—5).
 Bronz raktárleletek. Nyíregyháza, Múzeum

Rohod. Halmas lelet. Tometo
 ártóláskor faszékban saláztatott
 mintegy 80 db. lejjesen egyforma
 karika, melyből 15 db. került ma-
 zeumunkba. A szomszédos Vaskő
 községből tökéletesen hasonló, de arany
 karika került, a Magyar Nemzeti Múzeum
 birsokába.

Rohod. Depotfund. Aus dem
 israelitischen Friedhof circa 80
 gleiche Stück in ein Thongefäss ge-
 funden 15 Stück davon im
 Museum des Comitates Szabolcs.
 Unweit von diesem Funde ist ein
 Stück aus reinem Golde im National
 Museum in Budapest.

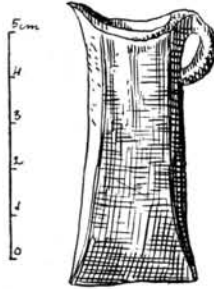

Tiszaladány Nagyszék halmas
 leletnek muzzeumunkba került, de-
 rajjai.

Tiszaladány. Brucktheit
 eines grösseren Depotfundes

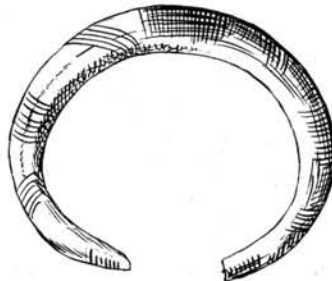
1.

2.

3.

4.

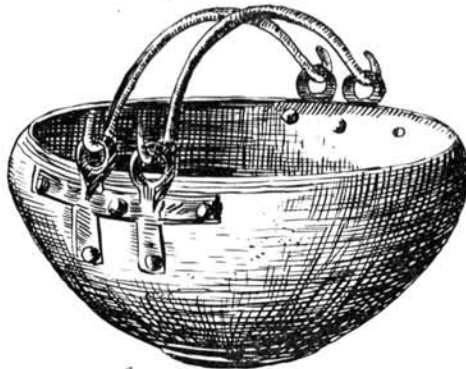
É
bronzedények
általólag
tartalom nélkül
találtattak

Lelőhely: Sényő

Diese
Bronzgefäße
angeblich
ohne Inhalt
gefunden.

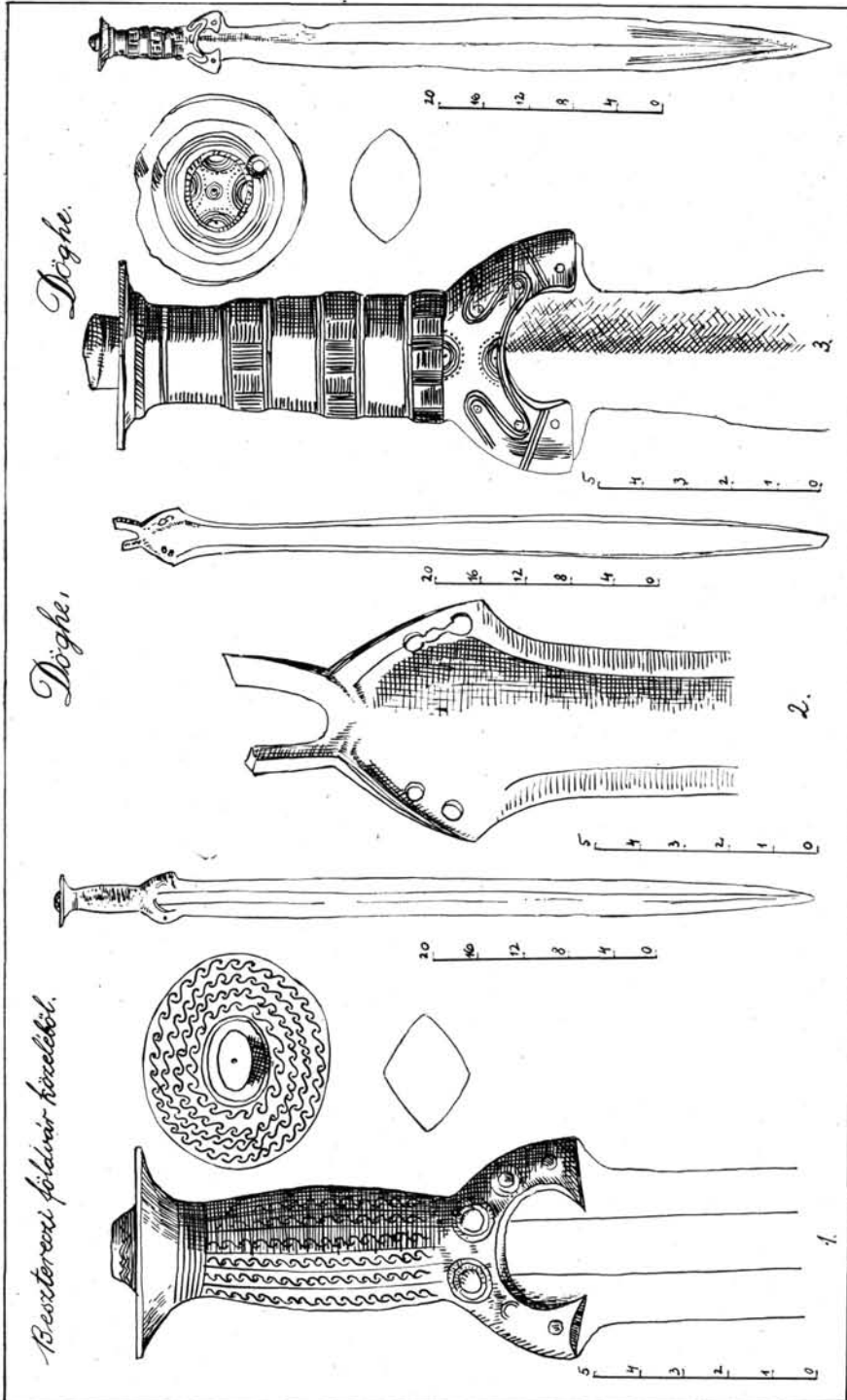

Lelőhely: Máriapócs

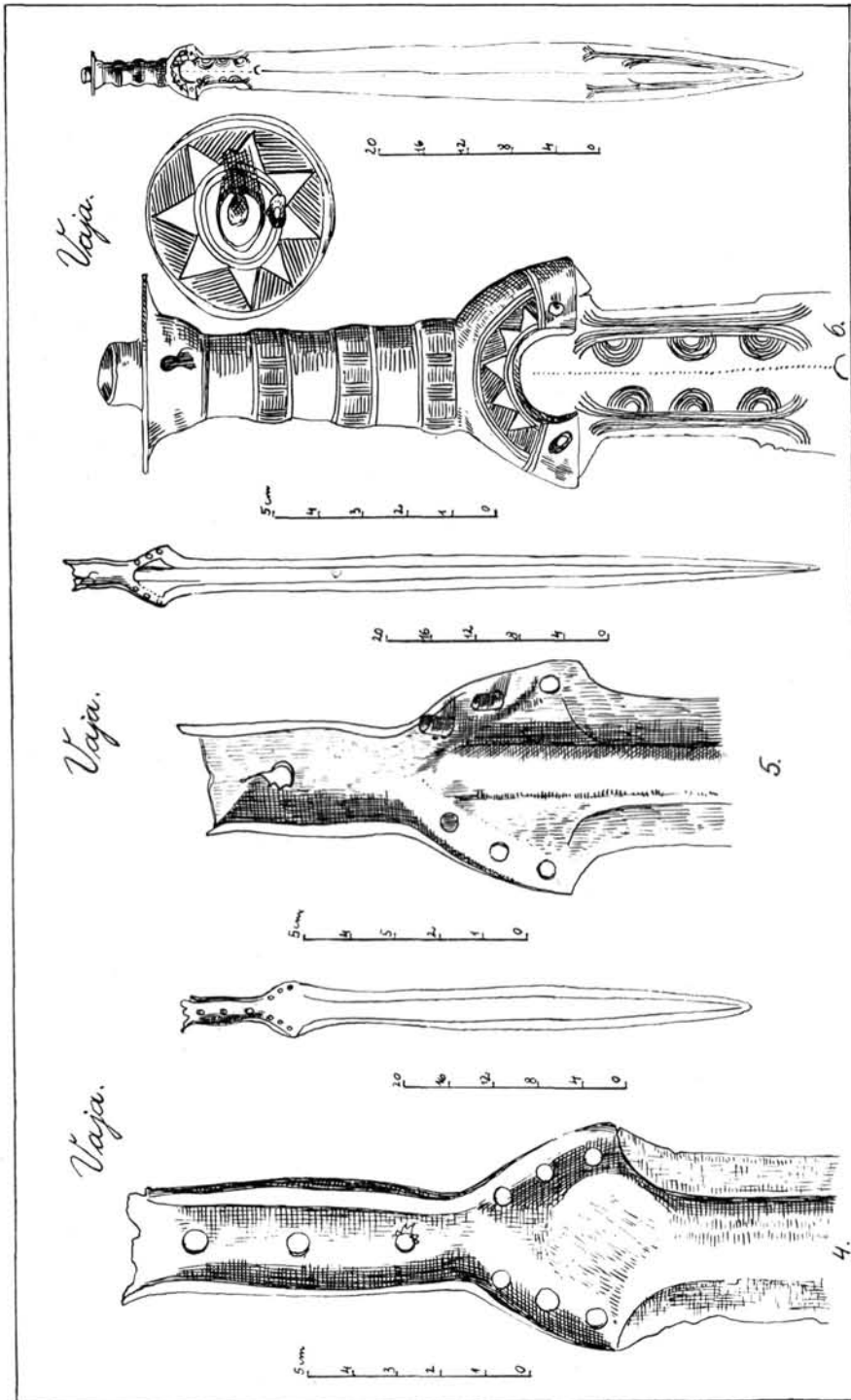

Lelőhely: Máriapócs

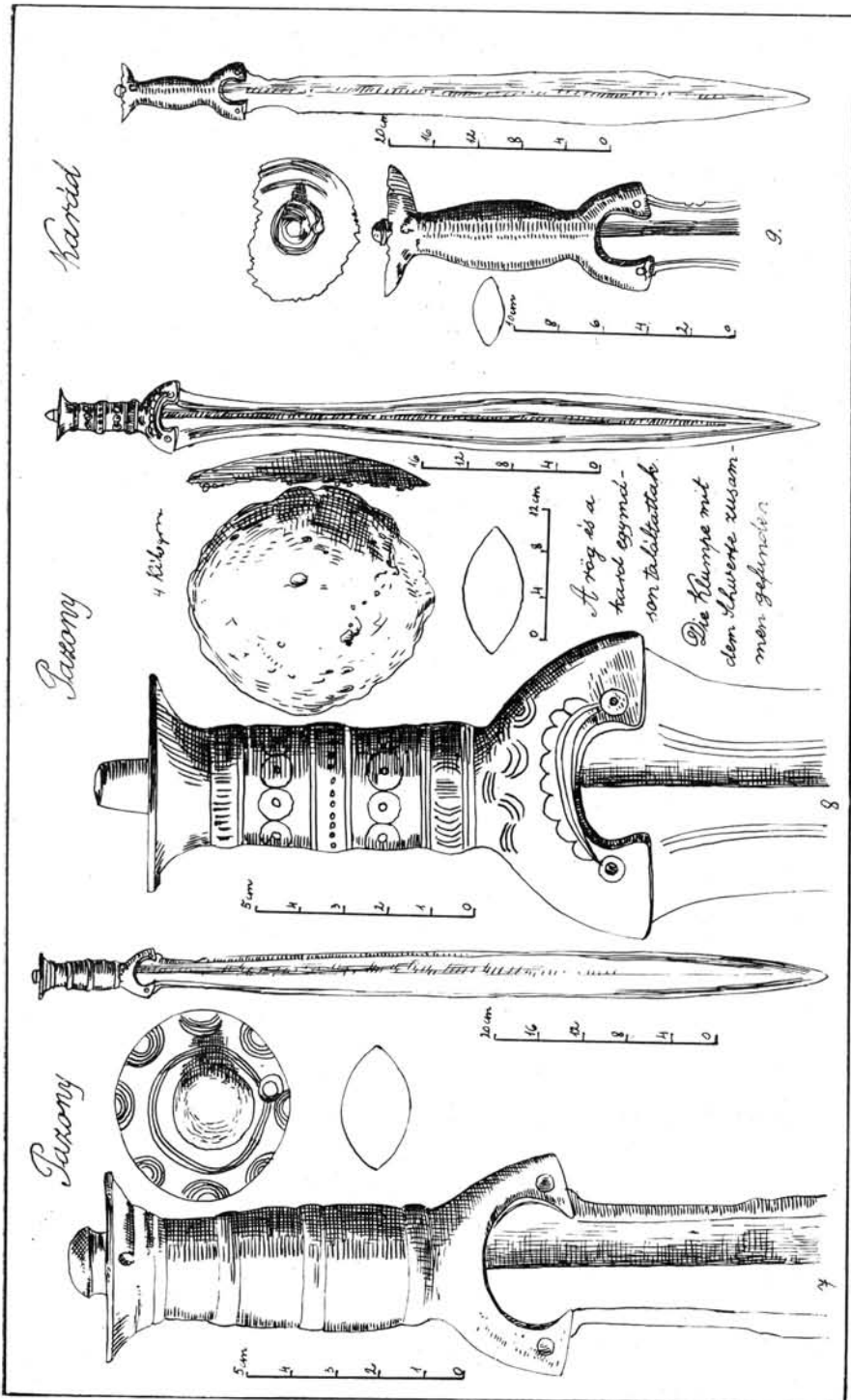
0 5 10cm.

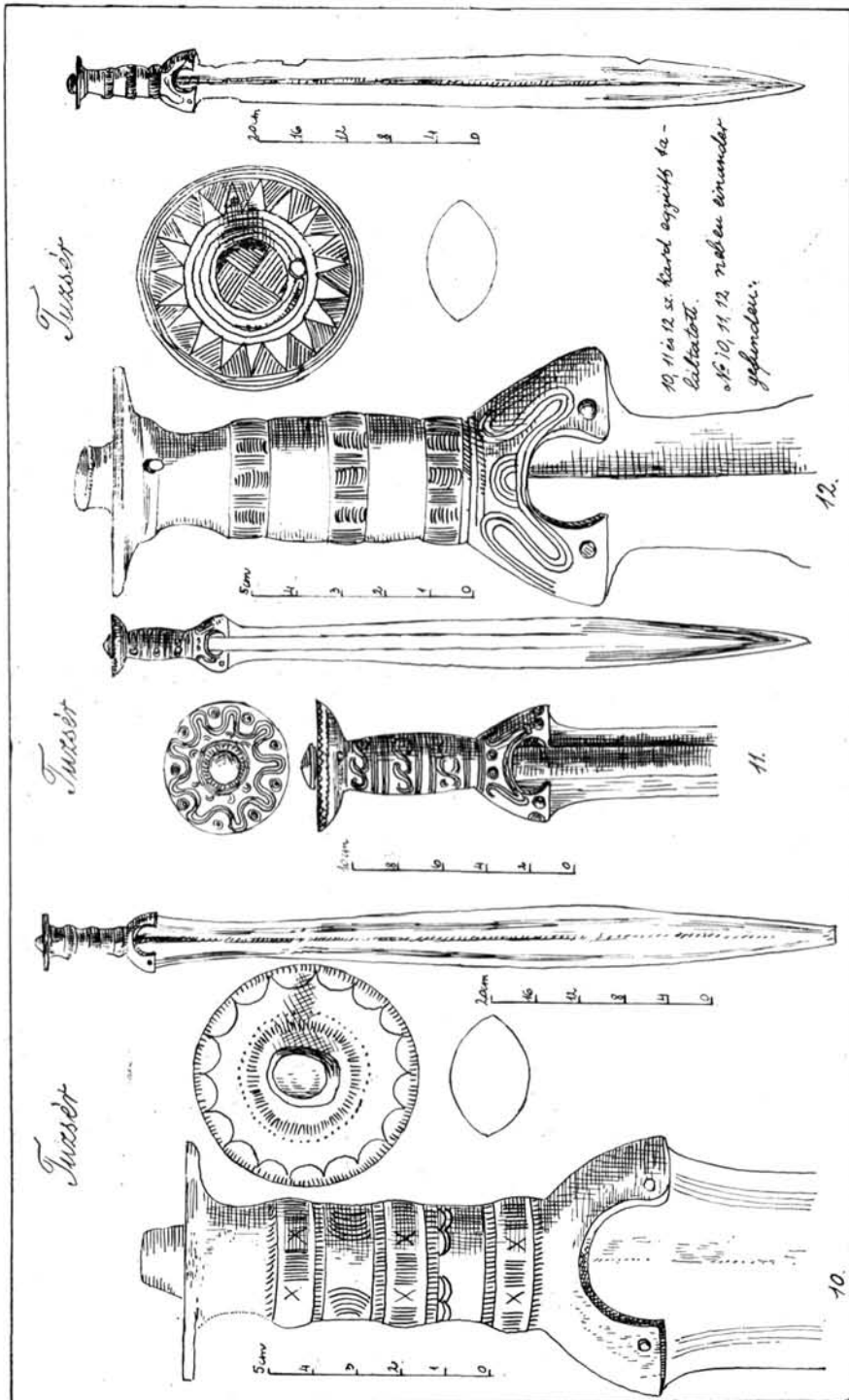
LXV. t.: Besztereci (1); Döge (2—3). Bronzkardok. Nyíregyháza, Múzeum

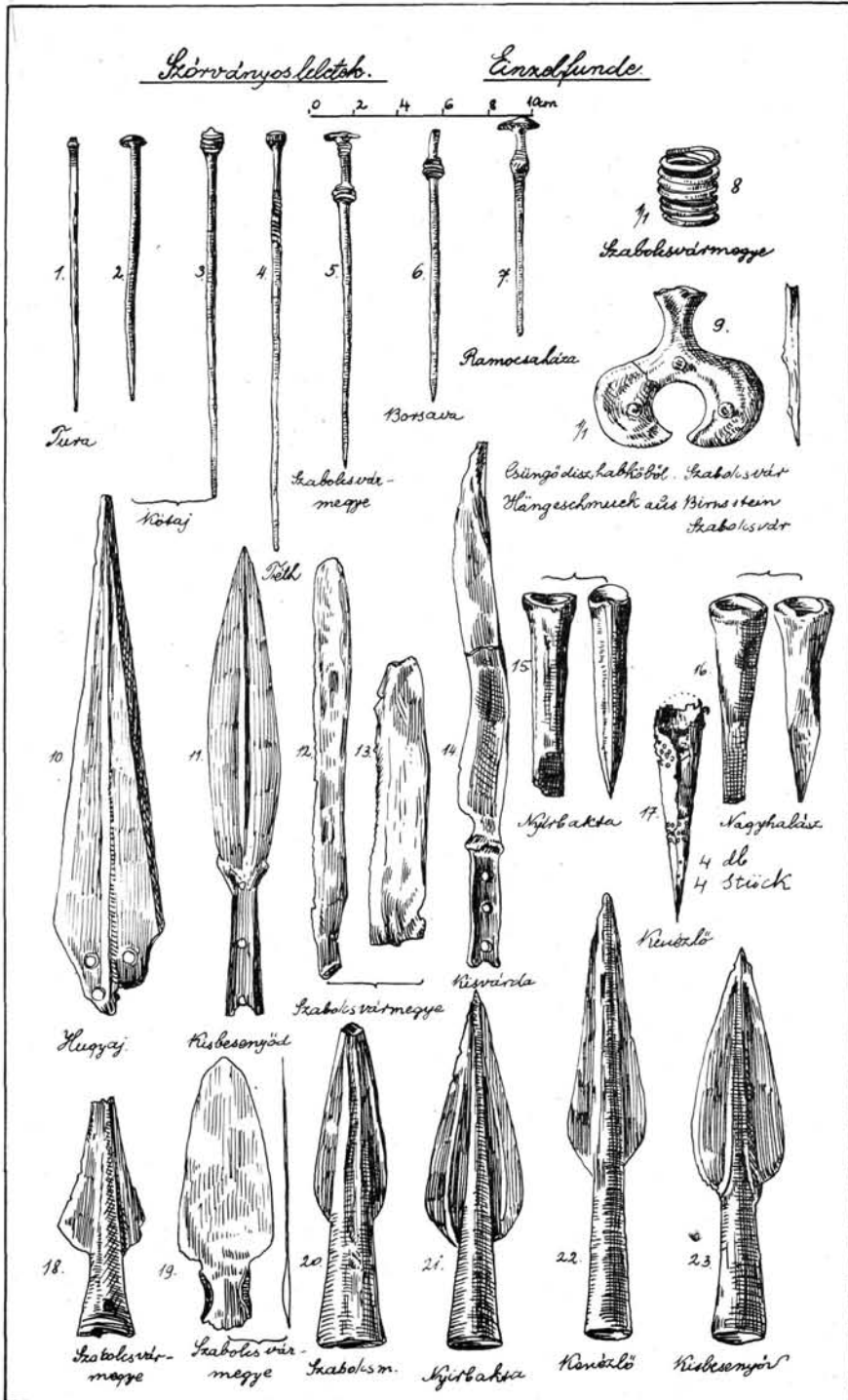
LXVI. t.: Vaja. Bronzkardok. Nyíregyháza, Múzeum

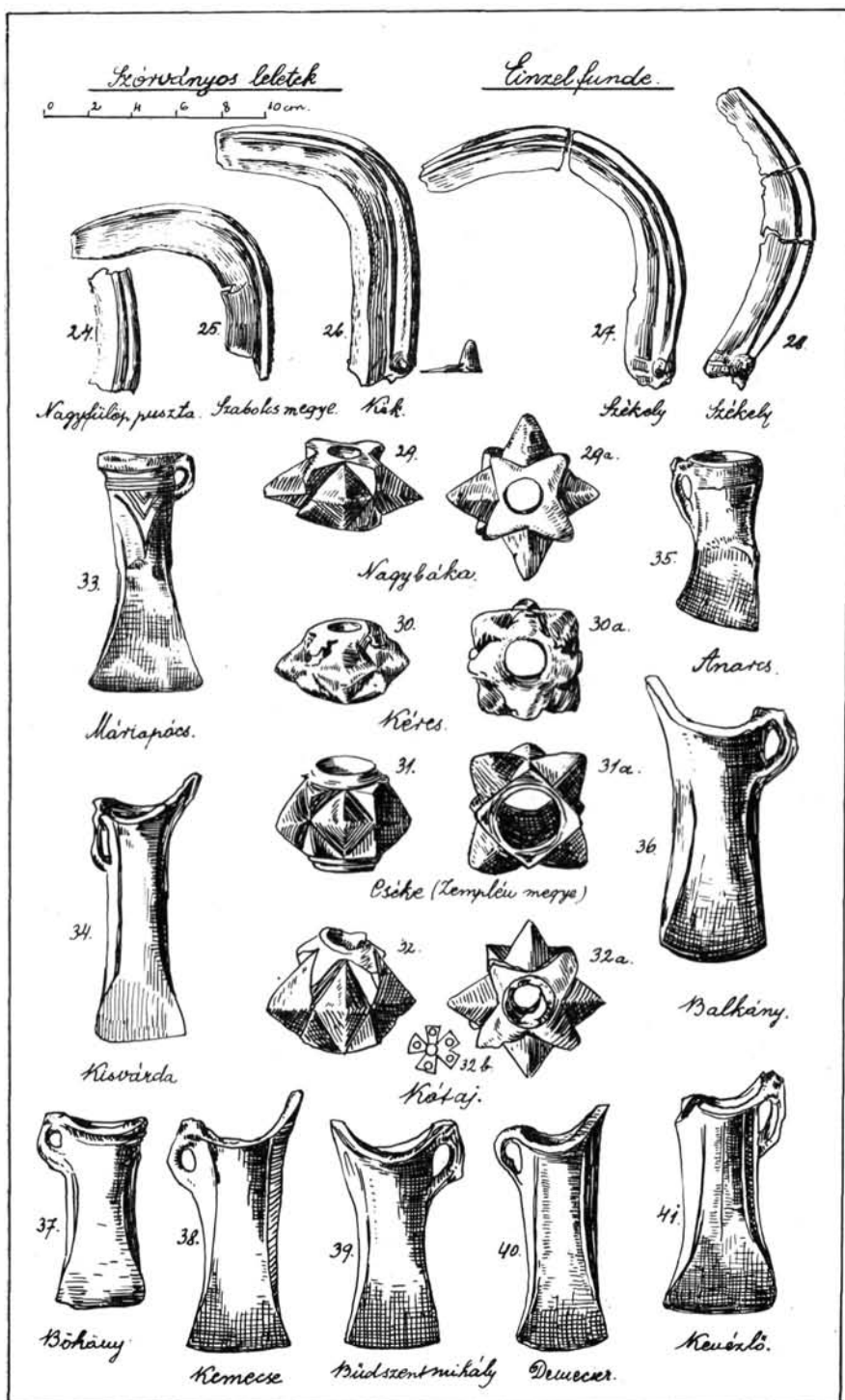
LXVII.t.: Nyírpazony (Pazony) (7—8); Tiszakarád (Karád) (9). Bronzkardok.
Nyíregyháza, Múzeum

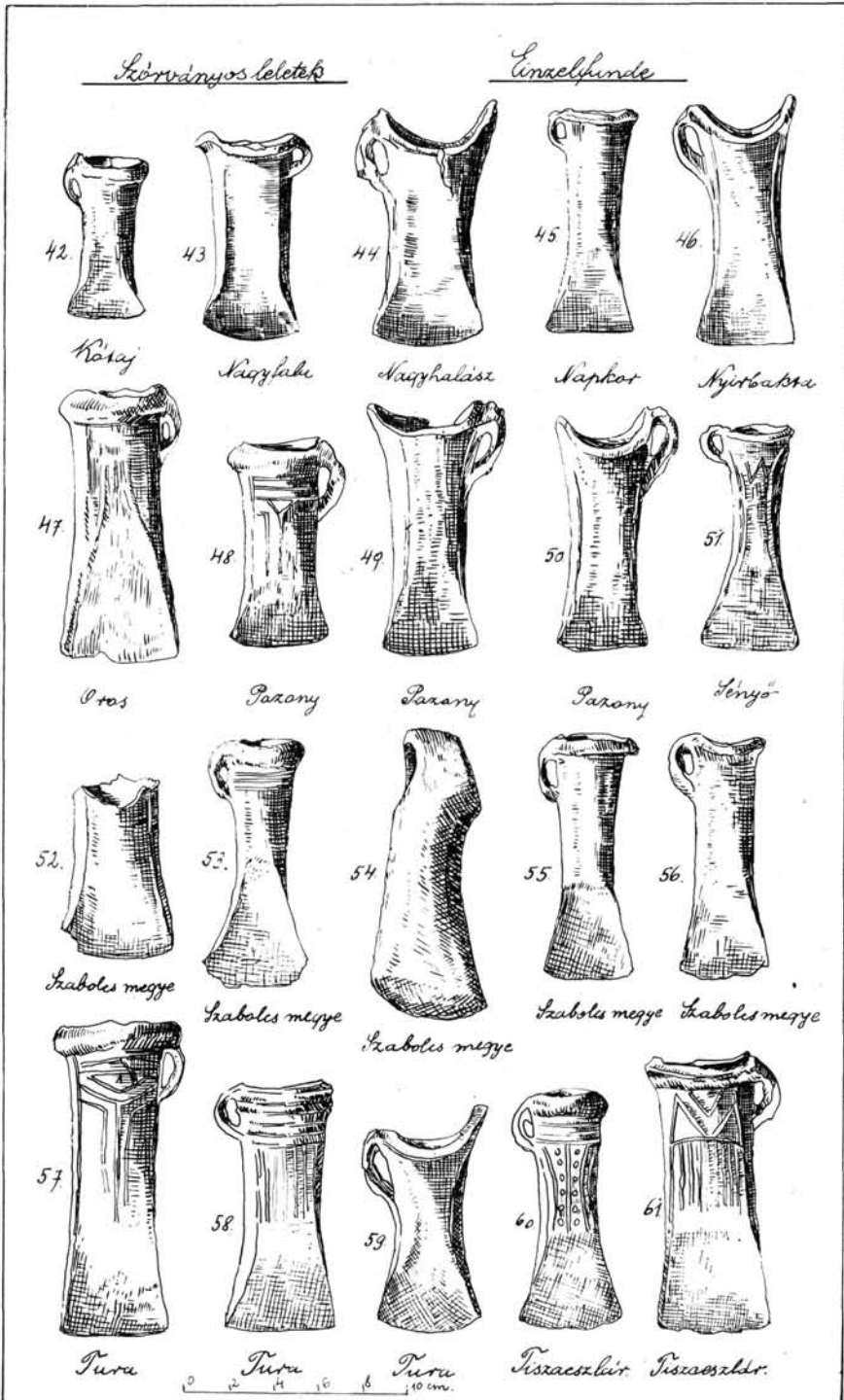
LXVIII. t.: Tuzsér. Bronzkardok. Nyíregyháza, Múzeum

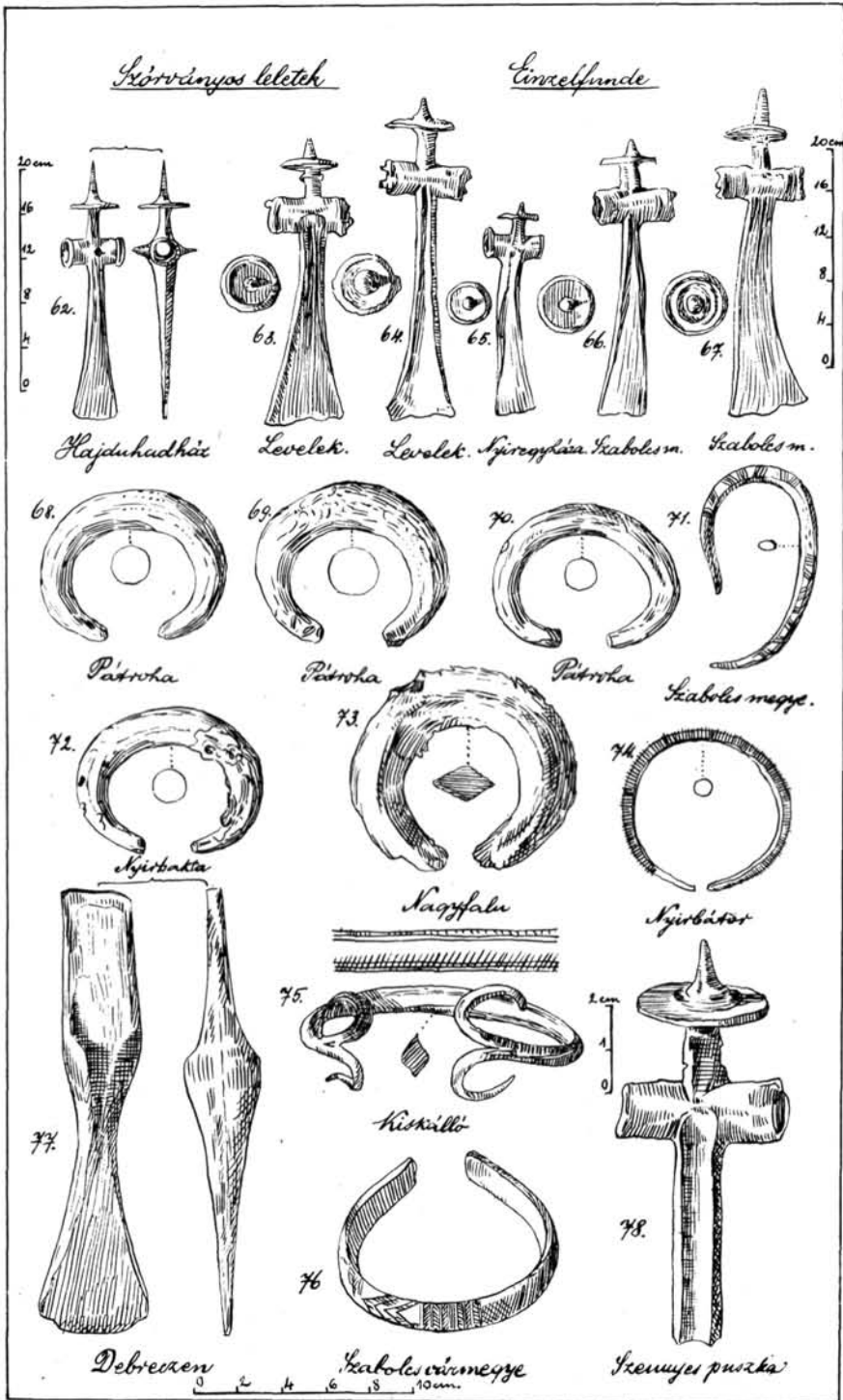
LXIX. t.: Szörványos leletek: Nyírtura (Tura) (1); Kótaj (2—3); Nyírtét (Téth) (4); Szabolcs várm. (5, 8, 12—13, 18—19, 20); Demecser-Borszova (6); Ramocsaháza (7); Szabolcs, vár (9); Érpatak (Hugyaj) (10); Besenyőd (Kisbesenyőd) (11, 23); Kisvárdá (14); Baktalórántháza (Nyírbakta) (15, 21); Kenézlő (17, 22); Nagyhalász (16). Nyiregyháza, Múzeum

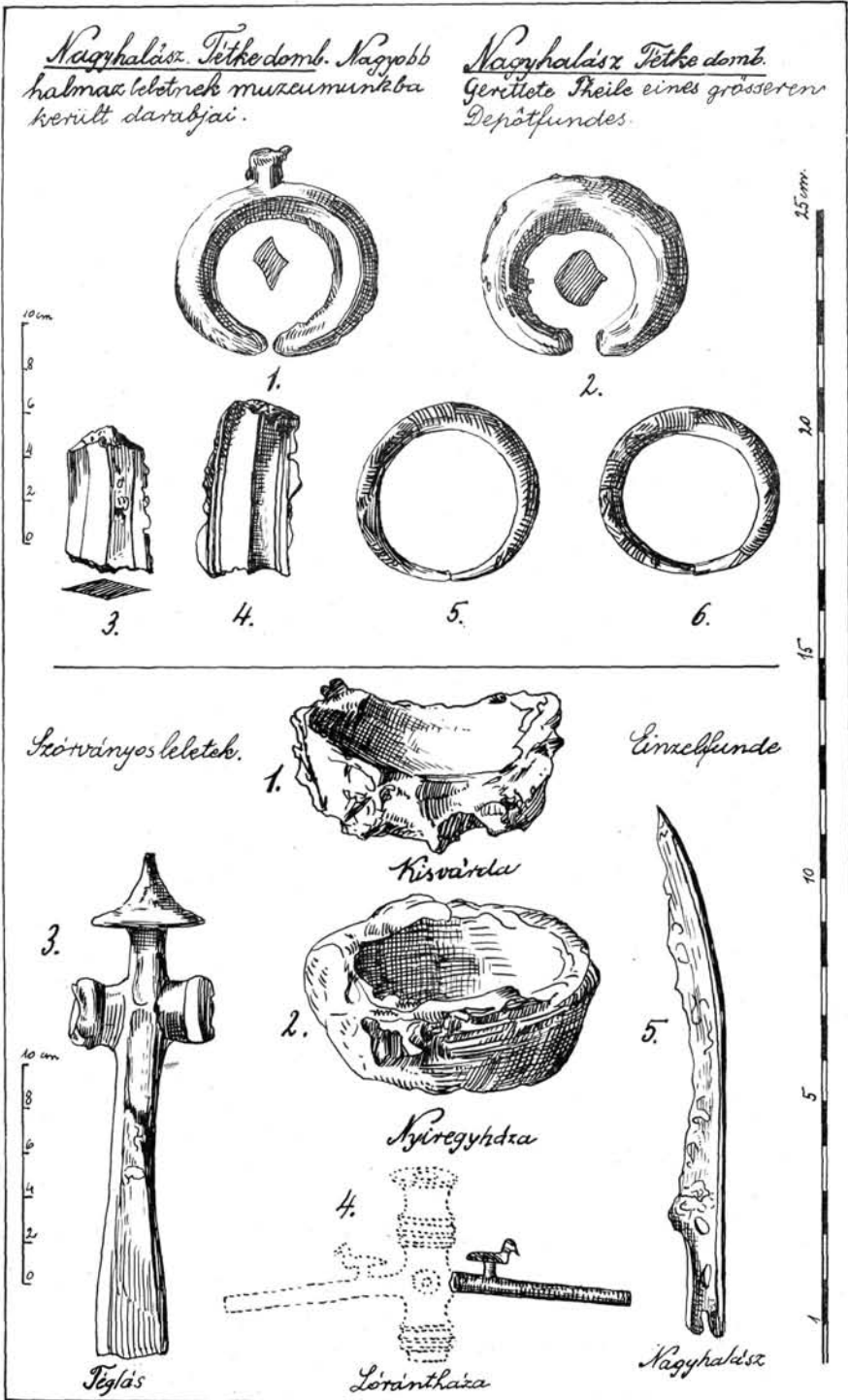
LXX. t.: Szörványos leletek: Fülöp (Nagyfülöppuszta) (24); Szabolcs vármegye (25); Kék (26); Székely (27, 28); Szabolcsbáka (Nagybáka) (29); Nyírkérés (Kérés) (30); Lácacséke (Cséke) (31); Kótaj (32); Máriapócs (33); Kisvárd (34); Anarcs (35); Balkány (36); Bököny (37); Kemece (38); Tiszavasvári (Büdsszentmihály) (39); Demecser (40); Kenézlő (41).

LXXI. t.: Szórványos leletek: Kótaj (42); Tiszanagyfalu (Nagyfalu) (43); Nagyhálasz (44); Napkor (45); Baktalórántháza (Nyírbakta) (46); Oros (47); Nyírpazony (Pazony) (48—50); Sényő (51); Szabolcs megye (52—56); Nyírtura (Tura) (57—59); Tiszaeszlár (60—61). Nyíregyháza, Múzeum

LXXII. t.: Szórványos leletek: Hajdúhadház (62); Levelek (63, 64); Nyíregyháza (65); Szabolcs megye (66, 67, 71, 76); Pátróka (68, 69, 70); Baktalóránt-háza (Nyírbakta) (72); Tiszanagyfalu (Nagyfalu) (73); Nyírbátor (74); Nagykálló (Kiskálló) (75); Debrecen (77); Nyírlugos-Szennyospuszta (78). Nyíregyháza, Múzeum

LXXIII. t.: Nagyhalász, Tétkedomb, bronz raktárlelet (1—6); Szórványos leletek: Kisvárdai (1); Nyíregyházi (2); Téglás (3); Baktalórántházi (Lórántházi) (4); Nagyhalászi (5). Nyíregyháza, Múzeum

LXXIV. t.: Fajansz tál (Kustár István 1735. felirattal). Nyíregyháza, Múzeum

LXXV. t.: Kulacs, fajansz (1818)
(előlső oldal).
Nyíregyháza, Múzeum

Kulacs, fajansz (1818)
(hátsó oldal).

LXXVI. t.: Egyfűlű fajansz korsó (1).
Nyíregyháza, Múzeum

Egyfűlű fajansz korsó (1855) (2).
Nyíregyháza, Múzeum

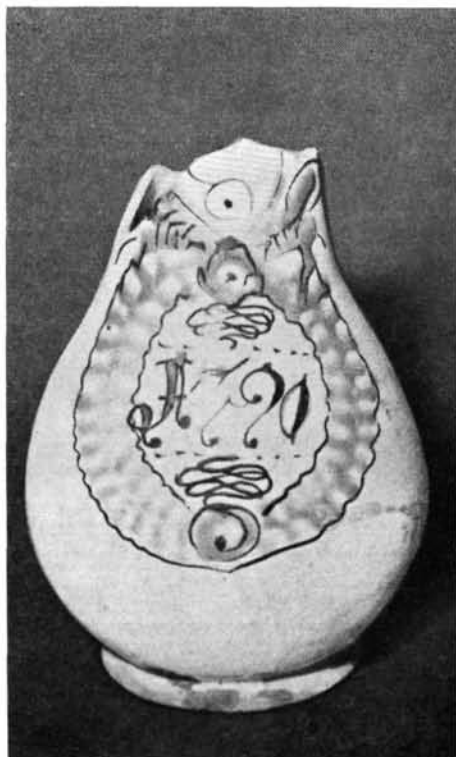
LXXVII. t.: Egyfülű
fajansz kancsó (1).

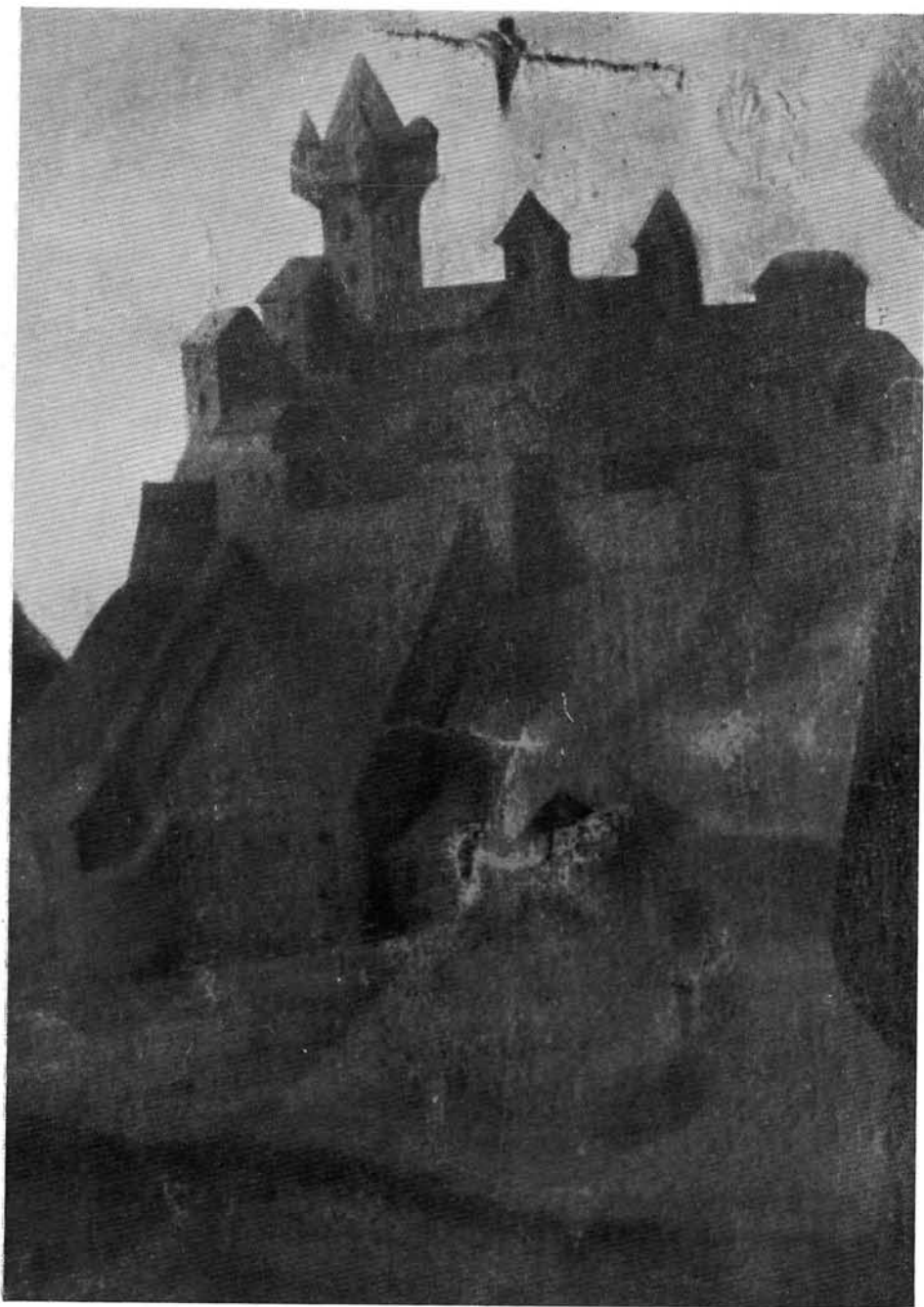
Egyfülű fajansz kancsó (1774). (2).
Nyíregyháza, Múzeum

LXXVIII

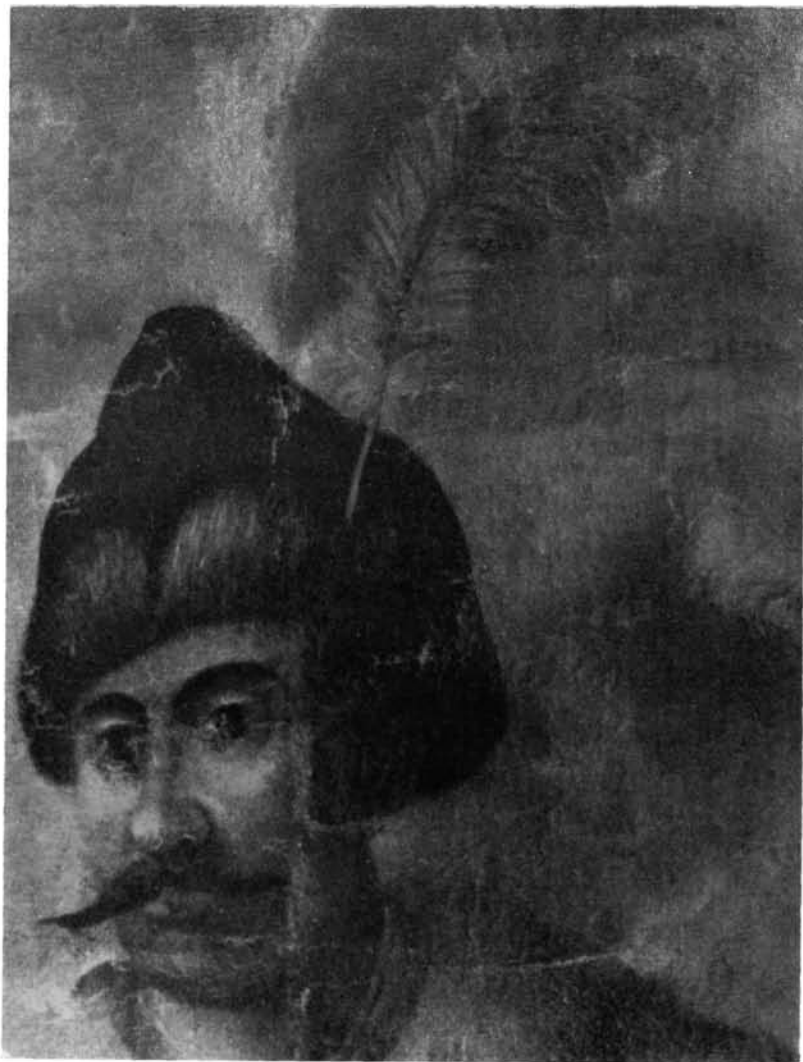
LXXVIII. t.: Egyfűlű fajansz korsó
(1790-es felirattal) (1).
Nyíregyháza, Múzeum

Egyfűlű fajansz korsó (2).

LXXIX. t.: Budai vár (Buda vezér festmény háttéréből)
Nyíregyháza, Múzeum

LXXX. t.: Kund vezér (részlet) Nyíregyháza, Múzeum

LXXXI. t.: Szaboles vezér. Nyíregyháza, Múzeum

LXXXII. t.: Szabolcs vezér (részlet)

LXXXIII. t.: Szentmihályi
(=Tiszavasvári)
református templom
kőkerítése a lőréses
saroktoronnyal („kásamáté”) (1);

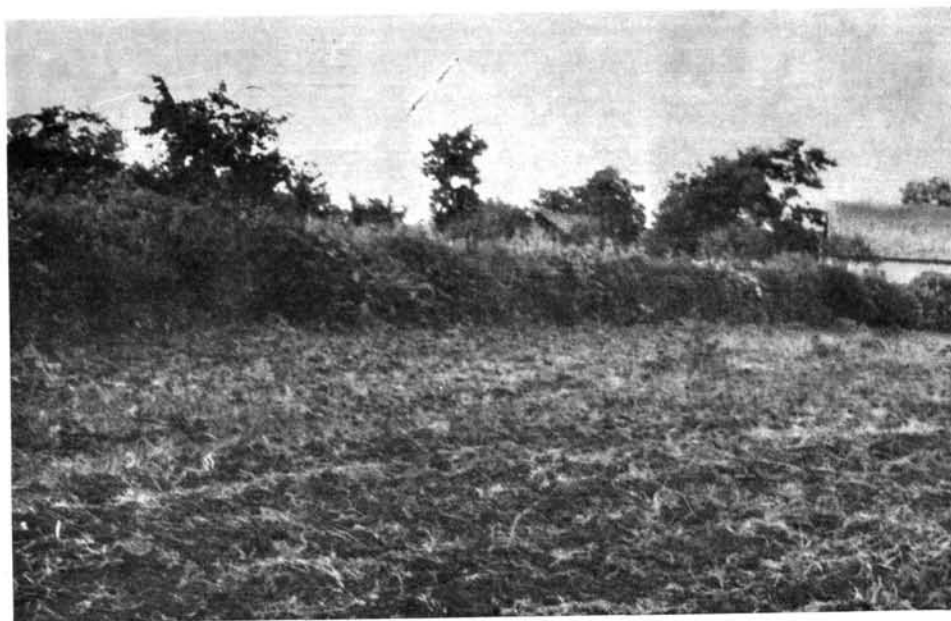
A kertség „licijomos” széle (2)

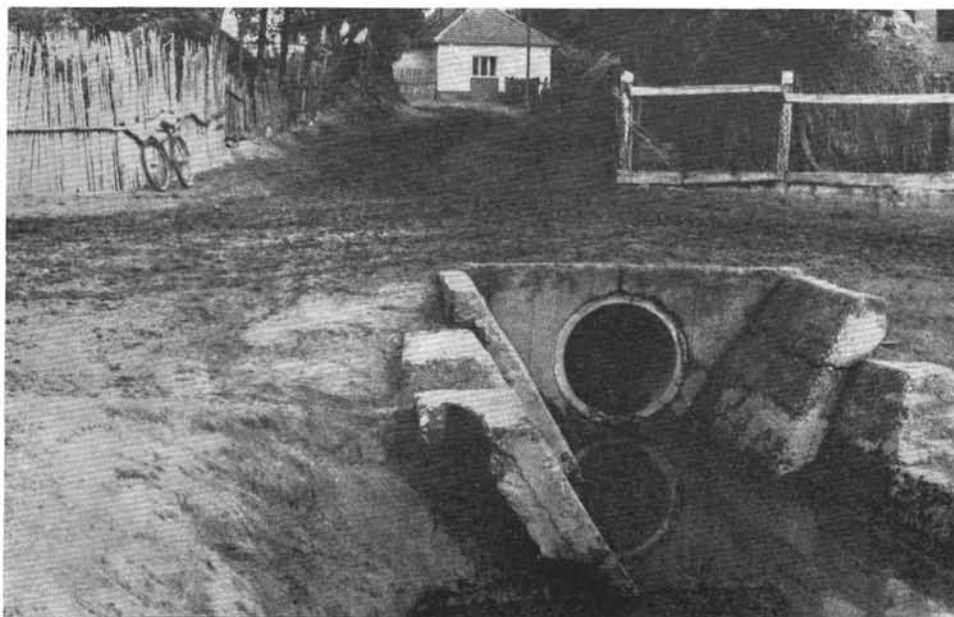

LXXXIV. t.: Vesszöből fonott góré (1).

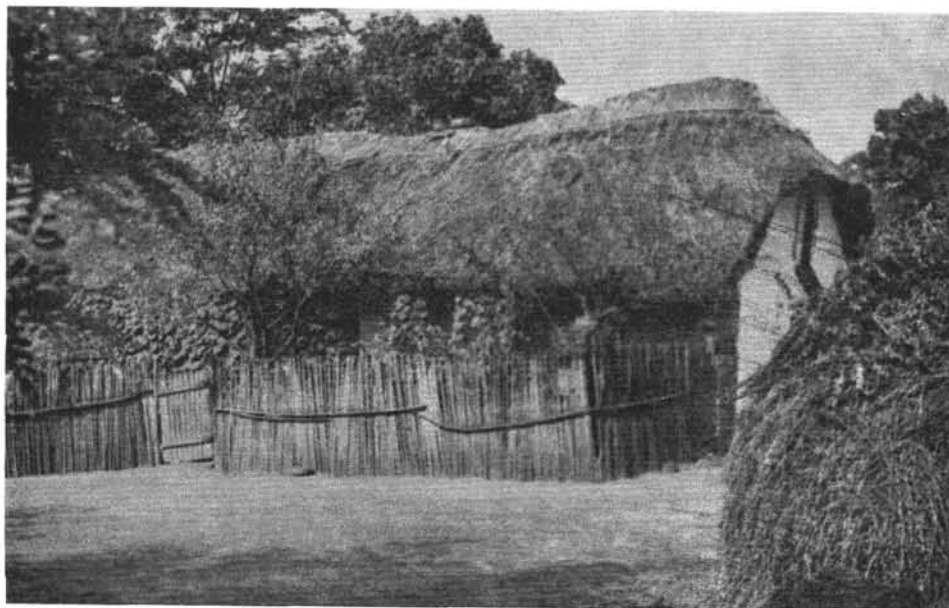
Licijomos garádja maradványa (2)

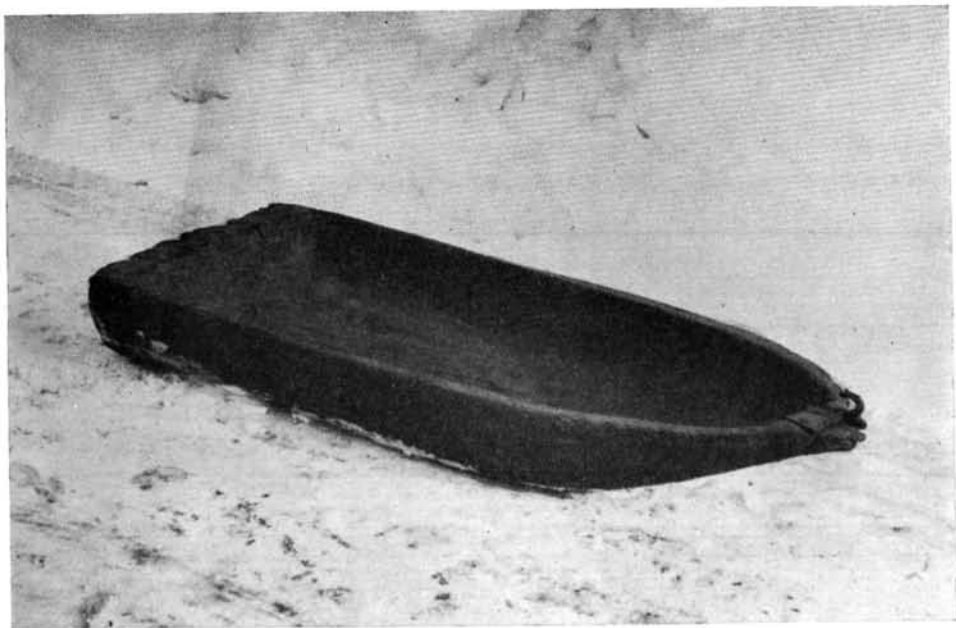

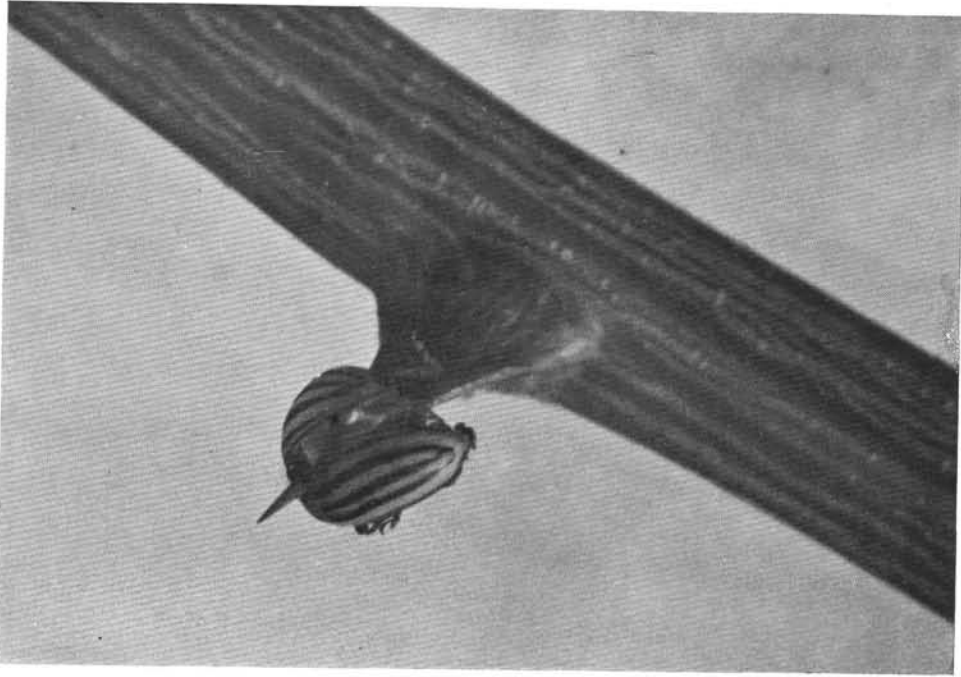
LXXXV. t.: A már alagsövezett „ölesárok” Dk-i vége (1).

Zsellérház régi lakótelkek területén (2)

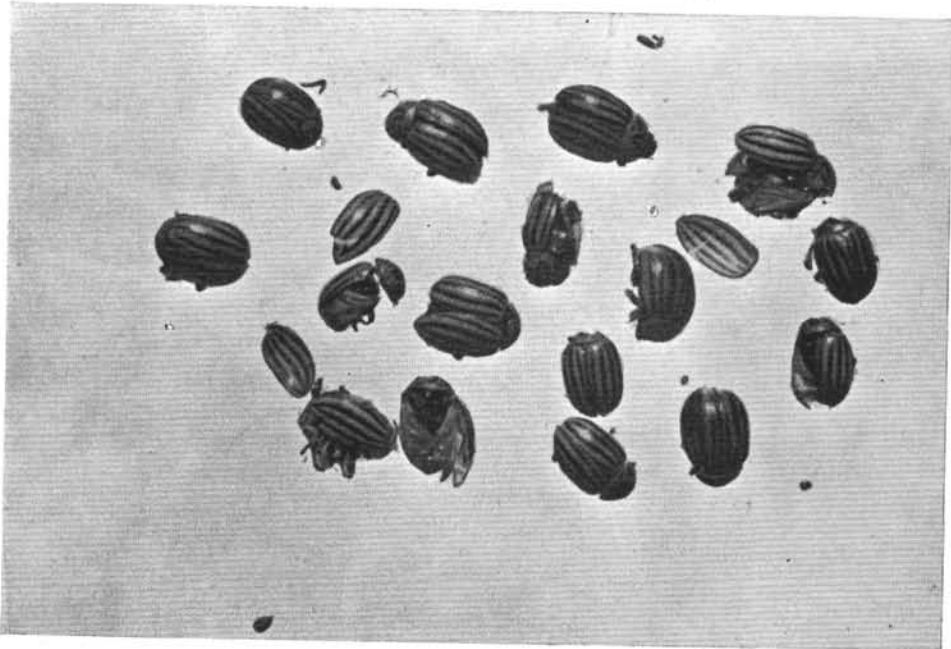

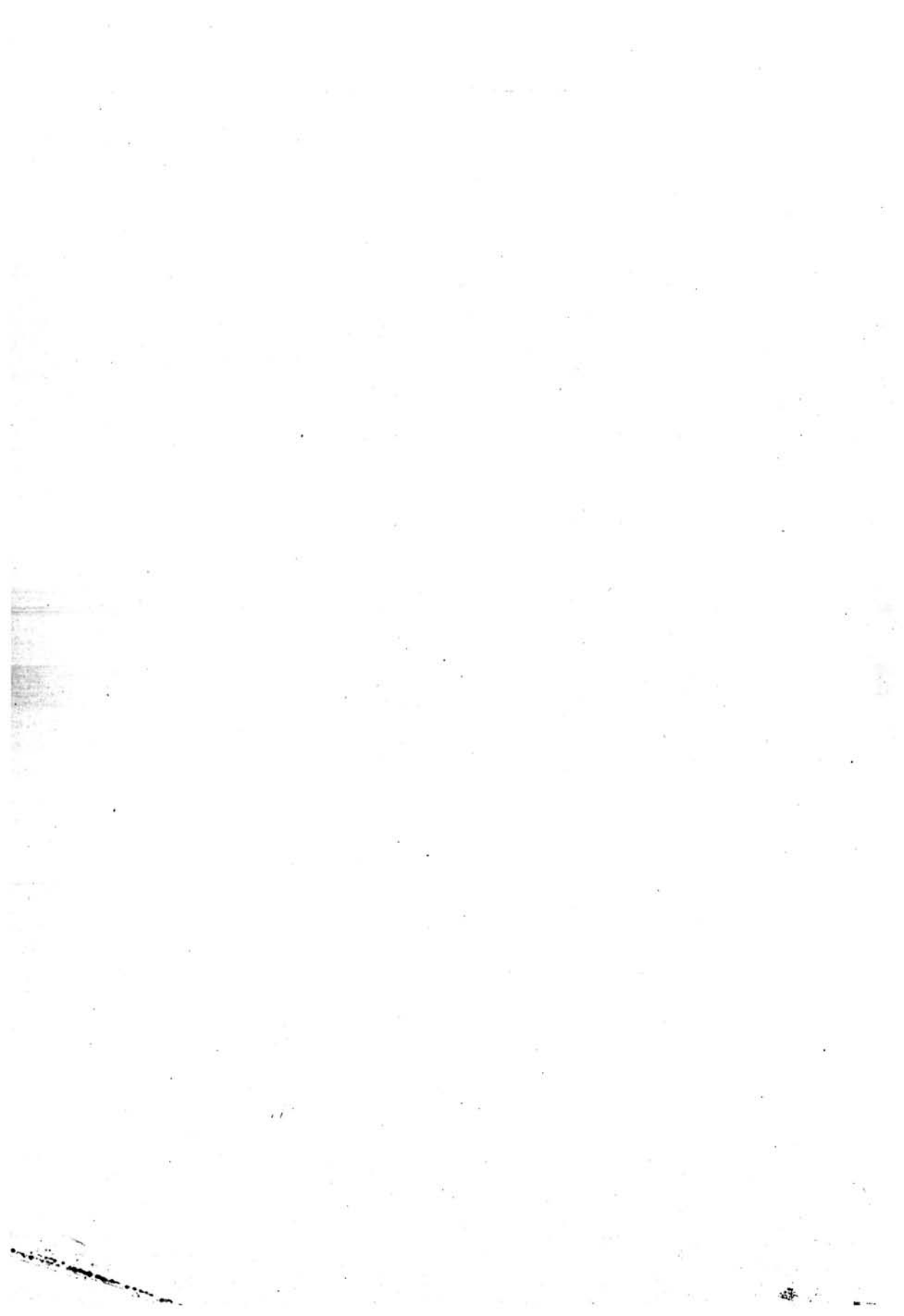
LXXXVI. t.: Sárhajó („vontató”). Nyíregyháza, Múzeum

LXXXVII. t.: Tövisszúró gébics burgonyabogár pusztítása (1)

16 db burgonyabogár szarka gyomrából (2)

Felelős kiadó: Vízzy Ottó
Szerkesztő: Hardi Róbertné

Műszaki szerkesztő: Gellért Andor

Készült az MSz 5601-59 szabvány szerint B/5 alakban 19¹/₂ (A/5) iv terjedelemben, 1020 példányban

MIK 003-k-6500

653285 Athenaeum Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

